

ტ. გუდავა

ბოთლისური ენა

გრამატიკული ანალიზი, ტექსტები, ლექსიკონი

ნაშრომი წარმოადგენს დაღესტნის ერთ-ერთი უმწერლობო ენის — ბოთლიხურის — სისტემატური აღწერის პირველ ცდას. დაწვრილებითაა განხილული ფონეტიკისა და მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (ბგერითი შედგენილობა, ფონეტიკური პროცესები, გრამატიკული კლასისა და რიცხვის კატეგორიები, სახელთა ბრუნება, ზმნის უღვლილება, სიტყვაწარმოების პროცესები . . .). გამოკვლევას თან ერთვის გაბმული ნეტყველების ნიმუშები და ლექსიკური მასალა. ტექსტების ერთ ნაწილს ახლავს სიტყვა-სიტყვითი თარგმანიც.

ტექსტები, რასაც გამოკვლევა ემყარება ჩაწერილია ავტორის მიერ დაღესტანში სამეცნიერო მივლინების დროს.

რედაქტორის წინასიტყვაობა

ტ. გუდავას შრომა „ბოთლიხური ენა“ იძლევა ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენა-კილოთა ანდიური წრის ერთ-ერთი მიკრო-ენის მთლიან მიმოხილვას.

1. ფონემური შედგენილობის, ფონეტიკური პროცესებისა და მორფოლოგიური სტრუქტურის ანალიზის გარდა შრომაში მოცემულია ბოთლიხური მეტყველების ნიმუშები (ტექსტები). დაინტერესებულ სპეციალისტს საშუალება აქვს ამ ტექსტების მიხედვით იქონიოს დამოუკიდებელი მსჯელობა ბოთლიხურ მეტყველებაზე.

2. ბოთლიხურს მწერლობა არა აქვს. ბოთლიხელები ხუნძურსაც ფლობენ: სხვა თემთან ურთიერთობაში ხუნძურს ხმარობენ. ამ ვითარებაში ბოთლიხური მეტყველების ფიქსაცია გადაუდებელ საჭიროებას წარმოადგენს: ბოთლიხური შეიძლება გაითქვიფოს და ბოთლიხურის ჩვენება მეცნიერებისათვის დაიკარგოს.

3. უმწერლო ენის შესწავლისას ჩვეულებრივ სჯერდებიან ერთ-ერთი, ნებისმიერი პუნქტის მეტყველების შესწავლას (ასეა ად. დირისა და პ. უსლარის მონოგრაფიებში).

ტ. გუდავას გათვალისწინებული აქვს ორივე პუნქტის (ბოთლიხი, მიარსუ) მეტყველება, სადაც ბოთლიხურად ლაპარაკობენ. ამის შედეგი ის იყო, რომ მიარსუს მეტყველება აღმოჩნდა გარდამავალი საფეხური ბოთლიხურსა და ლოდობერიულს შორის: უმწერლო ენის ყველა კილო-თქმა უნდა იყოს შესწავლილი. ამ საენათმეცნიერო წესს ბოთლიხურის მაგალითიც ადასტურებს.

4. ანდიურ ენა-კილოთა ქვეჯგუფში შედის: ანდიური, ბოთლიხური, ლოდობერიული, ჰამალალური, ტინდიური, ბაკვალალური, კარატაული, ახვახური.

ყველა ეს ერთეული თანაბრად განსხვავებულ ოდენობას არ გულისხმობს: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თანამშრომელთა (ილ. ცერცვაძის, ტ. გუდავას, ზ. მაჰომედბეგოვას) მიერ ჩატარებული მუშაობიდან ჩანს, რომ ანდიურ ენა-კილოთა ქვეჯგუფში ყველაზე დიდი სხვაობა გვაქვს ანდიურსა და ახვახურს შორის; სხვა წევრები მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ გარდამავალ საფეხურებს წარმოგვიდგენს.

ასე, მაგალითად, მიარსუს მეტყველება აკავშირებს, როგორც გარდამავალი საფეხური, საკუთრივ ბოთლიხურს ლოდობერიულთან (იხ. აქვე ტექსტში). ბუნებრივი იქნებოდა ლოდობერიულიც აქ შემოგვეტანა. მაგრამ ეს არ მოხერხდა შრომაში.

5. როცა მცირედენ მიწა-წყალზე ბევრი ენა-კილო იყრის თავს, მათი ურთიერთ გავლენის საკითხი მწვავედ დგება: უეჭველია კონვერგენციის (ინტეგრაციის) პროცესებს არც თუ მცირე წილი უდევთ ანდიურ-დიდოურ ენა-კილოთა დღევანდელი სახით ჩამოყალიბებაში.

ხსენებულ ენა-კილოთა შესწავლას ამისდა კვალად ზოგად-ენათ-მეცნიერული მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც კონვერგენციის პროცესები მეტად რთულია და ნაკლებ შესწავლილი.

არნ. ჩიქობავა

ПРЕДИСЛОВИЕ РЕДАКТОРА

В работе ст. н. сотр. Гудава Т. Е. «Ботлихский язык» дан цельный обзор одного из микроязыков андийской зоны авар.-анд.-дидойской группы (в Дагестан. АССР).

1. Помимо анализа фонемного состава, фонетических процессов и морфологической структуры, работа включает тексты, записанные автором и дающие наглядное представление о речи ботлихцев в обоих населенных пунктах. Заинтересованному специалисту представляется возможность по этим текстам иметь самостоятельное суждение об исследуемом языке.

2. Ботлихский язык бесписьменный. Население фактически двуязычно: аварским языком владеют все ботлихцы.

В этих условиях фиксация фактов ботлихского языка становится настоятельно необходимой: язык ботлихцев из поколения в поколение пивелируется, и современем данные ботлихского языка могут оказаться навсегда утерянными для историко-сравнительного, типологического и иного анализа.

3. Для анализа бесписьменного языка обычно считается достаточным, если изучена речь какого-либо одного пункта (так обстоит дело, например, в работах А. Дирра по дагестанским языкам; так же было в монографиях Ш. Услара по языкам, тогда не имевшим письменности).

В работе Гудава Т. Е. исследованы оба населенных пункта (Ботлих, Миарсу), где говорят на ботлихском языке.

В результате такого изучения выявилось, что годоберийский «язык» трудно отграничить от ботлихского: речь аула Миарсу представляет переходную ступень.

Необходимость фронтального обследования всех диалектов бесписьменного языка, а priori бесспорная, здесь демонстрируется на конкретном фактическом материале.

4. Андийская подгруппа включает в свой состав: андийский, ботлихский, годоберийский, чамалальский, тиндийский, багвалальский, каратайский, ахвахский языки (и наречия).

Лингвистически это не равнозначные по особенностям единицы: как показывают исследования сотрудников Института языкознания АН ГССР (Церивадзе П. И., Гудава Т. Е., Магомедбековой З. М.) в андийской подгруппе максимум расхождений наблюдается между языками андийским и ахвахским; другие члены образуют более или менее обособленные переходные ступени.

Так, напр., речь аула Миарсу, как сказано в данном исследовании, образует переходную ступень между собств. ботлихским и годоберийским, привлечение материалов которого было бы целесообразно; но это не удалось в данном труде.

5. Скопление ряда языков и наречий на незначительном пространстве выдвигает вопрос об их взаимовлиянии: нет сомнения, что процессы конвергенции (интеграции) сыграли немалую роль в становлении (формировании) языков (и наречий) андийско-динойской группы в их настоящем виде.

Показания означенных языков представляют несомненный общелингвистический интерес, поскольку процессы конвергенции исключительно сложны и далеко не изучены: историко-сравнительное языкознание сформировалось на основе анализа процессов дифференциации и, естественно, процессам интеграции не уделялось того внимания, какого они заслуживают соответственно их удельному весу в процессе исторического развития языков (лингвистическая география и теория субстрата лишь частично восполняют наличный в историческом языкознании в этой части существенный пробел).

Арн. Чикобава

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ბოთლიხური ენა (ადგილობრივი გამოთქმით ბუჯხალ¹ ი მიწაი, სიტყვა-სიტყვით „ბოთლიხის ენა“, იხმარება აგრეთვე ბუჯხადალ¹ ი მიწაი „ბოთლიხელების ენა“) დაღესტნის ერთ-ერთი პატარა უმწერლობო ენაა. იგი ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენათა ანდიურ ქვეჯგუფში შედის (ამ ქვეჯგუფის სხვა წევრებია: ანდიური, ლოდობერიული, ჭამალალური, ტინდიური, ბაგვალალური, კარატული და ახვახური). ბოთლიხურ ენასე მეტყველებს ორი აული: ბოთლიხი (რაიონის ცენტრი) და მიარსუ (ხუთიოდე კილომეტრზე ბოთლიხის დასავლეთით). ბოთლიხის ადგილობრივი სახელწოდებაა ბუჯხე, ხოლო მიარსუსი — ქილუ. ამ აულების ოფიციალური სახელწოდება ხუნძურიდან მოდის (ხუნძ. ბოლ¹იჯ, მიარსუ). ბოთლიხელთა საერთო რიცხვი 3 ათასს არ აღემატება¹. ბოთლიხელები სამწერლო ენად ხუნძურს ხმარობენ: ბოთლიხის ყველა მცხოვრებმა — დიდმა და პატარამ — იცის ხუნძური ენა, ბოთლიხელები ორენოვანი ხალხია.

ანდიური ენები ერთმანეთთან ძალიან ახლოს დგას როგორც გრამატიკული წყობით, ისე ლექსიკური შედგენილობითაც. შენობელ ანდიურ ენათა შორის ხშირად ჩანს გარდამავალი, შუალედი რგოლი, რაც ორ ენას ერთმანეთთან აკავშირებს. ასეთი შუალედი რგოლი ჩანს ბოთლიხურსა და ლოდობერიულს შორის აულ მიარსუს მეტყველება, რომელიც კილოკავია ბოთლიხური ენისა.

ბოთლიხური ენა დღემდე სპეციალურად შესწავლილი არ ყოფილა. ბოთლიხური ენის ნიმუშები მოჰყავს რ. ერკერთს², წარმოდგენილია სულ 50-მდე ფრაზა (უკეთ—შესიტყვება). სიზუსტე

¹ И. Козубский, Памятная книжка Дагестанской области, თბილისი-შუბა, 1885, გვ. 204. Н. Я. Марр, Племенной состав населения Кавказа, პეტროგრადი, 1920, გვ. 45, Е. А. Бокарев, Краткие сведения о языках Дагестана, მაჰაჩყალა, 1949 წ., БСЭ, სტატია „Ботлихы“.

² R. Erckert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes, ვენა, 1895.

აკლია ჩანაწერსაც და ჩანაწერის ანალიზსაც¹. გაცილებით უფრო სანდოა ა. ღირის მიერ შეკრებილი მასალები². ჩაწერილია 90-მდე ფრაზა და მოცემულია გრამატიკული მიმოხილვის ცდა (გვ. 1—6). მართალია, ა. ღირის ჩანაწერები ფრაგმენტულია, მას რიგი არსებითი ხასიათის მორფოლოგიური მოვლენაც კი გამოჩნენია, მაგრამ საშავიეროდ, რაც აქვს — მეტწილად სწორადაა გადმოცემული. ა. ღირის მეორე ნაშრომი³ ფაქტობრივ ნაწილში ბოთლიხური ენის შესახებ ახალს არაფერს იძლევა (აქ მოყვანილი მასალა ზოგიერთი ცვლილებებით სიტყვა-სიტყვითაა თარგმნილი მისივე პირველი შრომიდან). დასასრულ, ნ. იაკოვლევის ცნობით⁴ მოსკოვის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ჩრდილოეთ-კავკასიის ენათა შემსწავლელ ქვეჯგუფს ამ ოცდაათიოდე წლის წინათ ყურადღება მიუქცევია ბოთლიხური ენისათვისაც, მაგრამ როგორც შეკრებილი მასალა, ისე გამოკვლევის შედეგები არ გამოქვეყნებულა და ჩვენთვის უცნობია.

წინამდებარე ნაშრომი ემყარება საკუთარ ჩანაწერებს, რაც მოპოვებულ იქნა ადგილობრივ ბოთლიხურ ენაზე სამუშაოდ მივლინების დროს 1946 — 47 წლებში (მივლინება მოეწყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ). მასალის შევსება ხდებოდა მომდევნო წლებშიც, როცა სხვა ანდიურ ენებზე მუშაობის დროს საშუალება მქონდა ბოთლიხურის შესახებ დამატებითი მასალა შემეკრიბა. ბოთლიხურზე მუშაობის დროს ჩემი ინფორმატორები იყვნენ ჰაჯი-მაჰნად, ფატიმათ, ზუქეში და ომარ აზაევები, ახმედ-ნაბი ომაროვი, ჰასან აბაქაროვი, საადუ ისაკოვი, ასლუდინ და ლაზირათ ოსმანოვები და სხვ.

წარმოდგენილი ნაშრომის ძირითადი ნაწილი ავტორმა 1948 წელს დაამუშავა როგორც საკანდიდატო დისერტაცია („ბოთლიხური ენის მორფოლოგიის ძირითადი კატეგორიები“. დაბეჭდილია თეზისები, თბილისი, 1948).

¹ ერკერტის მასალებში ერთმანეთისაგან გარჩეული არაა ლატერალური ბგერები, ძლიერები და სუსტები, აბრუპტივები და ფშვინიერები. მცდარადაა გაზოყოფილი რიგი აფიქსი, არეულია გრამატიკული კლასები (მაგ. დოა ბენე-ლ'ო ვუიკო „ის მდიდარი იქნება“ და სხვ).

² А. Дирр, Материалы для изучения языков и наречий андо-дидойской группы. თბილისი, 1939.

³ А. Дирр, Einführung in das Studium der Kaukasischen Sprachen, ლაიფციგი, 1928, გვ. 196 — 199.

⁴ Н. Ф. Яковлев, Институт востоковедения в Москве — Подразряд исследования северо-кавказских языков... (Краткий отчет). сб. Л. И. Жирков-ის წიგნი Грамматика аварского языка, მოსკოვი, 1924.

ფ ო ნ ე ტ ი კ ა

ბგერითი შედგენილობა

ხმოვნები. ბოთლიხურს 10 ხმოვანი აქვს: ხუთი ზარტივი პირისმიერი (ორალური) და ხუთი ცხვირისმიერი (ნაზალური). დაპირისპირებას ორალურ და ნაზალურ ხმოვნებს შორის ფონოლოგიური ღირებულება აქვს.

მარტივი ხმოვნებია ა, ე, ი, ო, უ (მაგ. იპა! „გააკეთე!“, იპე „აკეთებს ხოლმე“, იპი „კეთება“, იპო „გააკეთებინა“, იპუ „გააკეთა“...). ა ბოთლიხურ ხმოვნებში ყველაზე ღიაა და შედარებით უკანა წარმოებისა, ე და ო საწულო აწეულობის ხმოვნებია (ე — წინა წარმოების არალაბიალური, ო — უკანა წარმოების ლაბიალური), ი და უ კი მაღალი აწეულობის ხმოვნებია (ი — წინა წარმოების არალაბიალურია, უ — უკანა წარმოების ლაბიალური). სიტყვის ბოლოში უმახვილო ი ზოგჯერ ისნის როგორც მოკლე ი (მაგ. ტუჩიბალ'ი || ტუჩიბალ'ი „წიგნები“, ილაბალ'ი || ილაბალ'ი „დედები“ და მისთ.). ი ფონემას არ წარმოადგენს.

წარმოების ადგილის მიხედვით ორალურ ხმოვნებს უპირისპირდება ნაზალური ხმოვნები. ყოველ ორალურ ხმოვანს მოცოვება ნაზალური კორელატი: აფ, ეფ, იფ, ოფ, უფ. ოფ იშვიათად გვხვდება¹. მაგალითები: აჰა „გაიგონა“, ვაეჰა „წავიდა“, ეეჰეჰუ

¹ საკმაოდ იშვიათია ორალური ო-ც (შეიმჩნევა მონაცვლეობა ო || უ), ამასთან ო ხშირად წარმოადგენს ე-სა და ხმოვნის შერწყმის შედეგს. ნაზალური ხმოვნები მიღებულია ნაზალური თანხმოვნის (ჩვეულებრივად ნ-ს); დასუსტებით, რაც წინამავალი ხმოვნის ნაზალიზებას იწვევს (როგორც ირკვევა, განსაკუთრებით კამალურისა და ბაგვალურის მონაცემებით, ნ სუსტდებოდა თანხმოვნის წინ და სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში). ხმოვანი ე (და აგრეთვე ეფ) ასევე აბაადიდად გავრცელებული. ხოგი მბრძოლ მიხი ბეღი ო-ს ბედს ჰგავს (შეიმჩნევა მონაცვლეობა ე || ი უმახვილო პოზიციაში, მეტწილად აუსლაუტში). საშუალო აწეულობის ხმოვანთა ისტორია (მათი მიძარტება მაღალი აწეულობის ხმოვნებთან) ცალკე შესწავლას მოითხოვს.

„ქათამი“, ჰილდი „მოსვლა“, მიჰი „მზე“, ეოლ'ილა „ვინ“, ჰიჰჟუ „მსხალი“, ჩიჟჰა „გაიქცა“, წიჟუ „ახალი“, შიჟუ „რძე“....

ბოთლიხური გაურბის ნაზალიზებულ ხმოვანს ორ-და მეტ-მარცვლიანი სიტყვის აუსლაუტში¹. ასეთ პოზიციაში ნაზალიზებული ხმოვანი მაშინ გვაქვს, როდესაც წინამავალი მარცვალის ნაზალიზებულ ხმოვანს შეიცავს (და, ამრიგად, სიტყვას მთლიანად ნაზალური ელფერი აქვს), მაგ. ჰიჰჟუ „მსხალი“.

ნახევარხმოვნები და სონორები. ნახევარხმოვნებია შუაენისმიერი **ჰ** და ბილაბიალური **ვ**² (კბილბაგისმიერი მტლერი სპირანტი ფონემა ბოთლიხურს არა აქვს). **ჰ** გვხვდება ანლაუტში (ხმოვნის წინ), აუსლაუტში (ხმოვნის მომდევნოდ) და ინლაუტში (ხმოვანთა შორის). თანხმოვნის მეზობლად **ჰ** მეტად იშვიათია (არსებითად ნასესხებ სიტყვებში)³. ანალოგიურია **ვ**-ს პოზიციური განაწილება, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ **ვ** ხშირია თანხმოვნის (განსაკუთრებით უკანა წარმოების თანხმოვანთა) მომდევნოდ ხმოვნის წინ, რაც წინამავალ თანხმოვანს ლაბიალიზებულის ელფერს ანიჭებს. მაგ., მაქვა „საქმელი“, კჟვანდი „ქვლა“, გვანზი „ქარგი, ძალიანი“, რაკვა „გული“, ჰეკვა „კაცი“, ქვანარ „სინათლე“, ხვაჰ „ძალი“, ხვაბუ „წისკილი“, ხვეცაბ „ქარგი“, ბელვა „საბძელი“, გვანგვა „ზარი“, რიქვო „აანთო“, რიქვე „ანთებს“, ყვაყვა „ყვაყვი“, ყვჩარა „ყველი“, ჰაქვადა „ცხრა“, წავაქადაბ „ბრწყინვალე“... როგორც ჩანს, ამგვარ ბგერათკომპლექსს (თანხმ. +ვ) ჩვეულებრივად ა მოსდევს (იშვიათია ვ, სპორადული — ო. თანხმ. +ვ+ი-ს შესახებ იხ. ქვემოთ).

აუსლაუტში თანხმოვნის მომდევნოდ **ვ** არ გვხვდება. ბოთლიხურში ოთხი სონორი თანხმოვანია: ორი ცხვირისმიერი — ბაგისმიერი **მ** და ნუნისმიერი **ნ**, ორი ნარნარა — მთრთოლი **რ** და გვერდითი **ლ**.

¹ ნაზალობის ელემენტი, რომელიც აუსლაუტისეულ ხმოვანს უნდა ჰქონოდა, წინა მარცვლის ხმოვანზე გადაინაცლებს.

² აქა და ქვევით ტექნიკური მიზეზების გამო წყვილბაგისმიერ უ-ს ალენიშნავთ ვ ნიშნით.

³ გვაქვს მეორეული **ჰ** და **ვ**-ც: **ჰ** მიღებულია ი-ს დავიწროვებით ხმოვნის მეზობლად, ასევე **ვ** მიღებულია უ-საგან მსგავს პირობებში. აქა-იქ **ვ** და **ჰ** პოზიციურადაა განვითარებული ხმოვანთა შორის. ნახევარხმოვანთა მიმართება სათანადო ხმოვნებთან (**ჰ**-სი ი-სთან, **ვ**-სი უ-სთან) გვაპარაუდებინებს, რომ წარსულში **მ/ი**, **ვ/უ** სონანტები იყვნენ, რომლებიც პოზიციის მიხედვით რეალიზდებოდნენ როგორც მარცვლიანები ან უმარცვლოები.

ჩქამიერი თანხმონები. ჩქამიერ თანხმონთანა სისტემა სქემატურად ასე წარმოდგინება (ტაბულაში არ შემოდის ნახევარხმონები ა, ვ და სონორები რ, ლ, შ, ნ).

		ხშულ- მსკდომი			აფრიკატი				სპირანტი			
		ყრუ			ყრუ				ყრუ-ფშვ.			
		მკლ.	ფშინვ.	აბრუპტ.	მკლერი	ფშინვ.		აბრუპტ.		მკლერი	ძლიერი	სუსტი
						ძლიერი	სუსტი	ძლიერი	სუსტი			
ბაგისმიერი		ბ	ფ									
წინაენისმ.	კბილისმ.	ღ	თ	ტ								
	სისინა				ცა	ც	წა	წ	ხ	სა	ს	
	შიშინა			ჯ	ჩა	ჩ	ჭა	ჭ	შ	შა	შ	
უკანაენისმ.	წინა რიგი	ზ	ქ	კ	ჭა		კა				ხ	
	უკანა რიგი								ღ	ხა	ხ	
ფარინგალური					ქ		ყ		ჭ	ჭა		
ლარინგალური				ც							კ	
ლატერალური					ლ'		ტა			ლ'ა	ლ'	

ჩქამიერ თანხმონებს წარმოების ცხრა ადგილი აქვს: 1. ბაგეები (ბოთლიხურს წყვილბაგისმიერი არტიკულაცია აქვს. კბილბაგისმიერი არტიკულაცია უცხობა). ამ რიგში მხოლოდ ხშულმსკდომებია: ბ, ფ. 2. კბილები. ამ რიგშიც ხშულმსკდომებია: ღ, თ, ტ. 3. ენა-კბილები (წინა რიგი): ამ რიგში გვაქვს სისინა ზფრიკატები და სპირანტები: ცა, ც, ზ, ს და მისთ. 4. ენა-კბილები (უკანა რიგი). აქაც აფრიკატები და სპირანტებია წარმოდგენილი (შიშინები): ჩა, ჩ, ჭ, შ და მისთ. 5. უკანა ენა (resp. წინა რბილი სასა, პრეპალატალური რიგი). ამ რიგში გვაქვს ხშულმსკდომები (გ, ქ, კ), აფრიკატები (ჭა, კა) და ერთი სპირანტი (ხ). 6. უკანა ენა (resp. უკანა რბილი სასა ანუ პოსტველარული რიგი.

ზოგჯერ ამ რიგს უვეულარულს ეძახიან). ამ რიგში სპირანტებო იწარმოება: ლ, ხე, ხ. 7. ფარინგსი. ამ რიგში გვაქვს აფრიკატები და სპირანტები: ჯ, ყ, ჭ, ჰე. 8 ლარინგსი. ამ რიგისაა ერთი ხშულმსკდომი (ჟ) და ერთი სპირანტი (ჰ). 9. ლატერალური რიგი ოთხ თანხმოვანს მოიცავს (აფრიკატები ლ' და ტჲ, სპირანტები ლ' და ლ'ჲ).

ჩქამიერი თანხმოვანი შეიძლება იყოს მკლერი ან ყრუ. მკლერი შეიძლება იყოს ხშულმსკდომი ან სპირანტი (ჯ-ს შესახებ იხ. ქვემოთ). ყრუ თანხმოვნებში გამოიყოფა ფშვინვიერები და აბრუპტივები. დაპირისპირება აბრუპტივებსა და ფშვინვიერებს შორის გვაქვს ხშულმსკდომებსა და აფრიკატებში, არა გვაქვს სპირანტებში (ე. ი. აბრუპტივი არ შეიძლება იყოს სპირანტული შემართვის მქონე ჩქამიერი).

ხშულმსკდომები ჰომორგანულ თანხმოვანთა სამეულებს ქმნის (დ, თ, ტ; ზ, ქ, კ). ბაგისმიერი რიგი ნაკლულია (ბ, ფ. აკლია აბრუპტივი მ).

აფრიკატებისათვის დამახასიათებელია ოთხეულები: ცჲ, ც; წჲ, წ; ჩჲ, ჩ; ჰჲ, ჰ. ნაკლულია უკანაენისმიერ, ფარინგალურ და ლატერალურ აფრიკატთა რიგები: ქჲ, კჲ; ჯ, ყ; ლ', ტჲ (აკლია სუსტი კორელატები). ყველა აფრიკატი ყრუა (გამონაკლისს ქმნის ჯ, რომლის ფონემატური ღირებულება ექვს იწვევს).

სპირანტები სამეულებს ქმნის: ზ, ხე, ხ; ყ, შჲ, შ; ლ, ხე, ხ. ნაკლულია ფარინგალური (ჭ, ჰჲ) და ლატერალური (ლ'ჲ, ლ') რიგები. ცალეულითაა წარმოდგენილი უკანაენისმიერი რიგი (ხ'), აგრეთვე ლარინგალური რიგი (მ).

ყრუ აფრიკატებსა და სპირანტებს აქვს კორელაცია ძლიერი — სუსტი: ცჲ — ც. წჲ — წ, ჩჲ — ჩ, ჰჲ — ჰ, ხე — ხ, შჲ — შ, ხე — ხ, ლ'ჲ — ლ'. მაგალითები: ვაცეი „ძმა“, ციციი „ია“ ... ცებ „ერთი“; წა „ცეხლი“, ვაწა „მილწია“ ... წაჲ „წვინა“, მიწა „ტკბილი“; ჩაქჲ „ყვითელი“, აჩჲ „ჩრდილი“ ... მუჩი „ბანება, რეცხვა“, ზარჩე „იყინება“; ჰჲარდი „გაქცევა“, ჰარქჲ „ხმა“ ... ქიქვარ „ლაშაზი“, ლ'იქი „არ არის“; ხარდე „ტრიალებს“, ხაუდაბასი! „არ დალიო“! ... სიჲ „დათვი“, არსი „ვერცხლი, ფული“; შაიჲ „რძე“, მიშჲ „ჩაქრა“ შანშათა „თესავს“, ვაშა „ვაფი“; ბეხაჲ „დარჩა“, ეხა „შემდეგ“ ... ხური „ყანა“, ესუნ „მჭედელი“; ლ'აედი „ვინ“ (ერგატ.), ლ'აენი „წყალი“ ... ლ'იქი „არ არის“, ილულ'ი „რძელის“ (ნათ. ბრ.).

ამგვარი კორელაცია, რომელსაც ფონოლოგიური მნიშვნელობა აქვს, დაწახასიათებელია სპირანტულდმართვისანი ყრუ ჩქამიერებისათვის¹.

ის ყრუ აფრიკატი ან სპირანტი, რომელსაც საპირისპირო კორელატი (სუსტი ან ძლიერი) არა აქვს, ტაბულაში პირობითაა მიკუთვნებული ამა თუ იმ ჯგუფს, რამდენადაც ასეთი თანხმოვნები ნეიტრალურებს წარმოადგენენ (მაგ. ჯ, ყ, ხ', ტფ...), უკორელაციო ქჷ, კჷ, ჯ, ყ, ლ', ტფ, ხ' თანხმოვანთა კვალიფიკაცია როგორც ძლიერებისა ფონეტიკურ საფუძველს ეძყარება: ყველა ეს თანხმოვანი ფონეტიკურად ძლიერია².

თემინწევა ტენდენცია ფარინგალური და ლარინგალური რიგების გაერთიანებისა სპირანტებში. ასეთ შემთხვევაში ჰჷ ძლიერის, ხოლო ჰჷ მისი სუსტი კორელატის როლს კისრულობს.

ქჷ და კჷ ძლიერი აფრიკატებია, მათ არა აქვთ სუსტი აფრიკატი კორელატები (და არც წინათ ჰქონიათ. ისინი აფრიკატებს წარმოადგენენ რეალიზაციის მიხედვით³, ისტორიულად კი ხშულმსკდომ ქ-სა და კ-სთან — სათანადოდ — ქწნიდნენ კორელაციას როგორც ძლიერები).

ძლიერი და სუსტი თანხმოვნები განიცდიან პოზიციურ ნეიტრალიზაციას თანხმოვნის წინ, სხვაგვარად: თანხმოვნის წინ ძლიერთა და სუსტთა შორის ფონოლოგიური დაპირისპირება წოხსნილია, მაგ. იშვე „შინ“, ბესვე „უქან“...

ცალკეულ ბგერათა შესახებ უნდა აღინიშნოს შემდეგი:

¹ ძლიერ და სუსტ თანხმოვანთა ფონეტიკური და ფონოლოგიური რაობის შესახებ იხ. ნ. ტრებეცკოის გამოკვლევა: Studien auf dem Gebiete der vergleichenden Lautlehre der nordkaukasischen Sprachen. I. Die „kurzen“ und „geminierten“ Konsonanten der awarandischen Sprachen. Caucasica, 3, ლაიფციგი, 1926, გვ. 7 — 36.

² ამასვე უქერა თაარს ბოთლიბთოი კონსონანტიზმის ისტორია: ბოთლიბურმა დაკარგა სუსტი ფარინგალური და ლარინგალური აფრიკატები, რთა გამოც კორელაცია დაირღვა (მაგრამ კორელაციის დათენილ ძლიერ წვერებს ფონეტიკური ცედილება არ განუცდია): ქ — *ქჷ (დაიკარგა სუსტი კორელატი *ქ'), ყ — *ყჷ (დაიკარგა *ყ'), ლ' — ლ'ჷ (დაიკარგა სუსტი *ლ'). ბოთლიბურის თანხმოვანთა სისტემან ოიგი სხვა ცვლილებაც განიცადა. დაწვრილებით ცალკე.

³ ამჟამად ძლიერი ჩქამიერი შვიძლება რეალიზებულ იწნეს წოლოდ როგორც სპირანტულდმართვისანი, აჷან გამოიწვია წარმოშობით ძლიერ ხშულმსკდომ კჷ-სა და ქჷ-ს გააფრიკატება. ძლიერ თანხმოვანთა ფონეტიკური რეალიზაციის ხსენებული კანონზოიიერება ხოჷს ანდიუო ენაში (მაგ. ტინდაურში, ლოობერიულში) არ მოქმედებს.

გვხვდება მელერი შიშინა აფრიკატი ჯ: ჯავაბ „პასუხი“, ჯუჭუტავ „ებრაელი“; ჯე! „ეჰე!“ (შორისდ.), ჯუჯაპა „ჯოჯოხეთი“, ანჯი „მაჰაჩ-ყალა“, ხანჯარ „ხანჯალი“... ჯ ჩვეულებრივად ნასესხებ (მაგ. არაბულიდან) სიტყვებში გვაქვს, საკუთრივ ბოთლიხურ სიტყვებში მისი დადასტურება კირს. საყურადღებოა, რომ ჯ-ს თითქმის მუდამ ანლაუტში ვხვდებით, სხვა პოზიცია კი ფონეტიკურადაა აგრეთვე შეპირობებული (სონორის მომდევნოდ, მაგ. ხანჯარ, ან ისეთ სიტყვაში, რომელსაც ანლაუტში ჯ გვაქვს: ჯუჯაპა). ყველა შემთხვევაში (აქ ჩამოთვლილ მაგალითებშიც) ჯ შეიძლება შეიცვალოს უ-თი, ამდენად ჯ-ს ფონეტიკობა ბოთლიხურში საეჭვოა.

მეტად საეჭვოა ფარინგალური მელერი სპირანტის ჳ-ს ფონოლოგიური ღირებულება. ბოთლიხურში ჳ საერთოდ იშვიათია და სადაც დასტურდება, თითქმის მუდამ ნასესხებ სიტყვებთან გვაქვს საქმე: ჳამალ „ხასიათი“, ჳაყლო „ქქუა“, ჳამაჳათ „ჯამაათი, კრება“, აქაც მისი პოზიცია მტკიცე ვერაა: მას უცვლის. ორსამ შემთხვევაში ჳ საკუთრივ ბოთლიხურ სიტყვებშიც ჩანს (მაგ. ჳინდი „ძლომა“, ინდაჳალა „მუდამ“)...

იშვიათია ბოთლიხურში ჳ-ს ყრუ კორელატი ჳჰ-ც. მასაც ჩვეულებრივად ნასესხებ სიტყვებში (არაბულიდან, ხუნდურიდან) ვხვდებით¹, აქაც იგი ხშირად შეცვლილია ჳ-თი (მაგალითები: ჳაუქ-მუ „სჯა“, ჳგადაწყვეტილება“, რუჳჳედი „ძალიან“; „ბევრი“).

ბოთლიხურისათვის უცხოა ბაგისმიერი აბრუპტივი ჳ. პოზიციურად ის შეიძლება შეგვხვდეს ჳ-ს ნაცვლად აბრუპტივთან შეზობლობაში როგორც ფაკულტატური (და მეტად იშვიათი ხმარების) ვარიანტი მელერი ჳ-სი (მაგ. ტაიბტა←ტაიბტა „ჩანგალი“).

ც (ძლიერი ცჰ-ს კორელატი) გვხვდება ცებ „ერთი“ და მისგან ნაწარმოებ სიტყვებში. სხვაგან (თუ ხუნდურიდან უკანასკნელ ხანებში ნასესხებ სიტყვებს არ მივიღებთ მხედველობაში) ც-ს დადასტურება კირს².

ხ მოვანთა მაგარი შემართვა. ხმოვნით დაწყებულ ყოველ სიტყვას მაგარი შეძართვა აქვს: ყაჳჳა „გაიგონა“, ყახარა „ხვალ“, ყახი „ბალი“, ყეაღილა „ვინ“, ყერშინა „წელს“, ყეფილა „რისთვის“, ყიმა „მამა“, ყილა „ღედა“, ყიქაუ „მისცა“, ყიშტე

¹ ჳ-სა და ჳჰ-ს საკითხი ანალოგიურად დგას ანდიურ ენებში საერთოდ.

² ისტორიულად სავარაუდებელი ც ბოთლიხურში (და ანდიურ ენებში საერთოდ, გარდა ახვახურისა) გადავიდა სპირანტ ს-ში.

„შინ“, ცორსაა „გარეთ“, ცობოდი „კოცნა“, ცუდუ „იქ“, ცუნსა „ხარი“, ცუნში „მიწა, ნიადაგი“. რაკი ხსენებული მოვლენა უგამონაკლისაა, ჭვემით მისი სპეციალურად აღნიშვნა ზედმეტად ვცანით, მით უმეტეს, რომ სიტყვის თავში ხმოვნის წინ ყ ფონემატური ღირებულებას მოკლებულია¹.

ყ გვხვდება სხვა პოზიციამიც (ინლაუტში ხმოვანთა შორის): ვახცა „წავიდა“, ბაყი „ჩაღმა“, „წაკითხვა“, „ძახილი“, ბეყრა „წვრილი“... აქ მას აღენიშნავთ².

მახვილის საკითხი ხუნბურ-ანდიურ-დიდოური ჯგუფის ენებში ჯერჯერობით შეუსწავლელია, ამიტომ იტყუებული ვართ რამდენიმე მომენტზე მითითებით დაგვმაყოფილდეთ.

თავისი ბუნებით ბოთლიხური მახვილი სუსტი დინამიკური ჩანს (თუმცა მაინც უფრო ძლიერია, ვიდრე ქართული მახვილი), იგი მოძრავია და მისი ადგილი ხშირად შეპირობებულია სათანადო სიტყვის მორფოლოგიური კატეგორიით. მაგალითად, მრავლობით რიცხვში დასმულ სახელგანში, როცა მრავლობითობას -დე სუფიქსი აწარმოებს. მახვილი ამ ფორმანტს ხვდება: ამბურდჷ „სახურავები“ ტიმიშიორდჷ „წარსები“... ასევე ნახვლიანია მრავლობითის ყ სუფიქსი: ხაგჷ „ქვაბები“, გედჷ „კატები“... როცა სახელს მრავლობითი რიცხვის -ბალჷ ფორმანტი ერთვის, მახვილი მოუდის იმ ხმოვანს, რომელიც ამ ფორმანტს უძღვის წინ: იმაბალჷ „მამები“, ჯუჩრბალჷ „წიგნები“, ჯაბაჯაბალჷ „გოგარები“. მრავლობითი რიცხვის ირიბ ბრუნებებში დასმული სახელები მახვილს იმავე მარცვალზე ინარჩუნებენ: გედდჷ „კატებმა“, ჯუჩრბალჷლი „წიგნების“ ამბურდჷრჷ „სახურავებიდან“.

სახელთა მხოლოობით რიცხვში ბრუნებისას მახვილი ხშირად იცეცის ადგილს: იმა „მამა“, იმუდი „მამამ“, იმუბ „მამის“. ასევე: ილა „დედა“, ილჷდი „დედამ“, ილჷლი „დედის“, ჭეკვა „კაცი“, ჭეკვაშაუდი „კაცმა“, ჭეკვაშაუბ „კაცის“.

¹ ის ამ ღირებულებას მოკლებულია ნიუხედავად იმისა, თუ რა წარმოშობისაა იგი ცალკეულ შემთხვევაში. მაგ. ცურშიელ „ხორბალი“ — ტურშიელ, ცუბუ „განიერი“ — ყუბუ, მაგრამ წარმოადგენს აქ ყ სხვა ბგერის (ტ. ყ) რეფლექსს თუ არა, ენაში ის გათანაბრებულია ციმა „მამა“. ციქჷუ „მისცა“, და მისთ. სიტყვათა ც-სთან, სადაც ყ ამჟამადაც და წარმოშობითაც ხმოვნის მაგარი შემართვაა და სხვა არაფერი.

² ასეთს პოზიციამი ც-ს ჩვეულებრივად დაკარგული თანხმოვნის ადგილი უჭირავს, მაგრამ ჩვენთვის ამჯერად ამას მნიშვნელობა არა აქვს.

პარალელურად გვხვდება ჰეკვაშოქდი, ჰეკვაშოქ — ამგვარი რყევა საერთოდაა დამახასიათებელი ბოთლიხურისათვის. ერთი რაშ მაინც ფაქტია — ბრუნენძისას მახვილი სუფიქსებისაკენ ინაცვლებს ადგილს.

შინაგანი კავშირი მახვილის ადგილსა და სიტყვის მორფოლოგიურ ფორმას შორის დასტურდება ზმნაშიც: ნამყო დროის ფორმაში მახვილი ბოლოდან მეორე ან მესამე მარცვალს ეცემა (პრტჷ „თქვა“), ხოლო ამავე დროის აბსოლუტივის ფორმაში უკანასკნელ (ფორმანტიხულ) ხმოვანს (პიტჷ „თქვა რა“). ბრძანებითში მახვილი ბოლო მარცვალზეა (პიტჷ! „თქვი!“ ჯვარდ! „დაწერე!“), უკუთქმით ბრძანებითში ბოლოდან მესამეზე (პიტჷ-ბასიი! „არ თქვა!“, ჯვარდბასიი! „არ დაწერო!“). პირობით კილოში მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოდის (ჯვარდლა „თუ დაწერს“, ჯვარდუხვალა „რომ დაეწერა“, ჯვარდიჰალა „თუ არ დაწერს“).

როცა სიტყვას -მა კითხვითი ნაწილაკი დაერთვის, მახვილი ამ ნაწილაკის წინა მარცვალს ეცემა: ბუქამა? „იყო?“, ჯვარდიჰამა? „არ დაწერა?“. იმ შემთხვევაში, როცა -მა გამოყენებულია „ყოფნა“ ზმნის აწმყოს ფორმებში (ილა ლ'იმა? ილა ხუმა?) მახვილიანი ხმოვანია o (რდა ლ'იმა? რდა ხუმა? „არის?“). ბოთლიხურში გვხვდება -ში ნაწილაკიც, იგი ჩაკითხვისას (შებრუნებული კითხვისას) იხმარება. ეს ნაწილაკი მუდამ მახვილიანია (არუმრ? „აქა? განა აქა?“ ფატიმათიმრ? „ფატიმათი? ფატიმათიო ამბობ?“).

გვხვდება შემთხვევები, როცა ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან მხოლოდ მახვილით განირჩევა:

ბეტჷრ	„ხვნა“	ბეტჷი	„გომური“
ჰატჷჷ	„სავარცხელი“	ჰატჷჷ	„კვირე“
მასა!	„უთხარი!“	მასა	„უთხრა“

ორმარცვლიან არსებით სახელებში ბოთლიხური გაურბის მახვილს ბოლო მარცვალზე:

ბოთლ.		შდრ. ხუნძ.
დადი!	„მამიკო!“	დადა!
ბაბუ!	„დედიკო!“	ბაბა!
რაჷრ	„ნიორი“	რაჷრ
გაგა	„კურკა“	გაგა
ყანწი	„ცმარი“	ყანწა
ლაგა	„სხეული“	ლაგა

ფონეტიკური ჰროცესები

ფუნქში ნაზალური ხმოვნის არსებობა იწვევს თავკიდური ბ-სა და რ-ს ასიმილაციას: ბ→მ, რ→ნ. ასიმილაციის შემდეგ ხმოვნის ნაზალურობა ქრება (ნაზალურობის ელემენტი იკარგება). ეს პროცესი განსაკუთრებით ნათლად ჩანს გრამატიკული კლასის ნიშნებში. ბოთლიხურიც ბ მესამე გრამატიკული კლასის ნიშანია მხოლოებით რიცხვში, აგრეთვე არაცოცხალთა კლასის ნიშანი მრავლობითში, რ კი მრავლობით რიცხვში გვაქვს ცოცხალთა კლასის ნიშნად. მაგ.:

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ. ვ - ეთა „დატოვა“ (მამაკაცი)

რ-ეთა „დატოვა“ (ცოცხლები)

II კლ. ა - ეთა „დატოვა“ (ქალი)

III კლ. ბ - ეთა „დატოვა“ (ნივთი, ცხოველი)

ბ-ეთა „დატოვა“ (არაცოცხლები)

ნაზალურხმოვნიან ფუნქებში მოსალოდნელი ბ-ს ნაცვლად ჰომორგანული ნაზალური მ გვაქვს, რ-ს ნაცვლად კი ნ. ასეთი ზმნებია, მაგალითად, ვისი „ნაბვა, პოვნა“, ვახი „დაბადება“, ეული „ზრდა“, ვილი „წაგება“, ვახი „წასვლა“, ვიში „გამარჯვება“, ვიხაა „სიძულელი; აკრძალვა“; ვახი „შეკვრა“, ვიჟაჟა „გადაყლაპვა“ და სხვ. (მოყვანილია ინფინიტევები I გრამატ. კლასის ფორმით).

საილუსტრაციო მაგალითები

მხ. რ.	{	I კლ. ვისა „ნახა“ (მამაკაცი)
II კლ. ვისა „ნახა“ (ქალი)
III კლ. მისა (←*ვისა) „ნახა“ (ნივთი, ცხოველი...)
მრ. რ.	{	ცოცხ. ნისა (←*რისა) „ნახა“ (ცოცხალი)
არაცოცხ. მისა (←*ვისა) „ნახა“ (არაცოცხალი)
მხ. რ.	{	I კლ. ვახა „წავიდა“ (მამაკაცი)
II კლ. ვახა „წავიდა“ (ქალი)
III კლ. ვახა (←*ვახა) „წავიდა“ (ცხოველი, ნივთი)

მრ. რ. { ცოცხ. ნაცა (←*რაცა) „წავიდნენ“ (ცოცხლები)
 { არაცოცხ. მაცა (←*ბაცა) „წავიდნენ“ (არაცოცხლები)

მხ. რ. { I კლ. ჭიკოუ „გადაულაპა“ (მამაკაცი)
 { II კლ. ღიკოუ „გადაულაპა“ (ქალი)
 { III კლ. მიკოუ (←*ბიკოუ) „გადაულაპა“ (ცხოველი, ნიეთი)

მრ. რ. { ცოცხ. ნიკოუ (←*რიკოუ) „გადაულაპა“ (ცოცხლები)
 { არაცოცხ. მიკოუ (←*ბიკოუ) „გადაულაპა“ (არაცოცხლები)

მღრ. გამოთქნებსა და წინადადებებში: გოშოუ ვისა ეხუნ „მან ნახა მქედელი“, გოშოუ ღისა ფატიმათი „მან ნახა ფატიმათი“ (ფატიმათი ქალის სახელია), გოშოუ მისა გედუ (ჭუჩა) „მან ნახა კატა (წიგნი)“, გოშოუ ნისა ეხუნდე (გეშილ, გედე) „მან ნახა მქედლები (ქალები, კატები)“, გოშოუ მისა ჭუჩიბალ'ი „მან ნახა წიგნები“.

როგორც ჩანს, ასიმილაცია ნაწილობრივია და კონტაქტური. ვ და ჯ (კლასის ნიშნები) ცვლილებას არ განიცდის, რადგან მათ არ მოეპოვება ჰომორგანული ნაზალური თანხმოვანი.

ამრიგად, ბოთლიხურში გვაქვს გრამატიკული კლასის ნიშნებად მ და ნ, რომლებიც გრამატიკული კლასის ნიშნების ბ-სა და რ-ს ფონეტიკურ ვარიანტებს წარმოადგენენ¹.

ნაზალური ხმოვანი იმსგავსებს მომდევნო ბ-საც (აგრეთვე რ-ს). მაგ.:

მხ. რ. { I კლ. ვამა! „წადი!“ (←*ჟაე-ბა!)²
 { II კლ. ღამა! „წადი!“ (←*ჯაე-ბა!)
 { III კლ. მამა! „წადი!“ (←*ბაე-ბა!)

მრ. რ. { ცოცხ. ნამა! „წადით“ (←*რაე-ბა!)
 { არაცოცხ. მამა! „წადით“ (←*ბაე-ბა!)

ასევე: ვამასი! „არ წახვიდე!“ (←*ვაბეასი!) ღამასი! „არ წახვიდე!“ (←*ჯაბეასი), მამასი! „არ წახვიდე!“ (←*ბაბეასი), ნამასი! „არ წახვიდე!“ (←*რაბეასი...).

¹ შედარებითი ანალიზი რიგ სხვა შემთხვევაშიაც აქვს ანალოგიური წარმოშობის მ-სა და ნ-ს (ხშირად გაქვეყნებულს) როგორც ბოთლიხურში ისე სხვა ენაშიც.

² -ბა ბრძანებითის ნიშანია: ვუკუ-ბა! „იყავ!“ ლო-ბა! „მოდო!“.

აჟ→აი: აიკა „იყო“←აჟკა (შდრ. III კლ. ბუკა)
აითაჟ „გადენა“, „გარეკვა“←აჟთაჟ (შდრ. III კლ. ბუთაჟ).
აიხლი „წაგება“, „კმარება“←აჟელი (შდრ. II კლ. მული).

ჩამოთვლილ მაგალითებში ა II გრამატიკული კლასის ნიშანია, ყველა სხვა კლასში უ დაცულია. პროცესი აჟ→აი სისტემატური არ არის¹.

დასტურდება ხმოვანთა ასიმილაციის ცალკეული ფაქტები: რუჭული←რიჭული² „დროს“ (ზმნისართი, ერგატ. ფორმა სიტყვისაგან რიჭუ „დრო“), ქომოქ←ქომაქ „დახნარება“.

-აჟ → -ო (ასიმილაცია-შერწყმა) აბსოლუტურ ბოლოში გ (I გრამატ. კლასის ნიშანი) ერწყმის წინამავალ ა-ს და ვიღებთ ო-ს აჟ→ო ხშირია (მაგრამ არა სისტემატური).

ხუჯო „კარგი“←ხუჯავ (შდრ. II გრამატ. კლ. ხუჯავ).

ვიჯო „მკვდარი“←ვიჯავ (შდრ. II კლ. აიჯავ).

ვეშთო „გაშვებული“←ვეშთავ (შდრ. II კლ. აეშთავ).

კეჟლო „შეორე“←კეჟლოავ (შდრ. II კლ. კეჟლოავ).

ანალოგიური ცვლილება ხდება კაუზატიური ზმნის ნამყოს ფორმებში: კაუზატივის ა და ნამყო დროის უ იძლევა ო-ს (-აჟ→ო):

ბეტეო „მოახვევინა“ ← *ბეტე-ა-უ (შდრ. ბეტე-უ „მოხნა“, ბეტე-ა ა „მოხვევინება“).

იპო „გააკეთებინა“ ← *იპ-ა-უ (შდრ. იპ-უ „გააკეთა“, იპ-ა-ა „გაკეთებინება“).

ხაუდ-ო „ასვა, დააღვივნა“ ← *ხაუდ-ა-უ (შდრ. ხაუდ-უ „დაღვია“, ხაუდ-ა-ა „დაღვივნება“).

ჰალ-ო „აჩვენა“, „დაანახვა“ ← *ჰალ-ა-უ.

ინქე-ო „აჭამა“ ← *ინქე-ა-უ.

ორი ხმოვნის შეხვედრამ (ჩვეულებრივად სიტყვათა შესაყარზე) შეიძლება გამოიწვიოს ფაკულტატური ცვლილება. ეს უპირატესად შეიმჩნევა იდა „არის“ მეშველი ზმნის დართვისას ხმოვნით დაბოლოებულ წინამავალ სიტყვაზე: ბუკი იდა || ბუკი და || ბუკი-და „იქნება“, ჰალი იდა → || ჰალიდა → || ჰალიდა „ნახავს“ (ი+ი→ი || ი)... ბუკა იდა → || ბუკიდა „იყო“; ჰალა იდა → || ჰალიდა „ნა-

¹ ალბათ ა-ს გაღვნითა ა შეცვლილი ე-დ სიტყვაში აჟში (— *აჟი) „ქალიშვილი“ (შდრ. ვაშა „აჟი“).

² ზ-ს დაკარგვით: რუული || რული.

ბა“ (ა + ი → || ი)... ჰიტესუ ილა → || ჰიტესუდა „თქვა“, იქესუ ილა → || იქესუდა „მისცა“ (უ + ი → || უ, დაკარგულია ი)... ჰალო ილა → || ჰალოდა „აჩვენა“, ინქეო ილა → || ინქეოდა „აკამა“ (ო + ი → || ო). როგორც ჩანს, იკარგება ხმოვნის მომდევნო ი.

ე + ა (უკეთ: -ეცა-) სწორად მეტყველებებაში ე | ე-ს იძლევა: ჰეცა → || ჰე, ჰეც „ზევით“, სეცა → || სე | სეც „წინ“, რეცალა → || რელა „ხელიც“.

ა + ა → || ა: იპათ(ა) ილა ← იპა - ათა ილა „აკეთებინებს“.

მაღალი აწეულობის ხმოვნები ი და უ ვიწროვდებიან ა - დ და გ - დ (სათანადოდ) ხმოვნებთან მეზობლობაში: ჯვარდაა „დაწერიანება“ ← ჯვარდ - ა - ი (შდრ. ჯვარდ - ი „წერა“)... სურაბიე „ცუდად“ ← სურაბი - უ (შდრ. უ ნამყოს აბსოლუტივებში), კათვაბი „ცხენები“ ← კათუ - ა - ბი (შდრ. მხ. კათუ), ბელვე „საბძლები“ ბელუ - ე; შდრ. მხ. ბელუ)¹.

თანხმოვანი + გ კომპლექსზე დაბოლოებული ზმნური ფუძეები ი ხმოვნის დართვისას (მაგ. ინფინიტივში, ბრძანებითში)... ვი კომპლექსს ცვლიან უ ა კომპლექსით (ასეთი ა გამოითქმის როგორც უმარცვლო მოკლე ა: უნ), მაგ. ინქუა „კამა“, „კამე!“ (ზმნის ფუძეა ინქე-) ნიკჟუა „ყლაპვა“ (ზმნის ფუძეა ნიკჟე-), მაკჟუა „კერვა“ (ფუძეა მაკჟე-), ბეყუა „ხმობა“, „შრობა“ (ფუძეა ბეყე-)².

ლ'ი — ლ' → ლ' — ლ' (დისტანციური რეგრესული ასიმილაცია) სისტემატურია ნათესაობითისა და ადგილობრივი ბრუნვის ფორმებში, როცა სათანადო სიტყვის ირიბ ბრუნვათა ფუძე ნაწარმოებია ლ'ი- ელემენტით: ეფილილი „ქალიშვილის“ (← ეფი- ლ'ი- ლ'ი, შდრ. ეში- ლ'ი- დი „ქალიშვილმა“...)... ბეჭერლილი „შავის“, „შავში“ (← ბეჭერ- ლ'ი- ლ'ი, შდრ. ბეჭერ- ლ'ი- დი „შავმა“...)... ჰალ'ილი „ამის“, „ამისი“, „ამაში“ (← ჰალ'ი- ლ'ი, შდრ. ჰა- ლ'ი- დი „ამან“).

¹ აღბათ. ასეთი გზა აქვს გავლილი (აუ — აე) კაუზატივთა ნამყო დროის ფორმება: ჯვარდა „დაწერინა“ — ჯუარდაუ (ჯვარდა - ე - ის გავლით). შდრ. ზემოთ აე — ო პროცესის შესახებ.

² ამ პროცესის ორგვარი სავარაუდოდ ახსნა შეიძლება წარმოვადგინოთ 1. ვი — უნ — ხდება ე-ს ვოკალიზაცია ი-ს გაუმარცვლოვანების ხარჯზე. 2. ვი — უ (ე. ი. მიკჟეი — მიკჟე, როგორც ეს გვაქვს, მაგ., ლოდობერიულში ინფინიტივის ფორმაში. საერთოდ ვი — უ ანდიურ ენებში გავრცელებულია), შემდგომ ხელახლა დაერთო ი უკვე ა-ს სახით (რადგან ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებს მოსალოდნელი ი-ს ნაცვლად ა მოუდით ხოლმე. მაგ., იპ-ი „კეთება“: მაგრამ იპა-ა — იპ-ა - ი „გაკეთებინება“), ე. ი. მიკჟე - ი — მიკჟე — მიკჟე-ა.

ბმ → ზმ (სრული რეგრესული კონტაქტური ასიმილაცია). სისტემა-
ტური ხასიათისაა. ლიკამმა? „მოვა?“ ← ლიკაბ - მა (შდრ. ლი-
კაბ „მოვა“ III კლ., შდრ. ლიკომა? „მოვა?“ I კლ.).

ნბ → მ (ასიმილაცია და შერწყმა). ჩვეულებრივია, როდესაც ნ (ან
ნაზალიზებული ხმოვნით) დაბოლოებულ ფუძეს დაერთვის ბ
თანხმოვნით დაწყებული აფიქსი: ყუჭემალ'ი „ტომრები“ (←ყუ-
ჭენ - ბალ'ი: ყუჭენ „ტომარა“, - ბალ'ი მრ. რ. სუფიქსი, მაგ.
ჭუჩა „წიგნი“, მრ. ჭუჩი - ბალ'ი „წიგნები“), რეგემალ'ი „ჯო-
გები“ (← რეგენ - ბალ'ი).

რლ → ლლ (სრული კონტაქტური რეგრესული ასიმილაცია):
ვუკილ - ლა ← ვუკირ - ლა „ყოღნაც“ (ვუკირ — მასღარი, - ლა
ნაწილაკი „ც“).

ბგერთკომალექსები შხ და სხ ბოთლხურონი ხნირად შჟ და
სჟ-ში (სათანადოდ) გადადის: იწჟე „შინ“ ← იშ ხე (შდრ. იშინხე
„ჩვენთან“); მასჯარა „ხუმრობა“ (← მასხარა).

შეინიშნება თანხმოვანთა დაკარგვის ცალკეული შემთხვევები:
ბეედუ ← ბებედუ „დაუძახა“, „დაიყვირა“; ღვანეკვა ← ღუანეჰეკვა
„პატრონი“, „ქმარი“ (კომპოზიტ: ღვანი „თავი“, ჰეკვა - „კაცი“,
„მამაკაცი“). ეფიკვა (← ეში + ჰეკვა) „ქალიშვილი“ (კომპოზ.:
„ქალიშვილი“ + „კაცი“, „ადამიანი“). მი ← || შინ „შენ“, ინდუდა
← ინდუდი - და „თეთრონვე“ (ერგატ. მრ. რ.). ჰუროდი „იმ დროს“
← ჰუბ რიჰუდი. მასაჭათი „ამ საათში“, „ახლავე“ ← მამ საჭათი.

ხმოვანთა რედუქცია ინლაუტში სპორადულად - ლა გვსდება,
მაგ. ერშინა „წელს“ (← ე - რეშინა). შდრ. რეშინ „წელი“. ჩვეუ-
ლებრივად იკარგება ა პირებით კილოში, როცა მას ლა ნაწილა-
კი დაერთვის: ბუკიჰალა „რომც არ იყო“ ← ბუკიჰალა-ლა (ბუკი-
ჰალა „თუ არ იყო“, ლა - ნაწილაკი „ც“), ბუკალა „თუკი იყო“ ←
ბუკალა - ლა და მისთ.

ი ან ჰი მარცვლებით დაწყებული ზოგიერთი ზმნა ფაქულტა-
ტურად იხმარება ამ მარცვლების გარეშეც: იქაი „მიცემა“: იქაი-
თა ილა || ქათა ილა „აძღვეს“, იქაიუქი || ქაიუქი „არ მისცემს“,
იქაი! || ქაი! „მომეცი“... იბხი „აღება“, „ყიდვა“: „იბხი || ხი (ინფი-
ნიტ.) იბხვა || ხუა „აიღე!“ იბჩი „აყვანა“, „წაყვანა“: იბჩი || ჩი (ინ-
ფინიტ.) იბჩა! || ჩა „წაიყვანე!“... ჰინლუჟ „მოსვლა“: ლობა! ← ლუა-
ბა! „მოდის!“ (*ჰინლუბა!) ჰინლვა || ღვა „მოვიდა“, ჰინლუქი || ღე-
უქი „არ მოვა“, ღვალ'ა ილა „მოდის“ (ჰინლუალ'ა ილა ხელოვ-
ნურ ფორმად ითვლება)... ჰიტაი „თქმა“: ჰიტათა ილა || ტა-
თა ილა „ამბობს“... ჰიბწი „ავსება“: წათა ილა „ავსებს“... ამგვარი

პარალელური ფორმა იხმარება არა ყველა ნაკვთში (მაგ., ნამყოს ფორმებში დადასტურებული არაა)¹... იბსი, იბჩი და ჰიბწი ზმნებში ბ გრამატიკული კლასის ნიშანია.

იშვიათად იპი „კეთება“ ზმნაც გვხვდება ანლაუტის 0-ს გარეშე (სწრაფ მეტყველებაში): იაეუჭი || პეუჭი „არ აკეთებს“².

თანხმოვანთკომპლექსები ბოთლიხურში იშვიათია. ინლაუტში ხმოვანთა შორის შეიძლება შეგვხვდეს თანხმოვანთკომპლექსი, ოღონდ ჩვეულებრივად კომპლექსის ერთ-ერთი წევრი სონორია (ან ბ)³: ინჩუ „ვაშლი“, ლანდი „ყვავი“, ტურდი „ცეკვა“, ყანწი „ძმარი“, არსი „ვერცხლი“, ბერქა „გველი“, ფურცაუ „გუთანი“, ყარყა „კვერი“, ტიბტა „ჩანგალი“.

ნასესხებ სიტყვებში ანლაუტისეული კომპლექსი გაიხლიჩება ან ინლაუტისეულად გადაიქცევა წინ ხმოვნის დართვით: ბირგადირ ← რუს. бургалир „ბრიგადირი“, ფერსედათელ ← რუს. председатель „თავმჯდომარე“, ისქილად ← რუს. скляк „საწყობი“, ისფიშქა ← რუს. смички „ასანთი“, უსთურ ← რუს. стоа „მაგიდა“, უშქულ ← რუს. школа „სკოლა“⁴.

საკმაოდ ხშირია (განსაკუთრებით ახალი თაობის მეტყველებებში) რ-ს განვითარება ჩქამიერი თანხმოვნის წინ ინლაუტში: ჰებერსიი „ტყუილი“ ← ჰებესიი (შდრ. ხუნდ. ჰერესიი)... ფარხნი „სპილენძი“ ← ფახნი (შდრ. ხუნდ. ფახნი)... ფირწი „კევი“ ← ფიწი (შდრ. ხუნდ. ფიწი)... ლურწუ „მაშა“, „გაზი“ (შდრ. ხუნდ. ლეწ).

თანხმოვნის (განსაკუთრებით ჩქამიერის) წინ მ და ნ ცხვირისმიერი სონორები ერთმანეთთან მონაცვლეობენ. ეს მონაცვლეობა ფაკულტატურია (მაგრამ ცალკეული მოქმედები ან მ-ს ხმარობენ, ან კიდევ ნ-ს). სანდუ || სამდუ „ერთად“, „თან“, ლანდი || ლამდი „ჭამა“ (ინფ.), განდუ || გამდუ „მოსწია“, კანწილა || კამწილა „მეორედ“, თანწა || თამწა „ჭიანჭველა“, ინჩუ || იმჩუ „ვაშლი“.

¹ კვეცილი ფორმები შესაძლებელია ექსპარესიულ ნიადაგზე იყოს წარმოშობილი.

² მონათესავე ენებთან შედარება ბოთლიხურში ხშირად ავლენს ანლაუტში „ზედმეტ“ ბ-ს, ან ბ-|-ხმოვანს სხვადასხვა გზით წარმოშობილს (მეტწილად განვითარებულს).

³ როგორც წესი, ეს წევრი წინ უსწრებს კომპლექსის მეორე წევრს, ჩქამიერს. ასეთი მდგომარეობაა აუსლაუტშიც.

⁴ იხ. აგრეთვე (ლ+თანხმ., სხ, შხ კომპლექსების შესახებ). სხვა კომპლექსთაგან საკუთრივ ბოთლიხურ სიტყვებში შედარებით გავრცელებულია შთ: (ბიშთი „ოქვენ“, ბეშთი „გაშვება“, იშთედა „ხუთი“, იშთა — „როგორ“).

თანხმოვნის წინ ლ → რ (თანხმოვანთა ასეთი შეხვედრა ინ-
ლაუტშია შესაძლებელი):

ტორგუ, ტორგუ-და „ყველა“, „სულ“ (← ხუნდ. ტოლგო, ტოლგუ), კარტა „ზღურბლი“ (← ხუნდ. კალტა), ჰაარტი, პარტი „მუშაობა“, „შრომა“ (← ხუნდ. ჰაალტი), არხულ „გარეული“, „ველური“ (← ხუნდ. ჭალხულ).

მიარსული კილოკავის ფონეტიკურ თავისებურებათა შესახებ

მიარსუს მეტყველებას აულ ბოთლიხის მეტყველებისაგან გან-
სხვავებით რიგი თავისებურება აქვს. ეს განსხვავებაც მეტწი-
ლად ფონეტიკურია, მაგრამ სხვა ხასიათის თავისებურებებიც არაა
იშვიათი. ხაზგასასმელია, რომ ის, რაც მიარსულს ბოთლიხურისა-
გან განასხვავებს, უმეტეს შემთხვევაში ლოდობერიულთან პოუ-
ლობს საერთოს (ეს ასეა ფონეტიკაშიც, მორფოლოგიაშიც, ლექ-
სიკაშიც).

პირველი გრამატიკული კლასის ვ ნიშნის მომდევნოდ მოსა-
ლოდნელი ი-ს ნაცვლად უ გვაქვს, ე-ს ნაცვლად კი ო (resp. ვ-ს
მომდევნოდ არალაბიალური ხმოვნები იცვლება შესაბამისი ლაბი-
ალურით): ვუკა „მოკვდა“ (I კლ.). შდრ. დიკა (II კლ.), ბიკა (III
კლ.), რიკა (მრ. რ.); ვული „გაჩერდა“ (I კლ.) შდრ. დილი (II
კლ.), ბილი (III კლ.), რილი (მრ. რ.); ვუნსა „ნახა“ (I კლ.) შდრ.
დინსა (II კლ.), მისა (III კლ.), ნისა (მრ. რ.)... ვოცაიხი „გაუ-
ხარდა“, შდრ. დეცაიხი (II კლ.), ბეცაიხი (III კლ.). რეცაიხი
(მრ. რ.); ვოსტა „უკან“ (I კლ.), შდრ. დესტა (II კლ.), ბესტა (III
კლ.), რესტა (მრ. რ.); ვოლ'ა „წავიდა“ (I კლ.), შდრ. დელ'ა (II
კლ.), ბელ'ა (III კლ.), რელ'ა (მრ. რ.); ვოშთა! (I კლ.) „გამიშვი!“
შდრ. დეშთა! (II კლ.), ბეშთა! (III კლ.), რეშთა! (მრ. რ.); ვოთა
„დატოვა“ (I კლ.), შდრ. დეთა (II კლ.), ბეთა (III კლ.), რეთა
(მრ. რ.)¹.

ხმოვანთა შეხვედრა სიტყვათა შესაყარზე მიარსულში ისეთ-
სავე შედეგებს იძლევა, როგორც ბოთლიხურში. განსხვავებას ქმნის
ა + ი, რომელიც ბოთლიხურში ი-ს იძლევა (იხ. ზემოთ), მიარსულ-
ში კი ა-ს: ბუკა იდა → ბუკადა „იყო“, ვუნსა იდა → ვუნსადა „ნა-
ხა“. ამრიგად, მიარსული ყველა შემთხვევაში მომდევნო ი-ს კარ-

¹ შესაძლებელია ვი- → ვუ-, ვე- → ვო-.

გაგს (შდრ. საკ. ბი.ალინური: ა + ი → ი, მარგამ უ + ი → უ...
მიარსული: ა + ი → ა, უ + ი → უ...).

ზ + ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები ირიბ ბრუნვებში ფუ-
ძის მაწარმოებელ შიუ და ლ'იი ელემენტების წინ კარგავენ ბოლო-
კიდურ ხმოვანს, რის გამოც იქმნება თანხმოვანთა კომპლექსი შშ
და შლ'ი (ეს უკანასკნელი იძლევა შშ-ს, თ ფონემა არ არის).
ხმოვნის ამგვარი რედუქცია ფაქულტატურია:

სახ. ვაშა „ვაეი“

ერგ. ვაშა - შიუ - დი → || ვაშ - შიუ - დი

ნათ. ვაშა - შიუ - ბ → || ვაშ - შიუ - ბ

მიც. ვაშა - შიუ - ღ → || ვაშ - შიუ - ღ

სახ. აეში „ქალი“

ერგ. აეში - ლ'იი - დი → || აეშ - ლ'იი - დი → აეშ - თი - დი

ნათ. აეში - ლ'იი - ლ'ი → || აეშ - ლ'იი - ლ'ი → აეშ - თი - ლ'ი

მიც. აეში - ლ'იი - ღ → || აეშ - ლ'იი - ღ → აეშ - თი - ღ

ხმოვნის რედუქცია მიარსულში უფრო ძლიერია, ვიდრე საკ-
ბოთლიხურში. მოყვანილ მაგალითებს მიარსულში სხვაც ემატება,
მაგ., რთულ რიცხვით სახელებში ელემენტი -წალიდა (საკ. ბოთლ.)
მიარსულში წარმოდგენილია როგორც -წალდა: ჰაბუწალდა „30“
(საკ. ბოთლ. ჰაბუწალიდა), ბუწალდა „40“ (საკ. ბოთლ. ბუღუ-
წალიდა)...

ზმნისართი რიჰული → რიუდი, რიჰული → რუჰული → რუუდი →
რუდი „ღროს“ (საკ. ბოთლიხურში ყველა ფორმა გვაქვს), მიარ-
სულში იძლევა რდი-ს: ბულ'არდი „როცა გათაედა“ (შდრ. საკ.
ბოთლ. ბულ'არიუდი).

ბაგისმიერი მკლერები ზ და მ ინტერვოკალურ პოზიციაში
ხშირად კარგავენ ხშვის მომენტს, რის შედეგად ზ → ვ, უფრო
იშვიათად (სწრაფ ზეტყველებაში) აგრეთვე მ → ვ, აქა - იქ ზ უკვა-
ლოდაც იკარგება. ზ - ს ამგვარი ცვლილებები დამახასიათებელია
მრავლობითი რიცხვის - ბალ'ი სუფიქსისათვის.

თაჰივალ'ი (← თაჰიბალ'ი) „კვიცები“, წეკვალ'ი (← წეკა-
ვალ'ი ← წეკაბალ'ი)¹ „ფეხები“, ცუნივალ'ი (← ცუნიბალ'ი) „თაფე-
ბი“, რატჰივალ'ი (← რატჰიბალ'ი) „ძვლები“, რეცვალ'ი (← რეცა-
ვალ'ი ← რეცაბალ'ი) „ხელები“, ჰანყვალ'ი (← ჰანყვა ვალ'ი ← ჰან-

¹ ჯერ ზ → ვ, შემდეგ კი მეტათეზისის გზით ვ წინა თანხმოვანს მიყ-
კვლა.

ყვაბალ'ი) „სახლები“, ნალ'ი (← ნაელ'ი ← ნაბალ'ი) „ნივთები“, ჰეკეუშო (← ჰეკეუშაშო [უ] ← ჰეწუშაშო) „ბეჭედი“, ადავალ || ადუვალ (← ადამალ) „ადამიანები“.

თანხმოვნის მომდევნო ვ ხშირად უკვალოდ იკარგება (დელაბილიზაცია):

ნაკი „შეჯღომა (ცხენზე)“, ნაკაკა „შესხდნენ (ცხენებზე)“. შდრ. საქ. ბოთლ. ნაკუე „შეჯღომა (ცხენზე)“, ნაკვაკვა „შესხდნენ“... ინქი „კამა“, შდრ. საქ. ბოთლ. ინქე — (ინჟინ. ინქუე), ბექი „დაკვლა“, შდრ. საქ. ბოთლ. ბექე — (ინფ. ბექუე), კიანდი „პარსეა“, შდრ. საქ. ბოთლ. კივანდი, ხაბუ „წისქვილი“, შდრ. საქ. ბოთლ. ხვანბუ, ქუნტეკა „მამაკაცი“, შდრ. საქ. ბოთლ. ქუნტეკვა-საყურადღებოა, რომ ზოგჯერ მოსალოდნელი თანხმოვანი + ვ წარმოდგენილია როგორც ჯ + თანხმოვანი:

ბეყვი „ხმობა“, „შრობა“ (შდრ. ბოთლ. ბეყვ-), ბეჟი „დავიწყება“ (შდრ. ბოთლ. ბეჟ-)¹.

მაგრამ პარალელურად დასტურდება უბრალოდ დელაბილიზებული ფორმები: ბეყი „გახმა“, ბეყა „გაახმო“.

ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება ვ-ს შერწყმა ნომდევნო ა ხმოვანთან: ყუნი „თავი“ (← ყვანი, შდრ. საქ. ბოთლ. ღვანი), ყუნდი „ანი“ (აულია) ← ყვანდი (შდრ. საქ. ბოთლ. ღვანდი), — ხოლა ნაწილაკი (← -ხეალა, შდრ. ბოთლ. -ხვალა; შდრ. მიარს. ბასახოლა „თუნდაც თმა“, „თმა მაინც“, საქ. ბოთლ. ბასახვალა იმავე მნიშვნ.).

სხვა მაგალითების მიხედვით ასეთი მოვლენა სავსებით უცხო არც საქ. ბოთლიზურისათვისაა (მაგ. ლობა! „მოდი!“ ← ღვანა!).

ბღ → ღ (ღ გამოითქმის მცირე დაყოვნებით, ღ-საგან განსხვავებულ ცალკე ფონემას არ წარმოადგენს)²: ხადუ იდა „ლია“ (შდრ. საქ. ბოთლ. ხუბადუ იდა), ქადუდა „დაარტყა“ (შდრ. საქ. ბოთლ. ქაბდუ იდა), ჰიდი „შიში“ (შდრ. საქ. ბოთლ. ჰიბდი), ჯადი — „გახლეჩა“, „გაპობა“ (შდრ. საქ. ბოთლ. ჯაბდი), ხვადი „ძაღვები“ (← ხუბადი).

თანხმოვნის წინ ბ-ს საერთოდ აქვს დაკარგვის ტენდენცია (შდრ. ქვემოთ. მიარს. იხი — ბოთლ. იბხი „აღება“ და სხვ.); ამით-

¹ ლოდობერიულში დასტურდება თანხმ. + ვ — ვ + თანხმ.: ბეყვ — „გახმობა“; ბეჟი — „დავიწყება“.

² ლოდობერიულში ბღ — ბ (საქ. ბოთლ. ჯაბდი, მიარს. ჯადი, ლოდ. ჯაბი „პობა, ხლეჩა“, საქ. ბოთლ. ხვადი, მიარს. ხვადი, ლოდ. ხვაბი „გაღება“)...

ვე აიხსნება მიარს. ეხულა „რა“ (მღრ. ბოთლ. ებ-ხულა „რა“),
 ჯაბადი „დაგლეჯა“, „გახევა“ (მღრ. ბოთლ. ჯაბადი. იხ. აქვე ზე-
 მოთ ჯადი ← ჯაბდი).

კითხვითი ნაწილაკი ბა (რომელიც საკ. ბოთლ. მა ნაწილაკის
 ფარდია) იწვევს უარყოფითობის ჰ ელემენტის გამეღერებას (ჰ→ჯ
 მომდევნო ბა-ს გავლენით): ხუჰი „არ არის“ — ხუჯუბა? „არ არის?“
 (მღრ. საკ. ბოთლ. ხუჰი, ხუჰიმა?), ბუყიჰი „არ მოჭრა“ — ბუყი-
 ჯუბა: „არ მოჭრა?“ (მღრ. საკ. ბოთლ. ბუყიჰა, ბუყიჰამა?).

ი-, ჰი- მარცვლებით დაწყებულ ზმნებში ამ მარცვლების ფა-
 კულტატური მოკვეცა, რაც საკ. ბოთლიხურს ახასიათებს, მიარსუ-
 ლისათვის არ არის ჩვეულებრივი. სამაგიეროდ მიარსულისათვის
 ნიშანდობლივია „მეტათეზური წყობის“ (იხ. გრამატიკული კლასე-
 ბის საკითხი) კლასის ნიშანთა დაქარგვა:

მიარსული

იხი	„აღება, ყიდვა“
იჩი	„წაყვანა“ (მხ. რ.)
იჩი	„წაყვანა“ (მრ. რ.)
ჰიწი	„ავსება“

საკ. ბოთლიხური

იხი	
იბჩი (მხ. რ.)	
ირჩი (მრ. რ.)	
ჰიბწი	

ზოგჯერ საკუთრივ ბოთლიხურის ღ - ს ნაცვლად მიარსულში
 .ჟ გვაქვს (განურჩევლად პოზიციისა)¹:

მიარსული

ჰაჟი	
ნაო (← ნაჟარ)	
მუჟი	
ჰუნჟი	
ჟუნი (← ჟვანი)	
ბო (← ბუჟა)	
ბუ(ჟ)ულა	
ბეჟი	
შოჟ (შოჟი)	
- ოლა	

საკ. ბოთლიხური

„დანახვა“	ჰალი
„ნივთი“	ნალარ
„ზრდა“; „კმარება“	მული
„მოსვლა“	ჰინლუჟ
„თავი“	ლვანი
„ბერი“	ბულა
„ოთხი“	ბულულა
„კოდნა“	ბელი
„ქოთნეული“	შოლ -
„თვის“ (თანდებ.)	- ლალუ

¹ ღ :ჟ მარტივად აიხსნება: ამოსავალია *ჟ, რომელმაც ბოთლიხურში
 მოგვცა ღ (და დაემთხვა თავდაპირველად ღ - ს, როგორცაა, მაგ., სიტყვებში
 ბოთლ. ბილი, მიარს. ბილი „დგომა“, ბოთლ. ლაჟი, მიარს. ლაჟი „მხარი“...), ხო-
 ლო მიარსულში (ასევე ანდიურ ენათა უმეტესობაში) მოგვცა ჟ. ჟ¹ ზოგჯერ და-
 ცულია (ახვახურში, ანდიურში).

ყანდი	„ჭამა“	ლანდი
ყელი	„პირი“	ფელი
ყაბ-	„განიერი“	ლაბ-
მიყი	„დამარცხება“	მილი
ყუნდი (← ყვანდი)	„ანდი“ (აღვ. სახ.)	ლვანდი

ქ ო რ ე ო ლ ო გ ი ა

გრამატიკული კლასი

1. წინასწარი შენიშვნები. გრამატიკული კლასის კატეგორია მეტად მნიშვნელოვანი კატეგორიაა ბოთლიხური ენის გრამატიკულ აგებულებაში; მორფოლოგიისა და სინტაქსის საკვანძო საკითხები მასთანაა დაკავშირებული. მნიშვნელოვან როლს ასრულებს იგი გრამატიკის სხვა სფეროებშიც (ლექსიკა, სტილისტიკა და სხვ.).

გრამატიკული კლასი წარმოადგენს არსებით სახელთა სემასიოლოგიურ დაყოფას, რასაც თავისი მორფოლოგიური ნიშანი (აფიქსი) აქვს. პრინციპი, რასაც ბოთლიხურში კლასების მიხედვით არსებით სახელთა დანაწილება ემყარება, ასეთია: 1. ადამიანთა კლასი გამიჯნულია ყველა დანარჩენისაგან და 2. ადამიანთა კლასის შიგნით დანაწილება ხდება რეალური სქესის მიხედვით. ასეთია მდგომარეობა მხოლოდობით რიცხვში. შედეგად ვიღებთ სამკლასოვან მარტივ სისტემას: I კლასი — მამაკაცები, II კლასი — დედაკაცები, III კლასი — ყველა დანარჩენი (ნივთები, ცხოველები, მოვლენები...).

პირველ გრამატიკულ კლასში შედის მამრობითი სქესის ადამიანის აღმნიშვნელი სიტყვები, მაგ., იმა „მამა“, ვაშა „ვაჟი“, ვაცოი „ძმა“, ქუნრა „ქმარი“, ჰეკვა „კაცი“, ჰუდულ „მეგობარი“, ჯალაფურ „ყარაული“, ეხუნ „მჭედელი“, ხან „ხანი“, დიბირ „მოლა“, გურჟიავ „ქართველი“, ასლუდინ „ასლუდინი“ (კაცის სახელია) და სხვ. მრ. ამვე კლასს მიეკუთვნება: ალლაპ „ღმერთი“, მალაჟქ „ანგელოზი“, ნართავ „მღევი“... რომლებიც მამრობითი სქესის არსებებად გაიაზრებიან.

ნეორე გრამატიკულ კლასში მდებარეობითი სქესის ადამიანის აღმნიშვნელი სიტყვები ერთიანდება: ილა „დედა“, აეში „ქალიშვილი“, აცაი „და“, ჰარკაი „(ცოლი“, ნუსა „რძალი“, გურყიაა „ქართველი ქალი“, ფატიმათი „ფატიმათი (ქალის სახელია)“... ამავე კლასში შემოდის ზღაპრულ არსებათა სახელები, თუ ისინი მდებარეობითი სქესისად გაიაზრებიან (მაგ., ნართაა „მდევი ქალი“, ჯართ „როკაპი“...).

ერთი და იგივე სახელი შეიძლება პირველი კლასისა ც იყოს და მეორე კლასისა ც. ეს მაშინ ხდება, როცა თვითონ სიტყვას კლასის ნიშანი არა აქვს, ხოლო რეალური კონტექსტის მიხედვით ის შეიძლება მამრობითი სქესის არსებასა ც აღნიშნავდეს და მდებარეობითისა ც. მაგ. მაკი „ბავშვი“ იმის მიხედვით, ვაჩია ნაგულის-ხმევი თუ ქალიშვილი, პირველი კლასისა ც შეიძლება იყოს და მეორე კლასისა ც. ეგევე მაკი მესამე კლასისა ც შეიძლება იყოს, თუ ლაპარაკია საერთოდ რომელიღაც ბავშვზე, რომლის სქესი მოსაუბრობსათვის უცნობია.

მესამე გრამატიკულ კლასში ერთიანდება ყველა სხვა სახელი, ე. ი. სიტყვები, რომლებიც აღნიშნავენ ცხოველებს (განურჩევლად რეალური სქესისა)², ნივთებს, მოვლენებს და სხვა. მაგ., უნსა „ხარი“, ზინი „ძროხა“, ჰედირ „ხბო“, ხვაა „ძალი“, რიტაჟუ „ირეში“, ჰაიქარა „მერცხალი“, გედუ „კატა“, ჰანყუ „სახლი“, ჰინგურ „ფანჯარა“, ხვაბუ „წისკვილი“, ბესუნ „დანა“, წაა „ცეცხლი“, დანი „პური“, ინჩუ „ვამლი“, რეში „წელიწადი“, ზიუ „დღე“, რეჰა „ღამე“, წაა „წვიმა“, ანზი „თოვლი“, ჰანი „სოფელი“, ჰქანარ „სინათლე“, კუჰალირ „ავადმყოფობა“, ბუჟირ „ორწმენა“, წაერო „სახელი“, ღვანი „თავი“

² მესამე გრამატიკული კლასის შიგნით რეალური სქესის გასარჩევად, თუ ენას ანისათვის შემთხვევით სხვადასხვა ლექსიკური ერთეული არ აღმოაჩნდა (მაგ. უნაა „ხარი“ — ზინი „ძროხა“) აღწერითი ფორმები გამოიყენება: მდებარეობითი სქესის აღმნიშვნელ სიტყვებს ჰარკაი („ცოლი“ — „ძუ“) დაერთვის, მამრობითი სქესისას კი ჰქარა („მამალი“) მაგ., ჰარკაი ეყეგურუ „დედალი“, ჰქუნტა ეყეგურუ „მამალი“ (შდრ. ეყეგურუ „ქათამი“ საერთოდ განურჩევლად სქესისა), ასევე ჰქუნტა განუშა, ჰარკაი განუშა („ხარ-კამერი“. „ფუი-კამერი“. სიტყვასიტყვით „მამალი კამერი“, „დედალი კამერი“). შდრ. განუშა „კამერი“. ასეთი გარჩევა ჩვეულებრივია გრამატიკული კლასისა და სქესის არმქონე ენებში.

ყოველ გრამატიკულ კლასს აქვს თავისი აფიქსი, რომლითაც ამა თუ იმ კლასში შემავალი სახელი წარმოდგენილია სხვა სიტყვაში მასთან მიწართების დამყარებისას.

I კლასის ნიშანია ვ, II კლასის ნიშანია ჰ, III კლასის ნიშანია ზ.

ეს ნიშნები პრეფიქსადაც გვხვდება და სუფიქსადაც, აქა - იქ (თითქმის მუდამ ზმნებში) ინფიქსადაც დასტურდება.

საორიენტაციო მაგალითები

- I კლ. ხ^ნუყო (← ხ^ნუყავ) ჰქვეა „ქარგი კაცი“
- II კლ. ხ^ნუყა-ჲ აფიქსი „ქარგი გოგო“
- III კლ. ხ^ნუყა-ზ ხეა „ქარგი ძალი“
ხ^ნუყა-ზ რუშა „ქარგი ხე“
- I კლ. ვაციი ვ - უქოუ || ვ - უქა „მმა დაეცა“ || „იყო“
- II კლ. ხაციი ჰ - იქოუ || ჰ - იქა „და დაეცა“ || „იყო“
- III კლ. ხეა ზ - უქოუ || ზ - უქა „ძალი დაეცა“ || „იყო“
რუშა ზ - უქოუ || ზ - უქა „ხე დაეცა“ || „იყო“

ანალოგიურია მდგომარეობა ყველა სხვა შემთხვევაშიც, დამოუკიდებლად იმისა, თუ მეტყველების რა ნაწილს უკავშირდება არსებითი სახელი.

სიტყვაში, როგორც წესი, აღინიშნება ერთი გრამატიკული კლასი, ისიც სახელობით ბრუნვაში დასაწერი სახელისა. განსაკუთრებულ შემთხვევაში (მაგ., მიმღეობებში) ორი სხვადასხვა გრამატიკული კლასიც შეიძლება აღინიშნოს. ამასთან, თუ კლას-ნიშანი სუფიქსია, სახელი შეიძლება იდგეს ირიბ ბრუნვაში, მაგრამ აქ სხვა ვითარებაა და ამის შესახებ ცალკე კვებოთ.

მაგალითები:

სალიმ ვეჭუხა ადამიჭუ სანდუ ბუჯა ვაყა „სალიმი მოხუც („დიდ“) კაცთან ერთად ბოთლიზში წავიდა“... ჰუვ ჰეკუაწიუვ ვუქიდახო ჰაბუდა ვაშა „იმ კაცს ჰყოლია სამი ვაჟი“... მალა რუცენ ვიყა - თალუ „მოლა ნასრედინი მოკვდაო“... ჰააჯი - მურად ვუქიდახო ჰივდა ვეჩეკი, კედალა რელილა რეყუ ვეჭერ ადამ „ჰააჯი - მურადი ყოფილა (+ თვითონ) დაბალი („მოკლე“) ორივე ფეხით კოჭლი შავი კაცი“... ახარა დიე ჰარკი გროხნილია ააყი ილა

ყვარაბ ნა იბხი „ხვალ ჩემი ცოლი გროზნოში მიდის საჭირო რამეების საყიდლად“... ჰეკვალა ბერქალა რელ'აკო რიუდი დანდაბახა ცებ ჰამახი „კაცი და გველი რომ მიდიოდნენ, შემოხვდათ ერთი ვირი“... ჰიბლვებ ჰუნქა ლამილა ხანია ჟეში კუჰალ დილო „მოტანილი ბალახი რომ შექამა, ხანის ქალიშვილი ავად გახდა (დააყენა)“...

კლასიფიკაციის განხილული სისტემა მხოლოდობით რიცხვში არსებულ ვითარებას ასახავს. სულ სხვა მდგომარეობაა მრავლობით რიცხვში. აქ სახელები იყოფა ორ დიდ სემასიოლოგიურ ჯგუფად: ცოცხლებად და არაცოცხლებად. ამრიგად, მრავლობით რიცხვში ორი გრამატიკული კლასი გვაქვს: ცოცხალთა და არაცოცხალთა კლასი.

I და II კლასის ყველა სიტყვა, რამდენადაც ხსენებულ კლასებში აღანიანის აღმნიშვნელი სახელები შემოდის, მრავლობით რიცხვში ცოცხალთა კლასს განეკუთვნება. მაგრამ ცოცხალთა კლასის მოცულობა მეტია ვიდრე მხოლოდობითი რიცხვის I და II კლასებისა ერთად. აქ ჰეროდის III გრამატიკული კლასის ის სიტყვებიც, რომლებიც ცოცხალ არსებებს აღნიშნავენ (ყოველგვარი ცხოველი — შინაური თუ გარეული, ფრინველი, მწერები, ქვეწარმავალი და სხვ. და სხვ.). მრავლობითი რიცხვის არაცოცხალთა კლასში შედის მხოლოდობითი რიცხვის III კლასში შემავალ სიტყვათა მხოლოდ ერთი ნაწილი (ნივთები, მოვლენები...).

ამრიგად, მრავლობით რიცხვში ცოცხალთა ჯგუფში („კლასში“) იყრის თავს, მაგ., იმა „მამა“ (მხ. რ. I კლ.), ილა „დედა“ (მხ. რ. II კლ.), გედუ „კატა“ (მხ. რ. III კლ.), ზინი „ძროხა“ (მხ. რ. III კლ.), ლანდი „ყვავი“ (მხ. რ. III კლ.), ჭუაფი „თევზი“ (მხ. რ. III კლ.) და ა. შ.

არაცოცხალთა ჯგუფშია, მაგ., ჰინწა „ქვა“ (მხ. რ. III კლ.), გუჩა „წიგნი“ (მხ. რ. III კლ.), წაა „წვიწა“ (მხ. რ. III კლ.) ბეტაირ „ხენა“ (მხ. რ. III კლ.)¹.

მრავლობით რიცხვში ცოცხალთა ჯგუფის ნიშანია რ || ლ (რ პრეფიქსია ან ინფიქსი, ლ — სუფიქსი), არაცოცხალთა ჯგუფის

¹ ბოთლიხურის ახლო მონათესავე ენებში ცოცხალთა და არაცოცხალთა კლასების გარჩევა არაა ცნობილი. არა გვაქვს ის, სხვათა შორის, არც ლოდო-ბერიულში, რომელიც ბოთლიხურთან საერთოდ ახლოსაა (ხოგი ნიშნის მიხედვით ცოცხალთა და არაცოცხალთა კლასის რადიკანური გარჩევა — ნაწილაკების საშუალებით — თითქოს კამალალურში უნდა გვეკონდეს).

ნიშანი ბ, ე. ემთხვევა მხოლოდითი რიცხვის III კლასის ნიშანს).

საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ კლასნიშნის ნათესაობითი ბრუნვის ურთიერთობას საზღვრულთან (ნათესაობითის ასეთ სახეობას სულექსად ცვლადი გრამატიკული კლასის ნიშანი აქვს, რომელიც ასახავს საზღვრულის კლასს).

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ. იმუ-ე ვაცი	„მამის ძმა“	} იმუ - ლ	} ვაცილ „მამის ძმები“
II კლ. იმუ-ა ძაცი	„მამის და“		
	იმუ - ბ კათუ „მამის ცხენი“		} კათუ „მამის ცხენები“
III კლ. {	იმუ - ბ ჭუჩა „მამის წიგნი“	} იმუ - ბ	} ჭუჩიბალ'ი „მამის წიგნები“
	იმუ - ბ ქურტა „მამის ნაჯახი“		

შდრ. ნიშნები:

იმუდი	{	ვ - ეთა ვაცი	„მამამ დატოვა ძმა“
	{	ა - ეთა ძაცი	„ და
	{	ბ - ეთა კათუ	ცხენი
	{	ბ - ეთა ჭუჩა	წიგნი
	{	ბ - ეთა ქურტა	ნაჯახი

იმუდი	{	რ - ეთა ვაცილ	„მამამ დატოვა ძმები“
	{	რ - ეთა ძაცილ	„ დები
	{	რ - ეთა კათუ	ცხენები
	{	ბ - ეთა ჭუჩიბალ'ი	წიგნები
	{	ბ - ეთა ქურტიბალ'ი	ნაჯახები

ასევე: ვაცი ვ - უკა „ძმა იყო“, ძაცი ა - იკა „და იყო“, ხეა (|| რუშა || ჭუშა) ბ - უკა „ძალი (|| ხე || ბოძი) იყო“. მრ. რ.: ვაცილ (|| ძაცილ || ხუარდი) რ - უკა „ძმები (|| დები || ძალები) იყვნენ“, რუშიბალ'ი (|| ჭუშე) ბ - უკა „ხეები (|| ბოძები) იყო“.

ბუყაბ რაყალ'ილა ბაყა, ველ'უ იდახო გავ ხანიხა, ამმა კარტესაულ გარაულზაბალ'იდი ჰინა ვეშთი ვალუ გავ „კარგი ტანსაცმელი ჩაიცვა-რა, წასულა ის ხანთან, მაგრამ კარის („ზღუდობის“) მკველებს შიგნით არ შეუშვიათ იგი“.

ინაიძე პალა ბექუ-ბეკუხა ტყუდე, სურაბ ყუბატელა „ჩვენ ვნახეთ დიდ-დიდი კლდეები და ცუდი (= საშიში) ხეები“... რიტაჭუჭიჭარ, კამბალ'ი ბეხაილა, რელიზალ'ი ბეყერაბ ჰააფან ილა „ირემი ლაზახი, რქა („რქებ“) გრძელი და ფეხებწვრილი ცხოველი“... რქვალ'აა პინუ რულ'ალუბ ლ'აკე ტონიხი ილა, აჰმა ორსაა პირღალუბ ცებდალა ხუჭი „ბუნაგში (გამოქვებულში) შიგ შემსვლელთა კვალი ბევრია, მაგრამ გარეთ გამომსვლელთა კი ერთიც არ არის“... ცებ თაფუა მაქეასალ ყვაყვაბალ'ილ'ი ალახალდა საარდა რუკა „ერთი გუნდი მშიერი ყვაყვებისა ველზე ტრიალებდა“.

ამრიგად, ბოთლიხურში გრამატიკული კლასის ნიშნების სქემა ასე წარმოიდგინება:

მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
I კლ. ვ	} რ (- ლ) ბ
II კლ. ა	
III კლ. ბ { ცოცხალი არაცოცხალი	

როცა კლასნიშნიანი სიტყვის ფუძე ნახალურ ხმოვანს შეიცავს, ბ-ს ნაცვლად მ გვექნება, ხოლო რ-ს ნაცვლად ნ (ასიმილაციის შედეგად იხ. ფონეტიკური ნაწილი)¹.

ამის გათვალისწინებით ზემომოყვანილი ტაბულა ასეთ სახეს მიიღებს:

მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
I კლ. ვ	} რ (ნ), (-ლ) ბ (მ)
II კლ. ა	
III კლ. ბ(მ) { ცოცხალი არაცოცხალი	

ცოცხალთა და არაცოცხალთა გარჩევის მეორე საშუალებაა ლ' და ხ ელემენტების გამოყენება. ეს ელემენტები გვხვდება სხვადასხვა ხმოვნით, მეტწილად როგორც ლ'ი და ხუ. ლ'ი იხმარება ცოცხალთა ჯგუფისათვის, ხუ კი არაცოცხალთა ჯგუფისათვის² მათ შეიძლება დაერთოს კითხვითი ნაწილაკი მა, ან უარყოფისა ჭი.

¹ როგორც გრამატიკული კლასის ნიშანი მ ფონეტიკური ვარიანტია ბ-სი (აჰვეე ნ რ - სი) გარკვეულ ფონეტიკურ პოზიციაში.

² ან ელემენტთა რაობისა და საეარაუდებელი ნიშნენლობის შესახებ იხ. ქვემოთ („სატყუაჟომოჟა“, „ნაწილაკები“).

ლ' და ხ' ელემენტებით ცოცხალთა და არაცოცხალთა გარჩევა არსებითად მხოლოდობით რიცხვში ხდება. შეიძლება ეს ელემენტები მრავლობით რიცხვში დასმულ სიტყვასთანაც შეგვხვდეს, მაგრამ რიცხვს ის არ გადმოსცემს. ცხადია, გრამატიკულ კლასის ნიშნებს ლ' და ხ არ წარმოადგენს (იხ. „ნაწილაკები“).

ვაციი იდა ლ'იმა: „ცმა არის:“ ააციი იდა ლ'იმა: „და არის:“ გედუ იდა ლ'იმა: „კატა არის:“ რუშა იდა ხუმა? „ხე არის:“ ფარაყათ იდა ხუმა: „მშვიდობა არის:“

ასევე:

ვაციი ლ'იკი „ცმა არ არის“, ააციი ლ'იკი „და არ არის“, გედუ ლ'იკი „კატა არ არის“, რუში ხუკა „ხე არ არის“, ფარაყათ ხუკი „მშვიდობა არ არის“.

შდრ. აგრეთვე:

ვაციი ლ'იკიმა: „ცმა არ არის:“ ააციი ლ'იკიმა: „და არ არის:“ და ა. შ.

ეგვევ ელემენტები ფაკულტატურად გვხვდება კითხვით ნაცვალსახელებთან და ზნისართებთან. -ლა, რომელიც ლ'ი-სა და ხუ-ს მოსდევს, ნაწილაკია (ქართ. „ც“-ს ფარდი, შდრ. ხუნდ. გი): ებ-ლ'ილა „რა“ (ცოცხალი), ებ-ხულა „რა“ (არაცოცხალი), ე(ო)ლ'ილა „ვინ“, ეშთუბ-ხულა „როგორი“ (მხ. და მრ. არაცოცხ.), ეშთუვ-ლ'ილა (I კლ.), ეშთუჟ-ლ'ილა (II კლ.), ეშთუბ-ლ'ილა (III კლ.), ეშთულ-ლ'ილა (მრ.) „როგორი“ (ცოცხ.)... ინუ-ლ'ილა (ცოცხ.). ინუ-ხულა (არაცოცხ.) „სად“. ინდა-ლ'ილა (ცოცხ.). ინდა-ხულა (არაცოცხ.) „როდის“, ეფი-ლ'ილა (ცოცხ.), ეფი-ხულა (არაცოცხ.) „რისთვის“¹.

ლე, ჰალმალ, ვილი! ელ'ილა მინ: „ეი, ამხანაგო, შეჩერდი! ვინ ხარ შენ?“... ებხულა მინ იჰათახობ: „რას აკეთებ შენ?“ იმა ინალ'ილა ვაჟა, ბელეუქიმა: „მაშა სად წავიდა, არ იცი?“ ეფილ'ილა დუჟ ჰარკაი: „რად გინდა შენ ცოლი?“... ეფიხულა დუჟ არსი „რად გინდა შენ ფული“... გოშუჟ ეშთუბლ'ილა კათუ იდე „მას როგორი ცხენი მოსწონს (ამ გროვიდან)?“ ინდახულა ზუკე ქინო: „როდის იქნება კინო?“

2. გრამატიკული კლასის კატეგორია არსებით სააქტებში. გრამატიკული კლასის რაობასა და მის ნიშნებზე უკვე გვქონდა

¹ ეფი — ებ იჰი („რა კენა“)? შდრ. ხუნდ. წიბიხე — წიბ ჰაბიხე (ბოთლი-ხელები მარწმუნებუნენ).

საუბარი. მოკლედ შევხებით მას მეტყველების სხვადასხვა ნაწილთან დაკავშირებით.

არსებითი სახელი შინაარსეულად მუდამ რომელსამე კლასს განეკუთვნება, მაგრამ მიკუთვნების ფორმალური ნიშანი (რესპ. კლასის ნიშანი) თვითონ მას არ გააჩნია. კლასის ნიშანი აქვს არსებით სახელთან დაკავშირებულ სიტყვებს — ზმნებს და განსაკუთრებით ზოგადად აღებულ მსაზღვრელ სახელებს. აქ კლასის ნიშანი ასახავს სათანადო სიტყვასთან დაკავშირებულ არსებითი სახელის კლასს, სხვაგვარად — კლასის ნიშანი „გარეთ იყურება“, ის ამა თუ იმ სიტყვის შემადგენლობაში შედის. მაგრამ ამ სიტყვისა კი არაა, არამედ მასთან დაკავშირებული არსებითი სახელისა (მაგ. იმა ვიღუ „მაშა გაჩერდა“ აქ ე ზმნის შემადგენლობაშია, მაგრამ იმა „მაშა“ სიტყვის კლასს ასახავს).

წინათ კლასის ნიშნები არსებით სახელებსაც ჰქონდა. უკეთ: კლასის ნიშანი აქაც ისევე ჩვეულებრივი იყო, როგორც ის დღეს ჩვეულებრივია ზნებში, ზედსართავეებში... რას აღნიშნავდა კლასის ნიშანი არსებით სახელში? ის აქ „შეგნით იყურებოდა“ — აღნიშნავდა სათანადო არსებითი სახელის ფუძის მიხედვით სავარაუდებელ სემანტიკის კლასს, აკონკრეტებდა მის კლასს (მაგ., რაკვა „გული“, რ აღნიშნავდა, რომ „გულ“ რ კლასისაა). რადგანაც არსებითი სახელის კლასი მისი სემანტიკითაა განსაზღვრული, არსებით სახელებში გრამატიკული კლასების „ზედმეტობა“ ძალიან ადრე უნდა გამხდარიყო საგრძნობი, რამაც გამოიწვია კლასის ნიშანთა სისტემის მოშლა ამ კატეგორიის სიტყვებში. სისტემის მოშლის გამოხატულებებია კლასის ნიშანთა გაქვევება და დაკარგვა¹.

ბოთლიხურში არსებით სახელს შეიძლება კლასის ნიშანი ჰქონდეს, თუ ეს სახელი წარმოშობით არაარსებითია (მაგ., ზედსართავია ან მიმღეობა). ასეთი კლასის ნიშანი სუფიქსურია.

არის ორიოდ სიტყვა, სადაც კლასის ნიშანი თითქოს ცოცხალია:

ვაცაი „ცმა“²
ააცი „და“

ვაშა „ვაეი“
აეში „ქალი“

¹ ბოთლიხურში (და სავრთოდ ხუნძურ-ანდიურ ენებში, ისევე როგორც კლასის ნიშნების მქონე ყველა ენაში) მრავალი შემთხვევაა კლასის ნიშნების გაქვევებისა, დაკარგვისა (შეინიშნება დაკარგვის თანდათანობითობის კვალიც კი).

² იშვიათად (ექსპრესიული სიტყვახმარების დროს?) იხმაოება ბაცი - ც, რაც ნიშნავს ციოველის ან ნივთის „ძმას“, „დას“: ჰაბ ყალამლა ჰულილი ბაცი იდა „ეს ფანქარიც მისი (მეორე ფანქრის) ძმაა (დაა)“, ე. ი. ჰავს მეორე ფანქარს, იმისთანავეა.

ფაქტობრივ კლასის ნიშანი აქაც გაქვევებულია (მრ. რ. - ში არა გვაქვს რაცია, რაშა)¹.

ბოთლიხურ არსებით სახელებში გაქვევებული სახით ბევრია რ (ოღინდელი IV კლასის ნიშანი) და ზ (III კლასის ნიშანი). მაგ., რეში „წელიწადი“, „წელი“, რეშინ „ცა“, რაკვა „გული“. რიტაი „ხორცი“, ბატნი „მიგნული“, ბაპა „წიწილა“, „ნაშიერი“... მაქვა „საქმელი“, მაქვა „ადგილი“, „მხარე“ და სხვ. მრ.²

გაქვევებული სახით არც სხვა კლასის ნიშანთა გამოვლინებაა მოულოდნელი, მაგ. რამ მათი ხვედრი წონა (მაგ. ვ ან ა - სი) შეუდარებლად უფრო მცირეა.

არის ერთი წყება არსებითი სახელებისა, სახელდობრ, წარმომავლობის სახელები, რომელთაც სუფიქსური კლასის ნიშანი აქვთ:

ღვანდილუ - ვ „ანდიელი“, ინდირა - ვ - ტინდიელი“, ჭურუსა - ვ „რუსი“, გურჯია - ვ „ქართველი“, მაჭარულა - ვ „ხუნი“.

მაგრამ ეს წარმოება არაა ბოთლიხურისათვის დამახასიათებელი. ის ხუნძურიდანაა შეთვისებული (მეტწილად მწა ფორმით), ხუნძურში კი ასეთი სახელები წარმოშობით ზედსართავებია და, როგორც ზედსართავეებს, სუფიქსად კლასის ნიშანი მოუდის.

წარმომავლობის სახელის საწარმოებლად ბოთლიხურისათვის სხვა ტიპია ნიწეული: გეოგრაფიული სახელის ნათესაობით ბრუნვაში დასმა:

ბუხზე „ბოთლიხი“, ბუხხალი „ბოთლიხელი“, წაუფე „დიდოეთი“, წაუფელი „დიდოელი“, კაირუ „კარატა“, კაირლი „კარატელი“.

ამ ტიპის წარმოებას გრამატიკული კლასების გარჩევა არ ძალუძს (ბრუნების დროს კი ჩანართი ელემენტებით ამის გარჩევა ხერხდება). თავისებურად აქვს ნაწარმოები ამ ტიპის სახელებს მრავლობითი რიცხვიც (იხ. ქვემოთ).

3. გრამატიკული კლასის კატეგორია ზედსართავ სახელებში. ზედსართავ სახელებს ხშირად გრამატიკული კლასის ნიშანი არ გააჩნია:

¹ ზოგს ანდიურ ენაში შესაძლებელი ჩანს მრ. რ. - ში ამ სიტყვებს („ძმა“ „ვაჟი“) პრეფიქსული რ აღმოჩენდეს!

² გაქვევებული კლასის ნიშნები მრავლადაა ხმნებშიც, ზედსართავებშიც და სხვ., თავიანთი ეს ბოთლიხურისა და მის მონათესავე ენათა ისტორიის საკითხია და აქ არ ვეხებით.

³ მოყვანილია I კლასის ფორმით.

ზუკაუ „პატარა“, ჰაწახა „თეთრი“, ჰირწი „მალალი“, ირხა „წითელი“, კაბტი „დაბალი“, ჩაქხუ „ყვითელი“.

მცირე როდია გრამატიკული კლასის მიხედვით ცვალებად ზედსართავთა რაოდენობაც. მათ გრამატიკული კლასის ნიშანი მოუღის პრეფიქსად, სუფიქსად, ან პრეფიქს-სუფიქსად (შედარებით იშვიათად).

გრამატიკული კლასის ნიშანი პრეფიქსია:

მხოლოდობითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი	
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხალი	არაცოცხალი
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ექუხა „დიდი“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ექერ „შავი“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ეჩეკი „მოკლე“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - იში „სქელი“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ახარა „ძველი“, „მოხუცი“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ეხილა „გრძელი“
ვ -	ჟ -	ბ -	რ -	ბ - ეგერა „წერილი“

ჰუე ვაშალა აექუხა ილუხე ვეთა, ნახა ჰალ გურჯილა „ის ბიჭი დიდდასთან დატოვეს რა, წავედნენ ისინი საქართველოში“... გოვ ვეჩეკი ჰეკვა ეოლე'ილა? „ის დაბალი კაცი ვინაა?“... ასლუდინიდი ბექუხა ბერთინ იჰუ ვაშა ვაგუარიული „ასლუდინმა დიდი ქორწილი ქნა, შვილი რომ ჩამოვიდა“... ახარა ადამ ჰადათა ააჰათა იდა „დედაბერი (მოხუცი ქალი, ადამიანი) ტირის“... ჰალ რექერ კათე დილ ლ'იჰი „ეს შავი ცხენები ჩემი არაა“.

გრამატიკული კლასის ნიშანი სუფიქსია:

მხოლოდობითი რ.			მრავლობითი რ.		
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხ.	არაცოცხ.	
ხუცო ¹	ხუცა - ა	ხუცა - ბ	„ქარგი“	ხუცა - ლ	ხუცა - ბ
სურო	სურა - ა	სურა - ბ	„ცუდი“	სურა - ლ	სურა - ბ
მაქვასო	მაქვასა - ა	მაქვასა - ბ	„შვიერი“	მაქვასა - ლ	მაქვასა - ბ

ასეთივე მდგომარეობაა ხუნძურთან ქსაერთო ხმარების სიტყვებში:

¹ ო ყველგან ა - სა და გრამატიკული კლასის ნიშან ვ - ს შერწყმითაა მიღებული.

მხოლოდობითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი	
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ოცხალი	არაცოცხალი
ქუთაქა - ვ ¹	- ა	- ბ	- ლ	- ბ „წლიერი“
ტოქა - ვ	- ა	- ბ	- ლ	- ბ „დანარჩენი“
ჩოროქა - ვ	- ა	- ბ	- ლ	- ბ „ჭუჭყიანი“

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ზოგი უკლასნიშნო ზედსართავი, რომელიც მრავლობით რიცხვში გრამატიკული კლასის ნიშანს იღებს. ასეთი მოვლენა ძალზე იშვიათია:

მხ. რ. ირხა „წითელი“	მრ. რ. ირხა - რ, - ბ
ჩაქაუ „ყვითელი“	ჩაქაუ - რ, - ბ

- საუ - ბ ფორმანტით ნაწარმოები ზედსართავეები აგრეთვე ამ წყებაში მოსვდნა. - საუ - ბ ნიშანს სიტყვაში „მყოფი“, „ნაქონი“ - „ეული“ - ს შინაარსი შეაქვს (მაგ. „მამისეული“, „მამის ნაქონი“, „მამასთან მყოფი“). იგი დაერთვის ზნისსართებს და არსებით სახელთა ლოკატიურ ბრუნვებს.

მხოლოდობითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი	
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ოცხ.	არაცოცხ.
პიტაი „ქვევით“	პიტაისაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„ქვედა“
საეცა „წინ“	საეცასაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„წინა“
ბესვე „უკან“	ბესვესაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„უკანა“
არუ „აქ“	არუსაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„აქაური“
ინუ „სად“	ინუსაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„სადაური“ ²
იმუჭუ „მამას“	იმუჭუსაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„მამისეული“
ბეებახი „მთებში“	ბეებახისაუ - ვ	- ა - ბ	- ლ - ბ	„მთიელი“

დივ იმა რუჰაედი ქუთაქავ ჰეკვა ვუქა „მამაჩემი ძალიან ლონიერი კაცი იყო“... ცებ ჰანლი ვუქა ცევ ხუჯო ჰეკვა „ერთ სოფელში იყო ერთი კეთილი (კარგი) კაცი“... ჰაბ ხუჯაბ ხაბარ ხუქი „ეს კარგი ამბავი არაა“... საეცასაუბ ჰამანა სურაბ ბუქა „ძველი (წინანდელი) დრო ცუდი იყო“... გალასაუბ პუნწი ბურალაბაბალილა ჰინალა ტინდუ, იშვა იბხუ „იქაური თაფლი თუნგებში ჩაასხა და შინ წაიღო“.

¹ ხუნჭურთან საერთო სიტყვებში - ა - ვ - ო თითქმის არასდროს არ ხდება.

² კითხვითი ზნისსართებისაგან ნაწარმოებ ასეთ ფორმებს - ლილა || ხუ - ლა დაერთვის.

პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება არაა ხშირი. აქ გვხვდება იგივე პრეფიქსიანი ზედსართავები, რომელთაც წინ ნირთული გრამატიკული კლასის ნიშანი ბოლოშიც უმეორდება:

მხოლოდობითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხ. არაცოცხ.
ვეჭუხო	ეეჭუხა	ბეეჭუხაბ „დიდი“	რეეჭუხალ ბეეჭუხაბ
ვახარო	ეახარა	ბახარაბ „ძველი, მოხუცი“	რახარალ ბახარაბ
ვეხილო	ეეხილა	ბეეხილაბ „გრძელი“	რეეხილალ ბეეხილაბ

გოლ რუკა რეეჭუხალ ყაჩაღზაბალ'ი „იხინი დიდი ყაჩაღები იყვნენ“... ცებ რეაა-ბააღლი რუკა იდა კედა როკეხხალ, რახარალ ქუნტალა პარკილა „ერთი ზღვის ნაპირას ცხოვრობდა (იყვნენ) ორი (დიდი) მოხუცი ცოლ-ქნარი“... ჰაბ რუაილი'ი ჰალი ბეეყრაბ ბუკე ამ მის შტოები (შტო) წვრილი არის ხოლმე (= ამ ხეს წვრილი შტოები აქვს ხოლმე).

4. გრამატიკული კლასის კატეგორია რიცხვით სახელებში. როდენობით რიცხვით სახელთაგან მხოლოდ ც ე - ბ „ერთი“ განარჩევს გრამატიკულ კლასებს:

მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
	ცოცხალი არაცოცხალი
I კლ. ც ე - ვ	ც ე - ლ ც ე - ბ ც ე - რ
II კლ. ც ე - ა	
III კლ. ც ე - ბ ც ე - რ (!) ¹	

ვალლაჰ, ცებ სიხ ღიხაბ ბუკა არა ჰუნწაი ხადი „ღმერთმანი, ერთი დათვი დადიოდა აქ თაფლის სათხოვნელად“ ცეც დიე ვაშა არმილ'ია ვაყა „ერთი ჩემი ვაჟი ჯარში წავიდა“... ცერ ზიუდი ორსა ვულ'უ იდა გოვ ჰუბ დარუ ბაწაა „ერთ დღეს გარეთ გასულა იგი ამ წამლის საშოვნელად“... ცელ დილ მადუხალზაბალ'ი შაპარა-ლა ნაყა, ცელ ჰენალა ჰალ'ია იდა „ზოგი (ერთნი) ჩემი მეზობელი ქალაქში წავიდა, ზოგი (ერთნი) ახლაც აქაა“.

რამდენიმეგან გრამატიკული კლასის ნიშანი გაქვევებულია: ჰაბუდა „3“, ბულუდა „4“, ბეშუნუდა „100“.

რიგობითი რიცხვითი სახელი გრამატიკულ კლასს მუდამ ასახავს.

¹ ოდინდელი IV გრამატიკული კლასიდანაა შემორჩენილი. ამჟამად გაქვევებულ გამოთქმებში შემოგვრჩა.

I კლ.	II კლ.	III კლ.
ჰეკისაფეუსაუე	ჰეკისაფეუსაუე	ჰეკისაფეუსაუე „პირველი“
კეაღ'ო	კეაღ'ა - ა	კეაღ'ა - ბ „მეორე“
ჰაბუაღ'ო	ჰაბუაღ'ა - ა	ჰაბუაღ'ა - ბ „მესამე“

მრავლობითი რიცხვი არ მოგვეყავს, რადგან საერთო წესის თანახმადაა ნაწარმოები (ცოცხლებს - ლ წოუდის, არაცოცხლებს - ბ).
 აი პარალელური ფორმები:

I კლ.	II კლ.	III კლ.
კეახო	კეახო - ა	კეახო - ბ „მეორე“
ჰაბუახო	ჰაბუახო - ა	ჰაბუახო - ბ „მესამე“
ბულუახო	ბულუახო - ა	ბულუახო - ბ „მეოთხე“

ჰულ ჰეკისაფეუსაუე ქალასალ'ი რაჟა ილა „ისინი პირველ კლასში სწავლობენ“ ბულუაღ'აბ აფეუსთალ'ი იზეი რუჟა შააბტანე „ოთხ აგვისტოს ჩვენ შაიტანეში (ადგილის სახელია) ვიყავით“... დოე კეაღ'ო ჰეკეა დიჟლა ველეუჰი „იმ მეორე კაცს მეც არ ვიცნობ“... კეახობ რეჰადი გოვლა ვიჯა „მეორე დღეს ისიც მოკვდა“.

წ. გრამატიკული კლასის კატეგორია ნაცვალსახელებში. პირის ნაცვალსახელთაგან მხოლოდ III პირის (მბ. და მრ. რ.) ნაცვალსახელებს შეუძლია გრამატიკული კლასი აღნიშნოს.

III პირის ნაცვალსახელებად ჩვენებითი ნაცვალსახელებია გამოყენებული, ამიტომ ამ უკანასკნელთა შესახებ სათქმელი არაფერი რჩება.

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხალი	არაცოცხალი
ჰა - ვ	ჰა - ა	ჰა - ბ „ეს“	ჰა - ლ	ჰა - ბ „ესენი“
ჰუ - ვ	ჰუ - ა	ჰუ - ბ „ის“	ჰუ - ლ	ჰუ - ბ „ისინი“
და - ვ	და - ა	და - ბ	და - ლ	და - ბ
დო - ვ	დო - ა	დო - ბ	დო - ლ	დო - ბ
გა - ვ	გა - ა	გა - ბ	გა - ლ	გა - ბ
გო - ვ	გო - ა	გო - ბ	გო - ლ	გო - ბ

ჰუ -, და -, დო -, გა -, გო - ძირებს შორის შინარსეული განსხვავების დამყარება ქირს¹. რთული ჰა-და-ვ, ჰო-გო-ვ და მისთ.

¹ ხუნძურასა და ხოვ ანდიურ ენაში ანალოგიური ფუძეები მიუთითებს, თუ მთქმელთან შედარებით რა დონეზეა აღსანიშნი საგანი („თანაბარ დონეზე“, „მაღლა“, „დაბლა“).

ფორმები, ფართოდ გავრცელებული ანდიურ ენებში, საკუთრივ ბოთლიხურისათვის უცხოა (მაგრამ ჩვეულებრივია მთარსულ კილო-კავშირში).

გობ ჯვანიდი ხადუ გოვ ჰეკვაშოუხი, კჷვანდაბასი დენ-თალუ „იმ თევზმა სთხოვა იმ კაცს, არ მომკლა მეო“... გოვ აქეში აიკა იდახო ნართალუჲ აცეი „ის ქალი ნართების და ყოფილა“... ჰაბ რეჰა ფურწაულაი რეჰა იდა „ეს ლამე მთვარიანი ლამეა“... გალ ჩანა ნაყარიუდი აზნაჲ - ბაჰადურიხილა ბეედუ „ესენი სანადიროდ რომ მიდიოდნენ, აზნაი-ბაჰადურსაც დაუძახეს“... ჰულ ბაზარა ღალ-ალ'ალ ბარზიკაბალი რუჰა „ისინი ბაზარში მიმავალი ვაჭრები იყენენ“... დუჲ აელეჰქიბა ჰაჲ აქეში: „შენ არ იცნობ ამ გოგონას?“

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები სათანადო პირის ნაცვალსახელთა ნათესაობით ბრუნვას წარმოადგენენ. რაკი ნათესაობითი ბრუნვა ორია (I და II), რომელთაგან ნათ. I კლასნიშნანია, ხოლო ნათ. II უკლასნიშნო, ცხადია, გრამატიკული კლასის აღნიშვნა მხოლოდ ნათ. I-ით ნაწარმოებ კუთვნილებით ნაცვალსახელებს შეუძლია. ეს ბრუნვა მოეპოვება ყველა პირის ნაცვალსახელს (განურჩევლად რიცხვისა) გარდა მხოლოდობით რიცხვის შესამე პირის II და III გრამატიკული კლასის ნაცვალსახელებისა (ჰა-ჲ, ჰა-ბ, ჰუ-ჲ, ჰუ-ბ, და-ჲ, და-ბ და მისთ.), რომლებიც კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით ნათ. II-ს იყენებენ (ჰალ'ილ'ი „ამისი“, ჰულ'ილ'ი „იმისი“ და ა. შ.).

ნათ. I-ით ნაწარმოები კუთვნილებითი ნაცვალსახელები:

მხოლოდობითი რიცხვი			მრავლობითი რიცხვი ¹		
I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხალი	არაცოცხალი	
დი-ვ	დი-ჲ	დი-ბ	დი-ლ	დი-ბ	„ჩემი“
დუ-ვ	დუ-ჲ	დუ-ბ	დუ-ლ	დუ-ბ	„შენი“
ჰაშაუ-ვ	ჰაშაუ-ჲ	ჰაშაუ-ბ	ჰაშაუ-ლ	ჰაშაუ-ბ	„იმისი“
ჰუშაუ-ვ	ჰუშაუ-ჲ	ჰუშაუ-ბ	ჰუშაუ-ლ	ჰუშაუ-ბ	
დაშაუ-ვ	დაშაუ-ჲ	დაშაუ-ბ	დაშაუ-ლ	დაშაუ-ბ	
დოშაუ-ვ	დოშაუ-ჲ	დოშაუ-ბ	დოშაუ-ლ	დოშაუ-ბ	„
გაშაუ-ვ	გაშაუ-ჲ	გაშაუ-ბ	გაშაუ-ლ	გაშაუ-ბ	„
გოშაუ-ვ	გოშაუ-ჲ	გოშაუ-ბ	გოშაუ-ლ	გოშაუ-ბ	„
იშაი-ვ	იშაი-ჲ	იშაი-ბ	იშაი-ლ	იშაი-ბ	„ჩვენი“ (ექსკლ.)
ილ'ი-ვ	ილ'ი-ჲ	ილ'ი-ბ	ილ'ი-ლ	ილ'ი-ბ	„ჩვენი“ (ინკლ.)

¹ რიცხვი და კლასი ყველგან იმისია, რაც ან ვინც კუთვნილებას შეადგენს.

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ.	II კლ.	III კლ.	ცოცხალი	არაცოცხალი
ბიშთი - ვ	ბიშთი - ა	ბიშთი - ბ	ბიშთი - ლ	ბიშთი - ბ „თქვენნი“
ჰალუ - ვ	ჰალუ - ა	ჰალუ - ბ	ჰალუ - ლ	ჰალუ - ბ „ამათი“
ჰულუ - ვ	ჰულუ - ა	ჰულუ - ბ	ჰულუ - ლ	ჰულუ - ბ „იმათი“
დალუ - ვ	დალუ - ა	დალუ - ბ	დალუ - ლ	დალუ - ბ
გოლუ - ვ	გოლუ - ა	გოლუ - ბ	გოლუ - ლ	გოლუ - ბ

კითხვითი ნაცვალსახელები „ვინ“ და „რა“ გრამატიკულ კლასებს განარჩევს: ევ^ე || ევ^ე „ვინ“ (I კლ. მხ. რ.), ევ^ე „ვინ“ (II კლ. მხ. რ.)¹, ებ^ე „რა“ (III კლ. მხ. რ.), ეოლ^ე „ვინ“ (ცოცხალთა კლ. მრ. რ.)², ებ^ე „რანი“ (არაცოცხალთა კლ. მრ. რ.).

ყველა ამ ფორმას დაერთვის - ლ^ილა და - ხულა ნაწილაკები წესის თანახმად: ეულ^ე ლ^ილა, ეოლ^ე ლ^ილა, ებხულა და მისთ.

გაშუადი ჰარკაუხი მასა იდა ინშაუბდა ბულ^ა ბულაბ ნალარ, ევ ჰეკვა ვუკიდერა „მან ცოლს უამბო თავისი თავგადასავალი, რა (ვინ) კაციც იყო თვითონ“ ებხულახი გოლუდი იპათახობ ვა ეოლ^ე ლ^ილახი გოლ ბალა-თალუ „რას აკეთებენ ისინი და ვინ არიან ის კაცებიო“ გოა აგეშეკვა ადამ ეოლ^ე ლ^ილა, დუა ჰარკაი ლ^იკიმა? „ის ქალი ვინაა, შენი ცოლი არ არის?“... „რომელი“ ემთუ-ბ სიტყვით გადმოიცემა. კლასის ნიშანი იცვლება წესისამებრ და ფაქულტატურად - ხულა, ლ^ილა - საც დაირთავს.

მხ. რ. ემთუელ^ე (ლ^ილა), ემთუა^ე (ლ^ილა), ემთუბ^ე (ხულა) მრ. რ. ემთულ^ე (ლ^ილა), ემთუბ^ე (ხულა)... ემთუბ ხანჯარ იბხუ მინ ეჰელ: „რომელი ხანჯალი იყიდე შენ დღეს?“ ემთუე იდა ჰალ^ა რასულ: „რომელია აქ რასული?“.

მეორე სიტყვატაა „რომელის“ გადმოსაცემად — ეცალო (← *ეცალავ), ეცალაა, ეცალაბ; ეცალალ. ეცალო ორიდან (ან რამდენიმედან) ერთ-ერთს ნიშნავს, ე. ი. დაახლოებით უდრის „რომელი მათგანი“.

¹ მეორე კლასის ნიშანი (ა) არა ჩანს, არ დასტურდება ევ - იაჯან ნაწარმოებ ფორმებშიც.

² აუხსნელია, საიდანაა ო. არის პარალელური (უფრო იშვიათი ფორმა) ევოლ. იქნებ, ეს გვევარაუდებინებს იმას, რომ ევ - ალ — ევ - ოლ — ე - ოლ — ე - ოლ. მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ ცოცხალთა ჯგუფს I კლასის ფორმა გამოუყენებია და მრავლობითში ნიშნად - ლ კი არა, - ალ დაერთვია ამ ნაცვალსახელს.

ჰალუქუ ჰატჷურუ ეცალაჲლია ჟეში ყორო დუჲ ჩი? „ამ ქალთა შორის რომელი გოგო გინდა შენ ცოლად შეირთო?“...

„რამდენი“ ორნაირადაა გადმოცემული ჩამუ და იშთა, მათგან ჩამუ მაშინ იხმარება, როცა საგანი შეიძლება დაითვალოს (მაგ., რამდენი კაცი, ცხენი, დღე, წელი, წიგნი...), ხოლო იშთა მაშინ, როცა ასეთი ერთეულებით აღრიცხვა არ ხერხდება (მაგ., რამდენი ქონება, ფქვილი, წყალი...)

ჩამუ და იშთა განარჩევს სულიერთა და უსულოთა ჯგუფს ხულა, ლ'ილა ნაწილაკებით: ჩამუსულა, ჩამუ-ლ'ილა და მისთ. ჩამუსულა დუბ რეში: „რამდენი წლისა ხარ? (რამდენი წელი გაქვს შენ?)“... ჩამულ'ილა ჰაკილ (იდა) დულ: „რამდენი შვილი (შვილები) გყავს შენ?“... იშთახულა ვინო საუდე გურჯიალჷდი: „რამდენ ღვინოს სვამენ ქართველები?“

უარყოფითი ნაცვალსახელები კითხვითი ნაცვალსახელებისაგან იწარმოება -კვალა სუფიქსით¹:

ევკვალა „არავინ“ (I კლ. მხ. რ.); ეკვალა „არავინ“ (II კლ. მხ. რ.); ებკვალა „არაფერი“ (III კლ. მხ. რ.); ეკვალა „არავინ“ (მრ. რ. ცოცხალი), ებკვალა „არაფერი“ (მრ. რ. აოაცოცხალი).

დოშაჷ ებკვალა ბელეუჭი „მან არაფერი იცის“. პალ'ა ეკვალა ლ'იქი „აქ არავინაა“... ჰუბ მუსა რაწარიუდი ებკვალა მიცი მისიქა „იმ ადგილას რომ მივედით, ვერაფერი გზა ვერ ვიპოვეთ“.

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელებიც კითხვითისაგან იწარმოებიან -ლ'ალა (ცოცხალთა) და ხვალა (არაცოცხალთათვის) სუფიქსების დართვით: ევლ'ალა, ებხვალა, ეოლ'ალა („ვილაცა“, „რალაცა“, „ვილაცეები“) და მისთ¹.

დენ გუჰადა დიბ იშე ევლ'ალა ვუკა „უჩემოდ ჩემს სახლში ვილაცა იყო“... ჰიდი, ჰიდი! ელ'ალა ღვალ'ა იდა, მაკიქუ ვაჰე „შეხე, შეხე! ვილაცა მოდის, ბავშვი უნდა იყოს“... დიჲ ებხვალა მისა, ამა მასიუჰაბ „შე რალაცა ვნახე, მაგრამ არ გეტყვი“.

¹ „ყველაფერი“ და „არაფერი“, ხუნძურში ერთნაირად გადმოიცემა, მისი შინაარსი ხინის დადებითი ან უარყოფითი ფორმით ირკვევა. ბოთლიხურში ჩვეულებრივად სხვადასხვა ფორმებია მათს გადმოსაცემად. სისრულისათვის შევნიშნავთ, რომ ადგილისა და დროის ხმნისართებიც ასეთ ვითარებას გვიჩვენებს: ინუ „საუ“, ინუკვალა „არსად“, ინუჲვალა „სადღაც“, ინუჰალა „ყველგან“; ინდა „როდის“, ინდაკვალა „არასდროს“, ინდახვალა „როდესაღაც“, ინდაჰალა „მუდამ“.

კლასს აღნიშნავს, ხოლო გარდამავალი — დამატებისას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ზმნაში აღნიშნულია სახელობით ბრუნვაში დასრული სიტყვის კლასი.

არის ზმნათა ერთი რიგი, რომელიც კლასის ნიშანს მუდამ ფონეტიკურად ცვლილი სახით დაირთავს. ესაა ფუძეში ნაზალური ხმოვნის შემცველი ზმნები: ვ-იენი „გამარჯვება“, „მოგება“, ვ-ახი „დაბადება“, ვ-უფი „ზრდა“, ვ-ილი „წაგება“, ვ-აში „შეკერა“, ვ-იხაა „აკრძალვა“; „ძულება“, ვ-იისი „ბოვნა“, „ნახვა“, ვ-აფი „წასვლა“, ვ-იკაუა „ყლაპვა“...

ცვლილება შემდეგში მდგომარეობს: იქ, სადაც გრამატიკული კლასის ნიშნად ბ არის მოსალოდნელი. მ გვევლინება, ხოლო რ-ს ნაცვლად — ნ (I გრამატიკული კლასის ვ და II გრამატიკული კლასის ჯ უცვლელია). მ ან ნ-ს გამოჩენისას ნაზალური ხმოვანი ნაზალობას ჰკარგავს (იხ. ზემოთ „ფონეტიკა“).

7. გრამატიკული კლასის ნიშანი ინფიქსად. არის რამდენიმე ზმნა, რომლებსაც გრამატიკული კლასების მიხედვით ცვლისას თავისებურებები ახასიათებს. ესაა ინფიქსური კლასის ნიშნის მქონე ზმნები.

გრამატიკული კლასის ნიშანი ბოთლიხურში (ასეა ეს თითქმის ყველა სხვა მონათესავე ენაშიც) ფუძეს ხმოვნის მეშვეობით მიერთვის. თუ კლასის ნიშანი პრეფიქსია, კლასის ნიშნის მოწოდებულად ხმოვანი გვექნება, შემდეგ კი — ძირი (მარტივი ფუძე). მაგ., ბ-ი-ყა „მოკვდა“, ბ-ე-ჭუხა „დიდი“... როდესაც კლასის ნიშანი სუფიქსია, ხმოვანი წინ უძღვის მას: ხეუღ-ა-ბ „შესმული“, ხ-ვაყ-ა-ბ „კარგი“... ასეთია გაბატონებული წესი.

რამდენსამე ზმნას პრეფიქსული გრამატიკული კლასის ნიშანი „შექცეული“ აქვს: ჯერ ხმოვანია, შემდეგ გრამატიკული კლასის ცვლადი ნიშანი, რომელსაც უშუალოდ მოსდევს თანხმოვნით დაწყებული ძირი (თუ მარტივი ფუძე)¹.

მაგ., ჰი-ბ-წი „ავსება“, ი-ბ-ჩი „ნოყვანა“, „აყვანა“², ი-ბ-ხი „მოტანა“, „აღება“, „ყიდვა“, ჰი-ნ-ღ-უ ა „მოსვლა“... როგორც აღვნიშნეთ, ეს ზმნები კლასის ნიშნების (ჰიბ-, იბ-, ჰინ- მარცვალთა) გარეშეც იხმარება (იხ. ზემოთ „ფონეტიკა“).

¹ კლასის ნიშნის ანგვარ სახეს „მეტათეზისური წყობის კლასის ნიშანი“ შეიძლება ვეწოდოთ. ჩვეულებრივს კი „პირდაპილი წყობის კლასის ნიშანი“.

ამგვარი დასაბუღება ისტორიულ თვალსაზრისსაც ეფუძნება.

² იბჩი „ყიდვასაც“ ნიშნავს ცყიღუა ცხოველია, ცოცხალი რამისა).

პიბწი რეალურად კლასების მიხედვით არ იცვლება, რადგანაც მხოლოდობითსა თუ მრავლობითში პირდაპირ დანატებად მუდამ ნივთი (არაცოცხალი კლასისა) არის საგულვებელი.

სრულებით ანალოგიურ მდგომარეობაშია ი ბ ბ ი ზ მნაც.

მიარსულ კილოკავშს ორივე ზმნა ბ-ს გარეშე იბმარება.

თავისებურია იბჩი- ზმნა („წაყვანა“, „აყვანა“, „მოყვანა“... „ყიდვა“). I და II კლასში საზიარო ფორმა გვაქვს: იჩი, მესამე კლასში — იბჩი. მრავლობით რიცხვში — ირჩი (ცოცხალთა კლასისათვის. არაცოცხალთა კლასი ამ ზმნის სემანტიკითაა გამორიცხული).

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ. იჩი || ჩი

II კლ. იჩი || ჩი

ი რ ჩ ი || ჩი

III კლ. იბჩი || ჩი

მიარსულ კილოკავში განსხვავებული სურათია:

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ. ეუჩი

II კლ. იჩი

ი ჩ ი

III კლ. იჩი

მიარსული ეუჩი ← ვიჩი (ვი → ეუ იბ. ფ ო ნ ე ტ ი კ ა). იჩი ← იბჩი (მბ. რ.), იჩი ← ირჩი (მრ. რ.). მიარსულს დაუტავს კლასის ნიშნები I და II კლასში¹.

ასევე თავისებურია პინლუა „ნოსვლა“ ზმნაც.

მხოლოდობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

I კლ. პინლუა

II კლ. პინლი

პირლი²

III კლ. პიბლი

ნდრ. მიარსულში: I კლ. პუყი... II კლ. პიყი... III კლ. პიბი...

¹ ისტორიულად ამ ზმნის სტრუქტურა ააყ წარწოიღგინება: კლასის ნიშანი + ხმოვანი ი + ბარი ჩ + თემის ნიშანი ნ (შეადგომში დასუსტებული, წინ გადმოსული და კვლავ ნ-დ კცეული).

² სემანტიკული თავისებურებების განო მრ. რიცხვში არაცოცხალთა ჯგუფის ფორმა ამ ზმნას აკლია.

მიარსულ და ბოთლიხურ ფორმათა ურთიერთობა იხსნება ფონეტიკურად: ბოთლიხურის ლ შეესატყვისება მიარსულ ც-ს (იხ. ფონეტიკური ნაწილი) და ამოსავლად *ყ'-ს გულისხმობს. პუყვი მიღებულია ჰიესვი-საგან (← *აიყვი), პიესვი (ასევე პიესვი) ← *პინყვი, პიბი ← *პიბყვი (← *პიბყვი, აქედანვეა ბოთლიხურის პიბი), პირი ← *პირყვი (← *პირყვი. აქედანვეა ბოთლიხურის პირი).

ამ ზნნას რიგი თავისებურება აქვს. ჯერ ერთი, ბოთლიხურში როგორც ვთქვით, უკლასნიანოდაც იხმარება (ლი ყველა კლასსა და რიცხვში). ამას გარდა, I და II კლასში 5 გვაქვს, რაც სხვა კლასებში არა ჩანს (შდრ. ზემოთ განხილული ზნნა იჩი).

თავისებურია ამ ზნნაში გრანტიკული კლასის ნიშნის საკითხი. I კლასში კლასის ნიშნისეული 3 გვაქვს (ინფინიტივის ა ს წინ უ-დ ქცეული, შდრ. ნაძყო პინღვა „მოვიდა“). ეგვევ 3 ივარაუდება მიარსულშიც (პუყვი ← პიყვი). აქ კლასის ნიშანი ფუძის ბოლოშია მოქცეული თანხმობის მომდევნოდ (!). ეს ფონეტიკურ ნიადაგზე ჩანს მომხდარი: მოსალოდნელი უჩვეულოა ნვლ კომპლექსი შეიცვალა ბუნებრივი ნვლ კომპლექსით, ოღონდ, რომ ის მაინც კლასის ნიშანია, ამის შეგნება მთლად გამჭრალი არაა (სხვა კლასების ფორმებს ვ არ გადაპყვება)!. ეს ვ იწვევს ასიმილაციას პინღვი-ზნნის რიგს ფორმაში (მაგ., ბრძანებითი I კლ. ლობა! ← ღვ-აბა „მოდი!“ შდრ. II კლ. და ყველა კლასი ღ-აბა! „მოდი!“ მიარსულში გვაქვს I კლ. პუმმა! ← პუყვა ← პიყვაბა! „მოდი!“ აქ ი უ-დ იქცა ვ-ს გავლენით, ხოლო ხმოვნის ნაზალობამ და ბრძანებითის ბ-მ შერწყმით მშ მოგვცა).

II კლასში დაკარგულია ა ნიშანი (პინღვი ნაცვლად მოსალოდნელი პიანღვი-სა).

ბ. გრამატიკული კლასის კატეგორია თანდებულსა და ზმნის საბრუნველში. თანდებულები ბოთლიხურში ძლიერ ცოტაა. მის მაგივრობას ლოკატიური ბრუნვები ასრულებს. რაც შეეხება ზმნისართებს, ჩვენ აქ მხოლოდ ადგილის ზმნისართებით შემოვიფარგლებით, რადგანაც სწორედ მათშია კლასის ნიშანი მოქმედი სახით წარმოდგენილი.

მხოლოდ ერთი თანდებული ჩანს კლასის ნიშნიანი. ესაა ცუბ - „ვით“, - „თანა“, „მსგავსი“. იგი სახელობით ბრუნვას დაერ-

¹ პროცესი ამ შეგნების დაჩრდილებისა დაწყებულია: ახლა პინღვა უფრო გავრცელებული ფორმაა, ვიდრე „კანონიერი“ პიბლა.

თვის. კლასის ნიშანი შედარების ობიექტს უთანხმდება, ე. ი. იმ სიტყვას, რომელსაც უდარებენ ამ თანდებულებას სახელს:

სარი ბიყაბ ნალარცოვებ ანზიქუ ჰეცა ლუნდუ ბაჰუ ბილუ „მელია მკედარივით (მკედარ რამესავით) თოვლზე დაწვა (ძილ-ცვენით დადგა)“... იმაიე ყორო იდა ცეე მინცოჰუე ბაჰადურ იშვიდა ვაცილუნ ვეთი „ჩენ გვინდა ერთი შენისთანა ვაჟაკი დავიცმო-ბილოთ (ძმად დავიტოვოთ)“... ჰვაიდი ბადიხუ იჰუ ადამცეჰუ გულათალ'ი „თეეზა დაიწყო ადამიანივით ლაპარაკი“.

კლასის ნიშანს იღებენ ადგილის ზმნისართები:

ბ-ეტარუ - „თან“, „გვერდით“, „ახლოს“, ბ-ეხუტუ „უკან“, „შემდეგ“, ბ-ესტე „უკან“¹; ბ-ატუ „შორის“, „შუაში“, ბ-ეჰუტუ „ირგვლივ“.

კლასის ნიშანი ყველგან იმას უთანხმდება, ვინც (ან რაც) რისამე (ან ვისამე) გვერდითაა, უკანაა, შუაშია... სახელი ასეთ შემთხვევებში -ჰუ თანდებულებას ბრუნვაშია დასმული.

მსგავსი ვითარებაა სხვა ზმნისართებთანაც.

არსი-მისიდილა იბხუ, ვესაუხა ვიშა ჰაე „ოქრო-ვერცხლი წაილო-რა, უკან გაბრუნდა იგი“... ჰენა დენ ლ'ენიქუ ჯეხუტუ ინლალა ააიყე? „ახლა მე წყალზე როგორ წავიდე?“ („წყლის უკან როგორ წავიდე?“)... ჰულუჰუ ატუე დიკაე ცეე ბეჰერ ტეინსიორ-ჰაელ'ი ქიქეარ დეიი ჰალა იდა გოშოჰე „მათ შორის (მყოფი) ერთი შეეთვალწარბა გოგო ნახა მან“... ნართალუე ააციი ინლ'ი-ლ'იდა ვაციუჰუ ეტარუ მარახაუ „ნართების და თავისი ძმის გვერდით დაწვა“... ჰულ'არუ ბესტა გოლუდი გოვ ინაკვალა ჩიქა, იშტე ვეთა იდა „ამის შემდეგ მათ იგი არსად დაჰყავდათ, მუდამ შინ ტოვებდნენ“... გოლ ბალა ჰაბ საათი რიქუ, დიქუ რეტარა რაწაე ამალ ჰა! „ის ხალხი ახლავე (ამ საათში) დაიქირე და მე მომიყვანე (ჩემს გვერდით მოიყვანე)“.

გრამატიკული კლასის ნიშანს მუდამ ვხვდებით მიმღობებში, ვხვდებით რიგი აფიქსის შემადგენლობაში (ნათესაობითის, მყოფადის, სიტყვაწარმოების ელემენტებში), ნაწილაკებში და შორისდებულებშიაც კი.

დასასრულ აღვნიშნავთ, რომ ბოთლიხურში გრამატიკულ კლასის ნიშანთა პრეფიქსული ხმარებაა გავრცელებული. სუფიქსად მას შედარებით ნაკლები გამოყენება აქვს.

¹ ამის პარალელურად უნიშნო ლოკატივის მიმართულებით ბრუნვაში ბესაუხა გვხვდება.

1. რიცხვი კლასნიშნიან სიტყვებში. ბოთლიხურში ორი რიცხვია — მსოლოობითი და მრავლობითი. იგი სახელისა და ზმნის სახიარო კატეგორიაა. რიცხვი მოეპოვება მეტყველების სხვა ნაწილსაც (მაგ., თანდებულს, ზმნისართს).

რიცხვის წარმოების მიხედვით ბოთლიხურ ენაში სიტყვათა ორი არათანაბარი ჯგუფი გამოიყოფა: პირველ ჯგუფში შედის არსებითი სახელები, მეორეში — ყველა დანარჩენი. ეს ორი ჯგუფი ერთმანეთს იმით უპირისპირდება, რომ არსებით სახელებში მრავლობა სპეციალური სუფიქსებით გადმოიცემა მაშინ, როცა სხვაგან ამ ფუნქციით გრამატიკული კლასის ნიშანია გამოყენებული (რ- პრეფიქსი, ან -ლ და -ბ სუფიქსი). ამ ჯგუფს ქმნის ის სიტყვები, რომელთაც მხოლოობით რიცხვში ცვლადი გრამატიკული კლასის ნიშანი აქვთ (ესენია გრამატიკული კლასის ნიშნის მქონე ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელები, ზმნები, მიმღეობები, ზმნისართები, თანდებულები)¹. ამრიგად, სიტყვათა ჩამოთვლილი ჯგუფისათვის მრავლობითი რიცხვის გამოხატვის შესაძლებლობას მათში გრამატიკული კლასის ნიშნის არსებობა განსაზღვრავს.

რადგან მეორე ჯგუფის უკლასნიშნო სიტყვებს სწორედ იმიტომ, რომ მათ კლასის ნიშანი არა აქვთ, მრავლობითი რიცხვის წარმოება არ შეუძლიათ, ცხადია, ისეთ ზედსართავებს, როგორცაა ირხა „წითელი“, ჭიქვარ „ლამაზი“, წიხუ „ახალი“ და მისთ. ზმნებს — ხული „სმა“, ჯაბდი „გახევა“, იპი „კეთება“ და მისთ. ზმნისართებს — საეცა „წინ“, ჰიტხი „ქვეშ“, ჰეცა „მაღლა“ და მისთ. მრავლობითი რიცხვი არა აქვთ.

ხანიჲ ჭიქვარ ეფში დიკა „ხანს ლამაზი ასული ჰყავდა“.. ხანილ ჭიქვარ ეფშილ რჷკა „ხანს ლამაზი ასულები ჰყავდა“... მაკილდი ჭუჩა ჯაბდო „ბავშვმა წიგნი გახია“... მაკილუდი ჭუჩიბალ'ი ჯაბდო „ბავშვებმა წიგნები დახიეს“... დოვ ამბურაჷჷ ჰეცა ვილუ ილა „ის სახურავზე დგას“... მაკილლა ეფშიკვა -ადამლა ამბურდჷჷჷ ჰეცა რილუ შამილიბ ასქარდები ტილუ რუკა „ბავშვები და ქალები სახურავებზე იდგნენ და შამილის ჯარებს უყურებდნენ“.

¹ აქვე შემოვა ზედსართავისებურად გაფორმებული წარმომავლობის ადმ-ნიშნული არსებითი სახელები, როგორცაა: ინდირავ „ტინდიელი“, გურჯიავ „ქართელი“ და მისთ.

როცა ვამბობთ, სიტყვათა მეორე ჯგუფის მრავლობითს გრამატიკული კლასის ნიშანი აწარმოებსო, ეს დაზუსტებას მოითხოვს. სახელდობრ, რ, ლ და ბ (ეს უკანასკნელი იქ, სადაც იგი მრავლობას გადმოსცემს), ძნელია კაცმა გრამატიკული კლასის ნიშნად მიიჩნიოს, მაგრამ უეჭველია ისიც, რომ წარმოშობით ისინი (მათგან რ და ბ სრულიად უდავოდ) კლასის ნიშნებს წარმოადგენენ. ბ III გრამატიკული კლასის ნიშანია და მრავლობითში იგი მხოლოდ არაცოცხალთა სიმრავლეს აღნიშნავს, რაც შეეხება რ-ს, იგი წარმომავლობით აწ გამქრალი IV გრამატიკული კლასის ნიშანია, ხოლო ლ მისი ბგერინაცვალის უნდა იყოს აუსლაუტში.

ლ სუფიქსად მოდის. მხოლოდობითში სუფიქსად მოსული გრამატიკული კლასის ნიშანი მრავლობითში ბ-თი იცვლება (არაცოცხალთათვის) ან ლ-თი (ცოცხალთათვის). თუ სიტყვა ცოცხალსა და არაცოცხალს არ ასხვავებს, ორივეგან ლ იხმარება. რ მაშინ გვხვდება, როცა სიტყვას მხოლოდობითში კლასის ნიშანი პრეფიქსად ან ინფიქსად აქვს, ე. ი. რ მუდამ მხოლოდობითის პრეფიქსულ ან ინფიქსურ კლასნიშნებს ცვლის.

რადგან მრავლობითის ბ, ლ და რ აფიქსებს გრამატიკული კლასის ნიშანთა განხილვისას გავეცანით, აქ მაგალითებს არ დავსახელებთ.

2. არსებით სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოება. მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად არსებით სახელებს რამდენიმე სუფიქსი მოეპოვება: -ბალ'ი, -ბდალ'ი, -დალ'ი, -დილ'ი, -დე, -ე და სხვ. არა ჩანს გარკვეული პრინციპი, თუ როდის რომელი მათგანი უნდა იქნეს გამოყენებული, რის გამოც ერთი და იმავე სიტყვის მრავლობითი რამდენიმენაირად შეიძლება გაფორმდეს.

ა) ჩამოთვლილ ფორმანტთა შორის ყველაზე გავრცელებულია -ბალ'ი. როცა ის სიტყვას დაერთებს, ჩვეულებრივ წინ რაიმე ხმოვანი უძღვის (ყველაზე ხშირად ა ან ი), ან კიდევ სიტყვის დაბოლოებაში ფონეტიკურ ცვლილებებს იწვევს. ყველა ამ მოვლენას ცალცალკე განვიხილავთ.

-ბალ'ი სუფიქსის დართვისას მახვილი მუდამ მის წინამავალ მარცვალს ეცემა.

¹ ძალზე იშვიათად რ სუფიქსშიაც გვაქვს ც ე რ „ერთნი“, ირავთ „წითელნი“. ჩაქებურ „ყვითელნი“. რ სუფიქსად იძენად უჩვეულოა დღეა ბოსთიხურისათვის, რომ ძიპი ამაზეა ყველაზე წაქთენის შთაბეჭდილებას სტოვებს, მით უმეტეს, რომ ჩვეულებრივია ცელ „ერთნი“, ხოლო იოხა-აა და ჩაქებურ-მრავლობითის წარმოება არც კი შეუძლიათ.

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

ილა	ილა-ბალ'ი	„დედა“
იმა	იმა-ბალ'ი	„მამა“
გიგინა	გიგინა-ბალ'ი	„ყვავილი“
რეცა	რეცა-ბალ'ი	„ხელი“
ნა	ნა-ბალ'ი	„ნივთი“, „რამ“
ჰანკვა	ჰანკვა-ბალ'ი	„ლურსმანი“
ლამარსა	ლამარსა-ბალ'ი	„ზანდუკი“
მუწიე	მუწიე-ბალ'ი	„საწყლე ჰურქელი“
თაჰი	თაჰი-ბალ'ი	„კვიცი“
ტირი	ტირი-ბალ'ი	„წვეთი“
ჰოქო	ჰოქო-ბალ'ი	„ურემი“
ლაბლუ	ლაბლუ-ბალ'ი	„სალამური“

ლ-ზე დაბოლოებული სახელები ჰკარგავენ ამ ბგერას:

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

რედელ	რედე-ბალ'ი	„ფეხი“
რეკულ	რეკუ-ბალ'ი	„გასაღები“
ბეელ	ბეე-ბალ'ი	„მთა“

აქვე შემოდის ტაბტალუ — ტაბტა-ბალ'ი „კიტრი“ და რ-ზე დაბოლოებული ჰედირ—ჰედი-ბალ'ი „ხბო“.

ბოლო თანხმოვნის დაკარგვა ნ-ზე დაბოლოებულ სახელებსაც ეხება:

შაატან	შაატა-ბალ'ი	„ეწმაკი“
ჰანულ'ან	ჰანულ'ა-ბალ'ი	„ცხვარი“

ნაზალურ თანხმოვნებზე (მ, ნ) ან ნაზალურ ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელთათვის უფრო ჩვეულებრივია -ბალ'ი-ს დართვისას სუფიქსისეული ბ → მ (ასიმილაციით). ამასთან სიტყვის ბოლოკიდური მ, ნ იკარგება; ასევე იკარგება ხმოვნის ნაზალობაც (შდრ. ვგვევ მოვლენა ზმნებში)

ბაგან	ბაგა-მალ'ი	„ხვრელი“, „ჟუნწი“
ბეგუნ	ბეგუ-მალ'ი	„ნაწილი“
ბოლ'ონ	ბოლ'ო-მალ'ი	„ლორი“
თუქან	თუქა-მალ'ი	„დუქანი“
ყეჰენ	ყეჰე-მალ'ი	„ტომარა“

რეგენ რეგე-მალ'ი „ჯოგვი“

ამავე ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოს ბურთინა—ბურთი-მალ'ი „ნა-ბალი“, კარკანუ—კარკა-მალ'ი „კვერცი“.

რომ აქ ჯერ ასიმილაცია და მერე რედუქციაა მომხდარი, დი არა ამოსავლად სავარაუდებელი შ აღდგენილი, ამტყიცებს სპორა-დულად დადასტურებული პარალელური ფორმებიც:

ბეეუნ—ბეეუბალ'ი და ბეეუ-მალ'ი „ცოცი“, „ნემსი“... რექუნ—რექუბალ'ი და რექუ-მალ'ი „ჩაფი“... ბესუნ—ბესუბალ'ი და ბესუ-მალ'ი „დანა“...

ხშირია შემთხვევა, როცა სიტყვის ბოლოკიდური ხმოვანი ა ბალ'ი-ს წინ იცვლება ი-თ ან ი—ა-თი, ხოლო უ—ა-თი (resp. ბალ'ი-ს წინ გამოვლენილი ხმოვანი კვეცს ფუძისეულ ხმოვანს).

ა-ს ენაცვლება ი:

მხოლოდითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი

ჯუჩა	ჯუჩი-ბალ'ი	„წიგნი“; „ცხვრის ტყავი“
ანჩა	ანჩი-ბალ'ი	„ლოდი“
რაშა	რაში-ბალ'ი	„სიტყვა“
ქურტა	ქურტი-ბალ'ი	„ნაჯახი“
ჰალა	ჰალი-ბალ'ი	„შტო“
ტიბტა	ტიბტი-ბალ'ი	„ჩანგალი“; „ისარი“
ანლ'ა	ანლი-ბალ'ი	„ჭრილობა“

ი-ს ენაცვლება ა:

ჯაბაჯი	ჯაბაჯ-ა-ბალ'ი	„გოგრა“
მისიდი	მისიდი-ა-ბალ'ი	„ოქრო“
ბურალ'ი	ბურალ'-ა ბალ'ი	„თუნგი (დიდი)“...

უ-ს ენაცვლება ა:

ჰარქიუ	ჰარქი-ა-ბალ'ი	„ხმა“...
ჰუმუ	ჰუმი-ა-ბალ'ი	„ფრჩხილი“
ჰინწიუ	ჰინწი-ა-ბალ'ი	„ქარი“
სალუ	სალი-ა-ბალ'ი	„კბილი“
ლადარუ	ლადარი-ა-ბალ'ი	„თეფში“
კილუ	კილი-ა-ბალ'ი	„ლოყა“
ეყეჩიუ	ეყეჩი-ა-ბალ'ი	„ქათამი“
გარუ	გარი-ა-ბალ'ი	„ყელი“

ზიუ	ზი-ბ-ა-ბალ'ი	„დღე“ ¹
კამუ	კამ-ა-ბალ'ი	„რქა“

არაიშვიათად დაბოლოებასა და -ბალ'ი ფორმანტს შორის ელინდება ა ხმოვანი (ჩანს უფრო თანხმოვანსა და უ ხმოვნით დაბოლოებულ სიტყვებში):

ალახ	ალახ-ა-ბალ'ი	„ველი“
ბაჰრაჯ	ბაჰრაჯ-ა-ბალ'ი	„დროშა“
ღალბაწ	ღალბაწ-ა-ბალ'ი	„ლომი“
ჩირაჯ	ჩირაჯ-ა-ბალ'ი	„ლამუა“
ჰანყუ	ჰანყუ-ა-ბალ'ი	„სახლი“
რახაუ	რახაუ-ა-ბალ'ი	„საწყაო (30 გირვ.)...“

ბ) გავრცელებულია მრავლობითის წარმოება -ე სუფიქსითაც. იგი უპირატესად ხმოვანზე დაბოლოებულ ორმარცვლიან სიტყვებს ერთვის (ამასთან სიტყვის ბოლოკიდური ხმოვანი იკვეცება), ან კიდევ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ერთმარცვლიან სახელებს. -ე სუფიქსი მუდამ მახვილიანია.

ა-ზე დაბოლოებული სახელები:

მხოლოდობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი	
ბაჰა	ბაჰ-ე	„ბარტყი“, „წიწილი“...
ბელვა	ბელვ-ე	„საბძელი“
ბაწა	ბაწ-ე	„მგელი“
ბერქა	ბერქ-ე	„გველი“
ბასა	ბას ე	„თმა“
მუხა	მუხ-ე	„ზღაპარი“

ი-ზე დაბოლოებული სახელები:

დონგი — დონგ-ე „ორმო“... ახი — ახ-ე „ბალი“... ზინი — ზინ-ე „ძროხა“... ინციი — ინცა-ე „წყარო“... მიყი — მიყ-ე „გზა“... რეწი — რეშ-ე „წელიწადი“... ხაგი — ხაგ-ე „ქვაბი“.

უ-ზე დაბოლოებული სახელები:

გედუ — გედ-ე „კატა“... კათუ — კათ-ე „ცხენი“... ტუნტუ — ტუნტ-ე „ბუზი“... ფურწაუ — ფურწა-ე „თვე“; „მთვარე“... ყურყუ

¹ ზიბაბალ'ი ფორმაში აღდგენილია ფუძისეული ზიბ- (ზიბუ).

— ყურყ-ე „ბაყაყი“... ხ^რუმუ — ხ^რუმ-ე „სამარე“... ხვაბუ — ხვაბ-ე „წისქვილი“.

სპორადულად უ შეიძლება არ მოეკვეცოს¹ (მაგრამ პარადულურად მისი მოკვეცილი ვარიანტიც არსებობს):

კაკუ — კაკვ-ე „ბურთი“... მატუ — მატვ-ე „სარკე“... ნიქუ — ნიქვ-ე „ნამწვერალი, ბზე“ სექუ — სექვ-ე „გულა“.

თანხმოვანზე დაბოლოებული ერთმარცვლიანი არსებებით სახელები:

ხან — ხან-ე „ხანი“... ბის — ბის-ე „ჯიხვი“... ლა^ჩ — ლაჩ-ე „გრდემლი“... რუჰა — რუჰ-ე „სული“... რალ — რალ-ე „ომი“... საჰა — საჰა-ე „საწყაო“ (7 გირე...)... ჯართ — ჯართ-ე „როკაპი“.

გ) მრავლობითის საკმაოდ გავრცელებული მაწარმოებელია -დე სუფიქსიც. იგი თითქმის მხოლოდ სონორ ბგერებზე (რ, ლ, მ, ნ) დაბოლოებულ სიტყვებთან იხმარება (განსაკუთრებით რ-სთან მუდამ ეს მაწარმოებელი ჩანს), გამონაკლისის სახით იგი ზ-ზე დაბოლოებულ სახელებთანაც გვხვდება. -დე სუფიქსი მახვილიანია. მაგალითები:

რ-ზე დაბოლოებული სახელები:

აზბარ — აზბარ-დე „ეზო“... ამბურ — ამბურ-დე „ბანი“. „სახურავეი“... ბაჰადურ — ბაჰადურ-დე „გმირი“, „რაინდი“... მიყარ — მიყარ-დე „ცხვირი“... შიჰურ — მიჰურ-დე „კიბე“... ნაშარ — ნაშარ-დე „თოკი“... ფანდურ — ფანდურ-დე „ფანდური“... ჰაბარ — ჰაბარ-დე „იატაკი“... ტეეტერ — ტეეტერ-დე „უნაგირი“... ტემსაირ — ტემსაირ-დე „წარბი“... ტანკარ — ტანკარ-დე „კურდ-ღელი“ ლალდიბარ — ლალდიბარ-დე „კეხი“.

ნ-სა და მ-ზე დაბოლოებული სახელები:

ეხუნ — ეხუნ-დე „ოსტატი“... ბერთინ — ბერთინ-დე „ქორწილი“... კურკუნ — კურკუნ-დე „ატამი“... ქვარყინ — ქვარყინ-დე „სამაჯური“... წიქვან — წიქვან-დე „იდაყვი“... ჯალიჯან — ჯალიჯან-დე „ყალიონი“... ყალამ — ყალამ-დე „ფანქარი“, „კალამი“.

ლ-ზე დაბოლოებული სახელები:

არყულ — არყულ-დე „თვალის უბე“; „სახურავეი“... მარღალ — მარღალ-დე „ლილი“... რატაჩალ — რატაჩალ-დე „სარტყე-“

¹ ოღონდ უ — ვ (მომდევნო ხმოვნის გავლენით).

ლი"... პინლულ — პინლულ-დე „ფსკერი“... რატალ — რატალ-დე
საწყაოა (7 გირვანქა).

ბ-ზე დაბოლოებული სახელები:

შიქიბ — შიქიბ-დე „ჩიტი“... პიტეიბ — პიტეიბ-დე „ფესვი“,
„ძირი“... ისიბ — ისიბ-დე „გვერდი“, ნაყიბ — ნაყიბ-დე „ნაიბი“.

განხილული -ბალ'ი, -ე და -დე სუფიქსები მრავლობითის
ყველაზე გავრცელებული ნიშნებია ბოთლიხურში, მაგრამ სხვა ნიშ-
ნებიც ბევრია. მათგან პირველად -დალ'ი, -ბდალ'ი, -ბდილ'ი,
-რდი სუფიქსებს დავასახელებთ, რადგან მასალობრივ წინამავალ
მაწარმოებელთან (-დე-სთან) აქვთ კავშირი და ანალოგიურ პი-
რობებში იხმარებიან.

დ) -დალ'ი:

თაპარ — თაპარ-დალ'ი „ბალიში“... იპურ — იპურ-დალ'ი
„ტბა“... მიპურ — მიპურ დალ'ი „კიბე“... ნაშარ — ნაშარ-დალ'ი
„თოკი“... სიფ — სიფ-დალ'ი „დათვი“.

ბოლოკიდური ხმოვანი იკვეცება:

ყვაჩარა — ყვაჩარ-დალ'ი „ყველი“... რეტამუ — რეტამ-და-
ლ'ი „რტკაველი“... ხური — ხურ-დალ'ი „ყანა“... ქუეი — ქუე-დალ'ი
„მამალი ცხვარი“... ხვაფ — ხვა-დალ'ი¹ „ძალი“.

ე) -ბდალ'ი. ეს სუფიქსი იშვიათია. ქვემოთ მოცემულ მაგა-
ლითებში მისი დართვა ბოლოკიდური ხმოვნის დაკარგვასა და ა-ს
დართვას იწვევს:

ყერუ	ყერ-ა-ბდალ'ი	„ხორბალი“
ღერუ	ღერ-ა-ბდალ'ი	„კოვზი“

ვ) ასევე იშვიათია -დილ'ი:

კვაფი	კვაფ-დილ'ი	„თევზი“
წაუფი	წაუფ-დილ'ი	„არწივი“

ზ) ორიოდგ მაგალითი ჩანს -ბდილ'ი-სთვისაც:

ჰაფ	ჰა-ბდილ'ი	„თვალი“ (წიღრ.-ბდალ'ი-სთან)
ქაფ	ქაფ-ბდილ'ი	„ფიცარი“
ზაფ	ზა-ბდილ'ი	„მუშტი“

¹ ა-ზე დაბოლოებულ სიტყვასთან დალ'ი არ უნდა გვექნოდა, მაგრამ,
რაკი ის არის, ამოსავალ ფორმად უნდა *აეარ, *ხვარი ვივარაუდოთ.

თ) ერთი მაგალითი-ლა გვხვდება - რღი სუჟიქსისათვის:

ხარაშუ — ხარაშუ-რღი „მწყემსი“.

აქაც იქნება ხეაჲ—ხეადალ'ი-სეზური ვითარება გვექონდეს.

ი) გეოგრაფიული სახელებისაგან ნაწარმოები წარმომავლობის (გვარტომობის) აღმნიშვნელი სახელები მრავლობით რიცხვში ლ'ი-ს იკვეცენ და -ღი სუფიქსს ღებულობენ:

ბუეხაღი — ბუეხა-ღი „ბოთღიხელი“... წიუფიღი — წიუფი-ღი „ღიდღოელი“... კიღრღი — კიღრ-ღი „კიღრატელი“.

ქ) I და II კლასის რამდენიმე სიტყვა მრავლობითს -ღ ფორმანტით აწ. რმოგბს¹:

ვაციი — ვაციი-ღ „ცმა“... ჯაციი — ჯაციი-ღ „ღა“... ვაშა — ვაშა-ღ „ვაჟი“... ღეში — ღეში-ღ „ქალი“... მაკი — მაკი-ღ „ბავშვი“... ქუნტა — ქუნტა-ღ „ქმარი“².

ღ) აქა-იქ დასტურდება -აღ სუფიქსიც. იგი ხუნძურთან საერთო ხმარების სიტყვებში გვხვდება და იქიდანვე ჩანს შეთვისებუღი.

თუნსაქ — თუნსაქ-აღ „ტუსაღი“... აღამ — აღამ-აღ „აღამიანი“... ყაჩაღ — ყაჩაღ-აღ „ყაჩაღი“.

მ) ანალოგიურ ვითარებაშია -ჴაბაღი, ისიც ხუნძურიდან ჩანს ნასესხები (შღრ. ხუნძ. -ზაბი), იხმარება I გრამატიკული კლასის სიტყვებთან:

ჯაროღ — ჯაროღ-ზაბაღი „ყარაუღი“... ჴალიმ — ჴალიმ-ზაბაღი „ნასწავღი“... მალაჟქ — მალაჟქ-ზაბაღი „ანგელოზი“... წოოჴოღ — წოოჴოღ-ზაბაღი „ქურღი“.

ნ) ორიოღე სიტყვაში მრავლობითის ნიშნად -ბაღა ჩანს:

წაე	წაე-ბაღა	„სტუმარი“
მისქინ	მისქინ-ბაღა	„ღარიბი“

-ბაღა არაა მრავლობითის ნიშანი, იგი დამოუკიდებელი სიტყვაა და ჴეკვა „კაცი“ სიტყვის მრავლობითს წარმოაღგენს (ამ სიტყვას მრავლობითი უწესოღ ეწარმოება. ერთაღერთი სიტყვაა

¹ აღბათ, იგივე ლ-ა, მეორე ჴგუფის სახელებში რომ გვხვდება მრავლობითის წარმოებისას.

² ჴოგი ინფორმატორი ასხვაუებს: ქუნტა-ღ „მამაკაცები“, ქუნტ-ი-ბაღი „ქმრგები“.

ამ მხრივ). ბალა ნიშნავს „ხალხს“ (უფრო ზუსტია მეგრ. კათა, რუს. народ).

ამრიგად, ბოთლიხურ ენას მრავლობითი რიცხვის საწარმო-ებლად ცამეტამდე სუფიქსი აღმოაჩნდა, ამასთან, ცალკეულ შემთხვევაში ნათლად არა ჩანს, როდის რომელი მათგანი უნდა იქნეს ხმარებული. ორივე ეს გარემოება იწვევს ერთი და იმავე სიტყვისათვის მრავლობითი რიცხვის პარალელურ წარმოებას. მაგ.:

მხოლოობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
რუშა	რუშიბალ'ი რუშე	„ხე“
ჭუჩა	ჭუჩიბალ'ი ჭუჩე	„წიგნი“
ქვარტა	ქვარტიბალ'ი ქვარტე	„ნაჯახი“
გაგა	გაგიბალ'ი გაგე	„კურკა“
პინწა	პინწაბალ'ი პინწე	„ქვა“
პანკვა	პანკვაბალ'ი პანკვე	„ლურსმანი“
ჟილა	ჟილაბალ'ი ჟილე	„ხალათი“
თომონგი	თომონგაბალ'ი თომონგე	„თოფი“
ჰერყი	ჰერყაბალ'ი ჰერყე	„წამოსასხამი“
ღვანი	ღვანიბალ'ი ღვანე	„თავი“
ხუნხაულ	ხუნხაუბალ'ი ხუნხაულდე	„სახე“
იპაბუ	იპაბალ'ი იპაბდ'ალი	„ღვედი“
ბეშენ	ბეშენბალ'ი ბეშენდე	„საწოლი“
რეხინ	რეხინბალ'ი რეხინდე	„ბარი“
თუშბან	თუშბანბალ'ი თუშბანდე	„მტერი“
ცედერ	ცედერბალ'ი ცედერდე	„ციდა“
პინგურ	პინგურბალ'ი პინგურდე	„ფანჯარა“
ნაშარ	ნაშარბალ'ი ნაშარდე	„თოკი“
ქუთი	ქუთბალ'ი ქუთე	„მამალი ცხვარი“
წიერი	წიერბალ'ი წიერე	„სახელი“
სიხ	სიხბალ'ი სიხე	„დათვი“
ყადარ	ყადარბალ'ი ყადარდე	„ბედი“
ჰაჲ	ჰაბბალ'ი ჰაბბილ'ი	„თვალი“

და მრავალი სხვა.

3. რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა შესახებ. მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლად შემდეგი სუფიქსები დავადასტურეთ: -ბალ'ი, -ე, -დე, -დალ'ი, -ბდალ'ი, -დილ'ი, -ბდილ'ი, -რდი, -დი, -ლ, -ალ, -ზაბალ'ი.

ჩანოთელილ ნიშანთაგან -ბალ'ი, -დალ'ი, -ბდალ'ი, -დილ'ი, -ბდილ'ი, -ზაბალ'ი ფორმანტებში ლ'ი დაბოლოება უნდა გამოიყოს. ის არ შეიძლება ამ სუფიქსთა ორგანულ კუთვნილებად მივიჩნიოთ (შდრ. სხვა ანდიურ ენათა -ბე, -ბი, -ბა, -დე, -დი, -და ფორმანტები). ამასვე უპერს მხარს ლოკატიური ბრუნვები ბოთლიხურისა. მრავლობით რიცხვში ლოკატიური ბრუნვის ნიშანთა წინ -ლ'ი არა ჩანს. ზეებალ'ი „მთები“ — ზეება-ხი „მთებზე“, მიყარ-დალ'ი „ცხვირები“ — მიყარდა-ხი „ცხვირებზე“.

აქ ძველი სახე უნდა იყოს ამ სუფიქსებისა შემონახული¹.

-ბდალ'ი და -ბდილ'ი -დალ'ი-სა და -დილ'ი-საგან ზ ელემენტის დართვით განირჩევა. ამ ზ-ს ახსნა ორგვარად შეიძლება:

1. ზ შეიძლება ნაშთი იყოს მრავლობითის ბა სუფიქსისა (ე. ი. ბ-დალ'ი ← *ბა-დალ'ი, ბდილ'ი ← *ბა-დილ'ი) და, ამრიგად, აქ წარმოშობით მრავლობითის ორმაგ სუფიქსთან გვექნება საქმე (შდრ. ლოდობერიულში ვაცაი „ძმა“ — ვაცაი-ბედი „ძმები“, ნეორე მხრივ -ბე, -ბი, -დე, -დი მრავლობითის გაერტელებული სუფიქსებია ანდიურ ენებში²).

2. ზ შეიძლება ფუძის კუთვნილება ყოფილიყო, მხოლოობითში ზ დაკარგულია, მრავლობითში კი შემოგვრჩა -დალ'ი, -დილ'ი სუფიქსების წინ (მაგ. ჰაბდილ'ი „ფიცრები“, მხ. ჰაე ← *ჰეებ). ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში საჭიროა სათანადო სიტყვის ისტორიის გათვალისწინება.

-ზაბალ'ი, როგორც აღენიშნეთ, ხუნურიდანაა შეთვისებული და ხუნურიდან ნასესხებ სიტყვებში გვხვდება, ესაა I გრამატიკული კლასის არსებითი სახელები უპირატესად უცხოური წარმოშობისა. ხუნურ -ზაბი სუფიქსს ბოთლიხურში ლ'ი დართვია (ისევე, როგორც ეს მოხდა საკუთრივ ბოთლიხურ -ბალ'ი და მისთ. სუფიქსებში). შდრ.:

ხუნური

ბოთლიხური

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი	მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
ჟაბდალ „სულელი“	ჟაბდალზაბი	აბდალ	აბდალზაბალ'ი
ლალ „მონა“	ლალზაბი	ლალ	ლალზაბალ'ი
შაიხ „შეიხი“	შაიხ-ზაბი	შაიხ	შაიხ-ზაბალ'ი

¹ წარმოშობით ლ'ი დაკავშირებული შეიძლება იყოს აბსტრაქტულობის მაწარმოებელ -ლ'ი სუფიქსთან (აბსტრაქტულობა — კრებითობა). იხ. სიტყვაწარმოება.

² ორმაგი სუფიქსაცია საკმაოდ ხშირია ანდიურ ენებში. შდრ. ბოთლიხურისავე ჰაბდილ'ი და აშკარად ორმაგი სუფიქსის მქონე ჰაბდიბალ'ი „თვალები“.

საინტერესოა, რომ ხუნძურის -ზაბი ბოთლიხურში -ზაბალ'ი სუფიქსმა შეცვალა და ამით ბოთლიხური ფორმა მიეცა მას (ზღრ. მაგ. ვუჩი-ბალ'ი „წიგნები“)¹.

-რ-დი სუფიქსი მეტად სპორადულია, რაც აცნელებს მის შესახებ მსჯელობას.

ორი იპეიათად ხმარებული სუფიქსი -ლ და -ალ ჩვენს ყურადღებას წარმართავს იმ ლ-საკენ, რომელიც კლასნიშნიან სიტყვათა მრავლობითი რიცხვის გადმოსაცემად იხმარება (იხ. ზემოთ). -ალ პირდაპირ ხუნძურიდანაა ნასესხები და ხუნძურთან საერთო ხმარების სიტყვებში გვაქვს (მატერიალურად ამ აფიქსის ლ, ცხადია, ბოთლიხური ლ-ს ტოლფარდია). -ალ ხუნძურში მრავლობითი რიცხვის ყველაზე გავრცელებული მაწარმოებელია (ეს გავრცელებულობა, სხვათა შორის, მეორეული შეიძლება იყოს, ამ მხრივ ბოთლიხური, სადაც ლ იშვიათად-ლა გვაქვს, არქაულ ვითარებას გვიჩვენებს. საყურადღებოა ლ-ს გამოყენების სფეროც — I და II გრამატიკული კლასის — მეტწილად კლასის ნიშნის მქონე — სიტყვები)².

4. მრავლობითი რიცხვის საწარმოებელი ფუძის შესახებ. არსებით სახელთა მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად მხოლოდობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვას, რომელიც სიტყვის ფუძეს უდრის, დაერთვის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი ერთი სუფიქსი. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სიტყვის დაბოლოებისა და სუფიქსის შეხვედრისას ბგერათა ზოგ ცვლილებას, რაც, როგორც ვნახეთ, წმინდა ფონეტიკურ ნიადაგზე ხდება, ეს წარმოება მარტივია.

მაგრამ ერთი გარემოება იქცევს ყურადღებას: რიგ შემთხვევაში -ბალ'ი (აგრეთვე -ბდალ'ი) სუფიქსის წინ (სიტყვის ფუძის მომდევნოდ) ვლინდება ხმოვანი.

ხშირად -ბალ'ი უშუალოდ მიერთვის ფუძეს, მაგ.: გიგინა „ყვაილი“ — გიგინა-ბალ'ი, ტირი „წვეთი“ — ტირი-ბალ'ი, ეარ-

¹ თვით ხუნძური -ზაბი რთული სუფიქსია: ბი ცალკეც იხმარება (ღუტ-ბი „ხეები“, ჩანაჯა-ბი „მონადირეები“).

² ამ სქემატური მიმოხილვიდანაც კი აშკარაა, რომ ბოთლიხურის მრავლობითის სუფიქსთა სიმრავლე თანხმონურ ნაწილში დაიყვანება — ბ, დ, ლ (რ) თანხმონებამდე.

ლუ „ტაფა“ — ქარლუ-ბალ'ი... უხმოვნოდაა დართული-ბალ'ი ასეთს შემთხვევებშიც: ჰეწილ „თითი“ — ჰეწი-ბალ'ი (← *ჰეწილ-ბალ'ი), ყეჰენ „ტომარა“ — ყეჰემალ'ი (← *ყეჰენ-ბალ'ი) და სხვ. მაგრამ გავ-რცელებულ წესს წარმოადგენს არა ასეთი შემთხვევა, არამედ ფუ-ძესა და სფუძიქს შორის ხმოვნის „ჩართვა“. ამგვარ ხმოვნად გვევ-ლინება ი ან ა. თუ სათანადო სიტყვის ფუძე დაბოლოებულია ხმოვ-ნით, ი-სა ან ა-ს დართვა იწვევს წინამდებელი ფუძისეული ხმოვნის ცვლილებას (ჩვეულებრივად მოკვეცას. შედარებით იწვიათად ბო-ლოკიდური უ მარცვლოვანობას კარგავს). მაგალითები ზემოთ ვნა-ხეთ (ჟუჩა „წიგნი“ — ჟუჩ-ი-ბალ'ი, ბურალ'ი „თუნგი“, — ბურალ'-ა-ბალ'ი, ჰინწაუ „კარი“ — ჰინწა-ა-ბალ'ი, ჰანყუ -სახლი“ — ჰანყ-ვა-ბალ'ი). ამრიგად, ბალ'ი დაერთვის არა პირდაპირ სახელობითის ფუძეს, არამედ სახელობითიდან ხმოვნის მეშვეობით გაფორმე-ბულ ფუძეს.

ამგვარივე ნაწარმოები ფუძე გვაქვს სახელთა ბრუნების დრო-საც, როგორც ირიბ ბრუნვათა ფუძე. ეს მსგავსება მრავლობითის ფუძესა და სახელთა ბრუნების დროს ირიბ ბრუნვათა ფუძეს შო-რის შემთხვევითი არ უნდა იყოს (ნდრ. მაგ. ჟუჩა „წიგნი“, ჟუჩ-ი-ბალ'ი „წიგნები“, ჟუჩ-ი-ლი „წიგნის“... ჩირაჟ „ლამფა“, ჩირაჟ-ა-ბალ'ი „ლამფების“, ჩირაჟ-ა-ლი „ლამფის“)¹.

ბ რ უ ნ ვ ა

1. ძირითადი და ლოკატიური ბრუნვები. ბოთლიხურში სა-ხელი მდიდარია ფორმებით, განსაკუთრებით სარელაციო ფორ-მებით.

ბრუნვები ორ ჯგუფად იყოფა: ძირითადი ბრუნვები და ლო-კატიური ბრუნვები. ძირითადი ბრუნვებია: სახელობითი, ერგატი-ვი, ნათესაობითი და მიცემითი. ლოკატიური ბრუნვები მრავალ-რიცხოვანია და რამდენსამე სერიას ქმნის (ამით ანაზღაურებულია

¹ მოვლენის ისტორიას აქ ვერ განვიხილავთ. საგულისხმოა, რომ მრ. რ.-ში გვაქვია „ჩანართი“ უ, რაც გარკვეული რიგის სახელებში ჩვეულებრივია მხოლოდობითში ირიბ ბრუნვათა ფუძის საწარმოებლად. ეს გარემოება (რიგ სხვა მოვლენასთან ერთად) შესაძლებელია აღძრული საკითხის გასარკვევად უმნიშვნელო არ იყოს.

თანდებულთა :სიმცირე). ლოკატიური ბრუნვები ზმნისართებსაც აქვს.

ძირითად ბრუნვებს აბსტრაქტული შინაარსი აქვს, ხოლო ლოკატიური ბრუნვები სივრცეში საგანთა შორის მიმართებას გამოხატავს. ასეთია აზრობლივი სხვაობა.

ბრუნვათა ორ ჯგუფს შორის ბოთლიხურში არსებობს ფორმალური სხვაობაც: ლ'ი-ზე დაბოლოებული მრავლობითის ნიშანი (-ბალ'ი, -ბდალ'ი, -დილ'ი) ლოკატიურ ბრუნვებში იხმარება ლ'ი-ს გარეშე¹. არის სტრუქტურული სხვაობაც: ძირითად ბრუნვათა ნიშანი აგებულიებით „მარტივია“, ლოკატიური ბრუნვები კი, როგორც წესი, ერთიანდება გარკვეულ სერიებად: ფუძეს ერთვის ჯერ სერიის ნიშანი, შემდეგ კი საკუთრივ ლოკატიური ბრუნვის ნიშანი.

სხვა მხრივ ძირითად და ლოკატიურ ბრუნვათა გარჩევა არ ხერხდება: ბრუნვათა ორივე ჯგუფი იწარმოება საერთო ფუძისაგან, რომელსაც „ირბ ბრუნვათა ფუძე“ შეიძლება ვუწოდოთ.↓

ძირითადი ბრუნვა, როგორც ვთქვით, ოთხია: სახელობითი, ერგატივი, ნათესაობითი და მიცემითი.

ლოკატიური ბრუნვები ექვს სერიას ქმნის იმის მიხედვით, თუ რა არის ლოკატიური სერიის ნიშანი:

I სერია — უნიშნო ლოკატივი; II სერია — კ-იანი ლოკატივი; III სერია — ხ-იანი ლოკატივი; IV სერია — ჯ-იანი ლოკატივი; V სერია — ლ'ა-იანი ლოკატივი; VI სერია — ტ-იანი ლოკატივი.

ყოველ სერიას აქვს სამი ან ოთხი ბრუნვა.

ბრუნვათა საერთო რიცხვი, ამრიგად, 23-მდე აღის. ძირითადად ასეთი სურათია მრავლობით რიცხვშიც, ოღონდ აქ ზოგ-ზოგი ფორმები გვაკლია. ამის შესახებ — ქვემოთ.

2. ძირითად ბრუნვათა ნიშნები. ბრუნვის ნიშნები მხოლოდობითსა და მრავლობითში ერთნაირია (მრავლობითში რიცხვის ნიშანი წინ უსწრებს ბრუნვისას).

სახელობით ბრუნვას ჭაიმე სპეციალური ნიშანი არ გამოეპყება, მხოლოდობითში ის სიტყვის ფუძეს უდრის, მრავლობითში კი სათანადო სუბიექსი დაერთვის რიცხვის გადმოსაცემად (რიცხვის ნიშანი გასდევს ყველა ბრუნვას).

მაგალითები: ჰებესი იდა დუბ ჰაბ რაშა, ჰუშთუბ ბეკუხა ნა მიწ(ი) ხურჯირალ'ა ჰინა ინლალა მიტყე: „ტყუილია შენი ეგ სიტ-

¹ აქ საქმე უნდა გვქაზდეს არქაიზთან (-ლ'ი შემდგომად დართული მრავლობითი ნიშნებზე. იხ. რიცხვი ა წარმოება).

ყვა, ასე დიდი შენ ხურჯინში როგორ ჩაეტყვი?“... აჰამად, ჰაბ იმ-ჩუ ხუკი, ჰურტა ილა. ჰურტალა ლამდი ბელალა—მიწა, ბელიქალა—ბურტა ბუკე-თალუ, ჰიტუ იშქურ. „აჰამად, ეს ვაშლი არაა, კაკალია. კაკალი საკმელად, თუ მწიფეა, ტბილია (გემრიელია), თუ მკვახეა (უმწიფარია), მწარე არის ხოლმე მეთქი, ვუთხარი მე“... დიე ვაცილა და ცვილა ჰალა ილა „ჩემი ძმა და და აქ არიან“.

ერგატივის ნიშანი - დი სუფიქსი. პირდაპირ სიტყვის ფუძეს - დი იშვიათად დაერთვის, მის წინ (resp. - დი ნიშანსა და სახელობითისეულ ფუძეს შორის) ა, ი, უ ხმოვანი ან შოუ და ლ'ი მარცვლი გამოჩნდება ხოლმე. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ ბრუნების რა ტიპს განეკუთვნება სათანადო სიტყვა (ეს შეეხება ყველა სხვა ბრუნვასაც. იხ. ქვემოთ ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოებისა და ბრუნვათა ტიპების შესახებ).

მაგალითები: იმუდი (სახ. ბრ. იმა) ხურა ბეტუ „მამამ ყანა მოხნა“... ბერქუდი (სახ. ბრ. ბერქა) ჰიტუ ჰეკეაშუხი რელ'ი თალუ „გველმა უთხოა კაცს, წავიდეთო“... ზინადი (სახ. ბრ. ზინი) შიიუ ქე „ბროხა რძეს იძლევა“... ჰერმინა ჰაბ იმჩული რუშიდი (სახ. ბრ. რუშა) ტონიხი ბეტი იქუ „წარშან ამ ვაშლის ხემ ბევრი ხილი მოგვცა“... გაშუდი (სახ. ბრ. გაე) ჰარკუხი მასა ილა ინშუბდა ბულაბ ნალარ „მან ცოლს უამბო თავისი თავგადასავალი“... გალ'იდი (სახ. ბრ. გაე) ბეელუ ილა ვაცილუხი „მან დაუცხა ძმებს“.

მიცემით ბრუნვას აწარმოებს ი სუფიქსი. თუ ირიბ ბრუნვათა ფუძე, რომელსაც მიცემითის ნიშანი დაერთვის, ხმოვანზეა დაბოლოებული, ი-ს ნაცვლად მისი უმარცვლო ვარიანტი ა გვექნება¹.

ილუა (სახ. ბრ. ილა) იდე დენი „დედას ვუყვარვარ მე“... გოლუა (სახ. ბრ. გოლ) აჰა ჰაბ ხაბარ „მათ ესმათ ეს ამბავი“... ჰუბ ლამარსალ'იუ ჰინუ გოშუა (სახ. ბრ. გოე) ცებ ქალათ მისა „იმ ზანდუქში მან ერთი წერილი იპოვა“... ჰეკი ვეკუხალოშუა (სახ. ბრ. ვეკუხა) ჰალა ილა ხაარჩამუქუ ჰეცა ჰვარდუხობ ნალარ“ ყველაზე უმცროსმა ნახა ხმალზე წარწერილი (რამ)“... სალლ'ი წინდირი (სახ. ბრ. წინდირი) ჰეკისეებუსაუბ შარტ წაინკირ ილა „ჯანმრთელობის დაცვის პირველი პირობა სისუფთავეა“... დუა (სახ. ბრ. მინ) ბუეხადალ'ი მიწი ბელეუქიმა : „შენ ბოთლიხური ენა არ იცი?“

¹ თუ მიცემითის ნიშანს წინ ი ხმოვანი უძღვია, კომპლექსი — ია შეიძლება აღქმულ იქნეს როგორც მახვილიანი ი.

ჭუშუდი იქმე ხანიე (სახ. ბრ. ხან) ჰაბულა იმჩუ „მან მისცა ხანს სამი ვაშლი“.

ნათესაობით ბრუნვას ორი სხვადასხვა ნიშანი აქვს. გარკვეულ სიტყვებში მისი ნიშანია გრამატიკული კლასის ექსპონენტი, სიტყვათა სხვა ჯგუფში კი -ლ'ი აფიქსი. ამრიგად, ბოთლიხურში ფორმალურად ორი ნათესაობითი გვაქვს: ნათესაობითი I — კლასნიშნიანი და ნათესაობითი II — უკლასნიშნო, -ლ'ი სუფიქსით ნაწარმოები. სინამდვილეში ორ სხვადასხვა ბრუნვაზე საუბარი გამოორიცილებულია: ამ „ბრუნვათა“ (ნათ. I, ნათ. II) მნიშვნელობა ერთნაირია¹ და მათ შორის განსხვავებას გამოყენების სფერო (დისტრიბუცია) ქმნის: აქ საქმე გვაქვს ერთი ბრუნვის ორ სხვადასხვა სუფიქსთან, რომლებიც გარკვეულ შემთხვევაში გამოიყენებიან.

მხოლოდობით რიცხვში კლასნიშნიანი ნათესაობითი (ნათესაობითი I) აქვს I გრამატიკული კლასის ბრუნებად სიტყვებს (სულ ერთია, იქნება ეს არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი თუ ნაცვალსახელი). აქვე შემოვა მამაკაცთა საკუთარი სახელებიც. ამავე რიგში ხვდება საერთოდ „ადამიანთა კლასის სახელები“ — ისეთი სახელები, რომლებიც I და II გრამატიკულ კლასს ერთმანეთისაგან არ განარჩევენ (მაგ., I და II პირის ნაცვალსახელები ორსავე რიცხვში, კითხვითი ნაცვალსახელი „ვინ“, უკუქცევითი „თვისონ“...).

ყველა სხვა სახელს ნათესაობითის მეორე ფორმა აქვს (-ლ'ი სუფიქსიანი). ამრიგად, ნათესაობითის ორ ფორმას შორის ბრუნებად სიტყვათა სფერო ზოგადად ასეა განაწილებული: I გრამატიკული კლასის სახელები, აგრეთვე ნაცვალსახელები, რომელთაც I და II კლასს შორის დაპირისპირება არა აქვთ, ნათესაობითი I-ის ანუ კლასნიშნიანი ნათესაობითის ფორმას იღებენ. II და III გრამატიკული კლასის სახელები — II ნათესაობითის ანუ -ლ'ი სუფიქსიანი ნათესაობითის ფორმას იღებენ².

კლასნიშნიანი ნათესაობითი, როგორც ვთქვით, იწარმოება გრამატიკული კლასის ნიშნით, რომელიც უთანხმდება საზღვრული სიტყვის კლასს (მაგ. იმუბ კათუ „მამის ცხენი“, იმუფ ვაცოი „მამის ძმა“, იმუჲ აცოი „მამის და“, იწულ კათე „მამის ცხენები“, იმუბ

¹ მიუხედავად იმისა, თუ რა წარმოშობისაა თითოეული მათგანი და იყო თუ არა მათ შორის განსხვავება მნიშვნელობის მიხედვით.

² როგორც ჩანს, ისტორიულად ნათესაობითის ორი ფორმა ორი სხვადასხვა კლასის გარჩევას ემყარება (კლასნიშნიანი ნათესაობითი — ადამიანთა კლასისათვის, -ლ'ი სუფიქსიანი — ნივთთა კლასისათვის).

კუჩიბალ'ი „მამის წიგნები“). გრამატიკული კლასის ნიშანი დაერთვის ირიბ ბრუნვათა ფუძეს (ე. ი. იმ ფუძეს, რომელსაც დაერთვის საერთოდ ყველა სხვა ბრუნვის ნიშანიც). ამავე ფუძეს დაერთვის -ლ'ი სუფიქსიც (მაგ. ილა „ღეღა“, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ილუ-, ნათ. ბრ. ილუ-ლ'ი „ღედის“).

მრავლობით რიცხვში ნათესაობითის ორივე ფორმა გამოყენებული. თითოეული მათგანის გამოყენების სფერო ანალოგიური მხოლოდობითი რიცხვისათვის მითითებული განაწილებისა, ოღონდ მნიშვნელობა აქვს იმასაც, თუ რა სუფიქსითაა მრავლობითობა ნაწარმოები (იხ. ქვემოთ)¹.

ა) კლასნიშნის ნათესაობითი:

ღაბა-კულ ილ'ი გავიშებ (სახ. ბრ. გავ) ჰაალ ბიპი იპი გავ ჩანა ბეედი „მოდითო, ჩვენ მისი ძალის გამოსაცდელად მას სანადიროდ დავეძახოთ“... პარკეუდი ქუნტუბ (სახ. ქუნტა) რაქალილა ბაყა, კათეჟულა ნაკვა, ჩანა დაყა „ცოლმა ქმრის ტანსაცმელი ჩაიცვა (რა), ცხენზე შეჯდა (რა), სანადიროდ წავიდა“... პალ რუქაუ იდა თურქალუბ (სახ. ბრ. თურქალ) უნშიქუ ჰეყა „ესენი მოხედნენ თურქების მიწაზე (ქვეყანაში)“... ხანივ (სახ. ბრ. ხან) ვაშა ვულარიული ჰიტეუ ინუხი... „ხანის ვაჟი რომ გაიზარდა, უთხრა მამას“... ხეადი ღვანეკვაშაუბ (სახ. ბრ. ღვანეკვა) ყაა ბილო ბეთეუქი „ძალი პატრონის ფარას არ ტოვებს“... წაუღურლა ჭადალლა ვაციილუბ (სახ. ბრ. ვაციილ) ბულ'აბ ნა „ჭკვიანი და სულელი ძმების თავგადასავალი“... აზნაა-ბაჰადურობ (სახ. ბრ. აზნაა-ბაჰადურ) ცებ თაპი ბუკა „აზნაა-ბაჰადურს ერთი კვიცი ჰყავდა“.

ბ) -ლ'ი სუფიქსის ნათესაობითი:

ცებ ზიუდი ყვაყვაა ყვაჩარალ'ი (სახ. ბრ. ყვაჩარა) ბეგუნ მისა „ერთ დღეს ყვაემა ყველის ნაჭერი იპოვა“... პალ რაწა ბეჟერ რე-ჰალ'ი (სახ. ბრ. რეჰა) ბააღ'ა „მათ მიალწიეს შავი ზღვის ნაპირს“... გაშაუდი აზდაჰულ'ი (სახ. აზდაჰა) კედალა ჰანტუქალა ბიქაუ ჰურჰუდუ იდა „ამან ურჩხულის ორივე ყურს ჩაავლო ხელი და დაანჯღრია“... აზნაა-ბაჰადურ რალილ'ი (სახ. ბრ. რალი) ბააღანა ვაწა იდა „აზნაა-ბაჰადურმა ბრძოლის ველს მიალწია“.. ალლაჰ, ჰავ ხანიქუ ჰეყა ჭალხულ იჩულ'ი (სახ. ბრ. იჩუ) შიიჟუ ხაუდიქალა ჰეყარუ მაყიხიქაბ კვაჰალირ ტამა-ხაა! „ღმერთო, ამ ხანს გარე-

¹ საბოლოოდ მრავლობითი რიცხვის ამა თუ იმ სუფიქსის გამოყენებაც გარკვეულ ნაწილში გრამატიკული კლასით ჩანს შეპირობებული.

ული ქაკის რძის უსმელად მოურჩენელი ავადმყოფობა გამოუგზავნეო („ვარეული ქაკის რძე თუ არ დალია, ზევინდან არ წამსვლელი ავადმყოფობა გამოუგზავნე-რა“)... ჰაბ ჭუჩა დიხა დაცოულ'ი (სახ. ბრ. დაცოი) იღა, ჰაბ თეთრადაბალ'ილა ჰულ'ილ'ი (სახ. ბრ. ჰუხ) იღა -ეს წიგნი ჩემი დისაა, ეს რვეულებიც მისია“... დიქუ ჰაბ-დილ'ილ'ი (სახ. ბრ. ჰაბდილ'ი) კვაპალირ ბუქუ „მე თვალების ავადმყოფობა გამიჩნდა“... ჰაბ ზინი ფატიმათილ'ი (სახ. ბრ. ფატიმათი) იღა „ეს ძროხა ფატიმათისაა“.

ჰ. ძირითად ბრუნვათა ფუნქციების შესახებ. სახელობითი ბრუნვის ფუნქციაა გარდამავალი ზმნის ობიექტისა და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის გადმოცემა.

კათუდი ღამდე ჰუნქა „ცხენი ჰამს თივას“ (ზედმიწ. „ცხენმა ჰამს ხოლმე თივა“)... კათუ ბიყა „ცხენი მოკვდა“.

ერგატივი გარდამავალი ზმნის რეალური სუბიექტის ბრუნვაა:

ილუდი მაქვა იჰე „დედა საქმელს აკეთებს“ (ზედმიწ. „დედამ საქმელს აკეთებს ხოლმე“)... ჩანაჯანიდი (|| ჩანაჯამუდი) ბუქო ბაწა „მონადირემ მოკლა მგელი“.

ერგატიული ბრუნვა ბოთლიხურში თანაბრად იხმარება როგორც გარდამავალ ზმნათა ქვემდებარის ბრუნვად (იხ. ზემოთ), ასევე ინსტრუმენტალისის (მოქმედებითი ბრუნვის) ფუნქციითაც. ამასთანავე დაკავშირებული ერგატივის ფართო გამოყენება ზმნისართების საწარმოებლად: იმუდი (ერგ.) რუმა ბუყუ ქურტიდი (ერგ.=მოქმ.) „მამამ ხე მოჭრა ნაჯახით“... ვაბ შიფუ ხაუდიროლა გაშაუქუ პეყარუ კუპალირ ბესუნადი ბუყაბცუბ მყა იღა „როგორც კი ეს რძე დალია, მას ავადმყოფობა მყისვე მოშორდა“ (ზედმიწ. „ამ რძის დაღევა და მისგან ავადმყოფობა დანით მოჭრილივით წავიდა“)... გოვ ჰეკვაშაუდი (ერგ.) მიყარდახიქუ ფუღაბ ნუჩულადი (ერგ.=მოქმ.) ტორგულა გამე ბესაუხა სხარდო „იმ კაცმა ცხვირიდან დაბერილი ქართ ყველა გემი უკან გააბრუნა“...

ბოთლიხურში გავრცელებულია ზმნისართები ერგატივის ფორმით: ზიუდი „ღღეს“ (ზიუ „ღღე“), რეპადი „ღამით“ (რეპა „ღამე“), ზამანდი „ღროს“ (ზამან, ზამანა „ღრო“), რიუდი || რიპუდი „ღროს“ (რიპუ „ღრო“), ჰატჰიდი „კვირას“ (ჰატჰუ „კვირა“), ფურწიდი „თვეს“ (ფურწაუ „მთვარე“, „თვე“), რეშიდი „წელს“ (რეში „წელიწადი“), მიყიდი „გზის“ (მიყი „გზა“) -„ჯერ“, მან-ზილადი „მანძილით“, „მანძილზე“ (მანზილ „მანძილი“), რუპიდი || რუპჰედი „ძალიან“ (←რუპჰ „სული“)...

ცებ ზიუდი დენ ჩანა ვაჟა „ერთ ღლეს მე სანადიროდ წავე-
 დი“... ცერ (II ცებ) ზიუდი ახიჯა პილაჲ აქვი ნიკისილაჲ ჯეჰილ'აიჲ
 გავ ადამ ღუნღუ ვიესა ილა „ერთ ღლეს ბალში მიმავალ ყველაზე
 უმცროს ქალს ის კაცი მძინარე უნახავს“... სეჟა ზამანდი იშიბ
 ჰანი ბუჲა იდახო ასარ ბალალ'აი „ძველად ჩვენს სოფელში მოსაბ-
 ლეობა ცოტა ყოფილა“ (ზედმიწ. „წინა დროს ჩვენი სოფელი ყოფი-
 ლა ცოტა ხალხიანი“)... იშჲა ვაჟა-რიუდი მიყუ მისა ილა გოშაჲ
 ხანჯარ „შინ რომ მიდიოდა (ზედმიწ. „წავიდა დროს“), გზაზე უპო-
 ვია მას ხანჯალი“... ჰურიუდი, ცებ ფურწიდილა ვილუ, ხადუ ილა
 გაშეუდი ალლაჰაშეუხი „მაჰინ („იმ დროს“) ერთ თვესაც გაჩერდა
 რა, თხოვა მან ღმერთს“... ჰალ'აჲ ცებ ჰვაიი ღე, ბოჰუხა ჰვაიი,
 ცებ რეშიდი ცებ მიყიდი „აქ ერთი თვეზი მოდის, დიდი თვეზი
 (ერთ) წელიწადში ერთხელ“.

ერგატიული ბრუნვა რომ მოთხრობითისა და მოქმედებითი
 ბრუნვის დუნქციებს ათავსებს ერთმანეთთან, ეს შემთხვევითი არაა და
 მისი ახსნა ბოთლიხურისა და მისი მონათესავე ენების ისტორიის
 გათვალისწინებას მოითხოვს¹.

ერგატივის წარმოებაში ზოგ სიტყვას გარკვეული თავისებუ-
 რებები აქვს. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ („თავისებურებანი“).

¹ აღნიშნავთ გავრით, რომ ერგატიკი იბერო-კავკასიური წლის არა
 ერთ ენაში აქვს აშკარად „უენაურობა“ (გარდაკავალი ხანის სუბიექტის აღნიშ-
 ვნასთან ერთად ერთ-ერთი ირიბი ბრუნვის უნქციააც ითავსებს). ეს გვიჩვენ-
 ნება, რომ შემთხვევითობაზე ლაპარაკი აქ ვაპირებულა. ეა „შეთავსება“ ერ-
 გატიული ბრუნვის შინაგანი ბუნებათა მკირობებულა. შეიძლება იგი იცო ითქ-
 ვას: მოთარობითისა და მოქმედებითის რაღაჲ ეუგატიკია გამოყენება წარმო-
 ადგენა ერთი ბრუნვის ორ სავადასაჲ მბარეა გოაბატკული კლასების მიხედ-
 ვით დაკონკრეტებულს: „აჲამინათა კლასის“ სიტყვებში (აწინდელი I და II
 კლასები) ეს ბრუნვა მოთხრობითის შინაარსიანა. „ნოეთა კლასის“ (აწინდელი
 III კლასის) სიტყვებში კი იატრობულად მოქმედებითის. იას ტრემენტალიას
 რაღა აარულებს. გაცილებით ადრეული პერიოდისათჲა იქნებ კითხვაც კი და-
 ისვას, იყო თუ არა ეუგატიკი გარდაკავალ ხანათა ოქალეუი აუბიექტია ბრუნ-
 ვა. იქნებ ეს იყო უბრალო დამატების ბრუნვა, რომელმაც ადამინათა კლასის
 სიტყვებში რეალური სუბიექტია მნიშვნელობა მიიღო. აიგვო გავება ე. წ.
 „ერგატიული კონსტრუქციის“ პრობლემა თავისებურ გადაწყვეტაჲჲ მიყვა-
 ვართ. ამის შესახებ სივა დროს. ზოგი აქ აღბრუნული საკითხის შეახებ იხ. Arn.
 Tschikobawa, Die iberokaukasische Gebirgssprachen und der heutige
 Stand ihrer Erforschung in Georgien. Acta orient. Hung., 1959, ტ. IX,
 2; მისივე, ერგატივის წარმოქმნის იატრობიკათის ბუნებულა, იკე, ტ. II,
 1948; მისივე, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერ.-კავკას. ენებში,
 II, 1961; დ. იმნაიშვილი, ერგატივის წარმოების იატრობიკათის ნახერი
 ჯგუფის ენებში, იკე, ტ. XII, 1960...

მიცემითი ბრუნვა ირიბი ობიექტის ბრუნვაა. ეგვევ ბრუნვაა გამოყენებული გრინობა-აღქმის ზმნათა რეალური სუბიექტის გადმოსაცემად (ბელი „ცოდნა“, „ცნობა“, ილი „სიყვარული“, ჰალი „ნახვა“, ყორო „ნდობა“ მისი „ნახვა“, „პოვნა“, აჰი „სმენა“...)¹.

ირიბი ობიექტის გადმოსაცემად მიცემითის გამოყენება ბოთლიხურში საკმაოდ შეზღუდულია, რაც იმით აიხსნება, რომ ამ ფუნქციით ლოკატიური ბრუნვები (განსაკუთრებით -ხი, -ხა, -ჰუ) ხშირად გვხვდება იქ, სადაც სხვა ენათა (მაგ., ქართულის, რუსულის) მიხედვით მიცემითი ბრუნვა იყო თითქოს მოსალოდნელი², მაგ., გოშაული ჰიტჟუ იმუხი „მან უთხრა მამას“. იმუხი ლოკატიური ბრუნვაა, სახელდობრ III სერიის ადგილობითი ბრუნვა და არა მიცემითი. შდრ. აგრეთვე — მასა ჰუშუხი მუხა! „უამბე ღაზლაპარი!“ იშქურ აჰო ჰუშუხი რუხეღ „მე მას გავაგონე სიხარული“, ე. ი. სასიხარულო ამბავი მოვუტანე (-ხი-ს ნაცვლად მხ. რ. I და II პიროს ნაცვალსახელებში -ჰი გვაქვს: დიჰი, დუჰი, ასევეა „ვინ“ და „რა“ ნაცვალსახელებთან). შდრ. -ჰუ „მიცემითის“ ფუნქციით: იშქურ ქალათ ჰეარდო ვაცაუჰუ „ნე წერილი დავაწერინე ძმას“... ილუდი ლაბდო მიკიჰუ „დედამ სცემა ბავშვს“.

ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციები სპეციალურ შენიშვნებს არ იწვევს. მისი ძირითადი ფუნქციაა კუთვნილების, ნაწილის ნასალის გადმოცემა: იმუბ კათუ „მამის ცხენი“, ილულ'ი ვაცაი „დედის ძმა“, ყვაჩარალ'ი ბეგუნ „ყველის ნაჭერი“, უნსულ'ი კამაბალ'ი „ხარის რქები“, ჰუდალ'ი უსთარ „ხის ოსტატი“, „დურგალი“, მისიდილ'ი საჭათ „ოქროს საათი“, არსილ'ი ხანტა „ვერცხლის ყოხი“.

¹ ხუნქურში, როგორც ცნობილია, ამგვარ ზმნათა რეალური სუბიექტი მიცემითში დგას ანდა ლოკატიურ ბრუნვაში. ბოთლიხურში ყველა ამნაირ ზმნას რეალურა სუბიექტი მუდამ მიცემითში აქვს. ასეთი ზნები გრამატიკულ კლასის ნიშანს ისევე, როგორც გარდამავალი ზნები, უთანხმებენ რეალურ ობიექტს (იბუე ველე ეზუნ „ნამა იცნობს პეგდელს“, იმუჟ აელე ფატიმათი „მამა იცნობს ფატიმას“, იმუჟ ბელე მურუსე მიწი „მამამ იცის რუსული ენა“, იმუჟ რელე ჰალ ვაშალ „მამა იცნობს ამ ბიჭებს“, იმუჟ ბელე ჰაბ ჰუჩიბალ'ი „ნამამ იცის ეს წიგნები“...).

² ამიტომაც, რომ ა. დირს, რომელიც საკმაოდ სწორად გამოყოფს ძირითად ბრუნვათა ნიშნებს ანდიურ ენებში, მიცემითის ნიშნის დადგენა ხშირად უჭირს (შდრ. მისი „Материалы для изучения“...) მაგ., ბოთლიხურში მიცემითის ნიშნად გამოყოფს -ს და -ხა-ს. ა სწორადაა გამოყოფილი (ოლონდ ვარიანტია ი-სა, იხ. ზემოთ), -ხა კი ლოკატიური ბრუნვაა (III სერიის მიმართულებით) და არა მიცემითი.

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა პირის ნაცვალსახელებსა გამოყენებულია როგორც კუთვნილებითი ნაცვალსახელები (დიბ „ჩემი“, დუბ „შენი“, გოლ'ილ'ი „მისი“...).

4. ფუძის საკითხი და ბრუნებათა ტიპები. ბრუნვის ნიშნები სიტყვის ფუძეს დაერთვის. ის ფუძე, რომელსაც ბრუნვის ნიშნები დაერთვის, ბოთლიხურში სხვადასხვანაირადაა ნაწარმოები.

სიტყვათა ერთი რიგი ბრუნების პროცესში ფუძეს არ იცვლია: ფუძეს, რომელიც სახელობითის ფორმადაა გამოყენებული, უშუალოდ დაერთვის ბრუნვათა ნიშნები. აქ საქმე გვაქვს ერთფუძიან ბრუნებასთან.

სიტყვათა დიდი უმეტესობა ბრუნვის ნიშნებს დაირთავს არა უშუალოდ სახელობითის ფორმაზე (resp. წმინდა ფუძეზე), არამედ ამ ფუძისაგან ამა თუ იმ სახით ნაწარმოებ ახალ ფუძეზე. ასეთ შემთხვევაში ორფუძიანი ბრუნება გვაქვს: ერთი — სახელობითის ფორმაში გამოყენებული, მეორე კი ყველა დანარჩენი ბრუნვის საწარმოებლად გამოყენებული ფუძე. ამ მეორე ფუძეს ირიბ ბრუნვათა ფუძეს ვეძახით.

ამრიგად, ბოთლიხურში გვაქვს ერთფუძიანი და ორფუძიანი ბრუნება.

როგორ იწარმოება ორფუძიან ბრუნებაში ირიბ ბრუნვათა ფუძე? გაირჩევა ფუძის წარმოების ორი ძირითადი ხერხი: 1. სახელობითის ფუძეს დაერთვის ხმოვანი ა, ი ან უ. ბრუნვის ყველა ნიშანი ამ ფუძეს მიერთვის. 2. სახელობითის ფუძეს დაერთვის მარცვალი შაჟ ან ლ'ჰი. ბრუნვის ყველა ნიშანი ამ ფუძეს მიერთვის¹.

რადგან ბრუნვის ნიშნები, მიუხედავად იმისა, თუ რაგვარად ნაწარმოებ ფუძეს დაერთვის იგი, ბოთლიხურში ერთია², შეიძლება ვთქვათ, რომ ბოთლიხურში ერთი ბრუნებაა, მაგრამ ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოების რაგვარობის მიხედვით რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა:

¹ როგორც ცნობილია, ამ ორფუძიანობისაგან უნდა გავარჩიოთ ფუძეთა მონაცვლეობა (სხვადასხვა ფუძის გამოყენება პარადიგმაში), რაც, მაგ., ზოგ ნაცვალსახელში გვაქვს (იხ. ქვემოთ „თავისებურებანი“).

² განსხვავებას არ ქმნის რიცხვიც: მხოლოდობითსა და მრავლობითში ბრუნვის ნიშნები ერთნაირია. ბოთლიხური აგლუტინაციური ენაა.

ერთფუძიანი ბრუნება
ორფუძიანი ბრუნება

- I ტიპი } 1. ქვეტიპი ა
 } 2. ქვეტიპი ი
 } 3. ქვეტიპი უ
- II ტიპი } 1. ქვეტიპი შიუ
 } 2. ქვეტიპი ლ'იი

I ტიპს პირობით „ხმოვანჩანართიანი ბრუნება“ შეიძლება ვუწოდოთ (რამდენადაც გარეგნულად პირველადს ფუძესა და ბრუნვის ნიშანს შორის ხმოვანი ვლინდება, „ჩაერთვის“), II ტიპს ასევე პირობითად შიუ და ლიი ჩანართიანი ბრუნება შეიძლება ვუწოდოთ¹.

ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოებისას ზოგი ანომალიაც შეინიშნება, ამის შესახებ იხ. ქვემოთ („თავისებურებანი“).

ბ. ერთფუძიანი ბრუნება. ცოტაა ისეთი ბრუნებადი სიტყვა, რომელიც ბრუნების პროცესში ერთ ფუძეს იყენებდეს. ასეთებია მასდარები, ზოგი საზოგადო და საკუთარი სახელი, აგრეთვე „ჩვენ“ და „თქვენ“ პირის ნაცვალსახელები.

მასდარი

სახ. ბუყირ „ქრა“	ზვარდირ „წერა“	ქიქვარირ „სილამაზე“
ერგ. ბუყირ-დი	ზვარდირ-დი	ქიქვარირ-დი
ნათ. ბუყირ-ლ'ი	ზვარდირ-ლ'ი	ქიქვარირ-ლ'ი
მიც. ბუყირ-ი	ზვარდირ-ი	ქიქვარირ-ი

ქიქვარირდი ხური ბეტყეუქი „სილამაზე ყანას არ ხნავს“ (ანდაზა)... ბუშუხარდი საქვა დენ „თამაშობამ დამლალა მე“... ბაყირი იშქურ ტანნი ზამან ბეთე „კითხვას მე ბევრ დროს ვუთმობ“ („ვეტოვებ“).

არსებითი სახელი

სახ. მატუ „სარკე“	გიგინა „ყვავილი“
ერგ. მატუ-დი	გიგინა-დი

¹ ტერმინები პირობითია და „ჩანართთა“ ისტორიის გარკვევას არ გულისხმობს. შეიძლება გვეინარა მავრცობი და სხვ. ანალოგიური ტექნიკური გამოთქმა.

ნათ. მატუ-ლ'ი	გიგინა-ლ'ი
მიც. მატუ-ჲ	გიგინა-ჲ
სახ. ტირი „წვეთი“	სიხ „დათვი“
ერგ. ტირი-დი	სიხ-დი სინ-დი
ნათ. ტირი-ლ'ი	სიხ-ლ'ი სინ-ლ'ი ¹
მიც. ტირი-ჲ	სიხ-(ჲ)ი ²

საკუთარი სახელი

სახ. ფატიმათი „ფატიმათი“ (ქალის სახ.)	ჭუმბარი „ომარი“ (ვაჯის სახ.)
ერგ. ფატიმათი-დი	ჭუმბარი-დი
ნათ. ფატიმათი-ლ'ი	ჭუმბარი-ბ
მიც. ფატიმათი-ჲ	ჭუმბარი-ჲ

პირის ნაცვალსახელი³

სახ. ილ'ი „ჩვენ“ (ინკლ.) იზი „ჩვენ“ (ექსკლ.) ⁴	ბიშთი „თქვენ“
ერგ. ილ'ი	იზეი ბიშთი
ნათ. ილ'ი-ბ	იზეი-ბ ბიშთი-ბ
მიც. ილ'ი-ჲ	იზეი-ჲ ბიშთი-ჲ

ჰუმ ზამანდი ჰიბღვა იდა ბურღუ ლურღულ'ი (სახ. ბრ. ლურღუ) საურათე ცებ ნა „ამ დროს ფრენით მოვიდა მტრედის მაგვარი ერთი რალა... აზდაჰუდი (სახ. ბრ. აზდაჰუ) ჰიტყუ იდა გოშაუხი: იშქურ კეფანღუ ვილაჰჰადა ორსაა ვულ'ი-თალუ „ურჩხულმა უთხრა მას, სანამ არ მოგკალი („ჩემ მიერ მოუკვლელად“) გარეთ გადიო... გაბდა ზიუდი (სახ. ბრ. ზიუ) ჰუე ჩანაჯან ვესაუხა ვიშა იდა იშჰა „იმავე დღეს ის მონადირე უკან დაბრუნდა შინ“... ჰეკისეგბასაუბ რეჰადი (სახ. ბრ. რეჰა) ვეთა იდა იმუდი ჰეკი ვეკუხალო ვაშა ჯალავურულ'იჲალდა „პირველ ღამეს მაჰამ გაგზავნა ყველაზე უფროსი ვაჟი სადარაჯოდ... იშიჲ (სახ. ბრ. იში) მისა

¹ თანხმონის წინ ნახალიზებული ხმოვანი შეიძლება წარმოგვიდგეს (ფა-კულტატურად) როგორც ხმოვანი + ნ.

² ჲ ფონეტიკური ჩანართია (ხმოვანთა შორის, უკეთ — ორ ი-ს შორის).

³ მხ. რ.-ში პირის ნაცვალსახელები თავისებურად იბრუნვის. იხ. გვ. 84.

⁴ ბოთლიზური განარჩევს მრ. რ.-ის | პირში ინკლუზიურ და ექსკლუზიურ ფორმებს (ილ'ი=„ჩვენ“ იმის ჩათვლით, ვისაც ვესაუბრები, იში=„ჩვენ“ იმის გამორიცხვით, ვისაც ვესაუბრები).

ცემ პანყუ „ჩვენ ვნახეთ ერთი სახლი“... ილ'ივ (სახ. ბრ. ილ'ი) იმამ შანილ ვახარათა იდა, ნაგაპ ჰუე ვიყალა, ევლახი იმამლ'უნ ვუქიყო? ჩვენი იმამი შამილი ბერდება, ის თუ მოკვდა, ვინ უნდა ვახდეს იმადად? „... ფატიმათილ'ი (სახ. ბრ. ფატიმათი) ვილა ინუხულა იდა? „ფატიმათის კაბა სად არის?“... სიფდი (სახ. ბრ. სიფ) რიყალ ნაბალ'ი ლამედუეჭი „დათვი მკვდარს (მკვდარ რამეებს) არ ქაშს“... ჰიტაუ იდა ჰავ მალაჩიდი (სახ. ბრ. მალაჩი, კაცის სახელია) ჰუე ყოროლალიხიხი „უთარა ამ მალაჩიმ იმ ქვრივს“... პანილ'ი (სახ. ბრ. პანი) დიბირ! ჰავ ჰეკვა დივ ქუნტა ლ'იქი „სოფლის მოლაე! ეს კაცი ჩემი ქმარი არაა“... პაქიჯანი პალა ცეე ზოლონან ჰეკვა ვადა ვაპათა „მეურმემ ნახა, (რომ) ერთი ახალგაზრდა (კაცი) ტირის“.

6. **ორფუძიანი ბრუნება:** / ტიპი. როგორც აღვნიშნეთ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე რამდენიმენაირად შეიძლება იყოს ნაწარმოები. გავრცელებულია მეორე ანუ ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოება უ, ა ან ი ხმოვანთა მეშვეობით. ყველაზე გავრცელებულია ფუძეზე -ა ხმოვნის დართვა. ყველაზე იშვიათია უ- ხმოვნით ფუძის წარმოება. ამგვარი წარმოება არსებითი სახელებისთვისაა ნიშანდობლივი თუ სიტყვის პირველი ფუძე (სახელობითში წარმოდგენილი) ხმოვანზეა დაბოლოებული, მეორე ფუძის მაწარმოებელი ხმოვნის დართვა იწვევს მის მოკვეცას.

1. ა ქვეტიპი. ძირითადად სონორ თანხმოვნებზე დაბოლოებულ არსებით სახელებში გვხვდება, შედარებით იშვიათად სხვა თანხმოვნებთანაც დასტურდება:

სახ.	ნაშარ „თოკი“	ტანკარ „კურდღელი“	ჰუდი „შეშა“, „ხე“
ერგ.	ნაშარ-ა-დი	ტანკარ-ა-დი	ჰუდ-ა-დი
ნათ.	ნაშარ-ა-ლ'ი	ტანკარ-ა-ლ'ი	ჰუდ-ა-ლ'ი
ნიც.	ნაშარ-ა-ე	ტანკარ-ა-ე	ჰუდ-ა-ე

სახ.	თუსნაჯ „ტუსალი“	ყალამ „კალამი“	ჰიტები „ფესვი“
ერგ.	თუსნაჯ-ა-დი	ყალამ-ა-დი	ჰიტები-ა-დი
ნათ.	თუსნაჯ-ა-ლ'ი	ყალამ-ა-ლ'ი	ჰიტები-ა-ლ'ი
ნიც.	თუსნაჯ-ა-ე	ყალამ-ა-ე	ჰიტები-ა-ე

დადი, ილ'იბ ჰედირადი (სახ. ჰედირ) ჰაჯი წაე ლამდუ იდა „მამი, ჩვენს ხბოს წუხანდელი სტუმარი შეუქამია“... ჰაბ მუსეე ჰუდალ'ი (სახ. ჰუდი) ანსი ლ'იქიმა „ამ მხარეში ხურო („ხის ოსტატი“) არ არის?“... მიყარატეიქუ ჰიტა ბუხაო ბუკა ვახანალ'ი

(სახ. ჯაზან) ბეჰერ ხაგი ბიში რახანასაღი ზაშილა მაჰა „ქერის ქვეშ ჩამოკიდებული იყო თუჯის შაეი ქვაბი მსხვილი ჯაჭვით (დაბ- მითაც დაბმული)“... ჰუბ ზამანადი თომონგალ'ი (სახ. თომონგ) ჰარქიულა ბუხუ, ცაურილა ბუხუ „იმ დროს თოუის ხმაც გაისმა (გამოვიდა), კვამლიც გამოჩნდა (გამოვიდა)“... იში ნაყა ქალხოზა (სახ. ქალხოზ) ქუმაქ იპი „ჩვენ წავედით კოლმეურნეობისათვის დახმარების გასაწევად“... დუჟ რეყულ'ილა ბერაშუ ფანდურალ'ი (სახ. ფანდურ) ჩირანალ'ი (სახ. ჩირან) ქარა ბიტაჲ ბილ'ეენა? „შენ ხელზე დახვევით ფანდურის ფოლადის სიმის გაწყვეტა შეგიძლია?“ (ე. ი. შეგიძლია თუ არა ხელზე ფანდურის ფოლადის სიმი დაიხ- ვიო და გაწყვიტო?)... დიბ მასყალა ტობაჲ (იპი) სანდუ ირჩა ჰაწა- და — ჰაწალ'ი იშთუდა ასქარალ'ი (სახ. ასქარ) ჰეკვა „ჩემი დავა- ლების შესასრულებლად თან წავეყვანე 10 — 15 ჯარისკაცი“.

2. ი ქვეტიპი. იგი უფრო ხშირად თანხმოვანზე დაბოლოებულ არსებით სახელებში გვაქვს.

სახ. რალ „ომი“, „ბროლა“	ლ'აქ „ქვალი“	ყეც „დავა“
ერგ. რალ-ი-დი	ლ'აქ-ი-დი	ყეც-ი-დი
ნათ. რალ-ი-ლ'ი	ლ'აქ-ი-ლ'ი	ყეც-ი-ლ'ი
მიც. რალ-ი-ჲ	ლ'აქ-ი-ჲ	ყეც-ი-ჲ

სახ. ხან „ხანი“, „ბატონი“	ადამ „ადამიანი“	რუშა „ხე“
ერგ. ხან-ი-დი	ადამ-ი-დი	რუშ-ი-დი
ნათ. ხან-ი-ბ	ადამ-ი-ლ'ი	რუშ-ი-ლ'ი
მიც. ხან-ი-ჲ	ადამ-ი-ჲ	რუშ-ი-ჲ

გავ ადამიდი (სახ. ადამ) გალუჟ მიყი მალ'აჟ ილა „ამ კაცმა მათ გზა ასწავლა“... კეწალილ'ი ჰაბუჟხობ ფეერალ ფურწიდი (სახ. ფურწი) იში ნაყა ფახოდაჲ ირხა არმილ'ი ზიუ ბექუხა იპი „23 თებერვალს (თებერვალ თვეს) ჩვენ წავედით ლაშქრობაში (= მოვაწყეთ ლაშქრობა) წითელი არმიის დღის სადიდებლად“... შინ ჰვარდა, იშქურ მასიკაბ შამილიბ (სახ. შამილ) ბულ'აბ ხაბარ „შენ წერე, მე გეტყვი შამილის თავგადასავალს (მომხდარ ამბავს)“... ჰაჯი-მურადიდი (სახ. ჰაჯი-მურად) ქალათ ბეშთა ილა შამილიხა „ჰაჯი-მურადს წერილი გაუგზავნია შამილისათვის“.

3. უ ქვეტიპი. უ ხმოვნით აწარმოებს ირიბ ბრუნვათა ფუძეს იმა „მამა“, ილა „დედა“, ვაცაი „ძმა“, ჯაცაი „და“, ქუნტა „ქმა- რი“, ჰარქაი „ცოლი“, უნსა „ხარი“, ფერა „ფუტკარი“, სარი „მე- ლა“, ბერქა „გველი“, ბაწა „მგელი“, ბაჰა „ბარტყი“, რაშა „სიტ-

ყვა“, რეჟა „მუცელი“, რეცა „ხელი“, წეკა „დეხი“, მუსა „მხარე“, „ადგილი“ და სხვ. როგორც ვხედავთ, აქ ხმოვანზე დაბოლოებულ სიტყვები გვაქვს. უ-ს წინ ხმოვანი იკვეცება.

სახ.	ვაცხი „ცმა“	ჯაცხი „და“	იმა „მამა“
ერგ.	ვაცხ-უ-დი	ჯაცხ-უ-დი	იმ-უ-დი
ნათ.	ვაცხ-უ-ბ	ჯაცხ-უ-ლ'ი	იმ-უ-ბ
მიც.	ვაცხ-უ-ჲ	ჯაცხ-უ-ჲ	იმ-უ-ჲ

სახ.	ილა „დედა“	ქუნტა „ქმარი“	სარი-„მელა“
ერგ.	ილ-უ-დი	ქუნტ-უ-დი	სარ-უ-დი
ნათ.	ილ-უ-ლ'ი	ქუნტ-უ-ბ	სარ-უ-ლ'ი
მიც.	ილ-უ-ჲ	ქუნტ-უ-ჲ	სარ-უ-ჲ

გაშუადი ჰიტუ ილა იჰუჰუ (სახ. იჰა) ჰეცა: დენ ვაფეი ილა ურუსალუბ (სახ. ურუსალ) რაჰიდა „მან უთხრა ჯარს: მე გადავდივარ რუსების მხარეს“... გოლუბ (სახ. გოლ) ჯავაბ ბუკა: იმეილა ღი ილა-თალუ „მათი პასუხი იყო: ჩვენც მოვდივართო“... ილუდი (სახ. ილა) მასა ვაშაშუხი ღვანი ჰავა ბუკირ „დედამ უთხრა ვაჟს, თავი მტკივაო (თავის ტკივილის ყოფნა)“... ჰარკაუდი (სახ. ჰარკაი) გვანზი მაჰეა იჰუ ჰუშუჲ „ცოლმა კარგი (ძალიანი) საქმელი გაუქეთა მას“... ჰულუდი (მაკილუდი) (სახ. მრ. ჰულ, მაკილ) ტჷონიხი ზამან იჰუ ჰუჩიბალ'ი ბაჟი „ისინი (ბავშვები) დიდ დროს უთმობენ (აძლევენ) წიგნების კითხვას“.

ხმოვანთა (ა, ი, უ) მეშვეობით ირიბი ფუძის წარმოება, როგორც ჩანს, ახასიათებს არსებით სახელებს განურჩევლად მრავალბოლო კლასისა. არ ხერხდება დადგენა იმისა, თუ რის მიხედვითაა სახელები განაწილებული ქვეტიპებში¹. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგ სიტყვასთან (განსაკუთრებით I გრამატიკული კლასის სიტყვებთან) აქა-იქ რყევა შეიმჩნევა, მაგ., თუსნაჲ „ტუსალი“ შეიძლება ვაბრუნოთ როგორც I ტიპით („ჩანართი ხმოვნით“), ისე II ტიპითაც (შეუ ჩანართით). ეს უკანასკნელი ხუნტურის გავლენა ჩანს².

¹ ზოგიერთი ვარაუდის წარმოდგენა, მართალია, შესაძლებელი ჩანს, მაგრამ ეს უკვე ხუნტურ-ანდიურ ვნათა შორეული წარსულის გათვალისწინებას მოითხოვს და სხვა დროს იქნება განხილული.

² ორფუძიანი ბრუნების I ტიპი („ჩანართი ხმოვნები“) ისტორიულად და სტრუქტურულად ხუნტურის ე. წ. „არკაული ბრუნების“ ფარდია (შდრ. ხუნძ. ბაწ „მგელი“, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ბაწ-ი-, აქედან, მაგ., ერატივი ბაწ-ი-ცხა... ასევე: ბეტერ „თავი“ — ბოტრ-ო-ცხა, შამილ „შამილი“ — შამილ-ი-ცხა და სხვ. ხმოვანთა ცვლილებები, ხუნტურისათვის დამახასიათებელი — ბეტერ — ბოტრ-ო-ცხა... ბოთლიხურისათვის უცხია).

II ტიპი. ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოების მეორე გზაა სახელობითის ფორმაზე (რომელიც „წმინდა ფუძეს“ უდრის)- შოუ ან -ლ'ი ელემენტის დართვა. შოუ შეიძლება დაერთოს მხოლოდ I გრამატიკული კლასის სახელს, ლ'ი კი II ან III გრამატიკული კლასის სახელს. ფუძეთა წარმოების ეს ტიპი მხოლოდით რიცხვში შეიძლება შეგვხვდეს, მრავლობითში არ იხმარება.

-შოუ და -ლ'ი მარცვლების დართვა სახელობითისეული ფუძის ცვლილებას არ იწვევს, ოღონდ სუფიქსური კლასნიშნის მქონე ისეთ სიტყვებში, რომლებიც ირიბ ბრუნვებში ხშირად იხმარება, გრამატიკული კლასის ნიშანი ჩვეულებრივ მოკვეცილია ხოლმე.

ბრუნების ამ ტიპის გამოყენების სფერო საკმაოდ ნათელია: შოუ და ლ'ი ელემენტებით აწარმოებენ ირიბ ბრუნვათა ფუძის ატრიბუტიული სახელები ფართო გაგებით, სახელდობრ — ყველა ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, ჩვენებითი, კუთვნილებითი, უკუქცევითი ნაცვალსახელები¹. ცხადია, ასევე იბრუნვიან მიმღობები, ნანათესაობითარი სახელები... ის სიტყვები, რომელთაც გრამატიკული კლასის ნიშანი არა აქვთ, იბრუნვიან როგორც I ან II და III კლასის სიტყვები კონტექსტის მიხედვით (მაგ., ირხა „წითელი“, ჰაქახა „თეთრი“, ჩაქაუ „ყვითელი“, კედა „ორი“ და სხვ. მრ.). ატრიბუტიული სახელები, როცა ისინი მსახლვრელის ფუნქციით იხმარებიან, არ იბრუნვიან. იბრუნვიან ისინი მაშინ, როცა არსებითი სახელის როლს კისრულობენ (მაგ. წინადადებაში ქვემდებარის ან რაიზე სახის დამატების როლს ასრულებენ. იხ. აგრეთვე ქვემოთ, მრ. რიცხვში ბრუნვასთან დაკავშირებით). მსახლვრელი ბოთლიხურნი, როგორც წესი, წინ უსწრებს საზღერულს.

არსებით სახელთაგან ბრუნების ამ ტიპს თითო-ორჯოლა სიტყვა-ლა მიწყება (ქეცვა „კაცი“, „მანაკაცი“, ვაწა „ვაგი“, მეწი „ქალიშვილი“). ასევე იბრუნვიან -ოფ და -ოვა-ზე დაბოლოებული გვარები², აგრეთვე წარმომავლობის სახელები (გურჯიავ „ქართველი“, ურუსავ „რუსი“, გურჯიავ: „ქართველი ქალი“, ურუსავ „რუსი ქალი“..).

¹ პირის (I და II პირისა ორსავე რიცხვში) ნაცვალსახელები, როგორც ზემოთ ვთქვით, I ტიპით იბრუნვიან, რაც გასაგები ჩანს.

² რუსული გვარები სხვა დაბოლოებით (მაგ., ფუშკინი „პუშკინი“) I ტიპით იბრუნვის.

არსებითი სახელი

სახ.	ჰეკვა „კაცი“	ვაშა „ვაი“	აეში „ქალიშვილი“
ერგ.	ჰეკვა-შაუ-დი	ვაშა-შაუ-დი	აეში-ლ'ი-დი
ნათ.	ჰეკვა-შაუ-ბ	ვაშა-შაუ-ბ	აეში-ლ'ი-ლ'ი ¹
მიც.	ჰეკვა-შაუ-ა	ვაშა-შაუ-ა	აეში-ლ'ი-ა

ზედსართავი სახელი

	(I კლ.)	(II კლ.)	(III კლ.)
სახ.	ვეპერ „შავი“	აეპერ „შავი“	ბეპერ „შავი“
ერგ.	ვეპერ-შაუ-დი	აეპერ-ლ'ი-დი	ბეპერ-ლ'ი-დი
ნათ.	ვეპერ-შაუ-ბ	აეპერ-ლ'ი-ლ'ი	ბეპერ-ლ'ი-ლ'ი
მიც.	ვეპერ-შაუ-ა	აეპერ-ლ'ი-ა	ბეპერ-ლ'ი-ა

	(I კლ.) ²	(იგულისხმება I კლასი)
სახ.	ვეპუხალო „დრდთაგანი“	ირხაა „წითელი“
ერგ.	ვეპუხალო-შაუ-დი	ირხაა-შაუ-დი
ნათ.	ვეპუხალო-შაუ-ბ	ირხაა-შაუ-ბ
მიც.	ვეპუხალო-შაუ-ა	ირხაა-შაუ-ა

	(იგულისხმება II კლ.)	(იგულისხმება III კლ.)
სახ.	ირხაა „წითელი“	ირხაა „წითელი“
ერგ.	ირხაა-ლ'ი-დი	ირხაა-ლ'ი-დი
ნათ.	ირხაა-ლ'ი-ლ'ი	ირხაა-ლ'ი-ლ'ი
მიც.	ირხაა-ლ'ი-ა	ირხაა-ლ'ი-ა

	(II კლ.)	(III კლ.)
სახ.	აეპუხალა „დრდთაგანი“	ბეპუხალა-ბ „დრდთაგანი“
ერგ.	აეპუხალა-ლ'ი-დი	ბეპუხალა-ლ'ი-დი
ნათ.	აეპუხალა-ლ'ი-ლ'ი	ბეპუხალა-ლ'ი-ლ'ი
მიც.	აეპუხალა-ლ'ი-ა	ბეპუხალა-ლ'ი-ა

რიცხვითი სახელი

	(I კლ.)	(იგულისხმება I კლ.)
სახ.	ცე-ვ „ერთი“	ჰაბუდა „სამი“
ერგ.	ცე-შაუ-დი	ჰაბუდა-შაუ-დი

¹ როგორც აღვნიშნეთ (იხ. „ფონეტიკა“) ლ'ი-ლ'ი → ლ'ი-ლ'ი.

² ლა სუფიქსის შესახებ იხ. „სიტყვაწარმოება“.

ნათ. ცე-შეუ-ბ
მიც. ცე-შეუ-ა

ჰაბუდა-შეუ-ბ
ჰაბუდა-შეუ-ა

(II კლ.)

(III კლ.)

სახ. ცე-ა „ერთი“
ერგ. ცე-ლ'ი-დი
ნათ. ცე-ლ'ი-ლ'ი
მიც. ცე-ლ'ი-ა

ცე-ბ „ერთი“
ცე-ლ'ი-დი
ცე-ლ'ი-ლ'ი
ცე-ლ'ი-ა

ნაცვალსახელები

(I კლ.)

(I კლ.)

(I კლ.)

სახ. დო-ე „ის“
ერგ. დო-შეუ-დი
ნათ. დო-შეუ-ბ
მიც. დო-შეუ-ა

გო-ე „ის“
გო-შეუ-დი
გო-შეუ-ბ
გო-შეუ-ა

ჰა-ე „ეს“
ჰა-შეუ-დი
ჰა-შეუ-ბ
ჰა-შეუ-ა

სახ. დო-ა (II კლ.) დო-ბ (III კლ.)

გო-ა (II კლ.) გო-ბ (III კლ.)

ერგ. დო-ლ'ი-დი
ნათ. დო-ლ'ი-ლ'ი
მიც. დო-ლ'ი-ა

გო-ლ'ი-დი
გო-ლ'ი-ლ'ი
გო-ლ'ი-ა

სახ. ჰა-ა (II კლ.) ჰა-ბ (III კლ.)

ერგ. ჰა-ლ'ი-დი
ნათ. ჰა-ლ'ი-ლ'ი
მიც. ჰა-ლ'ი-ა

(I კლ.)

(II კლ.)

(III კლ.)

სახ. დი-ე „ჩემი“
ერგ. დი-ე-შეუ-დი
ნათ. დი-ე-შეუ-ბ
მიც. დი-ე-შეუ-ა

დი-ა „ჩემი“
დი-ა-ლ'ი-დი
დი-ა-ლ'ი-ლ'ი
დი-ა-ლ'ი-ა

დი-ბ „ჩემი“
დი-ბ-ლ'ი-დი
დი-ბ-ლ'ი-ლ'ი
დი-ბ-ლ'ი-ა

კითხვით და უკუკითხვით ნაცვალსახელთა ბრუნვაც ამავე ტიპისაა, მაგრამ ზოგი თავისებურებაც აქვს და ამიტომ ცალკე განვიხილავთ (იხ. ქვემოთ „თავისებურებანი“).

¹ ირიბ ბრუნვებში შეიძლება კლასის ნიშანი არ დაიკარგოს: ცეაღ'ი-დი. ცეაღ'ი-ლი... ცებელ'ი-ლი...

მიმღეობა

სახ. ჰვარდო „დამწერი“, „ვინც დაწერა“ (I კლ.)

ერგ. ჰვარდო-შაუ-დი

ნათ. ჰვარდო-შაუ-ბ

მიც. ჰვარდო-შაუ-ა

სახ. ჰვარდა-ა „დამწერი“, „ვინც დაწერა“ (II კლ.)

ერგ. ჰვარდა-ლ'ი-დი

ნათ. ჰვარდა-ლ'ი-ლ'ი

მიც. ჰვარდა-ლ'ი-ა

სახ. ჰვარდა-ბ „დაწერილი“ (III კლ.)

ერგ. ჰვარდა-ლ'ი-დი

ნათ. ჰვარდა-ლ'ი-ლ'ი

მიც. ჰვარდა-ლ'ი-ა

მაგალითები: ვაშაშაუდი (სახ. ბრ. ვაშა) ჰიტჟუ ნართალუხი: ჰაბ ბიჰა ნალარ ილა-თალუ „ბიჰმა უთხრა დევებს: ეს ადვილი საქმე არისო“... რაწა გოლ გურჯიაშაუბ (სახ. ბრ. გურჯიავ) რე-ლა „მიალწიეს მათ ქართველის სახლ-კარს“... ჯადალლო ვაცაუდი ლუნდუ ვაჰი ყასდ იჰა-რიუდი ვოჭუხალოშაუდი (სახ. ვოჭუხალო) ხადუ ცებ ბურთინა ქაა დიჰ-თალუ „სულელმა ძმამ ძილი რომ და-აპირა, უფროსმა (უფროსთაგანმა) სთხოვა, ერთი ნაბადი მომეცი მეო“... დენ ხახაბაყუ ლ'იჰი, ჯავაბ იქაუ ბოცაუშაუდი (სახ. ბო-ცაუ), ბიშთიბ არსილა ყორეუჰი „მე მათხოვარი არა ვარ, პასუხი მისცა ბრმამ, თქვენი ფულიც არ მინდა“... ცე-ცეშაუდი (სახ. ცე-ცე) ცებ-კედა ხინკალა ლამდუ, იშაი ჰულ'აარუ ბატა ნაყა „თითოეულმა ერთი-ორი ხინკალი შეეკამეთ (და ჩვენ) იქიდან წამო-ვედით“... ჰულ'აა ძისა ჰუშაუჰ (სახ. ჰუ) ნემცაალუდი კეანდაჰ ცეჰ მაკი „იქ ნახა მან გერმანელების მიერ მოკლული ერთი ბავ-შვი (გოგო)-... სულემან ინულა ვეთა-თალუ, მაწაუ დოშაუჰ დეშ-ილ'იდი (სახ. დეშ) ჰაშაუხი „სულეიმანი სად დავტოვეო, ჰკითხა მისმა ქალიშვილმა ამას“... ჰანი-ბაჰლ'ი მისიდახო ცეჰ ყოროლა-ლ'ილ'ი ჰანყებალ'ი „სოფლის განაპირას უნახავს ერთი ქვრივი (ქალის) სახლი“... გოლ'იდი (სახ. გო) ჰუჰ იშჰა ვეშთიჰა „მან იგი შინ არ შემოუშვა“.

ორფუძიანი ბრუნების II ტიპი რამდენიმე შენიშვნას იწვევს:

1. როცა ირიბ ბრუნვათა ფუძე ნაწარმოებია შაუ მარცვლით, სათანადო სიტყვას კლასნიშნიანი ნათესაობითი აქვს, ხოლო რო-

ცა ფუძეს ლ'ი-ი აწარმოებს — უკლასნიშნო ნათესაობითი. ეს გასაგებია, აკი კლასნიშნიანი ნათესაობითი I გრამატიკული კლასის სახელებს აქვს, ხოლო შუა აგრეთვე ამ კლასის სიტყვებში დასტურდება. ასეთივე ურთიერთობაა ლ'ი-სა და ამავე კლასის სიტყვებში გამოყენებულ ნათესაობითის ლ'ი-ნიშანს შორის.

2. ფუძის მაწარმოებელი ლ'ი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაში ლ'ი-ს სახით გვევლინება (ნათესაობითის ლ'ი ნიშანთან ასიმილაციით: გეშილ'ილი → გეშილილი. იხ. „ფონეტიკა“).

3. შუა და ლ'ი იგივე ელემენტებია მატერიალურად, რაც ხუნტურის ა-სა და ა-ლ'ი (ვას-ასა „ვაჟმა“, მას-ალ'ი „ქალიშვილმა“). ხუნტურში -ასა და -ალ'ი ერგატივის ნიშნად გამოდის გარკვეული რიგის სახელებთან, ბოთლიხურში კი შ'აუ და ლ'აი ფუძეს აწარმოებს და არა ბრუნვას. ბოთლიხურს აკლია ხუნტური ა-ს ფარდი ელემენტი (-ა-სა, -ა-ლ'ი), სამაგიეროდ მეტი აქვს მომდევნო ხმოვანი (შაუ, ლ'აი)¹.

7. ბრუნების თავისებურებანი. ზოგი სახელის ბრუნების დროს გარკვეული თავისებურებები იჩენს თავს. ამ თავისებურებათა დიდი ნაწილი ნაცვალსახელებზე მოდის. თავისებურება ძირითადად ორგვარია: თავისებურება ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოებაში, თავისებურება ბრუნვის ნიშანთა გამოყენებაში.

ფუძის წარმოებაში თავისებურება ფუძეთა მონაცვლეობაში მდგომარეობს: სახელობითის ფუძე ირიბ ბრუნვებში სულ სხვა ფუძითაა შეცვლილი.

ბრუნვის ნიშანთა გამოყენების მხრივ თავისებურება იშვიათია და შეპირობებულია ან ფონეტიკური მიზეზებით, ანდა (რაც უფრო არსებითია) სათანადო სიტყვის ისტორიით.

მეტწილად, ეს თავისებურებანი ერთმანეთს უკავშირდება. ამიტომ ამათ ერთად განვიხილავთ.

ნაცვალსახელები დენ || დენი „მე“, მინ || მინი „შენ“ ნათესაობითსა, მიცემითსა და ყველა ლოკატიურ ბრუნვაში ფუძეს იცვ-

¹ შუა და ლ'ი, ცხადია, იშლება, მაგრამ ეს, აგრეთვე მისი გენეზისის საკითხი, ისტორიული გრამატიკის საქმეა (უ და ი ისეთივე ფუძის მაწარმოებელი ხმოვნები ჩანს, როგორცაა I ტიპის ბრუნებაში უ, ი, ა ხმოვნები. ალბათ, უ და ი თავდაპირველად ადამიანთა და ნივთთა კლასების მიხედვით იყო დიფერენცირებული სათანადოდ. ხუნტურში მატერიალურად მისი ფარდია უ: ვასასაულ „ვაჟის“ მასალ'ულ „ქალის“, ოლონდ აქ სა-საც და ლ'ა-ააც უ მოსდევს, ბოთლიხურში კი შა-ს მომდევნოდ მუდამ უ-ა, ლ'ა-ს მომდევნოდ კი ა).

ლიან, ირიბ ბრუნვებში „მე“ ნაცვალსახელის ფურცა დი-, „შენ“ ნაცვალსახელისა დუ-.

საყურადღებოა ერგატივის წარმოება. „მე“ ნაცვალსახელს ერგატივისათვის აქვს სპეციალური ფორმა იშქურ (რომლის ფორმაცა და წარმომავლობაც ჯერჯერობით აუხსნელია). „შენ“ ნაცვალსახელი კი ერგატივისა და სახელობითის ფორმას ერთმანეთისაგან არ განასხვავებს: ორივეგან სახელობითის ფორმაა გამოყენებული.

მეწინააღმდეგეა, რომ ნაცვალსახელები „შენ“, „ჩვენ“ (ინკლ., ექსკლ.) ბოთლიხურში სახელობითსა და ერგატივს ერთმანეთისაგან არ განარჩევენ (ერგატივი იყენებს სახელობითის ფორმას). მოსალოდნელი იყო, რომ ამგვარივე ვითარება გვექნებოდა დენ „მე“ ნაცვალსახელთანაც¹, მაგრამ აქ, როგორც ვთქვით, გაურკვეველი წარმომავლობის იშქურ ფორმაა ერგატივში ნახმარი. ამრიგად გვაქვს:

	„მე“	„შენ“	„ჩვენ“ (ინკლ.)	„ჩვენ“ (ექსკლ.)	„თქვენ“
სახ.	დენ(ი)	მინ(ი)	ილ'ი	იშიი	ბიშითი
ერგ.	იშქურ	მინ(ი)	ილ'ი	იშიი	ბიჰთი
ნათ.	დი-ბ	დუ-ბ	ილ'ი-ბ	იშიი-ბ	ბიშითი-ბ
მიც.	დი-ჟ	დუ-ჟ	ილ'ი-ჟ	იშიი-ჟ	ბიშითი-ჟ

მიარსული კილოკავი განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს:

	დინ	მინ	ილ'ილ	იშიილ	ბიშითილ
სახ.	დინ	მინ	ილ'ილ	იშიილ	ბიშითილ
ერგ.	დინ-დი	მინ-დი	ილ'ი-დი	იშიი-დი	ბიშითი-დი
ნათ.	დი-ბ	დუ-ბ	ილ'ი-ბ	იშიი-ბ	ბიშითი-ბ
მიც.	დი-ჟ	დუ-ჟ	ილ'ი-ჟ	იშიი-ჟ	ბიშითი-ჟ

მიარსულში ერგატივი ყველგან სტანდარტულადაა ნაწარმოები (დინდი, მინდი, ილ'იდი, იშიიდი, ბიშითიდი). მრავლობით რიცხვში I და II პირის ნაცვალსახელებს ლ აქვთ: ილ'ი-ლ, იშიი-ლ, ბიშითი-ლ, რაც აულ ბოთლიხის მეტყველებისათვის უცხოა². ეს ლ მრავლობითის ნიშანი ჩანს (შდრ. ვაციი-ლ „ცმები“), არსებით

¹ როგორც ეს გვაქვს ლოდობერიულში I და II პირის ყველა ნაცვალსახელში (ორსავე რიცხვში).

² ისევე, როგორც ანდიური ენებისათვის საერთოდ, გარდა საკუთრივ ანდიური ენისა.

სახელებთან ანალოგიის გამო დართული¹. ლ ირიბ ბრუნვებს არ გადაჰყვება.

კითხვითი ნაცვალსახელები „ვინ“ და „რა“:

სახ. ევ (I კლ.), ე (II კლ.), ე-ბ „რა“ (ცოცხ.) „ვინ“

ერგ. ლ'ე-დი

ნათ. ლ'ე-ბ

ზიც. ლ'ე-ჟ

სახ. ე-ბ „რა“ (III კლ.), ეოლ (მრ.)

ერგ. ლ'ეუნ-დი

ნათ. ლ'ეუნ-ლ'ი

მიც. ლ'ეუ-ჟ

„ვინ“ ნაცვალსახელისა და „რა“ ნაცვალსახელის ფუძე არსებითად ერთია — ე ხმოვანი, ოლონდ II კლასში ბოლოკიდული ჯ (კლასის ნიშანი) არ ჩანს, ამასთან ადამიანთა კლასში ე ნაზალიზებულია (ევ). ირიბ ბრუნვებში ადამიანთა კლასში გვაქვს ლ'ე-², ხოლო ხივთა კლასში ლ'ეუნ-, როქელაც მიცემითში ნ-ს გარეშეა წარმოდგენილი.

კითხვითი ნაცვალსახელები ჩვეულებრივად ლ'ილა და ხულა ელემენტების დართვით გვხვდება (-ლ'ილა ცოცხალთა ჯგუფისათვის. იხ. ქვემოთ „ნაწილაკები“); ევ-ლ'ილა „ვინ“, ე-ლ'ილა „ვინ“, ებ-ლ'ილა „რა“ (ცოცხალი არაადამიანი, მაგ. ცხოველი), ებ-ხულა „რა“ (ნივთი, არაცოცხალი).

კითხვითი ნაცვალსახელებისაგან ნაწილაკების დართვით (-ჭალა, -კვალა, -ხვალა) იწარმოება განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი.

უკუქცევითი ნაცვალსახელის ბრუნვა

	(I კლ.)	(II კლ.),	(III კლ.)
სახ.	ჰი-ე „თვით“	ჰი-ჟ „თვით“	ჰი-ბ „თვით“
ერგ.	ინ-შეუ-დი	ინ-ლ'ი-დი	
ნათ.	ინ-შეუ-ბ	ინ-ლ'ი-ლ'ი	
მიც.	ინ-შეუ-ჟ	ინ-ლ'ი-ჟ	

¹ ამრიგად, მთარსულის ორივე თავისებურება (ერგატივის ფორმა და ლ-ს დართვა) მეორეულია.

² შდრ. ხუნძ. ლ'იი- (ლ'იი-ლ „ვისი“).

უკუქცევითი ნაცვალსახელის ჰი - ფუძე ირიბ ბრუნვებში იცვლება -ინ-ფუძით¹, რომელსაც დაერთვის ფუძის მაწარმოებელი შიუ ან ლ'ი (გარკვეულ კლასებში).

უკუქცევითი ნაცვალსახელი ჩვეულებრივად -და ნაწილაკის დართვით იხზარება (ჰივდა, ინშაუბდა, ინლ'ილ'იდა -და სხვ.) მისი დართვა ერგატივისეული დ-ს ამოღებას იწვევს) ინშაუადა ← ინშაუდიდა).

არის სახელთა ერთი რიგი, რომელიც ირიბ ბრუნვათა ფუძეს ლა მარცვლის მეშვეობით აწარმოებს: სახელობითისეულ ფუძესა და ბრუნვის ნიშნებს შორის -ლა ელინდება². თითქმის ყველა ეს ფუძე ფაკულტატურად ლა-ს გარემეც შეიძლება შეგვხვდეს. ჩვენთვის ცნობილ სიტყვათა უდიდესი ნაწილი გარკვეულ სემასი-ოლოგიურ ჯგუფს განეკუთვნება (ცის სხეულები, მეტეოროლოგიური მოვლენები):

სახ. მიჰი „მზე“	ფურწაუ „მთვარე“ ³	ანზი „თოვლი“
ერგ. მიჰი-ლა-დი	ფურწაუ-ლა-დი	ანზი-ლა-დი
ნათ. მინჰი-ლა-ლ'ი	ფურწაუ-ლა-ლ'ი	ანზი-ლა-ლ'ი
მიც. მიჰი-ლა-ჲ	ფურწაუ-ლა-ჲ	ანზი-ლა-ჲ

ასევე იბრუნვის: მუჩუ „ქარი“, ფირი „ელვა“, წააჲ „წვიმა“, ჯარი „ყინული“, „სეტყვა“, ჰირა „ღრუბელი“, ჰირი „სინხლი“, ნიხი „მკერდი“.

ამგვარი ფორმები მთავრულში შედარებით უფრო ხშირია, ვიდრე აულ ბოთლიხის მეტყველებაში, თუმცა აქაც სრულებით ბუნებრივი მოვლენაა. ყველა ჩამოთვლილი სიტყვა ლა-ს გარემედაც იბრუნვის (ნიჰი „მზე“, ერგ. მიჰი-დი..., ფურწაუ „მთვარე“, ერგ. ფურწაუ-დი... და მისთ.).

8. ბრუნება მრავლობით რიცხვში. მრავლობით რიცხვში ბრუნება გაცილებით მარტივია, ვიდრე მხოლოობითში. აქაც გაირჩევა ერთფუძიანი და ორფუძიანი ბრუნება.

ირიბ ბრუნვათა ფუძე ორფუძიანობის შემთხვევაში ნაწარმოებია ხმოვნის საშუალებით. როდის გვექნება ერთფუძიანი და როდის ორფუძიანი ბრუნება, იმაზე დამოკიდებული, თუ რა სუფიქსითაა ნაწარმოები მრავლობითი რიცხვი.

¹ შდრ. ხუნძ. ეიი- (ერგატ. ეინ-ცა „თვითონ“; სახ. ეი-ბ).
² მრავლობით რიცხვში ლა არ გვხვდება.
³ წიგნი „ვარსკვლავი“ ლა-ს არ ჩაირთავს.

ერთფუძიანი ბრუნება. ყველა სიტყვა, რომელსაც მრავლობითი რიცხვი ნაწარმოები აქვს -ბაღ'ი, -ბდიღ'ი, -დიღ'ი, -დაღ'ი, -დე, -ფე- სუფიქსებით, ერთფუძიანი ბრუნებისაა: ბრუნვის ნიშანი პირდაპირ დაერთვის რიცხვის ნიშანს.

სახ. გიგინა-ბაღ'ი „ყვავილები“	რუშ-ი-ბაღ'ი „ხეები“
ერგ. გიგინა-ბაღ'ი-დი	რუშ-ი-ბაღ'ი-დი
ნათ. გიგინა-ბაღ'ი-ღ'ი	რუშ-ი-ბაღ'ი-ღ'ი
მიც. გიგინა-ბაღ'ი-ჟ	რუშ-ი-ბაღ'ი-ჟ
სახ. იმა-ბაღ'ი „მამები“	ილა-ბაღ'ი „დედები“
ერგ. იმა-ბაღ'ი-დი	ილა-ბაღ'ი-დი
ნათ. იმა-ბაღ'ი-ღ'ი	ილა-ბაღ'ი-ღ'ი
მიც. იმა-ბაღ'ი-ჟ	ილა-ბაღ'ი-ჟ
სახ. ნაშარ-დაღ'ი „თოქები“	საურათ-ა-ბაღ'ი „სურათები“
ერგ. ნაშარ-დაღ'ი-დი	საურათ-ა-ბაღ'ი-დი
ნათ. ნაშარ-დაღ'ი-ღ'ი	საურათ-ა-ბაღ'ი-ღ'ი
მიც. ნაშარ-დაღ'ი-ჟ	საურათ-ა-ბაღ'ი-ჟ
სახ. ტანკარ-დე „კურდღლები“	პიტეიბ-დე „ფესვები“
ერგ. ტანკარ-დე-დი	პიტეიბ-დე-დი
ნათ. ტანკარ-დე-ღ'ი	პიტეიბ-დე-ღ'ი
მიც. ტანკარ-დე-ჟ	პიტეიბ-დე-ჟ
სახ. კუჭალირ-დე „ავადყოფები“	მატე-ე „სარკეები“
ერგ. კუჭალირ-დე-დი	მატე-ე-დი
ნათ. კუჭალირ-დე-ღ'ი	მატე-ე-ღ'ი
მიც. კუჭალირ-დე-ჟ	მატე-ე-ჟ
სახ. გედ-ე „კატები“	სარ-ე „მელიები“
ერგ. გედ-ე-დი	სარ-ე-დი
ნათ. გედ-ე-ღ'ი	სარ-ე-ღ'ი
მიც. გედ-ე-ჟ	სარ-ე-ჟ

ორფუძიანი ბრუნება. ორფუძიანი ბრუნება აქვთ ისეთ სიტყვებს, რომლებიც მრავლობით რიცხვს აწარმოებენ -ღ (ან-აღ) სუფიქსით, ამავე ჯგუფში შემოდის წარმოავლობის ის სახელები, რომელთაც მრავლობითის ნიშნად -ღი მოუღიოთ.

როგორც ვნახეთ, -ღ სუფიქსით მრავლობით რიცხვს აწარმოებს რამდენიმე არსებითი სახელი (ვაშალ „ვაყები“, ძაციღ „დე-ბი“...), ყველა ზედსართავი და მასთან გათანაბრებული ატრიბუ-

ტყუი ხმარების ყველა სახელი, რომელსაც სუფიქსური კლასის ნიშანი აქვს (შირღობები, ჩვენებითი, კითხვითი, უკუქცევითი, კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, სუფიქსური კლასის ნიშნის მქონე რიცხვითი სახელები — „ერთი“ და რიგობითი რიცხვითი სახელები)¹. ყველა ეს სახელი მრავლობითი რიცხვის -ლ სუფიქსის მომდევნოდ ირიბ ბრუნვებში უ ხმოვანს ავლენს, რაც მეორე ფუძეს ქმნის.

ისეთი ზედსართავი (და საერთოდ ატრიბუტიული) სახელები, რომელთაც სუფიქსური კლასის ნიშანი არა აქვთ და ამდენად მრავლობითის სახელობითში -ლ დაბოლოება არ მოეპოვებათ², ბრუნვის პროცესში ფუძის მომდევნოდ მაინც-ლ-ს ავლენენ, რომელსაც ირიბ ბრუნვათა ფუძის მაწარმოებელი უ მოსდევს (იხ. ქვემოთ რეკერ „შავები“ და სხვ.).

არსებითი სახელები

სახ.	ვაცი-ლ „ძმები“	ჯაცი-ლ „ღები“	ვაშა-ლ „ვაყები“
ერგ.	ვაცი-ლ-უ-დი	ჯაცი-ლ-უ-დი	ვაშა-ლ-უ-დი
ნათ.	ვაცი-ლ-უ-ბ	ჯაცი-ლ-უ-ბ	ვაშა-ლ-უ-ბ
მიც.	ვაცი-ლ-უ-ჯ	ჯაცი-ლ-უ-ჯ	ვაშა-ლ-უ-ჯ

სახ.	აეში-ლ „ქალიშვილები“	ადამ-ალ „ადამიანები“
ერგ.	აეში-ლ-უ-დი	ადამ-ალ-უ-დი
ნათ.	აეში-ლ-უ-ბ	ადამ-ალ-უ-ბ
მიც.	აეში-ლ-უ-ჯ	ადამ-ალ-უ-ჯ

სახ.	ბალა „ადამიანები“, „ხალხი“
ერგ.	ბალა-ლ-უ-დი
ნათ.	ბალა-ლ-უ-ბ
მიც.	ბალა-ლ-უ-ჯ

ზედსართავი სახელები

სახ.	ხუყა-ლ „კარგები“	რეკერ „შავები“	ირხაა „წითლები“
ერგ.	ხუყა-ლ-უ-დი	რეკერ-ლ-უ-დი	ირხაა-ლ-უ-დი
ნათ.	ხუყა-ლ-უ-ბ	რეკერ-ლ-უ-ბ	ირხაა-ლ-უ-ბ
მიც.	ხუყა-ლ-უ-ჯ	რეკერ-ლ-უ-ჯ	ირხაა-ლ-უ-ჯ

¹ სუფიქსებელია, რომ ლ ადამიანთა კლასის სიმრავლის გადმოსაცემად იყო ოდესღაც გამოყენებული.

² ფაქტობრივ მათ არ მოეპოვებათ მრავლობითი რიცხვის ფორმა. მხოლოდ შინაარსობლივად შეიძლება მრავლობითის ნიშვნელობით ვიხმაროთ.

აქ სამი სხვადასხვა შემთხვევაა. ხუცალ-ს აქვს მრავლობითის -ლ ნიშანი და ირიბ ბრუნვათა ფუძე (ხუცალ-უ-) კანონზომიერადაა ნაწარმოები; რეკერ „შაეები“ მრავლობითის ფორმად გაიგება პრეფიქსული კლასის ნიშნის (რ) გამო. მაგრამ სახელური მრავლობითის ნიშანი (სუფიქსი) მას არა აქვს. მაინც ირიბ ბრუნვებში ფუძის მომდევნოდ ლ გვაქვს (რეკერ-ლ-), რომელსაც ირიბ ბრუნვათა ფუძის მაწარმოებელი უ დაერთვის (რეკერ-ლ-უ-). კიდევ უფრო თავისებურია ირხა „წითელი“. ამ სიტყვაში არც რიცხვია აღნიშნული და არც გრამატიკული კლასი, ამიტომ ირხაა ყველა კლასისა და ყველა რიცხვისათვის გამოსადეგი ფორმაა. როგორც მხოლოდობით რიცხვში ბრუნების დროს ვნახეთ, ასეთი ტიპის ატრიბუტიული სახელები (ირხა „წითელი“, ჰაბუდა „სამი“...) იბრუნვიან როგორც შაუ ისე ლ'აი ელემენტების დართვით იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კლასისადაა მიჩნეული სათანადო სიტყვა კონტექსტის თანახმად. მაგ., ირხა ჰეკვა „წითელი კაცი“; აქ ირხა I გრამატიკული კლასის სიტყვას უკავშირდება და თვითონაც I კლასისად ითვლება, რომ ვაბრუნოთ¹ ირხაშაუ-დი „წითელმა“ და ა. შ. გვექნება, ირხა ჰუჩა „წითელი წიგნი“ აქ ირხა III კლასისად გაიგება, რადგან ჰუჩა III კლასის სიტყვაა. აქ ირხა რომ ვაბრუნოთ, ირხალ'ა-იდი „წითელმა“ და ა. შ. გვექნება. კონტექსტში ირხა ადამალ „წითელი კაცები“ ირხა მრავლობით რიცხვში დასმულ სიტყვას (ადამალ) უკავშირდება და თვითონაც მრავლობითად გაიგება. რომ ვაბრუნოთ, გვექნება: ირხალუდი „წითელებმა“ და ა. შ.

რიცხვითი სახელები

სახ. ცელ „ერთნი“	კეახო-ლ „მეორენი“
ერგ. ცელ-უ-დი	კეახოლ-უ-დი
ნათ. ცელ-უ-ბ	კეახოლ-უ-ბ
მიც. ცელ-უ-ა	კეახოლ-უ-ა

ნაცვალსახელები

სახ. დო-ლ „ისინი“	გო-ლ „ისინი“	ჰა-ლ „ესენი“
ერგ. დოლ-უ-დი	გოლ-უ-დი	ჰალ-უ-დი

¹ ატრიბუტიული სახელი არ იბრუნვის, როცა ის მსახლდრელის ფუნქციას ასრულებს (ვეპერ ჰეკვა „შავი კაცი“, ვეპერ ჰეკვაშაუდი „შავმა კაცმა“ და ა. შ.), იბრუნვის ის მაშინ, როცა სუბსტანტივიზებულია, არსებითი სახელის როლში გვევლინება: ვეპერშაუდი ჰიტუჟ ჰაბ ნა „შავმა (იჯლისხმება კაცმა) თქვა ეს“... ჰაწახა კათულ'ი ღვანი იდა ბერტეანაბ, ბეკერლი'ილი — მილა „თეთრი ცხენისა თავია ლამაზი, შავისა — კუდი“.

ნათ. გოლ-უ-ბ
მიც. დოლ-უ-ა

გოლ-უ-ბ
გოლ-უ-ა

ჰალ-უ-ბ
ჰალ-უ-ა

ნაცვალსახელთაგან გამონაკლისს ქმნის ჰი-ბ „თვით“ ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვი. აქ ფუძის მონაცვლეობა გვაქვს (ამავე ნაცვალსახელის ბრუნება მხ. რ.-ში იხ. ზემოთ).

სახ. ჰი-ოლ
ერგ. ინდ-უ-დი
ნათ. ინდ-უ-ბ
მიც. ინდ-უ-ა

ჰი- ფუძე ირიბ ბრუნვებში შეცვლილია ინდ- ფუძით (მხ. რ.-ში ჰი- იცვლება ინ- ფუძით)¹. მრავლობითის -ლ ნიშანი ირიბ ბრუნვებს არ გადაჰყვება, მაგრამ ფუძის მაწარმოებელი უ კი მანც გვაქვს.

-და ნაწილაკის დართვისას ერგატივისეული ღ ამოვარდება (ინდუდიდა → ინდუდა).

ზედსართავ სახელთა მსგავსად იბრუნვის მიმღობაც:

სახ. ჰვარდალ „დამწერნი“	ჰვარდიქალ „არ დამწერნი“
ერგ. ჰვარდალ-უ-დი	ჰვარდიქალ-უ-დი
ნათ. ჰვარდალ-უ-ბ	ჰვარდიქალ-უ-ბ
მიც. ჰვარდალ-უ-ა	ჰვარდიქალ-უ-ა

თავისებურია წარმომავლობის იმ სახელთა ბრუნება, რომლებიც მრავლობით რიცხვს -დი სუფიქსით აწარმოებენ. აქ ირიბ ბრუნვათა ფუძეს აწარმოებს ა ხმოვანი, რომელიც კვეცს წინამავალ (-დო სუფიქსისეულ) ი ხმოვანს:

სახ. ბუახა-დი „ბოთლიხელები“
ერგ. ბუახა-დ-ა-დი
ნათ. ბუახა-დ-ა-ლ'ი
მიც. ბუახა-დ-ა-ა

შეენიშნაეთ, რომ მრავლობით რიცხვში დასტურდება ნათესაობითი ბრუნვის ორივე ნაირსახეობა: კლასნიწინიანიც (I ნათესა-

¹ ამრიგად, ინდ- იშლება: ინ-დ- (შდრ. ხუნძ. ჟალ „თვითონ“ შრ. რ. სახელობითი, მაგრამ ირიბ ბრუნვებში ჟოდ- შდრ. აგრეთვე მხ. რ. უი- სახ. ბრ., შინ-ჟ შინ-დ- ირიბ ბრუნვათა ფუძე).

ობითი) და უკლასნიშნოც (II ნათესაობითი, -ლ'ი სუფიქსიანი). იმ სიტყვებს, რომელთაც ირიბ ბრუნვათა ფუძე ნაწარმოები აქვთ უხმოვნით, ნათესაობითის კლასნიშნიანი სახეობა აქვთ, ყველა სხვა შემთხვევაში კი -ლ'ი სუფიქსიანი ნათესაობითია¹.

9. **ლოკატიური ბრუნვები.** ბოთლიხურში ლოკატივთა ექვსი სერია გვაქვს. სერიები გამოიყოფა „ლოკატიურ ბრუნვათა საყრდენი ნიშნის“ რაგვარობის მიხედვით: ყოველი სერია ხასიათდება ირიბ ბრუნვათა ფუძეზე ერთ-ერთი სერიული ნიშნის დართვით, რომელსაც თავის მხრივ ლოკატიურ ბრუნვათა ნიშნები ემატება. ერთ-ერთ სერიას ასეთი ნიშანი არა აქვს და მას „უნაწინო სერიას“ ვეძახით.

სერიის ნიშანი გვიჩვენებს, თუ სად ხდება მოქმედება („ზევით“, „ქვევით“, „გვერდით“, „შიგნით“ და ა. შ.), ლოკატიური ბრუნვის ნიშანი გვიჩვენებს, თუ როგორ ხდება მოქმედება, როგორია მოძრაობა („საითკენ“, „საიდან“, „რისავე გავლით“) ან უძრაობა.

სერიებია: I სერია (უნიშნო), II სერია (ჭიანი). III სერია (ხიანი), IV სერია (ჯიანი), V სერია (ლ'იანი). VI სერია (ტხიანი).

ლოკატიური ბრუნვა ოთხია: მიმართულებითი (allativus, კითხვა: საითკენ?), ადგილობითი (locativus, კითხვა: სად?), დაშორებითი (elativus, კითხვა: საიდან?), გავლითი (translativus, კითხვა: რაზე გავლით?).

ლოკატიურ ბრუნვათა ნიშნებია:

მიმართულებითი ბრუნვისა	-ა
ადგილობითი ბრუნვისა	-უ, -ი, -ე
დაშორებითი ბრუნვისა	-რუ
გავლითი ბრუნვისა	-ქუ

უნდა აღვნიშნოთ, რომ: 1. ყველა სერიას როდი აქვს ყველა ლოკატიური ბრუნვა (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ); 2. დაშორებითი

¹ თავდაპირველად, ალბათ, უხმოვნით ირიბ ბრუნვათა ფუძის წარმოება ადამიანთა კლასისათვის იყო დამახასიათებელი (შემდგომში ეს ვითარება I გოამატიკული კლასის სახელებში შემოგვენახა). ამისდა კვალად კლასნიშნიანი ნათესაობითი ადამიანთა კლასის ნათესაობითი შეიძლება ყოფილიყო, -ლ'ი ნიშნიანი კი — ნივთთა კლასისა.

და ადგილობრივი ბრუნვების ცალ-ცალკე გამოყოფა ყოველთვის არ ხერხდება: ინფორმატორთა უმეტესობა -რუ და -ჭუ ბრუნვებს თანაბარმნიშვნელობად თელის და ფაქულტატურად ცვლის ერთით მეორეს. ზოგის აზრით კი -რუ დაშორებითია, ხოლო -ჭუ გავლითი. ჩვენ ამ შენიშვნით დავკმაყოფილდებით და ქვემოთ -რუ და -ჭუ ბრუნვები ჩათვლილი გვაქვს ერთ ბრუნვად, რომელსაც ორი ფაქულტატიური ნიშანი აქვს (-რუ, -ჭუ). ამ ბრუნვას დაშორებითს ვეძახით¹. ამრიგად, ქვემოთ სამ ლოკატიურ ბრუნვაზე ვილაპარაკებთ.

ლოკატიურ ბრუნვათა ნიშნები სერიულ ნიშნებს დაერთვის. მიმართულებითი და ადგილობრივი ბრუნვის ნიშნები უშუალოდ დაერთვის სერიულ ნიშანს, ხოლო დაშორებითი ბრუნვის -ჭუ(' -რუ) ნიშანი კი ადგილობრივი ბრუნვის მხა ფორმას: დაშორებითი ბრუნვა ნაწარმოებია ადგილობრივი ბრუნვისაგან.

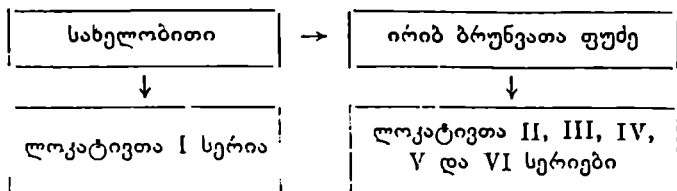
მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანია ა. ადგილობრივ ბრუნვას სამი სხვადასხვა ნიშანი აქვს: უ, ი, ე. ამ ნიშანთა ხმარება არაა ფაქულტატიური, თუმცა აქა-იქ (ზოგ სიტყვასთან), მართალია, შეიძინევა ადგილობრივი ბრუნვის ნიშანთა ფაქულტატიური მონაცვლეობა ორ რომელსაზე ნიშანს შორის. დაშორებით ბრუნვას აგრეთვე ორი ნიშანი აქვს: რუ და ჭუ, მონაცვლეობა თითქმის ფაქულტატიურია (იხ. ზემოთ). აქა-იქ ორმაგი -ჭუ-რუ- შეიძლება შეგვხედეს, მაგრამ ამას ჩვეულებრივად გაურბიან (ჩანაწერის ძეგლში მისი ინფორმატორები ასწორებენ ხოლმე: ან მხოლოდ ჭუ-ს დატოვებენ, ან მხოლოდ რუ-ს).

საიდან იწარმოება ლოკატიური სერიები, რას დაერთვის სერიის ნიშანი? სერიის ნიშანი ირიბ ბრუნვათა ფუძეს დაერთვის², ე. ი. იმავე ფუძეს, რასაც ცირითადი ბრუნვის ნიშნები ერთვის ხოლმე. განონაკლისია I ანუ „უნიშნო სერია“, აქ ლოკატიურ ბრუნვათა ნიშანი თითქოს წინდა ფუძეს, სასელობითის ფორმას დაერთვის, ოღონდ თუ სიტყვა ხმოვანზეა დაბოლოებული, ეს ხმოვანი მოეკეცება.

¹ აქ მოხლილი ჩანა გავლითი ბრუნვა ისევე, როგორც ეს ბუნძურში მოხდა: გავლითი ბრუნვა მოიშალა, შეუერთდა დაშორებითს (სისი ნიშანი კი დაშორებითი ბრუნვის ფაქულტატიური ვარიანტი გახდა).

² როგორც ზევით ვნახეთ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე რამდენიმენაირად იწარმოება: 1. ირიბი ბრუნვები საბელობითის ფუძეს ეყარება (ერთფუძიანი ბრუნვა), 2. ირიბი ბრუნვები იყენებს ახალ ფუძეს, რომელიც ნაწარმოებია ხმოვანი ან შიუ || ლ:ი მარცვლებით და სხე.

სქემატურად

თუ რამდენი და რა და რა სერია ექნება სახელს, ეს საბრუნვებელი სიტყვისა და ლოკატიური სერიის ნიშნის სემანტიკურ შესაბამისობაზეა დამოკიდებული.

I ანუ „უნიშნო სერია“ იმ სიტყვებს აქვს, რომლებიც ზედაპირს, ფართობს, გამოხატავენ (მინდორი, ყანა, გზა, სახურავი, მაგიდა, ჭანჭარა, ბაზარი და მისთ.). სერიის ძირითადი შინაარსია „ზედ ყოფნა“.

II სერია (ჰ-იანი) ყველა სახელს აქვს, მისი შინაარსი მიცემით-ლოკატიურია („ზე“).

III სერია (ზ-იანი) ყველგან გვხვდება. მნიშვნელობაა „თან ყოფნა“, „გვერდზე“, „ახლოს ყოფნა“.

IV სერია (ჭ-იანი) მეტად იშვიათია. მნიშვნელობით მისი გამოიჯნა III სერიისაგან ჰირს (თითქოს სავანის უშუალო კონტაქტს გულისხმობს). ეს სერია, როგორც ქვევით ვნახავთ, ბრუნვებითაც ნაკლებია. შიარსულში (ასევე ღოდობერიულში) V სერია უფრო ხშირია გარკვეულ ფონეტიკურ გარემოში.

V სერია (ლ'ზ-იანი) გვხვდება ისეთ სიტყვებთან, რომლებიც შინაგანი სივრცის (სიღრუის) მქონე საგნებს აღნიშნავენ (ყუთი, ზანდუკი, ცხვირი...) ან ნივთიერებებს (წყალი, ქვა...), ან კიდევ შემკრებლობით ერთიანობას (სოფელი, ტყე...). მნიშვნელობაა „შიგ ყოფნა“.

VI სერია (ტფ-იანი) „ქვეშ ყოფნას“ აღნიშნავს („ხის ქვეშ“, „ქვის ქვეშ“ და მისთ).

სერიათა ის შინაარსეული დახასიათება, რაც ზემოთ წარმოვადგინეთ, არაა სრული. ზოგ შემთხვევაში ესა თუ ის სერია დასტურდება (ან არ დასტურდება) ისეთ სიტყვებთან, რომელთაც შინაარსის მიხედვით ასეთი სერია თითქოს არ უნდა ჰქონოდა (ან უნდა ჰქონოდა).

ლოკატიურ სერიათა სისტემა ბოთლიხურში საკმაოდ მწყობრია (ოღონდ არა ისე მწყობრი, როგორც, მაგალითად, ხუნძურში).

გავრცელებულია ლოკატიურ სერიათა აღწერითი წარმოება (იხ. ქვემოთ).

I სერია (უნინზო)

სამივე ბრუნვა მოეპოვება. ადგილობითი ბრუნვის ნიშნების (-ჲ, -ი, -ე) ხმარება ფაქულტატიური არაა. იშვიათია ისეთი სიტყვა, რომელიც ორ ნიშანს იკუთვნებს. რადგან დაშორებითი და გავლითი ადგილობითისაგან იწარმოება, ცხადია, ადგილობითი ბრუნვის მაწარმოებელთა ნაირობა ამ უკანასკნელებშიაც დაჩნდება.

მიმართ.	ხურ-ა „ყანისაკენ“	ამბურ-ა „სახურავისაკენ“
	(სახ. ხური „ყანა“)	(სახ. ამბურ „სახურავე“, „ბანი“)
ადგილ.	ხურ-ჲ „ყანაში“, -ზე	ამბურ-ჲ „სახურავეზე“
დაშორ.	{ ხურ-ჲ-რჲ „ყანიდან“	ამბურ-ჲ-რჲ „სახურავედან“
	{ ხურ-ჲ-ქჲ	ამბურ-ჲ-ქჲ

მიმართ.	ჰინგურ-ა „ფანჯრისაკენ“	უსთურ-ა „მაგიდისაკენ“
	(სახ. ჰინგურ „ფანჯარა“)	(სახ. უსთურ „მაგიდა“)
ადგილ.	ჰინგურ-ე „ფანჯარაზე“	უსთურ-ე „მაგიდაზე“
დაშორ.	{ ჰინგურ-ე-რჲ „ფანჯრიდან“	უსთურ-ე-რჲ „მაგიდიდან“
	{ ჰინგურ-ე-ქჲ	უსთურ-ე-ქჲ

მიმართ.	მიყ-ა „გზისკენ“	(სახ. მიყ-ი „გზა“)
ადგილ.	მიყ-ჲ	მიყ-ე
დაშორ.	{ მიყ-ჲ-რჲ	მიყ-ე-რჲ
	{ მიყ-ჲ-ქჲ	მიყ-ე-ქჲ

„გზაში, -ზე“
„გზიდან“

მიმართ.	ბუჯ-ა „ბოთლიხისკენ“ ¹	
ადგილ.	ბუჯ-ე „ბოთლიხში“	(გამოყენებულია სახ. ბრუნვად ისევე, როგორც ლოკატ. ლუნი-ბ)
დაშორ.	{ ბუჯ-ე-რჲ	„ბოთლიხიდან“
	{ ბუჯ-ე-ქჲ	

ის სიტყვები, რომელთაც სემანტიკის მიხედვით არ შეიძლება I სერია ჰქონდეთ, დაშორებითი ბრუნვის წარმოებას ახერხებენ:

დაშორ. დი-ე-ქჲ „ჩემგან“, იმუ-ე-ქჲ „მამისაგან“.

¹ წარმოშობით ბუჯ-ხ-ა III სერიის ფორმაა.

I სერია აქვს ადგილის ზმნისართებაც:

მიმართ.	ჰიტა-ა	„ქვევითკენ“	ორსა-ა	„გარეთკენ“
ადგილ.	ჰიტა-ი	„ქვევით“	ორსა-უ	„გარეთ“
დაშორ.	ჰიტა-ი-რუ } ჰიტა-ი-ქუ }	„ქვევიდან“	ორსა-უ-რუ } ორსა-უ-ქუ }	„გარედან“
მიმართ.	ჰინ-ა	„შიგნითკენ“		
ადგილ.	ჰინ-უ	„შიგნით“		
დაშორ.	ჰინ-უ-რუ } ჰინ-უ-ქუ }	„შიგნიდან“		

მიმართ.	არ-ა	„აქეთკენ“	ბეტეარ-ა	„გვერდით“	ჰანდარ-ა	„ახლოს“
ადგილ.	არ-უ	„აქ“	ბეტეარ-უ		ჰანდარ-ე	
დაშორ.	{ არ-უ-რუ არ-უ-ქუ }	{ ბეტეარ-უ-რუ ბეტეარ-უ-ქუ }	{	{	{	{

ზოგ ადგილის ზმნისართს მიმართულებითი და ადგილობითი არა აქვს გარჩეული (ორივეგან მიმართულებითია გამოყენებული), მაგალითად:

მიმართ.	ჰეც-ა	„ზევითკენ“	საეც-ა	„წინ“
ადგილ.	ჰეც-ა	„ზევით“	საეც-ა	„წინ“
დაშორ.	{ ჰეც-ა-რუ ჰეც-ა-ქუ }	{ „ზევიდან“	{ საეც-ა-რუ საეც-ა-ქუ }	{ „წინიდან“

ილა ბაზარა დაეცა ლ'ირლ'ი იბხი „დედა ბაზარში წავიდა ერ-ბოს საყიდლად“... გალ'ნაკვაკვა კათელ'ი ბადანა რელ'უ ილა „ისინი ცხენებზე შეჯდნენ და მოედნისაკენ წავიდნენ“... იშეი ბე-ქუხა ხურა რაწა „ჩვენ დიდ ყანას მივალწიეთ“... მიყუ (|| ხურუ) მისა ჰუშაჟა ჰაბულა ლურუმ „გზაშია (|| ყანაში) იპოვა მან სამი ზანეთი“... ცებ მიყე იშეი დანდე ვახა ცეც ვახარა ადამ „ერთ გზაზე წინ შემოგვხვდა ერთი მოხუცი კაცი“... დენ ველ'ა ილა ბუ-ახა „მე ბოთლიხში მივდივარ“... დენ სუნი ჰინღვა ბუახერუ „მე გუშინ მოვედი ბოთლიხიდან“... ერხადალ ვოქუხა ნართილა ჰინღ-ვა ხურურუ „სალამოს უფროსი (დიდი) ნართიც მოვიდა ყანიდან“... ცებ მუსექუ ჰინღვა წაა „ერთი მხრიდან წამოვიდა წვიმა“... კუჰაალირ ჭუფირიექუ ბუქჟე „ავადმყოფობა უსუფთაობისაგან ჩნდება“... შიიუჟექუ ლ'ირლ'ი იჰე იშეი „რძისაგან ერბოს ვამზა-დებთ ჩვენ“... იშეი აჰა ცებ იშეიქუ გულათირ „ჩვენ ერთი სახლი-

დან ლაპარაკი გავიგონეთ“... გომეული ჯავაბ იქაუ: იშიი ჰაალუ-
რივ ილა, ბიშტი ლაბა არა! „მან პასუხი მისცა: ჩვენ მზად ვართ,
თქვენ მოდით აქ!“... ჰალუდი მაწაუ ილა ჰუშაუხი: მიყი ინქუხუ-
ლა-თალუ „ამათ ჰკითხეს მას: გზა საით არისო!“... იშიი რუხულა
ჰინა რულუ „ჩვენ ტყეში შევედით“... მუწაელაუ ჰინუ ლაენი ილა
ხუმა? „თუნგში წყალი არის“... მალა რუცენ იშვერუ ორსაა ვუ-
ლუ „მოლა ნასრედინი სახლიდან გარეთ გავიდა“... ლიდა არურუ
(ი არუქუ) ჰიიდუ ილა ხუმა? „ლოდობერი აქედან ძორსაა?“... არა
-ლობა, ვაია! „აქ მოდი, ბიჭო!“

II სერია (ჰ-იანი)

მიმართულებითი ბრუნვა აკლია¹. ადგილობითი ბრუნვა -უ-
თია ნაწარმოები. დაკორებითი ბრუნვა ამ სერიისა გამოყენებულია
შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად (ბრუნვის ნიშანს დაირთავს
შედარების ობიექტი). ხმისსართების მეტი წილი სახელს ამ სერი-
ის ადგილობით ბრუნვაში მართავს.

ადგილ. გომეუ-ჰ-უ „მას“ (I კლ.) (სახ. გოვ, ირ. ბრ. ფუძე
გომეუ-)

დაშორ. { გომეუ-ჰ-უ-რუ „მისგან“
გომეუ-ჰ-უ-ქუ

ადგილ. გეშილ'ი-ჰ-უ- „დას“ (სახ. გეში, ირ. ბრ. ფუძე -გეაილ'ი-)

დაშორ. { გეშილ'ი-ჰ-უ- „ქალისგან“
გეშილ'ი-ჰ-უ-ქუ

ადგილ. იმუ-ჰ-უ „მამას“ (სახ. იმა, ირბ. ბრ. ფუძე იმუ-)

დაშორ. { იმუ-ჰ-უ-რუ „მამისგან“
იმუ-ჰ-უ-ქუ

ადგილ. რუში-ჰ-უ „ხეს“ (სახ. რუშა, ირ. ბრ. ფუძე რუში-)

დაშორ. { რუში-ჰ-უ-რუ „ხიდან“
რუში-ჰ-უ-ქუ

მალა ნასრუდინიდი ბუკო ილა არსი ბეჰენაქუ ჰიტიი „მო-
ლა ნასრედინმა ფულა საწოლის ქვეშ შედო“ მაშინაქულა ნაკვა,

¹ წინათ უნდა ყოფილაკო. -ჰ-ა რთული სუფიქსის -იან-ჰ-ას შემად-
გენელი ვლუჰენტი. -ხან-ჰ-ა ნიშნავა-კენ; უფრო ზუსტად -სას; აიშათი-იანჰა ვა-
ცა „აიშათისას წავიდა, აიშათიანთა წავიდა, წავიდა იქ, სადაც აიშათია, მისა-
ნებია ხოლმე“. ბრუნვები: -ხან-ჰ-უ, ხან-ჰ-უ-რუ, -ხან-ჰ-უ-ქუ.

პინღვა დენ იშჷა „ზანქანაზე (ავტომანქანაზე) დავჯექი რა. ზოვე-
 დი მე სახლში“... უსთურაქუ ჰეცა ბუკა დუნელე იდახოზ-გუჷკაბ
 ბატი-ბატებ ლამდისაბ ნალარ „მაგიდაზე იყო, რაც კი ქვეყანაზე
 მოიპოვება (ქვეყანაზე არსებულ-არარსებული) საქმელი (რამე)“...
 ჩანაჯან ქურტალა იბხუ პინწაუქუ ვესქე ვაყაშაუ იდა „მონადირემ
 (ხელში) ნაჯახი აილო [და] კარს უკან დაიმალა“... გალ ჰარკავაბალ'ი
 რუკა ინდუ-ინდუქუ ჰანყე -ეს ცოლები თავიანთ სახლებში იყვენენ“...
 დიე ვაცაი დიქურუ ჭიქვარ იდა „ჩემი ცმა ჩემზე (ჩემგან) ლამა-
 ზია“... დენ ალლაჰაშეჷჭურუ ჰიბდე „მე ალაჰია(გან) მეში-
 ნია“... გამუშელალ'ი ყიმმათლა, თადალა ზინაქურუ ბექუხა იდა
 „კამეჩის ფასიცა და სარგებლობაც ძროხაზე (ძროხისაგან) მგე-
 ტია“... ინშაუბდა კათუქურუ ცებ ბასა ბუშაუ ჩანთალ'აუ ბუკო
 „თავის ცხენს (ცხენიდან) ერთი ბალანი აჰგლიჯა და ჯიბეში ჩა-
 ილო“... აექუხალ'იიდი სიიძილა ყორა პიტაუ ქუნტუხი: გობ ჯვაფ-
 იქუქუ (|| -რუ) ცებ ჰერწა-ხეალა ელლა ხადიჷა-თალუ „დედა-
 ბერმა გაბრაზებით [უთხრა ქმარს: იმ თევზს (თევზისაგან) ერთი
 გობი მაინც რად არ სთხოვეო?“

III სერია (ხ-იანი)

სამსავე ბრუნვას აწარმოებს. ადგილობითის ნიშანია — ი ან
 ე (-ი ლოკატიური მიცემითისაკენ იხრება მნიშვნელობით). არა
 ჩანს -უ.

მიმართ. იმუ-ხ-ა „მამისკენ“ (სახ. იმა, ირ. ბრ. ფუძე იმუ-)

ადგილ. იმუ-ხ-ე იმუ-ხ-ი „მამას-თან“

დაშორ. { იმუ-ხ-ე-რუ იმუ-ხ-ი-რუ „მამისაგან“
 იმუ-ხ-ე-ქუ იმუ-ხ-ი-ქუ

მიმართ. რეყუ-ხ-ა „ხელისკენ“ (სახ. რეყა, ირ ბრ. ფუძე რეყუ-)

ადგილ. რეყუ-ხ-ე რეყუ-ხ-ი „ხელს-თან“

დაშორ. { რეყუ-ხ-ე-რუ რეყუ-ხ-ი-რუ „ხელიდან“
 რეყუ-ხ-ე-ქუ რეყუ-ხ-ი-ქუ

მიმართ. გოშაუ-ხ-ა „მისკენ“ (სახ. გოვ, ირ. ბრ. ფუძე გოშაუ-)

ადგილ. გოშაუ-ხ-ე გოშაუ-ხ-ი „მას-თან“

დაშორ. { გოშაუ-ხ-ე-რუ გოშაუ-ხ-ი-რუ „მისგან“¹
 { გოშაუ-ხ-ე-ქუ გოშაუ-ხ-ი-ქუ

მაკი იმუხა ჩუჰა „ბავშვი მამისკენ გაიქცა“... დიბ კათუ ვა-
 ცუხე ილა „ჩემი ცხენი ძმისთანაა (ძმას ჰყავს)“... გავ ჰქვევაშუხი
 ჰიტუ გოშაუდი; მინლა ველი' იშიიჲ სანდუ ჰალმალ'უნ „ამ კაცს
 უთხრა მან: შენც წამოდი ჩვენთან ამხანაგად“... ბარზიკანიდი არ-
 სილ'ი ჰიბწაბ დაბლუჯ ბილო ამბურალ'ი ბაგანალ'უქუ ჰიტა მალა
 რუცენიქუ საეცა „ვაჰარმა ფულით სავსე ფუთა (ცხვირსახოცი) ჩა-
 აგდო სახურავის ხერელიდან ძირს მოლა ნასრედინთან (ნასრედი-
 ნის წინ)“... მინ ჰალ'ა ვილი, იშქურ ქვარტა ვაცუხერუ იბხიკაბ
 „შენ აქ გაჩრდი, მე ნაჯახს ძმისაგან მოვიტან“... დიე ვეკუხა ვა-
 ვაშაშუხერუ ქალათ ბაწა დიხა „ჩემი უფროსი ვაჟიშვილისაგან
 წერილი მივიღე (ქალაღმა მოაღწია ჩემკენ)“.

IV სერია (ჯ-იანი)

იხმარება ძალზე იშვიათად. ადგილობით ბრუნვას ი აწარმო-
 ებს. მიმართულებითი ბრუნვის წარმოება ხშირად ძნელდება. „მე“
 და „შენ“ ნაცვალსახელები მუდამ ამ სერიით გვხვდება მოსალოდ-
 ნელი III სერიის ნაცვლად (მაგ. გოშაუხი „მასთან“, იშიიხი „ჩვენ-
 თან“, მაგრამ დიჯი „ჩემთან“, დუჯი „შენთან“). მიარსულ კილო-
 კაეში ჯ უფრო ხშირად გვხვდება, მაგრამ მისი გამოყენება განსაზ-
 ღვრულია მომდევნო ხმოვნით: თუ (ბოთლიხის მეტყველების მი-
 ხედვით) მოსალოდნელი იყო -ხი, მიარსულში გვექნება ჯი, მაგრამ,
 როგორც ბოთლიხის ისე მიარსუს მეტყველებაში ერთნაირად -ხა
 გვექნება მიმართულებით ბრუნვაში. მაგ.:

	მიარსუ	ბოთლიხი	
მიმართ.	იმუ-ხა	„მამისკენ“	იმ-უ ხ-ა
ადგილ.	იმუ-ჯ-ი		იმ-უ-ხ-ი
დაშორ.	იმუ-ჯ-ი-რუ (-ქუ)		იმ-უ-ხ-ი-რუ (-ქუ)

ამრიგად, აქ მიარსულის ჯ გამოდის ხ სერიალური ნიშნის
 ბგერინაცვლად.

¹ ლოკაჯივის თარგმნისას ზედმიწევნით სიხუსტეს თავი ავარდიდუ:
 თანაობა ყველგან გამოვტოვეთ. ხუსტი თარგმანი ასეთი იქნება: გოშაუხა „მას-
 თან“, „მისკენ“, „მისი მიმართულებით“, გოშაუხე „მასთან“, გოშაუხერუ „მის-
 თანიდან“, „სადაც ისაა იქიდან“, „მისი გვერდით არსებულიდან“.

ბოთლიბური მაგალითები

ადგილ. დი-ჭ-ი „ჩემთან“, „მე“ (яне) დუ-ჯი „შენთან“, „შენ“ (тебе)
 დაშორ. დი-ჭ-ი-რუ დუ-ჭ-ი-რუ
 დი-ჭ-ი-ქუ დუ-ჭ-ი-ქუ

ადგილ. გარ-ჭ-ი „ყელთან“
 დაშორ. { გარ-ჭ-ი-რუ
 გარ-ი-ქუ

მიმართ. იშ-ჭ-ა „შინისაკენ“ წა-ჭ-ა „ცეცხლისაკენ“
 ადგილ. იშ-ჭ-ე „შინ“ წა-ჭ-ი
 დაშორ. { იშ-ჭ-ე-რუ წა-ჭ-ი-რუ
 იშ-ჭ-ე-ქუ „შინიდან“ წა-ჭ-ი-ქუ

დიჭი, დუჯი და სხვ. მონაცვლეა *დიხი, *დუხი-სა. გარ-ჭ-ი... წა-ჭ-ა... იშ-ჭ-ა ნაწარმოებია არც თუ კანონიერად: პირველს აქლია უ (გარუ „ყელი“, ირიბ ბრუნვათა ფუძე გარუ-), მეორეს ჯ (წა „ცეცხლი“), მესამეს სახელობითის ფორმა არა აქვს (იშ-ოთახს, „სახლს“ ნიშნავს. I სერიის ფორმებია: მიმართ. იშ-ოთახში, „-კენ“. ადგილ. იშ-ი „ოთახში“. დაშორ. იშ-ი-რუ || იშ-ი-ქუ- „ოთახიდან“. მაგრამ შ თანხმოვანზე უშუალოდ აფიქსის დართვა ბოთლიბურისათვის არაა ბუნებრივი. შესაძლებელია აქ შტ კომპლექსი შხ-საგან მოდიოდეს, იშტე ← იშხე და ა. შ. და, ამრიგად, წარმოშობით III სერიის ფორმასთან გვეკონდეს საქმე — სხ, შხ კომპლექსში ხ → ჯ-ს შესახებ იხ. „ფონეტიკა“).

იშიილ იმალა ილალა იშტე ილა ! ჩვენი დედ-მამა შინაა“... დენ იშტერუ ჰილევა „მე შინიდან მოვედი“... დენ აჰამად-ნაბიბ იშ-ტექუ ვაწა ჰულ'ა „მე აჰმედ-ნაბის სახლზე გავლით მივედი იქ“... იშიიბ ხადირ ილა დუჯი, ჰალალა ჰირქაუ იშიიქუ სანდუ იშიიხა წაერხა ველ'ი „ჩვენი თხოვნაა 'შენდაძი, ადექი და ჩვენთან შინ სტუმრად წამოდი“... ბერქა ჰეცალა კანწუ გარქი ბარაშაუ ბილუ „გველი მალა ახტა და ყელზე მოეხვია“... ლე, შინ, ბერქა, გარ-ქირუ ბატალა ბულ'უ, დოლ'ა ხურჯარალ'ა ჰინა ბულ'ი — ჰიტაუ სარუდი „ეი, შენ გველო, მოშორდი ყელს (ყელიდან შორს წადი) და მანდ ხურჯინში ჩადი! — თქვა მელიამ“... ლაზრ-ბეგიდი წაგა-ლა კანწუ მაკი წათი ვეშთიქა „ლაირ-ბეგი ცეცხლისაკენ გადახტა და ბავშვი დაწვას გადაარჩინა (წვად არ გაუშვა)“.

V სერია (ლ'ზ-იანი)

ამ სერიას ყველა ბრუნვა აქვს. ადგილობით ბრუნვას აწარმოებს უ ან ზ ფორმანტი (ე არა ჩანს).

V სერიის ნიშანს, რომელსაც ჩვენ ლ'ზ-თი აღვნიშნავთ, ერთი თავისებურება ახასიათებს: ის ხან ლ'ზ-ს სახით გვევლინება, ხან კიდევ ლ'-ს და ლ'-ს სახით. ნაირსახეობა ამ ნიშნისა პოზიციურად ჩანს შეპირობებული. ამოსავალია ადგილობითი ბრუნვის ჩვენება: თუ ადგილობითი ბრუნვა ნაწარმოებია უ ნიშნით, სერიის ნიშანი იქნება ლ'ზ, ხოლო თუ ადგილობითი ბრუნვის სუფიქსია ზ, სერიის ნიშნად ლ' გამოდის¹. თანხმოვნის მომდევნოდ სერიის ნიშანია ლ'.

მიმართ. ჰან-ლ'-ა „სოფლისკენ“ (სახ. ჰანი, ირ. ბრ. ფუძე ჰანი-)

ადგილ. ჰან-ლ'-ი

დაშორ. { ჰან-ლ'-ი-რუ
 { ჰან-ლ'-ი-ქუ

მიმართ. ყეჰენ-ა-ლ'ზ-ა ² „ტომარაში“	რეკ-უ-ლ'ზ-ა ³ „მუცელში“	მუწაე-ლ'ზ-ა ⁴ „თუნგში“
--	---------------------------------------	--------------------------------------

ადგილ. ყეჰენ-ა-ლ'ზ-უ	რეკუ-ლ'ზ-უ	მუწაე-ლ'ზ-უ
----------------------	------------	-------------

დაშორ. { ყეჰენ-ა-ლ'ზ-უ-რე	რეკუ-ლ'ზ-უ-რუ	მუწაე-ლ'ზ-უ-რუ
{ ყეჰენ-ა-ლ'ზ-უ-ქუ	რეკუ-ლ'ზ-უ-ქუ	მუწაე-ლ'ზ-უ-ქუ

მიმართ. ღამარსა-ლ'ზ-ა ⁵ „ზანდუქში“	ისტაქან-ა-ლ'ზ-ა ⁶ „ჭიქაში“	ჩუგი-ლ'ზ-ა ⁷ „სადღეებელში“
--	--	--

ადგილ. ღამარსა-ლ'ზ-უ	ისტაქან-ლ'ზ-უ	ჩუგი-ლ'ზ-უ
----------------------	---------------	------------

დაშორ. { ღამარსა-ლ'ზ-უ-რუ	ისტაქან-ლ'ზ-უ-რუ	ჩუგი-ლ'ზ-უ-რუ
{ ღამარსა-ლ'ზ-უ-ქუ	ისტაქან-ლ'ზ-უ-ქუ	ჩუგი-ლ'ზ-უ-ქუ

¹ რაც გარეგნულად ემთხვევა ნათ. ბრუნვის -ლ'ზ ნიშანს. იქნებ წარმოშობით ნათესაობითის ეს ნიშანი V სერიის ადგილობით ბრუნვას წარმოადგენდეს (დაწერილებიო ცალკე).

² სახ. ყეჰენ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ყეჰენ-ა-.

³ სახ. რეკა, ირიბ ბრუნვათა ფუძე რეკ-უ-.

⁴ სახ. მუწაე, ირიბ ბრუნვათა ფუძე მუწაე-.

⁵ სახ. ღამარსა, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ღამარსა-.

⁶ სახ. ისთაქან, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ისთაქან-ა-.

⁷ სახ. ჩუგი, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ჩუგი-.

მიმართ.	რუხ ¹ უ-ლ'-ა ¹ „ტყეში“	შიფუ-ლ'ა ² „რძეში“	რე-ლ'ა ³ „ეზოში“
ადგილ.	რუხ ¹ უ-ლ'-ი	შიფუ-ლ'-ი	რე-ლ'-ი
დაშორ.	{ რუხ ¹ უ-ლ'-ი-რუ რუხ ¹ უ-ლ'-ი-ქუ	{ შიფუ-ლ'-ი-რუ შიფუ-ლ'-ი-ქუ	{ რე-ლ'-ი-რუ რე-ლ'-ი-ქუ
მიმართ.	უშქულა-ლ'-ა ⁴ „სკოლაში“	ქინო-ლ'-ა ⁵ „ქინოში“	მილი-ლ'-ა ⁶ „ბაღში“
ადგილ.	უშქულა-ლ'-ი	ქინო-ლ'-ი	მილი-ლ'-ი
დაშორ.	{ უშქულა-ლ'-ი-რუ უშქულა-ლ'-ი-ქუ	{ ქინო-ლ'-ი-რუ ქინო-ლ'-ი-ქუ	{ მილი-ლ'-ი-რუ მილი-ლ'-ი-ქუ

მაგალითები:⁷ ჰენალა ვაყა იდა ადალ ვაცი რუხ¹უ-ლ'ა ჰუ-დახი „ახლაც წასულა სულელი ძმა ტყეში შეშახე“... ჰულ'ა რუხულ'ი ვისიდა ჰულუა ცეც ადამ „იქ ტყეში უნახავთ მათ ერთი კაცი“... იში რაწა უშქულალ'ა „ჩვენ სკოლას მივალწივთ“... ლ'ენილი ხვაი ინლილ'იდა სეურათ ჰალიხაბ ბუკა „წყალში ძალღეს თავისი სახე უნახავს“... იში ნაცი რუკა ღიდუ ჰანლირუ ჰიპალ'ა „ჩვენ მივდიოდით სოფელ ლოდობერიდან ჰიპათლში“... ჰუბ ხა-გილ'აუ ჰინუ ბუკა ხაუდიხაბ ლ'ენი „იქ კვებში იყო სასწელი წყალი“... ჰალ რელ'უ ჰუნქარიბ აზბარალ'ა ჰინა „ესენი შევიდნენ ხონტქარის ეზოში“... ჰალ გამიქუ ჰეგალა ნაკვა რეჰალ'აუქუ ნაყა „ესენი გემში (გემზე) ჩასხდნენ და ზღვაში გავიდნენ“... ლ'ენილ'-იქუ ორსა ბუხაუ გ.ბ მისიდილი ჰვაი „წყლიდან გარეთ გამოვიდა ის ოქროს თევზი“.

VI სერია (ტ-იანი)

ყველა ბრუნვა აქვს. ადგილობრივ ბრუნვას მუდამ -ო აწარმოებს.

¹ სახ. რუხ¹უ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე რუხ¹უ-.

² სახ. შიფუ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე შიფუ-.

³ სახ. რეჰა. ლოკატიურ ბრუნვებში დაკარგულია ჰ.

⁴ სახ. უშქულ, ირიბ ბრუნვათა ფუძე უშქულ-ა.

⁵ სახ. ქინო, ირიბ ბრუნვათა ფუძე ქინო-.

⁶ სახ. მილი, ირიბ ბრუნვათა ფუძე მილი-.

⁷ ამავე ლ'ხ სუფიქსით უნდა იყოს ნაწარმოები „აქ“ და „იქ“ ზნისართები „ეს“ და „ის“ ნაცვალსახელებისაგან: ჰალ'ა „აქ“, ჰულ'ა „იქ“. ან ზნისართებს მიმართულებითი და დაშორებითი გარჩეული არა აქვს. ახეა ბრუნვები: დაშორ. ჰალ'არუ, ჰულ'არუ. „გავლითი“ — ჰალ'აქუ, ჰულ'აქუ. იშვიათია ადგილობრივის ფორმები: ჰალ'ე, ჰულ'ე.

მიწართ.	ამბურა-ტა-ა	„სახურავის ქვეშ (-კენ)“ (სახ. ამბურ, ირიბ. ბრ. ფუძე ამბურა-)
ადგილ.	ამბურა-ტა-ი	„სახურავის ქვეშ“
დაშორ.	{ ამბურა-ტა-ი-რუ ამბურა-ტა-ი-ქუ	{ „სახურავის ქვეშიდან“
მიწართ.	რეცუ-ტა-ა	„ხელ ქვეშ (-კენ)“ (სახ. რეცა, ირ. ბრ. ფუძე რეცუ-)
ადგილ.	რეცუ-ტა-ი	„ხელქვეშ“
დაშორ.	{ რეცუ-ტა-ი-რუ რეცუ-ტა-ი-ქუ	{ „ხელის ქვეშიდან“
მიწართ.	რუში-ტა-ა	„ხის ქვეშ (-კენ)“ (სახ. რუშა, ირ. ბრ. ფუძე რუში-)
ადგილ.	რუში-ტა-ი	„ხის ქვეშ“
დაშორ.	{ რუში-ტა-ი-რუ რუში-ტა-ი-ქუ	{ „ხის ქვეშიდან“

გოვ ვეშთო ჰეკვა ჰიძულ'ი რუშიტაი ლუნდუ ვაჰუ ვილუ „იმ გაგზენილმა კაცმა მსხლის ხის ქვეშ დაიძინა“... ახარა რელ'ი ახიტა ბილაბ ნიჩე ღამდი „ხვალ წავიდეთ ბალში მწიფე (მოსული) ატმების საკმელად“... ჰუბ ჰამხილა იბხუ ჭაზაბატა ვუქაუ დივ ნადუხალ „ის ვირი რომ იყიდა, ტანჯვაში ჩავარდა (ტანჯვის ქვეშ მოხვდა) ჩემი მეზობელი“... ჰენა ხახაბაყუ ყვარილ'იტაირუ ვორ-ჰა „ახლა ჩათხოვარმა თავი დააღწია (გამოვიდა) გაჭირვებას (გაჭირვებიდან)“.

10. ლოკატივთა მრავლობითი რიცხვის შესახებ. აქ შედარებით მარტივი ზედგომარეობაა. ლოკატიურ ბრუნვებში -ლ'ი-ზე დაბოლოებული მრავლობითის აფიქსი ჰკარგავს -ლ'ი ელემენტს, თუმცა იშვიათად, როგორც პარალელური ფორმა, გვხვდება ლ'ი-იანი ფორმებიც. ღე-ზე დაბოლოებული მრავლობითის ფორმები ამ სუფიქსს და-ს სახით წარმოგვიდგენენ (-ღე-ც დასაშვებ ფორმად ითვლება). -ლ და -ალ-ით ნაწარმოებ მრავლობითებს „ჩანართი“ უ გამოაჩნდება, რადგან ცხადია, მრავლობითი რიცხვის ლოკატივებიც ამ რიცხვის ირიბ ბრუნვათა ფუძეს იყენებს.

I სერია მრავლობითში არ იხმარება. მას აღწერილი ფორმა ენაცვლება: მრავლობით რიცხვში დასმული საბრუნებელი სიტყვის ჰუ-იანი ლოკატივი ჰჰეცა „ხევით“. ეს უკანასკნელი ზმნისართი (ჰე-ცა) I სერიის სათანადო ბრუნვის ნიშნებს იღებს:

მიმართ.	ამბურღეკუ ჰეც-ა	„სახურავებზე“, „სახურა- ვებისაკენ“
ადგილ.	ამბურღეკუ ჰეც-ა ჰეც	„სახურავებზე“
დაშორ.	{ ამბურღეკუ ჰეც-ა-რუ ამბურღეკუ ჰეც-ა-ქუ	„სახურავებიდან“

II სერია წესიერად იწარმოება: მრ. რიცხვში დასმულ სიტყ-
ვას (ზემოთ ნაჩვენები ცვლილებებით) ერთვის ლოკატიური ბრუნ-
ვის ნიშანი:

ადგილ.	გეშილუ-ჰუ	„ქალებს“, „ქალებზე“
დაშორ.	{ გეშილუ-ჰ-რუ გეშილუ-ჰ-უ-ქუ	„ქალებიდან“
ადგილ.	რუშიბა-ჰ-უ ¹	„ხეებს“, „ხეებზე“
დაშორ.	{ რუშიბა-ჰ-უ-რუ რუშიბა-ჰ-უ-ქუ	„ხეებიდან“

III სერიასაც ორგანული წარმოება აქვს მრავლობითში:

მიმართ.	იმბა-ხ-ა	„მამებისაკენ“
ადგილ.	იმბა-ხ-ი იმბა-ხ-ე	„მამებს“, „მამებთან“
დაშორ.	{ იმბა-ხ-ი-რუ იმბა-ხ-ე-რუ იმბა-ხ-ი-ქუ იმბა-ხ-ე-ქუ	„მამებისაგან“

IV სერია მრ. რ.-ში არ გვხვდება, ენაცვლება III სერია.

V სერიას მრავლობითში ორგანული წარმოება თუმცა აქვს, მაგრამ უფრო ჩვეულებრივია აღწერითი წარმოება.

ორგანული წარმოება

მიმართ.	ლამარსაბა-ლ'ა-ა ²	„ზანდუკებში“ („ზანდუკე- ბისაკენ“)
ადგილ.	ლამარსაბა-ლ'ა-უ	„ზანდუკებში“
დაშორ.	{ ლამარსაბა-ლ'ა-უ-რუ ლამარსაბა-ლ'ა-უ-ქუ	„ზანდუკებიდან“

აღწერითი წარმოება

მიმართ.	ლამარსაბა-ლ'ა-ა	ჰინა
ადგილ.	ლამარსაბა-ლ'ა-უ	ჰინუ

¹ პარალელურად: რუშიბალ'იქუ, რუშიბალ'იქურც...

² პარალელურად: ლამარსაბალ'ილ'ა და ა. შ.

დაშორ. { ღამარსაბა-ლ'ა-უ ჰინუ-რუ
 { ღამარსაბა-ლ'ა-უ ჰინ-უ-ქუ

V სერიას ორგანული წარმოება აქვს მრავლობითში. აღწერითი წარმოება იშვიათია.

ორგანული წარმოება

მიმართ. ამბურდა-ტა-ა „სახურავეების ქვეშ“
 ადგილ. ამბურდა-ტა-ი „სახურავეების ქვეშ“
 დაშორ. { ამბურდა-ტა-ი-რუ „სახურავეების ქვეშიდან“
 { ამბურდა-ტა-ი-ქუ

მიმართ. რუშიბა-ტა-ა „ხეების ქვეშ“
 ადგილ. რუშიბა-ტა-ი „ხეების ქვეშ“
 დაშორ. { რუშიბა-ტა-ი-რუ „ხეების ქვეშიდან“
 { რუშიბა-ტა-ი-ქუ

მიმართ. ტაირე-ტა-ა „ხიდების ქვეშ“
 ადგილ. ტაირე-ტა-ი „ხიდების ქვეშ“
 დაშორ. { ტაირე-ტა-ი-რუ „ხიდების ქვეშიდან“
 { ტაირე-ტა-ი-ქუ

აღწერითი წარმოება

მიმართ. ამბურდექუ ჰიტა-ა
 ადგილ. ამბურდექუ ჰიტა-ი
 დაშორ. { ამბურდექუ ჰიტა-ი-რუ
 { ამბურდექუ ჰიტა-ი-ქუ

მაგალითები მრავლობითი რიცხვის ლოკატივებზე: აზნაფ-ბა-ჰადურებ წვერი აჰა ტორგუ ულქაბახა „აზნაფ-ბაჰადურის სახელი ესმა ყველა მხარეს (ოლქს)“... ჰაბ ქალათლა იბხუ, გავ ფუთე რე-ლიბახი მაშო ჰეკვა ვაყა „ეს წერილი წაილო რა, ეს ფეხებზე სიმ-თიმეების მიმბმელი კაცი წაეიდა!“ ვალლაჰ, დენ დუქუ სანდუ ღი-კო, მინ ვაყაბ მუსიბახა „ღმერმანი, მე შენთან წამოვალ, სადაც შენ წახვალ (შენ-წასულ ადგილებსაკენ)“... დენ იდა მიყარდახიქუ ბეშთაბ მუჩილადი ხვაბე საარდაფხო ჰეკვა „მე ვარ ნესტოებიდან დაბერილი (გაგზავნილი) ქართ წისკვილების დამტრიალებელი კაცი“... მაქვასაბ ზამანადი ბაწე ადამალუქუ ჰეკვა კანწე „შიმშილო-ბის ღროს მგლები ადამიანს ესხმიან (თავს)“... სარი არხულ ჰაა-

დვანდეკუ ბატაუ რუჰედი ქიქვარ იდა „მელია გარეულ ცხოველებს შორის ძალიან ლამაზია“... გოლ ამბურდეკუ ჰეცა რილუ რუკა „ისინი სახურავებზე (ზედმიწ. ბანებზე) იდგნენ“... ტინდა არაყი ჰაბ ისთაქანდალ'ა (|| ისთაქანბახა) ჰინა (|| ისთაქანდალ'ა)! „ჩაასხი არაყი ამ ქიქებში!“

დასასრულ ორიოდე შენიშვნა. 1. ერთ მაგალითში შეგვხვდა -რა სუფიქსი: მუსა-რა „ადგილას“ (ეს სიტყვა I სერით იბრუნვის: მიმართ. მუს-ა, ადგილ. მუს-ე, დაშორ. მუს-ე-ქუ). მაგალითი: ხანი ვიყა-რიუდი ჰუშაუბ მუსარა ხანილ'ი იჰილა გავ აზნა-ბაჰადურ ვუქეუ „ხანი რომ მოკვდა, მის ადგილას ხანად (ზედმიწ. „ხანობა საქმენელად“) ის აზნაი-ბაჰადური მოხვდა“.

იქნებ, ეგევე რა გვაქვს ფორმაში რაკვა-რა (სიტყვისაგან რაკვა „გული“): რაკვარა მულუ „გულში მოუვიდა“, ე. ი. „მიხვდა. გაიფიქრა“. მეორე მხრივ, შესაძლებელია აქ „გული“ რაკვარ ფუძის სახით გვექონდეს წარმოდგენილი: ლოკატიურ ბრუნვებში ეს სიტყვა ამ ფუძით გვხვდება (მაშინ რაკვარა I სერის მიმართულე-ბითი იქნება).

2. ის სიტყვა, რომელსაც ესა თუ ის სერია არ ეწარმოება, აღწერით ფორმებს იშველიებს: საბრუნებელი სიტყვა დაისმის. ჰ-იანი ლოკატივის ადგილობით ბრუნვაში და ერთვის I სერის გადმოსაცემად ჰეცა „ზევით“, VI სერის გადმოსაცემად პიტაი „ქვეშ“. V სერის გადმოსაცემად ჰინუ „შიგ“ ზმნისართი იხმარება, მაგრამ ჰ-იან ლოკატივის კი არ დაერთვის, არამედ კვლავ V სერის(!) ან I სერის ფორმას. ლოკატიურ ბრუნვათა მიხედვით ცვლა ძდება ზმნისართის დაბოლოების ცვლით (ამასთან ჰეცა ადგილობითსა და მიმართულეებითს არ განარჩევს, ორივესათვის საზიარო ჰეცა ფორმა იხმარება). IV სერის აღწერითი წარმოებისას მიმართულეებით ბრუნვაში შეთანხმება გვაქვს საბრუნებელ სიტყვასა და ზმნისართს შორის (მაგ. მიმართ. ამბურალ'ა ჰინა „სახურავე-ში-კენ“, ადგილ. ამბურალ'აუ ჰინუ „სახურავეში“, დაშორ. ამბურალ'აუ ჰინურუ || ჰინუქუ „სახურავიდან“, „სახურავე-ში-ით“. პარალელურად: ამბურა ჰინა, ამბურუ ჰინუ, ამბურუ ჰინურუ || ჰინუქუ. (შდრ. აღწერითი წარმოება ლოკატივებისა შრ. რ.-ში).

3. გეოგრაფიული სახელები ჩვეულებრივად ამა თუ იმ ლოკატიური სერის ფორმას წარმოადგენს; მაგ. ბუჟ-ხ-ე „ბოთლიხი“ (უფრო ზუსტად „ბოთლიხი“... ადგილობითი ბრუნვაა, ალბათ III, ხ-იანი სერისა). შდრ. სხვა ბრუნვები: ბუჟ-ხ-ა „ბოთლიხისა-

კენ“, „ბოთლიხში“ ბუჲ-ხ-ე-რუ || ბუჲ-ხ-ე-ქუ „ბოთლიხიდან“¹. ასევე, აულ მიარსუს ადგილობრივი (ბოთლიხური) სახელი ქილუ წარმოადგენს I სერიის ადგილობით ბრუნვას, შდრ. მიმართ. ქილ-ა, დაშორ. ქილ-უ-რუ || ქილ-უ-ქუ. ასეთივე ლოკატიური აგებულები-საა ბოთლიხის უბნებისა და ახლო-მახლო ადგილების სახელები, მაგ., ჩირთ-ე (ადგ.), ჩირთ-ა (მიმართ.), ჩირთ-ე-რუ (დაშორ.) „ჩირთე“ (ბოთლიხის ერთ-ერთ ცენტრალურ უბანს ჰქვია); ჰიტეი-ქუ „ქვემო უბანი“, ჰეცა-ქუ „ზემო უბანი“, სარულ'ი ბაგანე (ზედმიწ. „მელიას ბუნავი“. ბაგან-ე I სერიის ადგილ. ბრ.) ადგილია ბოთლიხის ახლოს, ტაურუ-ტეი (პრდ. „კლდის ქვეშ“) ადგილია და სხვ. მრ.

4. ზოგი სიტყვა ლოკატიურ სერიებში ფუძეს იცვლის. მხედველობაში გვაქვს გამოვლინება ისეთი ფუძისა, რომელიც არ ენთხევა არც სახელობითის, არც ირიბ ბრუნვათა ფუძეს. ამ ახალ ფუძეთაგან ზოგი სრულებით ახალია და წინეთ, ალბათ, სხვა სიტყვის ფუძე იყო, რომელიც შემდგომში სხვა სიტყვასთან აღმოჩნდა პარადიგმატულად დაკავშირებული, ზოგი კი ძირითადი ბრუნვებიდან უკვე ცნობილი ფუძის ფონეტიკური მოდიფიკაციის შედეგია (მიზეზი ამ ცვლილებისა უცნობია).

ღვანი „თავი“ ლოკატიურ ბრუნვებში წარმოდგენილია, როგორც მიყ-ა (მიმართ.), ღელი „პირი“ — ხეყ-ა (მიმართ.), აქ წარმოშობით სხვადასხვა ფუძეთა მონაცვლეობაა.

ფონეტიკურად ერთმანეთთან დაკავშირებული ფუძეების ნონაცვლეობა შეინიშნება სიტყვებში: ხვაბუ „წისქვილი“ -- ხვაყ-ა (მიმართ.), მიჰი „მზე“ — მიჰა „მზიზე“ („არა ჩრდილში“), ხ'უმუ „საფლავი“ — ხ'უდ-.

5. ლოკატიურ სერიათა ნიშნების ისტორიიდან. ბოთლიხურში ექვსი სერიაა, ერთი უნიშნოა, ხუთს კი თავისი ნიშანი აქვს (ჰ, ზ, ჯ, ლ'ჲ, ტჲ). ხუნძურ სერიულ ნიშანთა ანლიურ ენებთან მიმართების შესწავლა რიგ საინტერესო საკითხს აღძრავს, რასაც აქ, ცხადია, ვერ შევხებით. მოკლედ მივუთითებთ რამდენსამე მომენტზე.

¹ ბოთლიხის ოფიციალური სახელწოდება ხუნძურიდან მოდის (ხუნძ. ბოლ'იჯ, რუს. БѢЛЫХ). ხუნძური ბოლ'იჯ აგრევე ე სერიის ადგილობით ბრუნვას წარმოადგენს. ამრიგად, ამ აულის სახელწოდების ფუძეა ბოლ'- ხუნძურში და ბუჲ- ბოთლიხურში. ეს ერთი და იგივე ფუძეა, ოღონდ ბოთლიხურში ისტორიული ლ' — ჰ და მერე დაკარგულა.

ბოთლიხურის უნიშნო სერია წარმოშობით ტ' ნიშნიანია. ისტორიული ტ' ბოთლიხურში ც-ში გადავიდა და ინლაუტში თანხმოვნის მომდევნოდ დაიკარგა (ამ ტ'-ს კორელატია ხუნძ. სერია ტ-ზე: დი-ტა „ჩემზე“, უკეთ „ჩემს ზევით“, შდრ. სულ სხვა წარმოშობის დი-და, რომელიც მნიშვნელობით გაუთანაბრდა დი-ტა-ს. ტ- სერია ხუნძურში ამჟამად დიალექტების კუთვნილებაა). ზოგანდიურ ენას ტ- ლოკატივი აქამდე შემორჩა, სხვაგან კანონზომიერად ტ' შეიცვალა ლ-თი, ლც-თი და სხვა. ამრიგად, ბოთლიხურის რომელიმე მიყ-ა „გზისკენ“ ← *მიყ-ცა ← *მიყ-ტა. აშბურ-უ „სახურავზე“ *ამბურ-ც-უ ← *ამბურ-ტ-უ და სხვ. ჳ- სეროის ზესატყყისი (მასალობრივ) ხუნძურს არა აქვს. წინეთ შეიძლება ხუნძურს ეს სერია ჰქონოდა, რაც თითქოს გეოგრაფიულ სახელებში ჩანს შემონახული (ხარაი-ქი, ბოტაი-ქი, ჭახალ-ქი, ჭორკა-ქი...).

ეს სერია ანდიურ ენებში ხშირად აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს, მაგ., ბაგვალურად აულ კვანადა-ს კვან-ქ აქვია, თლონდოდას (ხუნძ. ლ'ონდიდა) ჰინდუ-ჳ და სხვ.

არა აქვს ხუნძურს III (ხ-იანი) სერიის მატერიალური ზესატყყისიც. ფუნქციურად ამ სერიას ხუნძურში ჳ სერია ფარავს (მაგ., ინსაუ ჳ „მამასთან“), რაც ბოთლიხურის IV (ჯ-იანი) სერიის მატერიალური ფარდია. გარჩევა III და IV სერიებს (ჯ და ხ სერიებს) შორის არქაული მოვლენა ჩანს. დროთა ვითარებაში ეს ორი სერია ერთმანეთში აირია (ისევე, როგორც ხუნძურში ერთმანეთს დაემთხვა „სერია ტ“ და „სერია დ“. დიდა და დიტა — გაბატონდა დიდა). თავიდანვე მათ, როგორც ჩანს, ერთმანეთის მსგავსი (მაგრამ არა იდენტური) ლოკატიური შინაარსი ჰქონდათ. ხუნძურში „ხ სერია“ გაქრა (ის შთანთქა ჳ-სერიაში), ანდიურ ენებში, პირიქით, ჳ- სერია ნაშთის სახითაა მოლწეული (მაგრამ მაინც მოლწეული როგორც მოქმედი ფორმანტი)¹. ხუნძურში ხ- სერიის კვალი თითქოს დასტურდება. ისტორიული *ხ ხუნძურში ჳ-ს იძლევა, ანდიურ ენებში კი ხ-დვე რჩება. ამის მიხედვით „*ხ- სერია“ ხუნძურში უნდა გექნოდა როგორც „ჳ სერია“, ამისი კვალი ჩანს რამდენსამე სიტყვაში: ჰაბი-ჰან „მეწისქვილე“, ბეტერ-ჰან „პატრონი“, ბოგო-ჰან „მზარეული“, ალბათ, აგრეთვე მადოჰან „მეზობელი“, შდრ. ბოთლ. მადუხალ. აქ-ჰან ისეთივე სუფიქსია (ამჟამად არაპროდუქტიული) „ჳ სერიიდან“ მომდინარე, როგორიცაა ჳ- სე-

¹ განსაკუთრებით ხშირია და მყარი ჳ-ს ხმარება ასეთს კონტექსტში „ხარი გავცვალე ციენზე“.

რიდან მომდინარე პროდუქტიული -ვან (ახი-ვან „მებალე“, ჰაალ-ტუ-ვან „მუშა“, ჰაქი-ვან „მეურმე“). გარჩევა ორ ისტორიულ სერიას ხ-სა და ჯ-ს (= *ჟ) შორის აირეკლება დიდოურ ენებშიც ფონეტიკურად შესატყვისი მასალით. ამის შესახებ სპეციალურად ცალკე¹.

ინფინიტივი და მასდარი

1. წინასწარი შენიშვნები. აქამდე საუბარი გვექონდა სახელისა და ზმნისთვის საერთო (კლასი, რიცხვი), ან მხოლოდ სახელისათვის დამახასიათებელი (ბრუნვა) მორფოლოგიური კატეგორიების შესახებ, ახლა ზმნისთვის დამახასიათებელ მოვლენებზე შევჩერდებით.

ბოთლიხურში ზმნის მორფოლოგიური კატეგორიებია: დ რ ო, კ ი ლ ო, უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი ფ ო რ მ ა; ზმნას აქვს აგრეთვე კ ა უ ზ ა ტ ი ვ ი, ი ნ ფ ი ნ ი ტ ი ვ ი, მ ა ს დ ა რ ი, მ ი მ ლ ე ო ბ ა².

თავისებურება, რასაც ზმნათა ესა თუ ის ჯგუფი იჩენს ზმნურ ფორმათა (მაგ. დრო-კილოთა) წარმოებისას, დამოკიდებულია ორ გარემოებაზე: ზმნის შინაარსზე და ფუძის დაბოლოებაზე³. ბოთლიხურში საკმაოდ მარტივი მდგომარეობაა⁴. ზმნის შინაარსეული

¹ საუბრებელია, რომ ხუნძურა ისტორიულად რამდენიმე სერია დაუქარგავს „ტ“ (აქა-იქ დიალექტებში შემორჩენილი ტ-ს, ლ-ს, ც-ს სახით), *ჟ და *ხ.

² ბოთლიხურში თავიებურად დგას აბსოლუტივის საკითხი (იხ. ქვემოთ), პირის კატეგორია უცხოა. ხუნძურა-ანდიურ ენებში ცალკე მორფოლოგიურ კატეგორიად გამოყოფენ კითხვით ფორმებს. ბოთლიხურში (ასევე ხუნძურში) „კითხვითი ფორმა“ ცალკე მორფოლოგიური კატეგორია არაა. კითხვითობა ნაწილაკით გადმოიცემა (იხ. ქვევით ნაწილაკების შესახებ).

³ ანდიურ ენებში (მნიშვნელოვანწილად ხუნძურშიც) უღვლილების ტიპების ჯანაყაყუად საკირო ჩანს შემდეგი მომენტების გათვალისწინება: შინაარსეულისა — გარდანავალია თუ გარდაუვალი ზენა (resp. რა მნიშვნელობითაა ის ნაზმარი). ფონეტიკურისა — იმოვნფუძიანია ზენა თუ თანამოვანფუძიანი, ლაბიალიზებულ თანამოვანაჟა ფუძე დაბოლოებული თუ არალაბიალურზე. სონორ თანხმოვანზე თუ არასონორზე, „დ თემიანია“ ზენა თუ „ნ თემიანი“. ნეტად მნიშვნელოვანია ყველა ანდიური ენისათვის ნამყო დროში ორი ჯგუფის გამოყოფა (პირობით „ი ჯგუფი“ და „ა ჯგუფი“). ეს ორი ჯგუფი მხოლოდ ტრანდერშია გაერთიანებული. დაწვრილებით ანდიურ ენათა უღვლილების საკლასიფიკაციო ნიშნების შესახებ — სხვაგან.

⁴ უკეთ: მდგომარეობა გამარტივებულია.

მხარიდან უმნიშვნელოვანესია იმის გათვალისწინება, გარდამავალი შინაარსისაა ზმნა თუ გარდაუვალისა (ამას მნიშვნელობა აქვს ბრძანებითის წარმოებაში, სინტაქსში კი ამაზეა დამოკიდებული კლასის ნიშნების შეთანხმება რეალურ სუბიექტთან და ობიექტთან, ამასვე უკავშირდება *verba sentiendi*-ს ტიპის ზმნათა სინტაქსური კონსტრუქციის საკითხი). ზმნის ფუძის ფონეტიკური მხარიდან ბოთლიხურისათვის მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ იმას, ხმოვანფუძიანია ზმნა თუ თანხმოვანფუძიანი. მისი მნიშვნელობაც ძლიერ შეზღუდულია, რადგან ხმოვანფუძიანი ზმნები ბოთლიხურში ძალზე ცოტაა (არსებითად კაუზატივები)¹.

არ ხერხდება აეხსნათ ზმნის ფონეტიკური ან შინაარსეული მხარიდან ამოსვლით ზმნათა დაყოფა ორ დიდ ჯგუფად ნამყოს წარმოებისას. ბოთლიხურში ეს ჯგუფებია „უ ჯგუფი“ და „ა ჯგუფი“ (იმ აფიქსის მიხედვით, რაც ნამყოს აწარმოებს).

2. ინფინიტივის წარმოება. ინფინიტივის ნიშანია ი სუფიქსი, რომელიც ხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეთა მომდევნოდ ჯ-დ იქცევა. ინფინიტივის ნიშანი ზმნის ფუძეს დაერთვის უმეშვეოდ¹. ინფინიტივი აქვს ნასახელარ ზმნასაც.

ბეტ-ი	„ხენა“,	ბუკ-ი	„ყოფნა“
იპ-ი	„ქმნა“, „კეთება“	აჰ-ი	„გაგონება“
ბეთ-ი	„დატოვება“	ბუყ-ი	„ქრა“
ბახარ-ი	„დაბერება“ (ზედს. ბახარა „წველი“)	ვეარდა-ჲ	„დაწერივნება“
იბხ-ი	„აღება“, „ყიდვა“	გიგინ-ი	„აყვავება“ (შდრ. გიგინა „ყვავილი“)
იშხ-ი	„დაკეტვა“	იქჷ-ი	„მიცემა“
მიჰ-ი	„ხარბვა“	შანშ-ი	„თესვა“
წათ-ი	„წვა“	ბუყა-ჲ	„გაჭრევენება“
ბაკარა-ჲ	„შეგროვება“	ანსაა-ჲ	„გათბობა“ (ანსაა — „თბილი“)
ბეხაილ ი	„გაგრძელება“ (ზედს. ბეხაილა „გრძელი“)	ბეტუ-ჲ	„ბრძოლა“
რიქუ-ჲ	„ანთება“		

ღიჲ ბელე მაქვა იპი „მე ვიცი საკმლის გაკეთება“... იშიი ბუჲხა ნაჲი იღა ცებ ჰატჲიდი რუკი, ეხაა ღი იღა რესჲუხა „ჩვენ ბოთლიხში წავალთ ერთი კვირით საცხოვრებლად (სამყოფლად), შემ-

¹ გარკვეულ ფორმებში (მაგ., ინფინიტივში) ისტორიული ლაბიალურ-ფუძიანი ზნნები უ ხმოვანფუძიანებად იქცევიან (ვ — უ-ს გამო).

დღე უკან მოვალთ... გოშოუე იღე ხაუნხაულ მუხი სააყი ლ'ენიდი
 „მას უყვარს პირის დაბანა ცივი წყლით“... დენლა სანდუ ჩა ჰანი
 ჰალი, ბეჯალ^ეი ახი-ხურილა ჰალი! „მეც თან წამიყვანე სოფლის სა-
 ნახავად, ხილის ბალ-ბოსტნების სანახავად“.

პ. მასდარის წარმოება. მასდარი ინტენიტივისაგან იწარმოება
 -რ სუფიქსის დართვით. მასდარის-რ ნიშანი (ჩვეულებრივ ინტენ-
 ნიტივის **ი-თურთ**) სახელებსაც დაერთვის ხოლმე და აბსტრაქტულ
 სახელებს აწარმოებს. მასდარი იბრუნვის.

ბუკი-რ	„ყოფნა“, „ცხოვრება“	ბიჩი-რ	„გაყიდვა“
ბეტაი-რ	„ხენა“	ბუყი-რ	„ქრა“
იპი-რ	„კეთება“, „ქმნა“	გიგინი-რ	„აყვავება“
ილი-რ	„სიყვარული“	ნაკუჟ-რ	„დაჯდომა“
კუჰალი-რ	„ავადმყოფობა“	გულათი-რ	„საუბარი“

გოშოუქუ მიჰილალი^ე კუჰალირ ბუქაუ „მას ციება (ზედმიწ.
 მზის ავადმყოფობა, ხუნძ. ბაყულ უნთი) გაუჩნდა“... ბერქუე ხ^ეუყა-
 ბირ იპი ბეჰეუქი „გველს სიკეთე რომ უყო (გაკეთება) არ შეიძლე-
 ბა“ ბაზარა ღალ'ალ'ალ ბალალუე აჰა ილა მალა ნასრუდინიბ
 გულათირ ვა გოშოუდი ტაათა ბუკირ ინშოუდი ხი გუჰა ბუკირ კე-
 და შაჰი ქამოულა, კედა შაჰი ეკულა „ბაზარში მიმავალმა ხალხმა
 გაიგონა მოლა ნასრედინის ლაპარაკი და მისი ნათქვამი (მან ამ-
 ბობს-ყოფნა, ე. ი. რომ ამბობს), რომ (თვითონ) არ აიღებს (არ
 აღებად ყოფნა) ორი შაური თუ დააკლდა, ან ორი შაური ზედმე-
 ტი თუ იქნა“... ხინკალ იშთა^ე ღამდალალა, დიე ჟინდირ ბელეუქი
 „ხინკალი რამდენიც არ უნდა ვქამო, მე გაძლომა არ ვიცი“.

დ რ ო

1. ძირითადი დროები. ბოთლიხური დროის ნაკვთებით ღა-
 რიბია. ღარიბია იგი დროის ფორმათა ორგანული წარმოებით,
 მაგრამ აღწერითი ფორმებითა და სხვადასხვაგვარი ნაწილაკების
 გამოყენებით მრავალი ნიუანსის გადმოცემას ახერხებს, როგორც
 დროის, ისე კილოს (აგრეთვე საგარემოებო ფორმების) შინაარსისა.

მარტივი, ორგანული წარმოება აქვს სამ დროს: აწმყოს, ნამ-
 ყოსა და მყოფადს (ეს უკანასკნელი წარმოშობით აღწერითი ფორ-
 მა ჩანს. ასე რომ, ორგანული წარმოება მხოლოდ აწმყოსა და ნამ-
 ყოს უნდა ჰქონოდა).

2. აწმყო. ბოთლიხურის ორგანული წარმოების აწმყო ფაქტობრივ აწმყო-ზოგადს წარმოადგენს, რომელიც უპირისპირდება აღწერით ნაწარმოებ აწმყო-კონკრეტულს. აწმყო-ზოგადი გადმოსცემს ისეთ მოქმედებას, რომელიც საერთოდ ხდება. მუდამ ხდება, საგნის დამახასიათებელი მოქმედებაა. საუბრის მომენტისა და აღსანიშნი მოქმედების ერთდროულობა აუცილებელი არაა; აწმყო-კონკრეტული კი სწორედ საუბრის მომენტში მიმდინარე მოქმედებას გადმოსცემს.

აღნიშნული თავისებურების გამო ზოგად აწმყოს მყოფადის გადმოცემაც შეუძლია.

აწმყოს აწარმოებს ე სუფიქსი, რომელიც ზმნის ფუძეს¹ დაერთვის უშუალოდ:

ღამდ-ე „ქამს“, გვარდ-ე „წერს“, ბუყ-ე „ქრის“, ჩუჰ-ე „რბის“, ბიყ-ე „კედება“, იქა-ე „აძლევს“, წათ-ე „წვევს“, შანშ-ე „თესავს“, განდ-ე „ეწევა“, ჰალ-ე „უყურებს“, ბეჰე-ე „იბრძვის“, ბელ-ე „იცის“, ბუქ-ე „არის (ხალმე)“.

მაგალითები: გედუ იდე რიტაილა შიიჟულა „კატას უყვარს ხორცი და რძე“... ილუდი მაქვა იჰე, იმუდი ხური ბეტე „დედა საქმელს აკეთებს, მამა ყანას ხნავს“... ჰიბ-ჰიბ ზამანადი ღვანი მუჩიქალა, ჰუბ ჰუჟე „თავ-თავის დროზე თავი თუ არ დაიბანე, ის ქუჭყიანდება“ ბარანლ'ისაუბ ავალე რუჰა-ზიუ ბეყენე, ეხაა ზიუ ბეჩეჟე „შემოდგომის დასაწყისში დღე-ღამე (ზედმიწ. ღამე-დღე) სწორდება. შემდეგ დღე მოკლდება“... ციბურულ'ი ჰაეა საყე, ანზი ბაჰე, ლ'ენე ზარჩე, ადამალუდი ანსაა რაყალ'ი ბაყე „ზამთარში ჰაეა ცივდება. თოვლი მოდის, წყლები იყინება, ადამიანები თბილ ტანსაცმელს იცვამენ“ ხეაი შაი გვანზო კჟვანდე ეა ჰარჰუუ ხე-ხოლ აჰე „ძალღმა სუნი ძალიან იცის (ე. ი. ალლო აქვს) და ხმას სწრაფად იგებს“... რიტაჰუ ბიტი ბაჟანე რუჰედი ქჰარდე, ამმა რუხ'ულ'ი ქჰარდი ბილ'ჟეუქი, ჰულარდუ რუხ'ულ'ი ჰუბ ბაწუდი ბეყა ბიქეჟე „ირემი სწორ მინდორზე ძალიან გარბის, მაგრამ ტყეში სირბილი არ შეუძლია, ამიტომ ტყეში მას მგელი მალე იჭერს“... დია ბელე ბუჟახადალი მიწი „მე ვიცი ბოთლიხური ენა“.

3. ნამყო. ნამყო დროის საწარმოებლად ბოთლიხურში ორი სუფიქსია -უ და -ა. ზმნათა ერთი ჯგუფი -უ სუფიქსს იღებს, მეო-

¹ ზმნის ფუძე შეიძლება მივიღოთ ასე: ინფინიტივის ფორმას ჩამოვაშორათ ინფინიტივი ნიშანი o (თუ ამ ნიშნის წინ უ აღმოჩნდა. ის ვ-დ იქნება წარმოდგენილი სხვა ფორმად). ზმნის ფუძე ბოთლიხურში, ცხადია, შეიძლება მივიღოთ სხვა ფორმისაგანაც სუფიქსის ჩამოშორებით.

რე ჯგუფი კი (უფრო მცირერიცხოვანი) - ა სუფიქსს¹. ორივე ნიშანი დაერთვის უშუალოდ ზმნის ფუძეს.

ა) -უ სუფიქსიანი ნამყო: ლამდ-უ „შეკამა“, ჰიტა-უ „თქვა“, ბიქა-უ „დაიჭრა“, იქა-უ „მისცა“, ჯვარდ-უ „დაწერა“, ბუყ-უ „გაჭრა“, იბხ-უ „აიღო“, განდ-უ „მოსწია“, ბეტა-უ „მოხნა“, ბილ-უ „დადგა“, „გაჩერდა“, კვანდ-უ „მოკლა“, ბაყ-უ „წაიკითხა“, „ჩაიცივა“, ბაჰ-უ „დაცვივდა“, ბუტ-უ „დაკლა“, ჰირჰა-უ „ადგა“, ბერახა-უ „დაწვა“, კანწ-უ „გადახტა“.

ჰულუდი საეყ(ა) ნაყილა ჰიბდუ, ჰაუქმუ იჰუ, გალ'ა ცებ ბექუბა რუშალა ეთუ ლუნდუ რაჰი „მათ წინ წასვლისა შეეშინდათ რა, გადაწყვიტეს ერთ დიდ ხეზე ასულიყვენენ დასაძინებლად“... ნართალუდი, ცებლუდი ცელუხი იზანლა იჰუ, ჰიტაუ აზნაჲ-ბაჰადურხი: მინ ვიხაბასი! „ნართებმა ერთმანეთს ნიშანი უყვეს და უთხრეს აზნაი-ბაჰადურს: შენ არ გაბრაზდე!“... გოვ ჰაბდილილა ლ'უდადუ ჰალა ჰირჰაუ „ის თვალების ფშვნეკით ზე წამოადგა“... მიყუ მისაბ რუშა ბიქაუ გაშაუდი კათუ მიხაჲ-ლალუ, ჰურიუდილა ბილიქა, რუშა ბუშაუ „გზაზე ნანახ ხეს მოეჭიდა იგი ცხენის გასაჩერებლად, მაშინაც ვერ გააჩერა რა, ხე მოთხარა“... ჰიბდილა ჰიბდუ, ბიტივ ლუნდულ'აბ აზდაჰაჰუ ჰეყა ვუქაუ აზნაჲ-ბაჰადურ „შიშითაც შეეშინდა რა, სწორედ მძინარე ურჩხულზე დაეცა (მოხვედა) აზნაი-ბაჰადური“... ილუდი ყილა მაკაუ დიჲ „დედამ კაბა შემიკერა მე“... ინულა იბხუ მინ ჰაბ კათუ? „სად იყიდე (აიღე) შენ ეს ცხენი?“... გოლ'იდი შააჲბაჲ კედა იმჩუ იქაუ „მან შეიხს ორი ვაშლი მისცა“... მაკილუდი ტირი ბეხაუჲჰადა ტორგუდა გუნი ლამდუ „ბაეშებმა წვეთის დაუტოვებლად (ე. ი. ნამცეციც კი არ დაუტოვებით) ყველა ქუმელი შეჰამეს“.

ბ) -ა სუფიქსიანი ნამყო: ამგვარ ზმნათა დიდი ნაწილი სუბი-

¹ განსაზღვრა იმისა, თუ რის მიხედვითაა ამ ორი სუფიქსის გამოყენების არე განიჯხელი, არ ხერხდება (ზოგი რამ ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ქვემოთ). შეიძინევა, რომ ზმნათა ანალოგიური ორი ჯგუფი საერთოდაა ანდიური ენებისთვის (და ხუნძური დიალექტებისთვის) დამახასიათებელი. თითოეულ ჯგუფში შემავალ ზმნათა კონტინგენტიც ამ ენებში არსებითად ერთნაირია. ა სუფიქსი ყველა ამ ენაში ა-დვეა დარჩენილი (ოღონდ საკ. ანდიურში ა აღ-ო). ა-ბოთლიზურის უ-ს კი სხვა ანდიურ ენებში ცვლის ი (რომელიც კამალალურში დაკარგულია). ტინდიურში (საკ. ტინდ. კილოკ.) ორ ჯგუფს შორია სხვაობა მოშლილია (გაბატონდა-ო სუფიქსი, ბოთლიზურის უ-ს ფარდი). საინტერესოა, რომ კახუბატონებმა ყველა ანდიურ ენაში უ/ი ჯგუფში შედის.

ექტური გარდაუვალი ზმნებია¹: ბიყ-ა „მოკედა“, მაყ-ა „წავიდა“, მის-ა „ნახა“, ბაწ-ა „ზილწია“, ჰიბღე-ა „მოვიდა“, ბუკ-ა „იყო“, ბიე-ა „გაიზარდა“, ბით-ა „დაიკარგა“, ბელ-ა „იცოდა“, იბჩ-ა „წაიყვანა“, ბიშ-ა „დაბრუნდა“, ბახ-ა „მოხვდა“, ბორჭ-ა „გაიღვიძა“, რიქე-ა „აინთო“, ბუე-ა „ირწმუნა“, ჰალ-ა „ნახა“, წათ-ა „დაიწვა“, ინქე-ა „შექამა“ (გარდაუვალია), ურღ-ა „იფიქრა“, ჩუჰა „გაიქცა“, აჰა-ა „გაიგონა“, მას-ა „უამბო“, ბეთ-ა „დატოვა“, მაშ-ა „შეკრა“, მუჩ-ა „გარეცხა“, მახ-ა „შვა“, შანშ-ა „დათესა“, ბიჩ-ა „გაყიდა“.

იშიი ჰანლ'ა რიშა „ჩვენ სოფელში დავბრუნდით“... წაჰლა მიშაუ ლ'ენი ხი ჯაჰა გაჰ „ცეცხლი ჩააქრო რა, წყლის მოსატანად წავიდა იგი (ქალი)“... ჰუშაუჰ მისა ცებ ნიკისი ჰანყუ, ჰულ'აქუ ჰალა ასარ ქვანარ „მან ნახა ერთი პატარა სახლი, იქიდან დაინახა ცოტაოდენი სინათლე“... ინულა ვუჰა მინ სუნი: „სად იყავი შენ გუშინ?“... ჰაბ ტაარიული კათუ დინა ჩუჰა „ეს ჯრომ ვთქვი, ცხენი ჩემკენ გამოიქცა“... გოშაუბ წეგრი აჰა ხანიჰ „მისი სახელი ესმა ხანს“... ლე, ვოკუხა ჰეკვა, მინ დენ ბეშთა დიბდა რეჰალ'ა ჰინა! ხადუ ჰვაიდი „ჰეი, მოხუცო (დიდი კაცო), შენ მე გამიწვი ჩემთვის ზღვაში! — თხოვა თევზმა“.

ნამყოს წარმოებასთან დაკავშირებით რიგი საკითხი ისმის.

მიარსული კილოკავი აულ ბოთლიხის მეტყველებებისაგან განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს: ნამყო დროის ნიშნად პირველი ჯგუფის ზმნებში, ე. ი. იმ ზმნებში, რომელთაც უ-სუფიქსი მოულის (ჰიტეჰ „თქვა“, იჰ-უ „გააკეთა“ და სხვ.), მიარსულში-ი გვაქვს სისტემატურად (ჰიტე-ი „თქვა“, იჰ-ი „გააკეთა“, ბიღ-ი „გაჩერდა“, „დადგა“, ბეტე-ი „მოხნა“ და ა. შ.)². მეორე ჯგუფის ზმნები (ნამყოში -ა სუფიქსიანები) მიარსულშიცა და ბოთლიხურშიც განსხვავებას არ გვიჩვენებს.

აულ ბოთლიხის მეტყველებაში ნამყო დროის აბსოლუტის საკუთარი ფორმა არა აქვს, ის ყოველთვის ნამყო დროის ფორმას ემთხვევა. სხვაგვარად: ნამყო დროის აბსოლუტისა და ნამყო დროის გადმოსაცემად ერთი და იგივე ფორმაა გამოყენებული:

¹ ისტორიულად ნ-თემიანები. ნ-თემიანი ზმნები თითო-ოროლადა თუ გვხვდება ნამყოს წარმოებისას „უ ჯგუფში“ (ასეთი მდგომარეობაა საერთოდ ანდიურ ენებში).

² ამ ჯგუფის ზმნებს ნამყოში -ი აქვს ლოდობერიულშიც, ბავალალურშიც, კამალალურშიც (იხ. ზემოთ შწმ).

პიტ-უ ნიშნავს როგორც „თქვა“, ასევე „თქვა-რა“, იპ-უ „გააკეთა“
|| „გააკეთა-რა“, მის-ა „ნახა“ || „ნახა-რა“.

მიუხედავად იმისა, რომ ნამყო დროსა და ამავე დროის აბსო-
ლუტივს საზიარო ფორმები აქვს, ეს ორი კატეგორია ერთმანეთისა-
გან შინაარსეულად კარგადაა გარჩეული. ამას ხელს უწყობს კონ-
ტექსტი (წინადადება), აგრეთვე ზოგი ფორმალური მხარეც
(-ლა ნაწილაკის დართვა აბსოლუტივად გაგებული სიტყვის წინ.
იშვიათად ინვერსიული წყობაც დასტურდება: -ლა დართული სიტყ-
ვა დაშორებულია ან მოსდევს აბსოლუტივად გაგებულ ფორმას)¹.

აბსოლუტივი ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად ხმარებული ფორმაა
ბოთლიხურში და სათანადო მაგალითებს წინამდებარე ნარკვევის
თითქმის ყოველ გვერდზე შევხვდებით. ორიოდ მაგალითი:

ჭუბ ტყეტირა იბჩა, დენ მილილ'ა ვაყა „ის ბატკანი წავეყ-
ვანე-რა, მე ყანაში წავედი“ (იბჩა ნამყოს აბსოლუტივია, ვაყა —
ნამყო)... კედალა ვაცაი ხ'უყაბივ ლანაჲ სანდუ ჰუნწილა ლამდუ,
იდახოზ გალ'ასხოუბ ჰუნწილა ბურალ'აბახა ტინდუ, გაბლა ბარლ'ა,
იშვა რელ'უ იდა „ორივე ძმა[შ], კარგად პურთან ერთად თაფლი კა-
მეს-რა, რაც კი იქ თაფლი იყო თუნგებში ჩაასხეს-რა, ისიც წამო-
იღეს-რა, შინ წამოვიდნენ“ (ლამდუ, ტინდუ, ბარლ'ა აქ აბსოლუ-
ტივებია).

განსხვავებული მდგომარეობაა მთარსულ კილოყავში. ის ზმნე-
ბი, რომელთაც ნამყო დრო ა- სუფიქსით აქვთ ნაწარმოები, აქაც
არ განარჩევენ გარეგნულად ნამყოს დროულსა და აბსოლუტივის
ფორმებს, მაგრამ ის ზმნები კი, რომლებიც ნამყოს -ი სუფიქსით
აწარმოებენ, ნამყოს აბსოლუტივისათვის ხმარობენ -უ სუფიქსს².
მთარსულისთვის პიტე-უ ნამყოს აბსოლუტივია „თქვა-რა“, პიტე-ი
კი — ნამყო „თქვა“ (ბოთლიხის მეტყველებაში ორივეგან პიტე-უ
გვაქვს). მთარსული მაგალითები:

ბაზარლა ბულ'უ (აბსოლუტივია), ნაყა (ნამყო) იშვილ იშვა
„ბაზარი გათავდა-რა, წავედი ჩვენ შინ“... ახატეუსაჲ ჰალალა
პირჰუ (აბსოლუტივია), პიტეი (ნამყო) ჰოგოშეუდი იმუტი „დილით

¹ -ლა ნაწილაკის შესახებ იხ. ქვემოთ „ნაწილაკები“.

² ასეთივე მდგომარეობაა ლოდობერიულშიც: ილ'ე იჰი (ნამყო) ბეჰუხა
ბერთინ უსალა ბეჰუ (აბსოლუტივია), ბელუდა აგ'არლ'ილა ბალუ (აბსოლუტი-
ვია) ჩვენ გავაკეთეთ დიდი ქორწილი, ხარი დავკალით-რა, ბევრ მახლობელს
დაეუძახეთ-რა“. მალა რასადადი ბეტეი (ნამყო) ხური აღაჰაშეულ'ილა ინშეუ-
თალა ბატეჲ „მოლა ნასრჯდინმა მოხნა ყანა ღმერთსა და თავის თავს მორის
(საზიაროდ)“.

ზე ადგა-რა, უთხრა მან მამას¹... ჰუმეუე მისა (აბსოლუტივია) იდა ცებ სურაბ მიეი „მან ნახა ერთი ცუდი გზა“... ჰუმლა იხუ (აბსოლუტივია), ცებ ჰანლ'ალა ვაყა (აბსოლუტივია), ჰინკვა ბიკა-ჯაბ დარუ-თალულა ჰიტეუ (აბსოლუტივია), ბიჩა იდა ჰუმეუდი ჰუმ შოლ'ან „ეს წაილო-რა, ერთი სოფლისაკენ წაეიდა-რა, თაგვის მოსაკლავი წამალიო თქვა-რა, გაყიდა მან ის თიხის ჰურკელი“ (იგულისხმება მისი ფხენილი)².

ნამყოს აბსოლუტივისა და ნამყოს სუფიქსების ურთიერთობა ბოთლიხურში სქემატურად ასეთ სახეს იღებს:

	ნამყო		აბსოლუტივი	
	„ა ჯგუფი“	„უ ჯგუფი“	„ა ჯგუფი“	„უ ჯგუფი“
ბოთლივი		უ		უ
მიარსუ				უ

წეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბოთლიხურის ვითარება მიარსულთან შედარებით მეორეულია³.

¹ ცაადია, აბსოლუტივის ეგვეე ფორმებია გამოყენებული მიარსულში ერთი რიგის აღწერით დროთა წარმოებისას.

² შდრ. აგრეთვე ლოდობერიული ხმების ა-ხე დაბოლოებული ნამყოს ფორმები, რომლებიც ნამყოს აბსოლუტივის ერთგვევიან: ბეჰუხა ინხილა ბაჟა (აბსოლუტივი). რუნა (ნამყო) ინხიდი ლაჰე „დიდი წიაღური მოეიდა-რა, წაილო წიაღურმა ძმები“. ჰარდულ'ი ბიანდა ბაწედილა ბუჰვალუ ჰამახილა, ეჰეილა ვუჰა (აბსოლუტივია) ჰევალა „მთ ნაეს მგლის მიერ მოკლული ვირი და მკვდარი („სიკვდილითაც მოკვდა-რა“) კაცი“.

³ ნამყო დროსა და აბსოლუტივის ერთმანეთთან დამთავვევა, როგორც ჰგავს, ჯარ „ა ჯგუფის“ ხმებშია დაწყებული (ასეთი მდგომარეობაა მიარსულში) შედგე კი „უ ჯგუფის“ ხმებშიც (ბოთლიხურში, სადაც ეს ორი ფორმა ყველგან დამთავ ერთმანეთს). თუ ასეთი ვარაუდი სწორია, შეიძლება გვეფიქრა, რომ თავდაპირველად უ აბსოლუტივის ფორმას აწარმოებდა და ნამყოსთვის შემდგომ იქნა გამოყენებული (წინათ ნამყოს ბოთლიხურშიც აწარმოებდა). ამ მონაცემებისათვის შესაძლებელია ხელი შეეწყოს აბსოლუტივის ფორმათა ხშირ იმარებას აღწერით ფორმებში (მაგ. ჰიტეუ იდა წინათ სტრუქტურულად უდრიდა ხუნძურ აბუნ ბუჟა-ს „თქვა“ პრდ. „თქვა-რა არის“). შემდგომ კი იდა-ს („არის“) გარეშეც ეა ფორმა (ჰიტეუ) დროის ფორმად იქნა გაგებული. ასეთი რამ იდა-ს გარეშე აღწერითი ფორმის გაგება ისეთადვე, როგორც იდა-ს თანხლებით არის) სხვაგანაც შეინიშნება (მაგ. კვარდათა იდა „წერს“ | კვარდათა).

4. მყოფადი. მყოფადის გადმოსაცემად გამოყენებულია -იკაბ სუფიქსი, რომელიც ზმნის ფუძეს დაერთვის. ზ კლასის ნიშანია: გვარდ-იკაბ „დაწერს“, ლამდ-იკაბ „შექამს“, ბუყ-იკაბ „გაქროს“, იქა-იკაბ „მისცეს“, განდ-იკაბ „მოსწევს“, ჰალ-იკაბ „ნახავს“, ბეტა-იკაბ „მოხნავს“, ჰიტა-იკაბ „იტყვის“, მაყ-იკაბ „წავა“, იჰ-იკაბ „გააკეთებს“, ბუკ-იკაბ „იქნება“ და სხვ.

-იკაბ სუფიქსი, როგორც ვთქვით, კლასნიშნინანია. გრამატიკული კლასის ნიშანი უთანხმდება სუბიექტს, თუ ზმნა გარდაუვალია, ობიექტს, თუ ზმნა გარდამავალია:

ვაცოი ჩუჰიკო¹ „ძმა გაიქცევა“... აცოი ჩუჰიკაჲ „და გაიქცევა“... კათუ ჩუჰიკა-ბ „ცხენი გაიქცევა“... ვაცოილ, აცოილ, კათე ჩუჰიკა-ლ „ძმები, დები, ცხენები გაიქცევიან“, ბაწუდი ლამდიკო ვაშა „მგელი შექამს ბიქს“, ბაწუდი ლამდიკა-ბ ჰამახი „მგელი შექამს ვირს“, ბაწუდი ლამდიკალ ვაშალ, აეშილ, ჰამახე „მგელი შექამს ბიჭებს, გოგობს, ვირებს“. დენ ვაყიკო ბუჲახა „მე წავალ ბოთლიში“... ვალლაჰ, დენ დუქუ სანდუ ლიკაჲ მინ ვაყაბ მუსიბახა „ღმერთმანი, მე შენთან წამოვალ, სადაც შენ წახვალ იქითკენ (შენ წასული მხარეებისკენ)“... ჰაჲ, ჰენა ებლა 'ილ'ი იჰიკაბ, ბელეუჰი, ვალლაჰ! „ჰა, ახლა რაღა ვქნათ ჩვენ, არ ვიცო, ღმერთმანი!“... დუჲ ჰუბ დარუ ჰაბ მიყიდილა ბაწაჲ ბილ'იქალა, იშქურ დუბ ღვანი ბუყიკაბ „შენ იმ წამლის მოტანა ამჯერაც თუ ვერ შესძელი, თავს მოგჭირი“... დიბ ჰედირალ'ი ბულ'აბ ნა იშგურ დუჲლა მასიკაბ „ჩემი ხბოს თავგადასავალს მე შენც გეტყვი“... ჰენა-ლ'აბუ მისარუჰუდი, ხანჯარ ბატარალ'ი მაშიკაბ-თალუ „ეხლა რომ ვიპოვი, ხანჯალს წელზე შემოვირტყამო“.

-იკაბ სუფიქსი საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ ბუკი ყოფნა ზმნის მიმღეობას გვაგონებს (ლოდობერიულში ეს სუფიქსი არაჩანს, არც სხვა ანდიურ ენებში გვაქვს იგი), მთარსული კილოკავი ავლენს -იგო სუფიქსს („ანდიგო“ შექამს, იჰიგო „გააკეთებს“...), რომელიც კლასების მიხედვით არ იცვლება. ბოთლიხური -იკაბ და მთარსული -იგო საერთო წარმომავლობისა ჩანს, ოღონდ მთარსულს კლასის ნიშანი დაუკარგავს (ან ო-შია გაუჩინარებული: -იგო < *იგა-ჲ და სხვ.). გ და კ ორივე „ყოფნა“ ზმნის ძირი ჩანს, ან შესაძლოა კ-ს გამჟღერება მთარსულისავე ნიადაგზე იყოს მომხდარი. -ა-ბ მიმღეობის დაბოლოებაა, ამიტომ იჰიკაბ შეიძლება ასე განიმარტოს — „გაკეთებად მყოფი“ (ხუნძ. ჰაბიზე ბუგებ): იშქურ იჰიკაბ — „მე გა-

¹ ო ყველგან ა + ე-საგანაა მიღებული.

კეთებად მყოფი ვარ“ (ე. ი. „მე გავაკეთებ“).

ასეთი დაშვების შემდეგ -იკაბ-ის თავიკიდური ო ინფინიტინი-სეულად უნდა მივიჩნიოთ, მაშინ მყოფადის წარმოება ასე წარმოგვესახება: მყოფადი იწარმოება ინფინიტინგან -კაბ სუფიქსის დართვით.

თავიკიდური ბ-უ (კლასის ნიშანი და მისი თანმხლები ხზოვანი), რომელიც -იკაბ-ს აკლია, დაბრკოლებას არა ქმნის, რადგან ბოთლიხურს ახასიათებს ზოგ ზმნურ ფორმათა (მათ შორის მიმღობათა) წარმოებისას ძირის წინამავალი მარცვლეს მოკვეთა. -კაბ „მყოფის“ მნიშვნელობით ბოთლიხურისათვის მოსალოდნელი ფორმაა. ესეც არ იყოს, -კაბ ამავე მნიშვნელობით, ოღონდ ნეტწილად ოღნავ სახეცვლილი (-კობ); ხშირად გვხვდება:

მალა ნასრუდინ ვაჟა იდა გობ არსიკობ მუსა. ჰუბ დონგიკობ მუსე ჰუშაუ მისა იდა კედა ნართავ „მოლა ნასრედენი წავიდა იქ, სადაც ის ფული იყო (ფული მყოფ-ადგილას); ის ორმო სადაც იყო (ორმო მყოფ-ადგილას) მან ნახა ორი ნართი“.

ასევე იხმარება ჯუჩაკობ „სადაც წიგნია“, აზბარკობ „სადაც ეზოა“ და ა. შ.¹

5. დრო-კილოთა აღწერითი წარმოება. აღწერითი ფორმები ბოთლიხურში საკმაოდ გავრცელებულია. აღწერით შეიძლება იყოს ნაწარმოები თვითონ ზმნა (მაგ., თამაშა იპი „გაკვირვება“ და მისთ. იბ. ქვემოთ), ზმნის კატეგორია (მაგ., კაუზატივი) და სხვ. ნწყობრსისტემას ქმნის აღწერითი ფორმებით დროთა და კილოთა წარმოება.

აღწერითი ფორმა (მხედველობაში გვაქვს დრო-კილოთა წარმოება) შედგენილია ძირითადი და მეშველი ზმნისაგან. ძირითადი ზმნა (ზმნა, რომელიც განსაზღვრავს მთელი აღწერითი კომპლექსის შინაარსს) შეიძლება შეგვხვდეს რამდენსამე ფორმაში: ინფინიტინგში, -ათა სუფიქსით ნაწარმოებ ფორმაში, -ა სუფიქსით ნაწარმოებ ფორმაში. ნამყოფს აბსოლუტივიჰი (რომელიც ბოთლიხის მეტყველებაში მუდამ ნამყოფ დროის ფორმას ემთხვევა)².

¹ საერთოდ მყოფადის წარმოების მხრივ ანდიურ ვნებში კრელი სურათი გვაქვს. ეს დრო აწმყო ზოგადასა და განსაკუთრებით ნამყოფთან შედარებით ახალია.

² შესაძლებელია სხვა ფორმათა (მაგ., მიწლეობების) გამოყენებაც. მაგრამ ასეთი ანალიზური ფორმა უბრალოდ შემადგენელ ელემენტთა ჯანს წარმოადგენს და ახალ პარადიგმატულ ნაკეთა არ ქმნის. ერთია მხოლოდ. აწმყო

მეშველ ზმნად გამოიყენება „ყოფნა“ (იდა „არის“ და მისი სხვადასხვა დრო-კილოს ფორმები)¹. მეშველი ზმნის ფორმა განსაზღვრავს მთელი კომპლექსის გრამატიკულ ფორმას. უმთავრესი მეშველი ფორმებია იდა „არის“, ბუკა „იყო“ (იცვლება კლასების მიხედვით) და ბუკა+იდა (ნამყოს აბსოლუტივი+„არის“).

ამგვარად აგებული აღწერითი ფორმით შეიძლება ვაწარმოოთ ყოველგვარი ნაკვითი (დროები, კილოები, უარყოფითი ფორმები, კაუზატივები და სხვ.), ამისათვის საკმარისია მეშველი ზმნა ჩავსვათ სათანადო ფორმაში (სათანადო დროისა, კილოს და სხვ. აფიქსების დართვით). ცხადია, გასათვალისწინებელია, სათანადო ზოგადი შანაარსი ანალიზური ფორმისა იგუებს თუ არა ამა თუ იმ დროს, კილოს და სხვ.

იმის შესაბამისად, რაც ზემოთ ითქვა, აღწერით ფორმათა ასეთი სქემა შეიძლება წარმოვადგინოთ (სანიმუშოდ ვიღებთ გვარდი -წერა“ ზმნას):

I	II
გვარდი იდა	გვარდათა იდა
გვარდი ბუკა	გვარდათა ბუკა
გვარდი ბუკა იდა	გვარდათა ბუკა იდა
III	IV
გვარდა იდა	გვარდუ იდა
გვარდა ბუკა	გვარდუ ბუკა
გვარდა ბუკა იდა	გვარდუ ბუკა იდა

იმის მიხედვით, თუ რა ფორმაშია დასმული ძირითადი ზმნა, მთლიანად აღწერითი კომპლექსი ამა თუ იმ შინაარსობლივ ელფერს იძენს.

მიმღ. — მეშველი ზმნა ხშირად ცალკე ნაკვთად გაიგება (მაგ. გვარდიხოზ ბუკა „წერდა“, მაგრამ ამისი თქმა გაკვირდება გვარდიხოზ იდა და გვარდიხოზ ბუკა იდა ფორმებზე. სუბიექტური თვალსაზრისის გამორიცხვა ასეთ ფორმათა შეფასების დროს გაძნელებულია).

¹ იდა „არის“ უცვლელია კლასისა და რიცხვის მიხედვით. იდა-საგან დრო-კილოები არ იწარმოება. ყველგან მას ბ-უკი „ყოფნა“ ზმნა ენაცვლება. უარყოფით ფორმებში იდა-ს ცვლის ბუკი (არაცოცხალთა ჯგუფისათვის) ლ'იკი (ცოცხალთა ჯგუფისათვის) ან გუკი (განუარჩევლად კლასისა).

ამ წარმოებათა მნიშვნელობა იხ. ქვემოთ.

აღწერითი ფორმები, რომელთაც ძირითადი ზმნა ინფინიტივე-ში აქვთ, მყოფადის, აუცილებლობის ელფერს ატარებს: ჯვარდი იღა „უნდა დაწეროს, უსათუოდ უნდა დაწეროს, უსათუოდ დაწერს“ (სიტყვა-სიტყვით „წერად არის“), ამ ნაკვეთს აწმყო-მყოფადი შეიძლება ვუწოდოთ ან კიდევ აწმყო-აუცილებლობითი(!)¹. ხშირად ამ ფორმით გადმოიცემა მყოფადი დრო (აუცილებლობითობის მეტი ან ნაკლები ნიუანსით).

ჯვარდი ბუკა (ინფინიტივი + მეშველი ზმნა ნამყო დროში) „უნდა დაეწერა, უსათუოდ უნდა დაეწერა“ (ნამყო-აუცილებლობითი): ძირითადი ზმნით გამოხატული მოქმედება — „წერა“ — უნდა მომხდარიყო წარსულში, რაზედაც ბუკა მიუთითებს (სიტყვა-სიტყვით „წერად იყო“).

ჯვარდი ბუკა იღა „თურმე უნდა დაეწერა“ (თურმეობითი-აუცილებლობითი) ძირითადი ზმნით გამოხატული მოქმედება თურმე აუცილებელი იყო მომხდარიყო წარსულში. იმქურ ჯვარდი ბუკა იღა იმუხა ქალათ „თურმე მამისთვის უნდა მიმეწერა წერილი“ (აუცილებელი ყოფილა მიმეწერა, მოვალე ვყოფილვარ მიმეწერა-და მისთ.).

II

აღწერითი ფორმები, რომელთაც ძირითადი ზმნა ათა აფიქსით აქვთ ნაწარმოები², ზოგადად გადმოსცემს ორი მოქმედების თანადროულობას, რაც შეიძლება გავიანზროთ, როგორც ე. წ. „კონკრეტული“ დროები (იხ. ზემოთ აწმყოს წარმოებასთან დაკავშირებით).

¹ აქ და ქვემოთ ყველა რუმინი პირობითია და მხოლოდ იმას ისახავს მიხნად, რომ ფაქტის გაგებას შეუწყოს ხელი და ტექნიკურად დასახელებისათვის გამოდგეს.

² ათა დაეროვის ზმნია ფქქა (იპ-ი „კეთება“ — იპ-ათა, ჯვარდი „წერა“ — ჯვარდ-ათა, ვიყ-ი „კვდომა“ ვიყ-ათა... (კახუხტიურ ზმნებში კახუხტივისეული ა და აფიქსისეული ა (-ათა) ერთმანეთს ერწყმის, ამასთან ბოლოკიდური ა (-ათა) შეიძლება დაიკარგოს: ჯვარდ-ა-ა „დაწერინება“ — ჯვარდა-ათა — ჯვარდათა). ათა სუფიქსით ნაწარმოები ფორმა ცალკე აღებული ბოთლიხელებს აწმყო დროში მიმღობად ესმით, მდრ. ბოთლ. იპათა, ხუნჟ. ჰაბულებ „მცეთებელი“... წარმოშობით ეს შეიძლება იყოს აბსოლუტივი, თანაც რთული აფიქსით -ა-თა).

ჯვარდათა იდა „ვწერ ახლა, ამ წუთას, საუბრის მომენტში“ აწმყო კონკრეტულია: მოქმედება (აქ „წერა“) და მის შესახებ საუბარი სინქრონულია (სიტყვა-სიტყვით: „მწერალი ვარ“).

ჯვარდათა ბუკა „ეწერდი“ (სიტყვა-სიტყვით „მწერალი ვიყავი“), აქაც იგულისხმება, რომ წერა და რაღაც სხვა მოქმედება ერთდროულად ხდებოდა (მაგ. მინ იშა ვაწა — რიუდი იშქურ ქალათ ჯვარდათა ბუკა „შენ რომ შინ მოხვედი, მე წერილს ვწერდი“). ამ ფორმას ნამყო კონკრეტული შეიძლება ვუწოდოთ.

ამისდაკვალად გვექნება „თურმეობითი კონკრეტული“ — ჯვარდათა ბუკა იდა „თურმე ვწერდი“.

III

როცა ძირითადი ზმნა ნაწარმოებია ზმნის ფუძეზე ა ხმოვნის დართვით (ჯვარდ-ა, იპ-ა და მისთ.), აღწერითი ფორმის მნიშვნელობა ზემოთ განხილული (იხ. -ათა სუფიქსიანი წარმოება) შემთხვევის მსგავსია¹. ოღონდ ორი მოქმედების სინქრონულობას ხაზი არ ესმის. შდრ. ფატიმათი ჯადა იდა, ანდა ფატიმათი იდა ჯადა „ფატიმათი ტირის“².

ამრიგად გვაქვს: ჯვარდა იდა „ვწერ“, ჯვარდა ბუკა „ვწერდი“, ჯვარდა ბუკა იდა „ვწერდი, თურმე ვწერდი“.

მაგალითები სხვა ზმნებზე: ტეიბდა იდა „ცეკვავს“ (შდრ. ტეიბდათა იდა), ვეკა იდა „იცივის“, ვეტა იდა „ხნავს“, ილა იდა ჰიტათა „ღედა ამბობს“ (ხუნძ. ებელ ღიგო აბულე... ხალხური ლექსია). საყურადღებოა, რომ ასეთ ფორმებში გარდამავალ ზმნას ქვემდებარე სახელობითში შეიძლება შეეწყოს (იმა ვეტა იდა „მამა ხნავს“, მაგრამ იმული ბეტა იდა ხური „მამა ხნავს ყანას“)³.

¹ ზმნის ფუძე+ა არ უნდა ავირიოთ გარდამავალ ზმნათა ბრძანებითის ფორმაში (სხვათა შორის განსხვავებდა მახვილმოც: ბრძანებითის ა მახვილიანია) ან „ა ჯგუფის“ ზმნათა ნამყოში. ცალკე ფორმა ჯვარდა, იპა, ვიკა არ იმპარება მეშველი ზმნის ან სუფიქსის გარეშე (მეშველი ზმნა შეიძლება დაშორებული იყოს ძირითად ზმნას, წინ უსწრებდეს მას და სხვ., მაგრამ ამას არსებითად სტოლისტიკური მნიშვნელობა აქვს აქაც და სხვა აღწერით ფორმებთანაც).

² ბოთლიხელებს ჯვარდა, ჯადა და სხვა ანალოგიური ფორმები აწმყოს მიმღობად ესმით და ხუნძურად ასე თარგმნიან კიდევ. ზუსტი ეს არ არის, მაგრამ ჯერჯერობით მათი შინაარსის უკეთესად გადმოცემა ძნელდება.

³ შდრ. ბაპი-მეშველი ზმნით ნაწარმოები ფორმები (იხ. „სიტყვაწარმოება“).

ძალიან ხშირია აღწერითი ფორმები, რომელთაც ძირითადი ზმნა ნამყო დროის აბსოლუტივში აქვთ, ამგვარ აღწერით ფორმათა ზოგადი მნიშვნელობაა შედეგობითობის გადმოცემა.

გვარდუ იღა „დაწერილია“ ან „დაწერე“ აწმყო შედეგობითია: მოქმედება შესრულდა წარსულში, მაგრამ მისი შედეგი გვაქვს აწმყოში (შდრ. ხუნძ. ჰვან ბუგო იმავე მნიშვნ.). ამიტომ ამ ფორმას „აწმყოს“ მნიშვნელობაც შეიძლება ჰქონდეს და ნამყოს მნიშვნელობაც (პილღვა იღა „მოსულია“, „მოვიღა“, კვანდღუ იღა „მოქლულია“, „მოკლა“, ვიღუ იღა „დგას“, „დამდგარია“, „დადგა“). გასაგებია, რომ ზოგჯერ ეს ფორმები თითქოს თურმეობითის გაგებასაც ატარებს (მოქმედება მომხდარია წარსულში, შედეგი ჩანს აწმყოში. აწმყოდან ამოსვლით დასკვნა კეთდება, რომ „თურმე მომხდარა ეს და ეს“). გვარდუ იღა სიტყვა-სიტყვით „დაწერა რა, არის“.

გვარდუ ბუკა „დაწერა, დაწერილი იყო, დაწერილი ჰქონდა“. ნამყო შედეგობითია: ძირითადი ზმნით გამოხატული მოქმედება („წერა“) წარსულში მოხდა, მისი შედეგიც წარსულში ჩანდა. ამ ფორმასაც თურმეობითის მნიშვნელობა შეიძლება მიეცეს, თუმცა მისი ძირითადი მნიშვნელობა ეს არაა (შდრ. ხუნძ. ჰვან ბუკანა იმავე მნიშვნ.): იშქურ გვარდუ ბუკა ქალათ. „მე დაწერე წერილი“.

გვარდუ ბუკა სიტყვა-სიტყვით „დაწერა რა, იყო“.

გვარდუ ბუკა იღა „თურმე დაწერილი იყო, თურმე დაუწერია“ — თურმეობითი შედეგობითია (ხუნძ. ჰვან ბუკუნ ბუგო), სიტყვა-სიტყვით „დაწერა რა, იყო რა, არის“.

კ ი ლ ო

ყველაფერი, რაც აქამდე ზმნის შესახებ ითქვა, თხრობით კილოს შეეხება. ქვემოთ ბრძანებითი, პირობითი და ნატვრითი კილოების წარმოებაზე შევჩერდებით.

1. **ბრძანებითი კილო.** ბრძანებითი კილო (წართქმითი ბრძანებითი) იწარმოება ზმნის ფუძეზე -ი ან -ა სუფიქსის დართვით: გარდაუვალი ზმნები ი ფორმანტს იღებენ, გარდამავლები კი ა-ს. ბრძანებითის სუფიქსი მუდამ მახვილიანია.

ხმოვანფუძიან გარდაუვალ ზმნებში -ი-ს ნაცვლად -ა გვაქვს (ი → ა). ასეთივე მდგომარეობაა ვ-თი დაბოლოებულ ფუძეებთან (ვ-ი → უ-ა; შდრ. „ფონეტიკა“, გვ. 18).

კაუზატიურ ზმნებს, როგორც გარდამავლებს, ბრძანებითი, ცხადია, მულამ-ა აქეთ. ერთი და იგივე ზმნა სხვადასხვა სუფიქსით გაფორმებული სხვადასხვაგვარია გარდამავლობის მიხედვით (მაგ., საარდ-ი! „იტრიალე!“ გარდაუვალა, მაგრამ საარდ-ა! „ატრიალე!“ გარდამავალია). როგორც ჩანს, ბოთლიხურში გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების გარჩევა ამ 'ნემთხვევაში მორფოლოგიურად ხერხდება'.

გარდაუვალი ზმნები		გარდამავალი ზმნები	
ბილ-ი!	„დადექ!“	ვანდ-ა!	„მოსწიე!“
ქაარდ-ი!	„გაიქეც!“	კვარდ-ა!	„წირე!“
ბიყ-ი!	„მოკვდი!“	ბით-ა!	„დაკარგე!“
ბით-ი!	„დაიკარგე!“	მას-ა!	„უამბე!“
ბერახხ-ი!	„დაწექ!“	ბერახხ-ა!	„დააწვინე!“
ველ'-ი!	„წადი!“	იქაა ქა!	„მიეცი!“
ბაპ-ი!	„დაცვივდი!“	ჰიტა-ა! ტა!	„თქვი!“
ტიდ-ი!	„უყურე!“	ხაუდ-ა!	„სვი!“
ინქუ-ა!	„ქაჰე!“ (გრდუფ.)	ლამ-და!	„ქამე!“

ხაუდა შიიჟუ, მიწაა ხუქიმა? „დალიე რბე, ტკბილი არ არის?“
 ჰაჯი-მაჰამა ინალ'ილა ვაჟა, მაწაა ჰუმაჟუ ჰარკაუხი! „ჰაჯი-
 მაჰამა სად წავიდა, ჰკითხე მის ცოლს!“

მასა, ებხულა დუჟ ყორო? „მითხარი, რა გინდა შენ?“
 ლე, სარი, სარი, ბილი! დუტი მაწი ნალარ იდა! „ეი, მელია,
 მელია, გაჩერდი! შენ რაღაც უნდა გკითხო!“

არა ტიდი, ჰაბ ებხულა, ბოლ'ონ! „აქეთ მოიხედე, ეს რა არ-
 ის, ლორო!“

ჩუჟანი, არა ხვა? მუწიე! „გაიქეცი, აქ მომიტანე თუნგი!“ დუჟ
 ჰიჟჟუჟ ყორეუქიმა? მიდილ'ა რელ'ი! „შენ მსხალი არ გინდა? ბალ-
 ში წავიდეთ!“

ასაალამ-ალეიქუმ! რეშქუჟ კათუქუ ჰეყარუ! „გამარჯობა! ჩამო-
 დი ცხენიდან!“.

¹ ანალოგიური რამ შეინიშნება ხუნძურშიც (ე გარდამავალ ზმნათა ბრძანებითშია ჩვეულებრივიდ, ა კი გარდაუვალ ზმნათა ბრძანებითში, მაგრამ გამო-
 ნაკლისიც გვაქვს). გარდამავალი და გარდაუვალი ალ ზმნები ბრძანებითში უნდა
 გაირჩეს. სხვა ანდიურ ენაშიც (ტინდიურში, ბავვალალურში, კამალალურში...).

² ხ „აღება, ყიდვა“ ბრძანებითში ხვ-ს გვიჩვენებს.

არის რამდენიმე ზმნა (ბუკი „ყოფნა“, ვაფი „წასვლა“, და ჰინ-
ლვი „მოსვლა“), რომლებსაც ბრძანებითის მაწარმოებლად -ბა
ბოლოსართი აქვთ: ბუკუ-ბა! „იყავ!“ ვა-მა! (←*ვააბა) „წადი!“ ლო-
ბა! (←*ღე-ა-ბა!) „მოდი!“ სამივე ზმნა ერთპირიანია და მასთან
კლასის ნიშნის მქონე. აი მათი ფორმები ყველა კლასში:

I	II	III	მრ. რიცხვი!
ვეკუ-ბა!	აკუ-ბა!	ბუკუ-ბა!	რუკუ-ბა!
ვა-მა!	აა-მა!	მა-მა!	ნა-მა!
ლო-ბა!←ღეაბა!	ლა-ბა!	[ლა-ბა!]	ლა-ბა!

-ბა ნიშნის წინ ყველგან ხმოვანია (ვეკუბა! და ზემდ). იგი ცი-
რისეული არაა, ვაბა! და ლობა!-ში კი მისი არაძირეულად მიჩნევა
ჭირს, თუმცა შეუძლებელი არაა¹. ვაპა, ააპა, მაპა, ნაპა-ში ყველ-
გან ფონეტიკური ცვლილებაა მომხდარი ფუძისეული ნაზალური
ხმოვნის წყალობით.

ჰილელე „მოსვლა“-ზმნის ბრძანებითში ჰი-ნაწილი არ მონაწი-
ლეობს. როგორც ვიცით, მისი ჩამოკლება უჩვეულო არაა. ამ
ზმნის ბრძანებითი ერთადერთი გამონაკლისია, როცა ჰი-ელემენტის
მოკვეცა არათავსებელია. რაკი ნაზალური ხმოვანი ფორმიდან
გამოირიცხა, ცხადია, -ბა ნიშანს ფონეტიკური ცვლილება არ გა-
ნუცდია. ლობა! (I კლასი) „მოდი!“ მიღებულია ღეაბა-საგან, სს-
დაც ვ კლასის ნიშანია. ღაბა-ში დეკარგულია II კლასის ნიშანი.
III კლასის ფორმა არ იხმარება (მის ნაცვლად ბელ'-ი-ა გამოყე-
ნებული: არა ბელ'ი! „აქ მოდი!“ პირუტყვს ეტყვიან. ბელ'ი წასვ-
ლასაც ნიშნავს: ბელ'ი უდაქუ! „წადი აქედან!“ მრავლობით რიცხვ-
ში კვლავ ღაბა იხმარება.

ღაბა, ილ'ი ჰავ ჰირქილდარა ბეყადა ჰირქუ ჰანი ბეთი „მო-
დი, ჩვენ ამის ადგომამდე სასწრაფოდ ავდგეთ რა, სოფელი დავ-
ტოვოთ“.

არა ღობა! არა ღობა-თალუ, ბებელუ ჰუშუხი ჯართილი „აქ
მოდი! აქ მოდი-ო, დაუძახა მას როკაპმა“.

გვა, ჰაბ ღანილა დუა-და, ვაბა ბატა! დილ'იქუ სანდუ ჰი-
ლვი ბეჭექუი! „აპა, ეს პური შენ, მომშორდი (წადი ცალკე)! ჩემთან
წამოსვლა არ შეიძლება!“

¹ ე. ი. ბა — ა-ბა: ღობა! — ღე-ა-ბა! ვუკუბა! — *უუკუ-ა-ბა! ანა — *აფე-
ა-ბა და მისთ.

პაჭკაახი ვუკუბა! მასა დიჭი, ებლა ბულუ! „დაჯექი (ძირს აყავ!) მითხარი, რა მოხდა!“¹

2. პირობითი კილო. პირობითი კილოს საწარმოებლად ბოთლიხურს ორი სუფიქსი აქვს: -ლა და-ხვალა. მათი ფუნქცია ერთნაირი არაა: -ლა-თი ნაწარმოები ფორმები აწმყო-მყოფადის შინაარსს ატარებს (ქართულადაც აწმყოს ან მყოფადის კავშირებითი ითარგმნება), -ხვალა-თი ნაწარმოები კი ნამყოს გადმოსცემს (ქართულად რომ თურმეობითი II-ით ითარგმნება).

იმ წინადადებას, რომელსაც შემასმენელი პირობით კილოში აქვს. შეიძლება ნაგაპ („თუ“, „იმ შემთხვევაში, თუ“...) სიტყვა უძლოდეს წინ. მისი ხმარება არაა აუცილებელი.

-ლა ფორმანტი დაერთვის ფორმას, რომელიც აგებულია ასე: ზმნის ფურე + ა:

ბუკა-ლა „თუ არის; თუ იქმნება; რომ იყოს, რომ იქნებოდეს“.

იქა-ლა „თუ აძლევს; თუ მისცემს, რომ აძლევდეს, რომ მისცემდეს“.

ღვა-ლა „თუ მოდის, თუ მოვა, რომ მოდიოდეს, რომ მოვიდოდეს“.

მაგალითები წინადადებებში: ნაგაპ მინ ღვალა, არს-ი ქიკაბ „თუ შენ მოხვალ, ფულს მოგცემ“.

ახარა დიკუ არსი ბუკალა, ღენ ბაზარა ჰაყიკაა „ხვალ თუ ფული მექნა, მე ბაზარში წავალ“.

მინ ჰუბ ხაბარ ღილა მასალა, ღენ ვეცაიხაე „შენ ამ ამბავს მეც თუ მეტყვი, გამიხარდება“.

იშქურ ხური ბეტალა, ღიხ ზიუ ბაწე „მე თუ ყანას მოვხნავ, (შრომა) ღდეს გამოვიმუშავებ“.

ღუვ ვაშა ინალა ვაყა-თალუ, მაწალა, ჩანა ვაყა თალუ, ჰიტა! „შენი ძმა სად წავიდაო თუ გკითხოს, სანადიროდ წავიდა-თქო, უთხარი!“

ილიე იმამ შამილ ვახარათა იდა; ნაგაპ ჰუვ ვიყალა, ეველი-ლახი იმაძლუნ ვუქიკო „ჩენი იმამი შამილი ბერდება; თუ ის მოკვდა, ვინ უნდა იქნეს იმამი?“

ხუყაბ ხეადი იშთა ჰიბ შაქვასა ბაჰალა-ლა ყვარილი-ტიფი ჩანჩალა-ლა, ღვანეკვაშაუბ ყაბ ბილო ბეთუეჟი „ქარგი ძალლი,

¹ თუ ბრძანებითის ფორმას დავერთავთ რთულ სუფიქსს -ლა-ხა-ს,—თხოვნით ბრძანებითს ვიღებთ: კვარდალახა! „დაწერე რა!“ ვუკუბალახა! „ჩყავ რა!“ და ა. შ.

რამდენიც უნდა მოშივდეს, გაკირვებაშიაც რომ შეინახო, პატრონის ფარებს არ დატოვებს“.

მისალა (ინფ. I კლ. ვისი „ნახვა“), რომელიც ნიშნავს: „თუ რომ ნახო || იპოვო“, ხშირად პირობითი კილოს მაწარმოებელ აფექსამდვა ჩამოქვეითებული, საკუთარი ზმნური სემანტიკა დაკარგული აქვს:

ჰულა მისალა, ჰაბ მიყიდი მისაბ ბეჟუნ ჟილალი ყინდააკაბ თალუ „თუ ასეა (თუ ასე ვნახო) ამგზის ნაპოვნ ნემსს ხალათზე მივიბნეე“.

რელ'ი დიქუ სანდუ, ამმა ბეხუტუ ვიყირკურუ ჰიბდი ვუკი ვისალა, ლილა ღვაბასი! „წამოდი ჩემთან, მაგრამ შემდეგ სიკვდილისა თუ შეგეშინდება (სიკვდილისაგან შეშინებდა ყოფნა თუ ვნახე), წამოსვლითაც ნუ წამოხვალ!“

ფრაზები, რომლებიც ჩვენ თუ კავშირის შემწეობით ვთარგმნეთ, შეიძლება კავშირებითითაც იქნას თაოგმნილი, მაგ., ღუვ ვაშანალა ვაფყა-თალუ მაწალა... „შენი ცმა სად წავიდაო, რომ გკითხოს (თუ გკითხა)“... ნაგაპ ჰუვ ვიყალა... „ის რომ მოკვდეს, თუ ის მოკვდა“ და ა. შ.

-ხვალა სუფიქსი ნამყო დროის ფორმას ერთვის: გვარღუხვალა „რომ დაეწერა“, ბაჟუ-ხვალა „რომ წაეკითხა“ ბეტაუ-ხვალა „რომ მოეხნა“, ბუკა-ხვალა „რომ ყოფილიყო“ და ა. შ. უფრო ჩვეულებრივია აღწერითი წარმოება: გვარღუ ბუკა-ხვალა „რომ დაეწერა, ბაჟუ ბუკა-ხვალა „რომ წაეკითხა“, მაწაუ ბუკა-ხვალა „რომ შეჰკითხებოდა“, ბუკა ბუკა-ხვალა „რომ ყოფილიყო“ და მისთ., ე. ი. ნამყო დრო (აბსოლუტივი ამ დროისა) + ბუკა-ხვალა: დიბ არსი ბუკახვალა, იშქურ ხი ბუკა ბურთინა „მე ფული რომ მქონოდა, ნაბადს ვიყიდდი“.

იშქურ ქალათ გვარღუ ბუკახვალა, ღუჭი მასი ბუკა „მე წერილი რომ დამეწერა, შენ გეტყობი“.

სუნი მინ დიხა ჰილღვა ვუკახვალა, იშქურ ღუჟ არსი ქაი ბუკა „გუშინ შენ ჩემთან რომ მოსულიყავ, ფულს მოგცემდი“.

ჰაბ რეყა ბუყიჰადა ბეხაუ ბუკახვალა, დენ ჰალ'აა ურუსალუ-დი ვიქაი ვუკიჰა „ეს ხელი მოუჭრელი რომ შემრჩენოდა, მე აქ რუსები ვერ დამიჭერდნენ“ (შამილი ამბობს ჰაჯი-მურადის შესახებ).

გურეიაშაუბ მუსარე დენ ვუკახვალა, იშქურლა ჰუბლა იპი ბუკ-ათალუ, რაკეარა ბუქაუ ჰაშაუქუ „ქართველის ადგილას მე რომ ვყოფილიყავი, მეც ასე ვიზამდიო, გულში გაივლო მან“.

ეს სუფიქსი მარტივი არ უნდა იყოს. გამოიყოფა პირობითობის მაწარმოებელი -ლა (ხვა-ლა), ხვა ნაწილი კი აუხსნელია. შეიძლება -ხვა დამოუკიდებლად არსებული ი-ბ-ხ-ი „ალება“ („ყიდვა“) ზმნის ძირიდან იყოს: ნაწარმოები. ხ, როგორც ენახეთ, ბრძანებითში ხვ-ს სახით გვხვდება¹.

მეორე მხრივ ხვა-ლა შეიძლება ხვ ნაწილაკს შეიცავდეს (იბ. ქვემოთ ნაწილაკები).

-ხვალა-თი ნაწარმოები ზმნები ნამყოფს შინაარსს ატარებს, რადგან ეს სუფიქსი მუდამ ნამყოფს დროს (თუ ნამყოფს დროის აბსოლუტივს, სულ ერთია) ერთვის.

სისრულისათვის შევნიშნავთ, რომ -ხვალა სახელებშიც გვხვდება და ნიშნავს „ან“, „მაინც-ლა“.

ვაცოიხვალა ძაცოიხვალა ბედა! „ნმას ან დას დაუძახე!“

დივ ვაშაშაუბ თომონგი-ხვალა იბხუმა მინი? „ჩემი ვაჟის თოფი მაინც ჩამომიტანე? (თოფი-ლა მაინც)“.

ასეთი ფუნქცია არც ზმნასთანაა გამორიცხული:

ილა ინქვა-ხვალა, ბეყა ჩადი! „დედამწჰამოს მაინცა, რომ ჩქარა მომჯობინდეს!“

3. ნატვრითი კილო. ორი ბოლოსართია ამ კილოს გადმოსაცემად -ბუ- და -ბე. პირველი მათგანი ზმნის ფუძე + ა-ს დაერთვის, მეორე კი ინფინიტივს (-ა-ბუ, -ი-ბე). ამ ნიშანთა შორის ნიუანსური სხვაობაა: -ბუ ისეთ ნატვრას გამოხატავს, რომელიც ახლავე უნდა შესრულდეს, -ბე კი უფრო შორეულ მომავალს განეკუთვნება (და ნაკლებად კონკრეტულია).

	-ბუ	-ბე
გვარდ-ა-ბუ!	„გეწეროს!“	გვარდ-ი-ბე!
იქა-ა-ბუ!	„მოგეცეს!“	იქა-ი-ბე!
ვიც-ა-ბუ!	„მომკვდარიყო!“	ვიც-ი-ბე!
მის-ა-ბუ!	„გეპოვნოს!“	მის-ი-ბე!

დუბ თალეჰ ბიჰაბუ, ეფილა მინ ჯადა ვაჰათა? „ბედნიმც გაგიქრა (შენი ბედი დაიშრიტოს), რად ტირი?“

აჰამად, დუჰ თალეჰ ჰაბუ, დენლა სანდუ ჩა! „აჰამად, აგრემც გაიხარე (პრდ. ბედნიმც მოგეცა), მეც თან წამიყვანე!“

¹ სხვა ფორმებშიც გვხვდება ხ ხვ-ს სახით (ინფინიტივში, ნამყოფში), მაგრამ სპორადულად.

ვამ, დღე ნაცვანა მისაბუ! „ეაი, შენ, წყეულიმცა ხარ“ (ზედმიწ. „წყეველა გეპოვოს“).

მიყი ბიტიბე, მიყი ბიტიბე, დადი! „კეთილი გზა, კეთილი გზა, მამილო!“ ზედმიწ. გზა სწორი(|| წრფელი) გქონდეს! (ასე ლოცავენ მიმავალს).

ლეღი ყაბულა მისიბე! „პირის დასტური გენახოს!“ (ასე მიმართავენ მორწმუნენი მარხვის¹ დასრულების შემდეგ, ბაირამის დღეს, ერთმანეთს. შინაარსი ესა ჭაქეს: შენი მარხულობა მიეღოს ღმერთსაო).

ბარაქალა, დივ ვაშა, ვეჭუხა ვუელიბე! „გმადლობ, ჩემო ბიჭო, დიდი გაზრდილიყო!“

რაზი ხურბიბე (← რეჰა-ზიუ ხურყაბირიბე) „ღღე-ღამე („ღამე-ღღე“) კარგი გქონდეს!“ (გამოთხოვებისას იტყვიან).

ვაშა ბარქალ'ი ვისიბე! ასე მიმართავენ იმას, ვისაც ვაჟი შეეძინა (ხუნძ. ვას ბარაქათ ბუგვე ვათაგი!) „ვაჟი ბარაქიანი, საკეთილო, ყოფილიყო, გვენახოს“, მსგავსადვე შეიძლება მიმაოთონ ვინაც ძროხა იყიდა: ზინი ბარქალ'ი მისიბე! და სხვ.

კ ა უ ზ ა ტ ი ვ ი

ბოთლიხურ ენას კაუზატივი კარგადა აქვს გამოხატული. კაუზატივი იმაზე მიუთითებს, რომ მოქმედება სხვისი შეწევობით სრულდება.

კაუზატივში დასმული ზმნა ბოთლიხურში მუდამ გარდამავალია. კაუზატიური ფორმა ხშირად გამოყენებულია არა საკუთრივ კაუზატიური შინაარსის გადმოსაცემად, არამედ გარდაწვევალ ზმნად².

ბოთლიხურში გარდამავალი ზმნის მორფოლოგიურ-სინტაქსური ნიშნებია სუბიექტის დასმა-ერგატივში და - ა სუფიქსი ბრძანებითში. რაც შეეხება გვარს; იგი გადმოცემულია არა რაიმე აფიქსით ზმნაში, არამედ მთელი კონსტრუქციით (რაც ქვემდებარე-დამატებას აღნიშნავს, ერთი მხრით, და მათს ბრუნვებს, მეორე მხრით, გულისხმობს). ამდენად ბოთლიხურში გვარის საკითხი — შესიტყვების საგანია.

¹ მარხვას ღელი რიჰაი, ე. ი. „პირის კერა“ ჰქვია (ხუნძ. კალ ქავეზე — იგივეა).

² გარდაუვალი ზმნური ფუძის გააქტიურება კაკაუზატიურების გზით ხდება, მაგ., ბიტი „გაწყვეტა“ („გაწაღა“), ბიტა „გაწყვეტა“ („გაწყვიტა“) და სხვ.

კაუზატივის ფუნქცია გარდაუვალ ზმნებთან ბოთლიხურში ისაა, რომ ასეთი ზმნები გარდამავლად აქციოს (მაგ., ასე: კვდება — მოაკვდინა, წევს — აწვენს, ხედავს — უჩვენებს და მისთ.).

კაუზატივის -ა სუფიქსი აწარმოებს¹. იგი უშუალოდ დაერთვის ზმნის ფუძეს და ყველა სუფიქსს წინ უსწრებს.

კაუზატივის წარმოება შეიძლება ორგანულად და აღწერით. ამ უკანასკნელს ორი სახეობა აქვს:

ა) ინფინიტივი (კაუზატივში) + ამაღ იპი, მაგ., ჯვარდაჲ ამაღ იპი „წერინება“. ჯვარდაჲ ინფინიტივია („წერიდება“), ყამალ იპი შესიტყვებაჲ და ნიშნავს „ცდილობა“, „იძულება“. ამაღ არაბული عمل („ის მუშაობდა, შრომობდა, მოქმედებდა“)-დან მოდის. იპი კი ინფინიტივია „კეთება“, „ქმნა“ ზმნისა. ამგვარად, ჯვარდაჲ ამაღ იპი სიტყვა-სიტყვით ასე ითარგმნება: „წერინებად იძულებულ ყოფნა“.

ბ) მეორე სახეობა ბილაჲ-მეშველი ზმნის დახმარებით იწარმოება. იგი დაერთვის ზმნის ფუძე — ა ფორმას, მაგ. ჯვარდა ბილაჲ „წერინება“, ბილაჲ ინჟინიტივია (კაუზატივში!) ბილი „დგომა“ ზმნისა და „დაყენება“-ს ნიშნავს. ჯვარდა ბილაჲ ასეა აგებული „წერა დაყენება“.

ღრო-კილოთა წარმოებისას იცვლება ამ წრთულ ფორმათა ბოლო წევრი იპი და ბილაჲ. მათი სათანადო ფორმა განსაზღვრავს მთელი კონსტრუქციის მორფოლოგიურ რაობას.

კაუზატივის ბოთლიხურში აქამდე განხილული ყველა ფორმა აქვს. ინფინიტივის ნიანად მუდამ -ჲ-ა, რადგან იგი კაუზატივის ა ხმოვნის შემდეგ ხვდება (აი → აჲ), მასდარის -რ კი ამ -ჲ-ს დაერთვის:

ინფინიტივი	მასდარი
ჯვარდ-ა-ჲ	ჯვარდ-ა-ჲ-რ „წერინება“
ბელ-ა-ჲ	ბელ-ა-ჲ-რ „ცოდნინება“
ბუკ-ა-ჲ	ბუკ-ა-ჲ-რ „დადება“ ²
ნაკვ-ა-ჲ	ნაკვ-ა-ჲ-რ „დასმა“ (მაგ. ცხენზე და მისთ.)

კაუზატიურ ზმნებთან ირიბი დამატება -ჟუ-იან ლოკატივში დაისმის, იშვიათად -ხი-ანშიც.

¹ ლოდობერიულში (და რიგ სხვა ანდიურ ენაში) -ალ გვაქვს.

² ბუკაჲ კაუზატივია ზმნისა ბუკი „ყოფნა“. სემანტიკური გადასვლა! „ყოფინება“ — „დადება“ თავისთავად ცხადია.

აწმყო ზოგადი ორგანულ წარმოებაში არა გვაქვს, არა ჩანს იგი ბილაჲ-ით ნაწარმოებ კაუზატეებშიც. ამ დროში კაუზატეი მუდამ ამაღ იჭი-ან წარმოებას იყენებს, რადგან მხოლოდ ამას აქვს ზოგადი აწმყო (თუ რატომ, ეს ადვილი ასახსნელია: ცვალებადი ნაწილი იჭი უშუალო გზის ფორმაა და, ცხადია, აწმყო ზოგადი ეწარმოება). ამრიგად გვექნება:

გვარდაჲ ამაღ იჭე „ვაწერინებ“, ბელაჲ ამაღ იჭე „ვასწავლი“, ჰირქაჲ ამაღ იჭე „ვაყენებ“, ხეუდაჲ ამაღ იჭე „ვასმევ“ და მისთ.

ნამყო დრო იწარმოება ზმნის ფუძეზე -თ სუფიქსის დართ-ვით. -თ მიღებული უნდა იყოს კაუზატეის ა ნიშნისა და ნამყო დროის უ-ს შერწყმით (ა-უ → ავ → ო; შდრ. მსგავსი მოვლენები [კლასის ნიშან -ე-სთან: ბ-უცა-ვ → ბ-უც-ო „ქარგი“ და მრავალი სხვა).

გვარდ-ო (← გვარდ-ა-ე) „დავაწერინე“, მაკავ-ო „შევაკერინე“, იშა-ო „დავაკეტინე“, ლამდ-ო „ვაქამე“. ჰირქა-ო „ავაყენე“, ბიყ-ო „მოვაკვდინე“, ბით-ო „დაეკარგე“ და მისთ.

მყოფადი მიიღება ინფინიტივზე (კაუზატეისა) -კაბ მყოფადი დროის ნიშნის დართვით.

გვარდაჲ-კაბ „დავაწერინებ“, კევანდაჲ-კაბ „მოვაკვლევინებ“, ბეტაჲ-კაბ „მოვახვენეინებ“, ჰირქაჲ-კაბ „ავაყენებ“. ლამდაჲ-კაბ „ვაქმევ“, ბითაჲ-კაბ „დაეკარგავ“ და მისთ.

იშუურ ჰანაუქუ ჰინგურ იშაათ იდა „მე ამას თანჯარას ვაკეტ-ინებ“... დოშეჲდი თაძაქუ შუნდა ამაღ იჭე დიქუ „ის თამბაქოს მასუნებინებს ხოლმე მე“... დოლ'იდი ლაზირათიქუ მაკავო ჟილა მან ლაზირათს შეაკერინა კაბა“... ბიშთიდა ჰიდი ყვარალ ბალა-ლუხი ბელაჲ ამაღ იჭა ლი! „თქვენი ნახვის მსურველ ხალხს აცნობეთ (აცოდინეთ), საყურებლად მოვიდნენ!“... დიე იმა ლუნდუ ვა-ჰუ, ამმა მინ ვილი, იშქურ ჰასაათი ჰირქაჲკო! „მამაჩემმა დაიძინა, მაგრამ შენ მოიცადე, მე ახლავე ავაყენებ!“... ხახაბაყუ ჰინწა-ქუ ჰეყა ღვანილა ბუკო ლუნდუ ვაჰუ „მათხოვარმა ქვაზე თავი მის-

¹ აქედან ჩანს, რომ კაუზატეში (უფრო ზოგადად: გარდამავალ ზმნებში) ნამყო დროის ნიშანი მუდამ უ-ა (და არა ა!), რომელიც კაუზატეის -ა-სთან შეხვედრისას თ-ს ქნის. შდრ. ნამყო:

უშუალო გზა	კაუზატეი
გვარდ-უ „დაწერა“	გვარდ-ო (← გვარდ-ა-უ) „დააწერინა“
ბ-იყ-ბ „მოკვდა“	ბ-იყ-ო (← ბ-იყ-ა-უ) „მოაკვდინა“

დო-რა, დაიძინა“... ჰულ'იდი საარდათ(ა) ილა ჰატეულა მუჩულა-
ლ'ი ხეაბუ „ის ატრიალებს შვიდ ქარის წისქვილს“... იშქურ ბა-
წაჟაბ ჰუბ ვინო დუქუ ბეტარა იშთულა მინუთალ'ი ჰინუ „მე მო-
ვატანინებ იმ ღვინოს შენთან ხუთ წუთში“... მუჩუ ფუდიხო ჰეკ-
ვაშაუდი ცალაბ მიყარალ'ი ყალალ'აუქუ ფუდაბ მუჩულადი ტორ-
გულა გამა ბესეუხა საარდო! „ქარის მბერაჟმა კაცმა ცალი ცხვირის
ნესტოდან დაბერილი ქარით ყველა გემი უკან გააბრუნა!“

უარყოფითი ფორმები

ბოთლიხურს სხვა ენათა მსგავსად (ხუნძური; ანდიური, ტინ-
დიური...) შეუძლია ზმნური შინაარსის უარყოფითი ფორმა ცალკე
ნაკვეთით გადმოსცეს, ე. ი. „ვაკეთებ“, „გავაკეთე“-ს გვერდით არ-
სებობს ორგვანულად ნაწარმოები „არ ვაკეთებ“, „არ გავაკეთე“
და მისთ. სათანადო უარყოფითი კორელატი ყოველგვარ დადებით
ფორმას აქვს და, ამგვარად, უარყოფითი უღვლილებაც კარგად
ჩამოყალიბებულ სისტემას ქმნის.

უარყოფითობის მაწარმოებელ სუფიქსად ჩვეულებრივ ჰ თან-
ხმოვანი გვევლინება ი ხმოვნითურთ (-ჰი). პირველ ყოვლისა ილა
„არის“ ზმნის უარყოფით ფორმებს უნდა გავეცნოთ, რადგან სხვა
ზმნათა ამდაგვარივე ფორმის მისაღებად ისაა გამოყენებული. „არ
არის“ (აწმყო დრო) ბოთლიხურად საშინაირად გადმოიცემა: ხუქი,
ლ'იქი და გუქი. ხუქი არაცოცხალთა უარყოფისას იხმარება, ლ'ი-
ქი ცოცხალთა უარყოფისას, ხოლო გუქი — ორივეგან.

დიჭურუ გვანზი ხეარჩამულ'ი ენკეალა ლ'იქი-თალუ, ჰიტეუ
ჰააჯი-მურადიდი „ჩემზე უკეთესი ხმლოსანი არავინააო, თქვა ჰაჯი-
მურადმა“... ლაბა, ლაბა, ჰიბდაბააი! დივ ვაცოი იშტე ლ'იქი „მო-
დი, მოდი, ნუ გეშინია! ჩემი ძმა შინ არაა“... ჰუბ ადამალუბ მი-
წაელ'ი ილ'იბ ურლალ ხუქი „ამ ადამიანთა ჰოროებს ჩვენ ყურად-
ლება არ მივაქციოთ (ჩვენი ღარდი არაა)“... ჰაბთუბ გვანზი
თამაქუ ინუკეალა დუნელე ხუქი „ასეთი კარგი თამბაქო არსად
ქვეყანაზე არაა“... ჰენა შამილიბ ზამან ხუქი (გუქი) „ეხლა შამილის
დრო არაა“... ჰუბ მუსე ტიონიხი ყაჩაღალ რუკა, ამმა ჰენა ცეგ-
დალა გუქი „იმ მხარეს ბევრი ყაჩაღები იყვენენ, მაგრამ ახლა ერ-
თოც არაა“.

უარყოფით ფორმას თავისი მასდარი აქვს: ბეტეიქირ „არ
ხენა“, კვარდიქირ „არ წერა“, ბიციქირ „არ კვდომა“ და მისთ.

დარც ბელიტირ სულალ'ი ბაჰიხაბ ნა იდა „გაკვეთილის არ ცოდნა სირცხვილია (სირცხვილი რამ არის)“.

ფორმა ნაწარმოებია ასე: ინფინიტივი დადებითი ფორმისა + ჰე უარყოფის სუჟიქსი + რ მასდარის ნიშანი. ამ რ-ს გარეშე (ბეტე-იტი, ჯვარდიტი და სხვ.) ფორმას ინფინიტივის გაგება უნდა ჰქონოდა და აქვს კიდევ, მაგრამ იშვიათად იხმარება.

აწმყო-კონკრეტულის უარყოფითი ფორმა იწარმოება აღწე-რით: ამავე დროის დადებით ფორმაზე ხუტი ან ლ'იტი სიტყვების დართვით. თუ ზმნა გარდაუვალია, -ხუტი || ლ'იტი სუბიექტს (ქვემ-დებარეს) ეფარდება, ხოლო თუ გარდამავალია — ობიექტს (დამატებას):

რიტაჟუ ბიჟათა ლ'იტი „ირემი არ კვდება“... დიხ ილა მა-კავათა ლ'იტი „დედაჩემი არ კერავს“... ანზი (წაა) ბაჰათა ხუტი „თოვლი (წვიმა) არ მოდის (ცვივა)“.

ზმნა, რომელსაც სუბიექტი მიცემით ბრუნვაში აქვს, გარდამავალ ზმნისებურ სურათს გვიჩვენებს, ე. ი. უარყოფითობის გად-მომცემი სიტყვა ხუტი || ლ'იტი სახელობითს უთანხმდება¹. ამიტომ ასეთ ზმნებს გარდამავალ ზმნებთან ერთად ვათავსებთ:

დიხ ჰალათა ხუტი რუხუ	„მე არ ვხედავ ტყეს“
დიხ ჰალათა ლ'იტი თაჰი	„მე არ ვხედავ კვიცს“
სიდი ლამდათა ხუტი ჰუნჰა	„დათვი არ ჰამს ბალახს“
სიდი ლამდათა ლ'იტი აღამ	„დათვი არ ჰამს ადამიანს“

აწმყო-ზოგადის უარყოფითი ფორმა იწარმოება აწმყო-ზოგადის დადებით ფორმაზე -უიჰ სუჟიქსის დართვით.

დადებითი	უარყოფითი
ჯვარდე „წერს“	ჯვარდეუჰი „არ წერს“
ლამდე „ჰამს“	ლამდეუჰი „არ ჰამს“
აჰე „ესმის“	აჰეუჰი „არ ესმის“
მაშე „კრავს“	მაშეუჰი „არ კრავს“
ბეჰე „მეიძლება“	ბეჰეუჰი „არ მეიძლება“
ვაჰე „მოდის“	ვაჰეუჰი „არ მოდის“

იშვი ბოლომალ'ი რიტეი ლამდეუჰი „ჩვენ ღორის ხორცს არა გჰამთ“... დენ იმუჰურულა ჰიბდეუჰი, ალლაჰაშაუჰურულა ჰიბდეუჰი

¹ სხვაგვარად: ხუტი || ლ'იტი უთანხმდება იმ სახელს, რომლის კლასიც ზმნაში აისახება ხოლმე.

„მე მამისაც არ მეშინია, ლეთისაც არ მეშინია“... ჰენა ჯადა დაჰი-
 რლი ებკვალა ფაჰდა ბუქაეუქი „ახლა ტირილით არაფერი გამო-
 ვა (სარგებლობა არაფერი იქნება)“... წაერუჲ ბელი ბეჭეუქი ჰაბ
 ნა „სტუმარმა არ შეიძლება იცოდეს ეს (რამ)“... იშქურ ნა-
 ციბლ'ი იპეუქი, ფინათლა ბუქაეუქი „მე არ მინდა ნაიბობა (ნაიბო-
 ბას არ ვიზამ), არც ბეჭედი მინდა, ბეჭედიც არა მხამს“ (ჰაჯი-მუ-
 რადს უთქვამს)... ბაწული ბაწულ'ი ამალ ბეთეუქი „მგელი მგლო-
 ბას არ მოიშლის (მგლის ხასიათს არ მიატოვებს)“.

ნამყო დროის უარყოფითი ფორმა იწარმოება ზმნის ფუძეზე
 -იჰა სუფიქსის დართვით.

დადებითი

უარყოფითი

ტინდუ „დაასხა“	ტინდიჰა „არ დაასხა“
ბუყუ „გაჰრა“	ბუყიჰა „არ სგაჰრა“
არეუ „დასველდა“	არეიჰა „არ დასველდა“
ხადუ „თხოვა“	ხადიჰა „არ სთხოვა“
ბიყა „მოკვდა“	ბიყიჰა „არ მოკვდა“

იშიი ჰუბ მუსა რაწარიუდი ებკვალა მიყი მისიჰა „ჩვენ იმ
 ადგილას რომ მოვედით, (ვერავეითარი) გზა ვერ ვნახეთ“... ჰუბ რე-
 ჰადი ებკვალა ნა ღიჰა „იმ ღამეს არაფერი არ მოსულა“... ვალ-
 ჰაჰ, იბხიჰა დუბ ჟილა, ბეჩა ბეხაუ იდა „ღმერთმანი, არ წამომი-
 ღია შენი ხალათი, დამავიწყდა“... ადამალუსი ჰანტუჰალა რიქი-
 ჰა, ჰალ ნაყა იდა გურეილ'ა „ხალხს ყური არ უგდეს-რა, ისინი
 წავიდნენ საქართველოში“... ჰაშთუბ მიწაჰა ჰიჰჰუჲ დიჰ ინდაკვალა
 ჰალიჰა „ასეთი გემრიელი მსხალი მე არასდროს მინახავს“... ინ-
 შიულდა მაკილლა რუჰიჰა, ჰუშაუდი ჰუჲ ვაშა ინშაუჰ დაჰ ვაშალ'უნ
 ვეთა იდა „თვითონ ბავშვები არ ჰყავდა (რა), მან ის ბიჭი იშვილა
 (თავის ვაჟად დატოვა)“... ასლანი გოშაუბ ჰარჰჰუჲ აჰიჰა „ასლან-
 მა მისი ხმა ვერ გაიგონა“.

სუფიქსი -იჰა, ასე იშლება: ი-ჰ-ა, ოლონდ, მწელია მიეუთი-
 თოთ, რაა ი- და -ა. ი- შეიძლება ინფინიტივისა იყოს (გარდამავალ
 ზმნათა ნამყო ლოდობერიულსა და მთარსულში ინფინიტივის ემთხ-
 ვევა), -ა-ს შესახებ კი ასეთი სავარაუდო ახსნაც არა ჩანს.

მყოფადის უარყოფითი ფორმა იწარმოება ინფინიტივის ფორ-
 მაზე -უჰაბ, -ჰაბ სუფიქსის დართვით (-ჰაბ იშვიათია):

ინფინიტევი

მყოფადის უარყოფითი

იქიი „მიცემა“

იქიი-უქაბ || იქიიქაბ „არ მისცემს“

ვაფეი „წასვლა“

ვაფეი-უქო || ვაფეი-ქო¹ „არ წავა“

იჭი „კეთება“

იჭი-უქაბ || იჭი-ქაბ „არ გააკეთებს“

გაოშუდი ცებ ღურუშლა ქიიუქაბ დუა „ის ერთ მანეთსაც არ მოგცემს შენ“... დენ იშვა დაფეიუქაბ, სანდუ ჩა-თალუ, ხადუ ხანია აფშიდი ხახაბაყუხი „მე სახლში არ წავალ, შენტან წამიყვანეო, თხოვა ხანის ასულმა მათხოვარს“... რეშუქუა! — ბეედუ ჰაჩა-ლალუდი მალა ნასრუდინიხი, რეშუქუაქო! — სიმილა ყორო ჯავაბ იქაუ ქაშაუდი ჩამოდი (ცხენიდან)! — დაუყვირეს ყაჩაღებზე მოლა ნასრედინს. არ ჩამოვალ! გულმოსულად (გული მოიყვანა-რა) პასუხი მისცა ამან“... იშიი რელ'იუქალ, ჰუე იშიიე ბაჰადურ, იშიიბ ჰანლ'ი ვიეო, იშიიბ ჰანლ'ი ვახო, იშვა ჩიქადა! ჩეენ არ წავალთ, ის ჩეენი გმირი, ჩეენს სოფელში დაბადებული, ჩეენს სოჯელში გაზრდილი შინ თუ არ წაიყვანეთ!“

ქაბ-, -უქაბ ამოსავალ სახედ ჰუქაბ-ს გულისხმობს, რაც ხუქაბის სახით დღესაც გვხვდება და „არ-ყოფ“ -ს უდრის (ნიმლეობაა). ამრიგად, მყოფადის, როგორც დადებითი (იხ. ზევით), ისე უარყოფითი ფორმის ნიშანი ბოთლიხურში მიმლეობიდან მომდინარედ გვესახება.

უარყოფით ფორმას, ბუნებრივია, კილოებიც გააჩნია. უარყოფითი ბრძანებითი (ანუ უკუთქმითი ბრძანებითი) იწარმოება ზმნის ფუძეზე -ა-ბასიი სუფიქსის დართვით. ამასთან, თუ ზმნის ფუძე ნაზალურ ხმოვანს შეიცავს, იგი სუფიქსისეულ ბ-ს მ-დ აქცევს (ასიმილაციის ძალით), ნაზალობა კი იკარგება.

ქვარდაბასიი! „არ წერო!“; ჰიტეაბასიი! „არ თქვა!“; ხაუდაბასიი! „არ დალიო!“; ვამასიი! „არ წახვიდე!“

ვიცოქურუ ჰიბდი ვუკი ვიხალა, ლვაბასი! „სიკვდილისა თუ შეგეშინდება (ზედმიწ.: სიკვდილისაგან შეშინებით ყოფნა თუ ნახო) ნუ წამოხვალ!“... ვორე, მინ ჰიბდაბასიი! ჰელუა ჯავაბ იშქურ იქიი-ქაბ! „ჰეი, შენ ნუ შეგეშინდება! მათ პასუხს მე გავცემ!“... მინ იშ-გა ვამასიი, ჰალ'ა ვილი „შენ შინ არ წახვიდე, აქ გაჩერდი“... კავანდაბასიი ჰუე, ანშიი ეოლ'ალა ვილიდერა „არ მოკლა იგი, ჯერ გავიგოთ ვინაა (პირველად ვინცაა გაგებამდე)“.

¹ ქო — ქუ-ვ.

ამრიგად, განურჩევლად ზმნის გარდამავლობისა, ბასიი ფორ-
მანტს წინ პუდამ ა უძღვის.

-ბასიი რთული სუფიქსია, ბრძანებითის ნიშანი -ბა-ა, რომე-
ლიც წართქნითშიაც გვხვდება რამდენიმეგან (ვუკუ-ბა! „იყავ!“
ვა-მა! (← ვაჰ-ბა!) წადი! ღო-ბა! (← ღვა-ბა!) „მოდი!“ სი- კი უარ-
ყოფითობის მაწარმოებელი ჩანს.

პირობითი კილოს უარყოფით ფორმაში იგივე -ლა და
-ხვალა სუფიქსები გვხვდება, ორივე მათგანი ნამყო დროის უარ-
ყოფით ფორმას ერთვის:

ლიქალა „თუ არ მოვა“, „რომ არ მოვიდოდეს“... ბუკიქალა
„თუ არ არის“ || „არ იქნება“, „რომ არ იყოს“ || „არ იქნებოდეს“...
გვარდიქალა „თუ არ დაწერს“, „რომ არ დაწერდეს“... ღიქახვა-
ლა „რომ არ მოსულიყო“ ბაყიქახვალა „რომ არ წაეკითხა“...
ბუკიქახვალა „რომ არ ყოფილიყო“.

ერხადალ მინ ქაბ ქანი ბეთიქალა, ახარა ახატჷუსაუ მინ შამი-
ლიდი კავანდე „ან სალამოს შენ ამ სოფელს თუ არ დატოვებ,
ხვალ დილით შამილი მოგკლავს“... ნაგაპ დიღლა ქიქალა არსი,
იშქურ ბიშიი ორსაა ზაპირ იპიკალ „თუ მეც არ მომცემთ ფულს, მე
თქვენ გაგამხელთ“ (ზედმიწ.: „გარეთ ცხადს გყოფთ“)... დუჷ ქაბლა
ბილიქალა, იშქურ დუბ ღვანი ბუყი ილა „შენ ესეც თუ ვერ შეს-
ძელი, მე შენ თავს მოგჭრი“... ჰურტა ღამიდი, ბელალა — მიწა ბე-
ლიქალა—ბუტა ბუკე „ქაკალი საჭმელად თუ მწიფეა,—ტკბილია, თუ
არაა მწიფე — მწარე არის ხოლმე“... აჰამად ქალა ვუკიქალა,
ღენლა ღი ვუქა დუქუ სანდუ „აჰამადი აქ რომ არ იყოს, მეც წამო-
ვიდოდი შენთან ერთად“... დოშაუბ ქაშთუბ გვანზი ქათუ ბუკიქა
ბუქახვალა, ჰურჰი ვუკიქა „მას ასეთი კარგი ცხენი რომ არ ჰყო-
ლოდა, არ იამაყებდა“... სუნი მინ რიტაჰულა შიჷ იბხიქახვალა,
იღივ იმა ვიყი ვუქა „გუმინ შენ ირმის რეე რომ არ მოგეტანა,
ჩენი მამა მოკვდებოდა“.

ნატვრითი კილოს უარყოფითი ფორმები იშვიათად იხ-
ნარება, იწარმოება იგი ამგვარად: ნამყო დროის უარყოფით ფორ-
მას -ბუ სუფიქსი ერთვის:

გვარდიქაბუ „არ გეწეროს“... ბიყიქაბუ „არ მომკვდარიყო“...
ბეტეიქაბუ „არ გეხნას“... მისიქაბუ „არ გენახოს“.

ლაჷენილალუ კადალა ი ბეჰემა, მინ ინდაკვალა ლაჷენი ხაუდი-
ქაბუ „წყლის გულისათვის ტირილი შეიძლება? არასოდეს არ გეს-
ვას წყალი!“... დუჷ ჰუმრუ მისიქაბუ, გუჷ ბეთა! „სიცოცხლე არ
გენახოს, დაწყნარდი!“ (ზედმიწ.: „ხმაურობა მიატოვე, ნუ ხმაურობ“).

ბოთლახური ენა მიმღეობებით მდიდარია: ყველა ძირითად დროს, აგრეთვე აღწერით ნაწარმოებ დროებს, აქვს როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მიმღეობა. მიმღეობა მუდამ გრამატიკული კლასის ნიშნითაა დაბოლოებული. კლასის ნიშნის წინ (გარდა ნამყო დროის მიმღეობებისა) ჩაირთვის -ხა, -ხო ან -ლ'ა ნაწილაკი¹, რომლებიც წარმოშობით არააცოცხალთა და ცოცხალთა კლასის გადმოძღვები უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ამჟამად მათი ეს ფუნქცია მიმღეობებში დაჩრდილულია.

უარყოფით ფორმათა მიმღეობებში უარყოფითობა გადმოიცემა ჰ ელემენტით.

მიმღეობის ყველა ფორმა (გარდა ნამყო დროის მიმღეობისა) აღწერითია წარმოშობით (ძირითად ფორმას ემატება „მყოფი“ და მისთ.). ორგანულად ნაწარმოებ მიმღეობებთან ერთად განვიხილავთ „აწმყო-კონკრეტულის“ მიმღეობას (კვარდათა-ხობ და მისთ.), რამდენადაც ეს ფორმა იხზარება მეშველი ზმნის გარეშეც (შდრ. კვარდათა იდახობ „რაც იწერება“, წარმოადგენს მიმღეობას აღწერითი აწმყო-კონკრეტულის კვარდათა იდა ფორმისა).

-ხა, -ხო, -ლ'ა ნაწილაკთა მნიშვნელობა არ არის მუდამ ცხადი, გავეცნოთ რამდენიმე მაგალითს (თარგმანი მიახლოებითია).

კვარდათა-ხო-ბ (აწმყო-კონკრეტულის მიმღეობა) „ის, რაც ამ წუთას იწერება“.

კვარდათა-ლ'ა-ჲ² (აწმყო-კონკრეტულის მიმღეობა) „ის (ქალი), ვინც ამ წუთას წერს“.

კვარდი-ხა-ბ (აწმყო, resp. აწმყო-ზოგადის მიმღეობა) „ის, რაც იწერება (საერთოდ)“, კვარდი-ხა-ჲ „ის (ქალი), ვინც საერთოდ წერს, მწერალი“, კვარდი-ხო „ის (კაცი), ვინც საერთოდ წერს, მწერალი“, კვარდი-ლ'ა-ჲ (აწმყო, resp. აწმყო ზოგადის მიმღეობა) „ის (ქალი). ვინც მზადაა დაიწყოს წერა“.

როგორც ვხედავთ, აქ -ლ' და -ხ ელემენტები უკვე არ მიუთითებენ ცოცხალთა და არააცოცხალთა კლასებზე.

კვარდი ხო-ბ (მყოფადის მიმღეობა) „დასაწერი, რაც დაიწერება“, კვარდი-ლ'ა-ჲ „ვინც (ქალი) დაწერს“ (იხ. ზემოთ ეგვევ ფორმა).

¹ შდრ. აგრეთვე „სიტყვაწარმოება“ და -ხა, -ლ'ა, კ- ნაწილაკების შესახებ

² სიტყვაწარმოების მოგვყავს II გრამატიკული კლასის ფორმა, რადგანაც I კლასში ა + ვ მუდამ ო-ს იძლევა.

1. მიმღეობათა წარმოება. აწმყო-კონკრეტულის მიმღეობა იწარმოება აწმყო-კონკრეტულის ფორმისაგან (ილა-ს გარეშე) -ხო-ბ და -ლ'აბ სუფიქსების დართვით: ბეტათა-ხობ „ის, რაც იხვენება“, ვეტათა-ლ'ო (← ვეტათალ'ავ) „მხენელი“ (I კლასი), ეტათალ'აჲ „მხენელი“ (II კლ.), განდათა-ხობ „რაც იწვევა“, განდათა-ლ'ო „რაც წვეს, მწვეელი“ (I კლ.), განდათა-ლ'აჲ „მწვეელი“ (II კლ.), იპათა-ხობ „მკეთებელი“, „რაც კეთდება“.

ებხულა მინ იპათახობ „რას აკეთებ შენ“? (ზედმიწ.: „რას, შენ (რომ) მკეთებელი“)... გოშაუდი ჰიტეუ: ჰაბ მინ მასათახობ ნა ბი-ტი ილა-თალუ „მან თქვა: ეს შენი ნათქვამი („რასაც ახლა ამბობ“), ამბავი სწორიაო“... მინ დენ ვიჟათახობ მუსეკუე ხვასარ იპუ „შენ მე სასიკვდილო ადგილისაგან გადამარჩინე“... ვაჰი! ჰაბ ბელ'ათახობ ნა ებხულა! „ბიკოს, ეს მომავალი (რაც მოდის) რა არის?“... მაქ-ვა იპათალ'აჲ ჯეში დუჲ აცუი ლ'იკიმა? „საქმლის მკეთებელი (ვინც ამ წუთას საქმელს აკეთებს) ქალი შენი და არ არის?“

უარყოფითი ფორმები იწარმოება ხუჰაბ, ლ'იჰაბ „არ-მყოფი“ სიტყვების დართვით: ჯვარდათა ხუჰაბ „რაც არ იწერება, დაუწერელი“, ბეტათა ხუჰაბ „რაც არ იხვენება, მოუხვენელი“, იპათა ხუ-ჰაბ „რაც არ კეთდება, გაუკეთებელი“, ჯვარდათა ლ'იჰაჲ „ვინც არ წერს (ქალი)“, ჯვარდათა ლ'იჰო „ვინც არ წერს (მამაკაცი)“.

ხუჰაბ და ლ'იჰაბ დამოუკიდებელი სიტყვებია (მიმღეობები) და ნიშნავს „არ არსებული“, „არ მყოფი“ (ხუჰაბ — არაცოცხალ-თათვის გვაქვს, ხოლო გუჰაბ — ორივე კლასისათვის). ბეტათა ხუჰაბ ხურიდი დუჲ ებკვალა ხაირ ქაეუჰი „ყანა, რომელიც ახლა არ იხვენება, არავითარ სარგებლობას არ მოგცემს“.

აწმყო ს (აწმყო ზოგადის) მიმღეობა იწარმოება ინფინიტივ-ზე -ხაბ, -ლ'აბ სუფიქსების დართვით.

ჯვარდ-ი-ხაბ „რაც იწერება“, „საწერი“
 ლამდ-ი-ხაბ „რაც იკმება“, „საქმელი“
 ხაუდ-ი-ხაბ „რაც ისმება“, „სასმელი“
 ბეტ-ი-ხაბ „რაც იხვენება“, „სახენელი“
 არჟ-ი-ხაბ „რაც სველდება“

სხვა კლასები: ჯვარდიხო „ვინც წერს“ (I კლ.), ჯვარდიხაჲ „ვინც წერს“ (II კლ.), ლამდიხო „ვინც კამს“ (I კლ.), ლამიხაჲ „ვინც კამს“ (II კლ.), ხაუდიხო „ვინც სვამს“ (I კლ.) და ა. შ. არ-ეიხო „ვინც სველდება“ (I კლ.), არჟაჲ-ხაბ „ვინც, რაც ასველებს“ (კაუხ.).

ასევე გვაქვს: ჯვარდილ'აა „ვინც საწერად ემზადება“ (II კლ.), ხაუდილ'აა „ვინც სასმელად ემზადება“ (II კლ.)... ლ'ა-იან ფორმებს, როგორც ვხედავთ, განსხვავებული ნიუანსი აქვთ („წერად მყოფი“, „სმად მყოფი“).

მაგალითები წინადადებებში:

ჭუბ ხ'აგილ'აუ ჰინუ ბუკა იდა ხაუდიხაბ ლ'ენი „იმ ქვაბში იყო სასმელი წყალი“.

ჭურიუდი ჰიტაუ გოვ ჰიტაა დუნელა ჰანტუკა რიქ'იხო, ჰიტაი დუნელექუ ებჭალა ნალარ აჰიხო ვა ბელიხო ჰეკვაშაუდი „მაშინ თქვა ქვედა სამყაროს ყურის მგდებელმა, ქვედა ქვეყნიდან (ე. ი. ქვესკნელიდან) ყველაფრის გამგონე და მცოდნე კაცმა“.

დენ იდა ქუთაქალდა (ასეა! ხუნცურია) ჩუჰიხო ჰეკვა „მე ვარ სწრაფად (ძლიერ) მორბენალი კაცი“.

გოვ ხვაბუ სხარდახხო ჰეკვა ვაჟა „ის წისქვილის მატრიალებელი კაცი წავიდა“.

ჰიბ-ჰიბ რეჰადი ჰულ'აა რუშერუ ცე-ცებ იმჟუ ქამივ მისიხაბ ბუკა „ყოველ ღამე იქ ხეს თითო-თითო ვაშლი რომ აკლია, ხედავდა თურმე (მნახველი ყოფილა)“.

დოვ ჰეკვა იდა დია ქალათ ჯვარდილ'ო „ეს კაცი დამიწერს მე წერილს (ეს კაცია ის, რომელიც ეს-ესაა წერილს დამიწერს)“.

მაკი ჰაბდილ'აა ილუხი ჰიდი „ბავშვის საცემრად მომზადებულ დედას შეხედე! (შეხედე დედას, რომელიც ეს-ესაა ბავშვის სცემს)“.

აწმყო-ზოგადის მიმდგობათა უარყოფითი ფორმები იწარმოება ინფინიტივზე -ხი-ჰ-ა-ბ, -ლ'ი-ჰ-ა-ბ სუფიქსების (სიტყვების) დართვით:

ბეტეიხიჰაბ „რაც არ იხენება (საერთოდ), უბუნელი“, ჯვარდიხიჰაბ „რაც არ იწერება (საერთოდ), უწერელი“, ბაჟიხიჰაბ „რაც არ იკითხება (საერთოდ), წაუკითხველი“, ბეტაილ'იჰაა „ვინც მალე არ მოხნავს“, ჯვარდილ'იჰაა „ვინც მალე არ დაწერს“, მაჟილ'იჰაა „ვინც მალე არ წაიკითხავს“.

ეჭელ ჰალალა, ახარა ჰალიხიჰო ჰეკვა იდა ჰავ „დღეს თუ ვნახე, ხვალ ვერ ვნახავ, ისეთი კაცია ეს“ (ე. ი. ეს ისეთი კაცია, რომ, ალბათ, დღეიდან არსად შემხვდება)... ჰულ ცელუჟ-ცელ ბუჟიხიჰალ რუკა იდა „მათ ერთმანეთისა არ სჯეროდათ თურმე (ისინი ერთმანეთის არ დამჯერნი ყოფილან)“... დენ ველიხიჰომა ვუკა გოშაუჟ „ის განა არ მიცნობდა მე? (ჩემი არ-მცნობი იყო თვითონ?)“... ტორგუ ზამანდი ილა-იმა, ჰანი-უნმაი ჰაშაუჰუ რაკ-

ვარკურუ მაყიხიკაბ ბუკა იდა „დიღხანს დედ-მამა და სამშობლო მხარე გულიდან არ შორდებოდა თურმე“ („დიღხანს დედ-მამა სოფელ-მიწა მისი გულიდან არ-წამსვლელი ყოფილა“)... ეფელ'ილა იდა ჰალ'ა თარუზ განდილ'იკო ჰეკვა „ვინ არის აქ პაპიროსის არ-მწვეელი კაცი? (ვინაა ისეთი, რომელიც სულ ახლახან არ მოსწევს პაპიროსს?“).

მყოფადი დროის დადებითი ფორმის მიწლეობა იწარმოება ინტინიტივზე -ზო-ბ, ლ'ა-ბ სუფიქსის დართვით.

ჯვარდისო-ბ „საწერი, რაც დაიწერება“, ბეტისხოზ „სახნავი, რაც მოიხვნება“, ნალამდიხოზ „საქმელი, რაც შეიქმმება“, ჰალიხოზ „სანახავი, რაც დაინახება“.

-ლ'ა-ბ სუფიქსიანი მიმლეობები გარეგნულადაც და შინაარსითაც სრულიად ემთხვევა აწმყო-ზოგადის -ლ'ა-ბ-იან მიმლეობებს (ასეა უარყოფით ფორმებშიც), ამიტომ მათზე არას ვიტყვი.

გოვ რუჰედი იპავაჰიხო ჰეკვა იდა, გომშუდი ბეტისხოზ ხურილა გვანზი ბუკიკაბ „ის ღალიან მუშა კაცია, მის მიერ მოხნული ყანაც (რომელსაც ის მოხნავს) კარგი (ღალიანი) იქნება“.

ჰენა წუღღურივ ეუკუბა! ჰალიხოზ ჯართიხი ცებლა რაშა მას-აბასი! „ახლა ფრთხილად იყავ! როკაპს, რომელსაც ნახავ, ერთი სიტყვაც არ უთხრა!“

საინტერესოა, რომ რიგით რიცხვით სახელებში (გარდა „პირველისა“) ეგევე -ზოზ, -ლ'აზ სუფიქსები გვხვდება:

კეახოზ	კეალ'აზ	„მეორე“	(კედა „ორი“)
ჰაბუახოზ	ჰაბუალ'აზ	„მესამე“	(ჰაბუდა „სამი“)
ბულუახოზ	ბულუალ'აზ	„მეოთხე“	(ბულუდა „ოთხი“)
იშთუახოზ	იშთუალ'აზ	„მეხუთე“	(იშთუდა „ხუთი“)

განსხვავება ამ ორ სუფიქსს შორის არ ჩანს, თუმცა საეკვოა ზუსტად ერთნაირი იყოს.

მყოფადი დროის მიმლეობათა უარყოფითი ფორმა -ხუ-ჰ-ა-ბ, -ლ'ი-ჰ-ა-ბ სუფიქსებით გადმოიცემა. ორივე ინტინიტივს ერთვის (-ლ'იჰაბ-იან მიმლეობაზე იხ. ზემოთ).

- ბეტისხუჰაბ „არ-სახენელი“, „რაც არ იხვნება“
- ჰიტისხუჰაბ „არ-სათქმელი“, „რაც არ ითქმის“
- განდიხუჰაბ „არ-საწვეი“, „რაც არ მოიწვევა“
- ბაყიხუჰაბ „არ-საკითხავი“, „რაც არ წაიკითხება“
- ხაუღიხუჰაბ „არ-სასმელი“, „რაც არ ისმება“

ხუცაბ(+ || ივ) ბეტახუტაბ ხური ებკვალა ფაჲდა ქიეუქი „კარგად მოუხვნელი (რომელიც არ მოიხვნება) ყანა არავითარ სარგებლობას არ მოგვცემს“.

ნამყო დროის მიმღობათა დადებითი ფორმები იწარმოება ზმნის ფუძეზე -ა-ბ (ხმოვანი + კლასის ნიშანი) სუფიქსის დართვით:

ბეტაბ „მოხნული“, „ვინც მოხნა; მხვნელი“, ხაუდაბ „შესმული“, „ვინც შესვა; მსმელი“, ჯვარდაბ „დაწერილი“, „ვინც დაწერა; დამწერი“, ჰიტაბ „ნათქვამი“, „ვინც თქვა; მთქმელი“, ჰალაბ „ნანახი“, „ვინც ნახა; მნახველი“.

ზაგალითები წინადადებებში: ლაბა გოჲ დჲჲ ჰალაჲ ადამ დჲჲ ჩი! „მოლი, ის შენი ნანახი ქალი შენ შეირთე!“... ინშუჲდი კჲვანდო ჰეკვა ინშუჲდა ვაციჲ ვუკა -მის მიერ მოკლული კაცი თავისივე ძმა იყო“... ჰურიჲდი ბეხუტუ ღვაბ კათუ ბილუ „ამ დროს უკან მომავალი ცხენი გაჩერდა“... ღიბირიღი მასაბ ხაბარ ბიტი იდა ხუმი? „მოლას მიერ ნათქვამი ამბავი მართალია?“... ჰენა გამილ'ი ქანდოხთურღი მაწაჲ იდა გო კეწალილ'ი იშთუდა რეშიღი გოლ'აჲ ვუკო ჰეკვაშაუხი „ახლა გემიან კაპიტანმა (კონდუქტორმა) ჰკითხა იმ ოცდახუთ წელიწადს მანდ ნამყოფ კაცს“¹.

ნამყო დროის მიმღობათა უარყოფითი ფორმები იწარმოება ზმნის ფუძეზე ი-ჰ-ა-ბ სუფიქსის დართვით².

ჯვარდიჰაბ „დაუწერელი, ვინც არ დაწერა“... ბეტაჰაბ „მოუხვნელი, ვინც არ მოხნა“... ლამდიჰაბ „შეუქმელი, ვინც არ შექმამა“... ბიციჰაბ „ვინც არ მოკვდა“... მაყიჰაბ „ვინც არ მოვიდა“.

შამილიჲ ყორო იდა ბელი ჰაჲჯი-მურადიღი შურესაჲ ინირა-ლიჭურუ ქუმოქ ხადაბ, ხადიჰაბ „შამილს უნდოდა გაეგო, ჰაჯი-მურადმა თემირ-ხან-შურელ გენერალს დახმარება სთხოვა თუ არა (ნათხოვნი არ ნათხოვნი)“.

ღიჲ ეჰელ ინდაკვალა ჰალიჰაბ ჯვაიჲ ჰალა „მე ღღეს ისეთი თევზი ვნახე, როგორიც არასდროს მინახავს (არასდროს არ ნახული თევზი ვნახე)“.

¹ როგორც ვთქვით, ამ დროს ლ' || ხ-იანი მიმღობა იშვიათად აქვა. მაგალითები: ჰინჰულ'ი რუშიტეი ვარახულ'ო ჰეკვა ჰალა ჰირჰაჲ „მსხლის ქვეშ მწოლარე კაცი ზე წამოდგა“... ღენ იდა ჰიტაჲ დუნელა ჰანტუკა რიჰაულ'ო ჰეკვა „მე ვარ კვედა სამყაროს ყურის მგდებელი კაცი“. აქ -ლ'აბ, საფიქრებელია, ნამყოს კი არა, აბსოლუტურს ერთვოდეს.

² ანუ სხვაგვარად: ნამყო დროის უარყოფითს ფორმას კლასის ნიშანი ემატება.

ჰაბ ბეტეიკაბ ხური ლ'ებბხულა? „ეს მოუხენელი ყანა ვისია?“

2. შენიშვნები მიმღეობათა შესახებ. მხოლოდ ნამყო დროის მიმღეობაა მარტივად ნაწარმოები. ყველა სხვა მიმღეობა ისტორიულად აღწერით ფორმას წარმოადგენს (ძირითადი ზმნა + მეშველი ზმნის მიმღეობა: -ხაბ, -ხობ, -ლ'აბ; უარყოფით ფორმათათვის ხუქაბ, ლ'იქაბ და მისთ.)... ეს გარემოება ახლაც კი საგრძნობია ბოთლიხურად მეტყველისათვის¹.

მიმღეობა იბრუნვის ისევე, როგორც კლასის ნიშანზე დაბოლოებული ზედსართავი სახელი: თუ მიმღეობას სუფიქსად I კლასის ნიშანი მოუდის, — შაჟ ელემენტს ჩაირთავს, II და III კლასის ნიშანთან კი — ლ'აჰ-ს. მრავლობით რიცხვში დაბოლოება არის ლ და, ამრიგად, აქაც ზედსართავ სახელებს მიჰყვება:

I კლ.	II კლ.	III კლ.	მრ. რ.
სახ. ვიცო. „მკვდარი“	დიცაჲ	ბიცაბ	რიცალ
ერგ. ვიცო-შაჟ-დი	დიცა-ლ'ი-დი	ბიც-ა-ბ-ლ'ი დი	რიცალ-უ-დი

მიმღეობა იხმარება მსაზღვრელად (ჩვეულებრივად წინ უსწრებს საზღვრულს). ის იბრუნვის მაშინ, როცა დამოუკიდებლადაა ნახმარი (როგორც არსებითი სახელი). მიმღეობა გამოყენებულია რთულ დამოკიდებულ წინადადებათა საწარმოებლად.

მიმღეობას მუდამ აქვს კლასის ნიშანი და იგი მუდამ სუფიქსია, ხოლო თუ ზმნას თვითონაც ჰქონდა იგი (პრეფიქსი), მაშინ მიმღეობაში ორი კლასის ნიშანი აღმოგვაჩნდება — ერთი თავში, ერთიც — ბოლოში (შდრ. ჰვარდაბ „დაწერილი“ და ბიცაბ „მკვდარი“). რას აღნიშნავს თითოეული მათგანი? ამის გარკვევა მჭიდროდაა დაკავშირებული გარდამავლობისა და გვარის საკითხებთან. სუფიქსისეული კლასის ნიშანი თითქოს სუბიექტს უთანხმდება, განურჩევლად იმისა, ზმნა გარდამავალი თუ გარდაუვალი შინაარსისაა. პრეფიქსისეული ნიშანი რეალურ ობიექტს უთანხმდება, თუ ზმნა გარდამავალია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი — სუბიექტს. აქედან ჩანს, რომ გარდაუვალ ზმნას მხოლოდ სუბიექტის (ქვემდებარის) აღნიშვნა ეალუძს, თუნდაც მიმღეობას ორი კლასის ნიშანი ჰქონდეს (ორივე ერთსა და იმავე სახელს შეეწყობა — ნიშნები ერთგვარი იქნება), გარდაწავალს თითქოს სუბიექტის აღნიშვნაც შეუძ-

¹ მაგ., იდალ'აჲ „საყვარელი“ (II კლ.) ნიშნავს არა ხუნდ. მოტყუღე-ს, არამედ მოტყიხე დიგჲ-ს („ყვარებად იყოფი“) და მისთ.

ლია და ობიექტისაც (კლასის ნიშნები ერთგვარნი იქნებიან — თუ სუბიექტი და ობიექტი ერთი და იმავე გრამატიკული კლასის სიტყვებია, ან სხვადასხვაგვარნი — თუ სუბიექტი და ობიექტი სხვადასხვა გრამატიკული კლასის სიტყვებია).

ზმნა გარდაუვალია, ორივე კლასის ნიშანი სუბიექტისაა:

ვიცო „მკვდარი“ (I კლ.), დიჯა „მკვდარი“ (II კლ.), ბიჯაბ „მკვდარი“ (III კლ.), რიჯალ „მკვდრები“ (სულიერნი).

ზმნა გარდამავალია, პრეფიქსი ობიექტისაა, სუფიქსი—სუბიექტისა:

ა-ეთ-ო „კაცი, რომელმაც დატოვა ქალი“... ბ-ეთა-ა „ქალი, რომელმაც დატოვა რალაც (ან ცხოველი)“... ვ-ეთა-ა „ქალი, რომელმაც დატოვა მამაკაცი“.

საკმარისია გარდამავალი ზმნის მიმღეობას კლასის ნიშნები ერთნაირი აღმოაჩნდეს, რომ მან გარდაუვალი მიმღეობის ხასიათიც შეიძინოს:

ბეთაბ 1. „ცხოველი (ან ნიეთი), რომელმაც დატოვა ცხოველი (ან ნიეთი“, 2. „დატოვებული (ცხოველი ან ნიეთი)“.

აეთაა 1. „ქალი, რომელმაც დატოვა ქალი“, 2. „დატოვებული (ქალი)“.

ვეთო 1. „კაცი, რომელმაც დატოვა კაცი“, 2. „დატოვებული (კაცი)“¹.

ასე რომ, იმის გასაგებად, მოქმედებითი თუ ვნებითი გვარის შინაარსისაა მიმღეობა, ცალცალკე არც კლასის ნიშანთა ანალიზი და არც ზმნის სემანტიკა საიმედო საყრდენს არ იძლევა². მით უმე-

¹ დენ კვანდიკვა ვეთოშეჲ ცუბალა ბარქალა ხუქი! „ვინც მე არ მომკლა, მადლობას არ ვეტყვი!“ („ჩემს მოუკვლელად დამტოვებელს ერთი მადლობაც არა“)... გოლ'ა ვეთო ჰეკვა ვიჯა „მანდ დატოვებული კაცი მოკვდა“.

² განსხვავებული კლასის ნიშნების ხმარება პრეფიქსსა და სუფიქსში მუდამ მოქმედებითი გვარის მიმღეობაზე როდი მიუთითებს. მაგ. „ერთპირიანი“ ზნეები ბუქი „ყოფნა“, ბაწი „მიღწევა“, ბიჯი „კვდომა“ და სხვ. აწარმოებენ ააეთ ფორმებს: ვუკაბ, ვიჯაბ, ვაწაბ... და არც ერთი მათგანი მოქმედებითი გვარის არაა... ფარჩაჰ ვუკაბ რიჰუდი „მეფის დროს“ („მეფე მეფე დროს“)... მინ ვიჯაბ მუსე რიჯი იშვი სანდუ ღი იდა „რათა იქ მოკვდეთ, სადაც შენ მოკვდები, ჩვენ თან წამოგყვებით“ („შენ მოკვლულ ადგილას სასიკვდილოდ ჩვენ თან წამოვალთ“)... ჰულ'ა ვაწაბ ზამანადი მისა დია ცუბ რუშა „იქ რაჲმ შივედი, ერთი ხე ვნახე“ („იქ მისულ დროს ვნახე მე ერთი ხე“).

ტეს, ეს ითქმის მაშინ, როცა მიმღეობას მხოლოდ სუფიქსად აქვს კლასის ნიშანი და მოცემული ზმნა-იგუებს როგორც მოქმედებით, ისე ვნებით შინაარსსაც. მაგ. ჰალო — შეიძლება ნიშნავდეს „ნანახი“ (კაცი) ან კაცი, რომელმაც ნახა (რა ნახა, ეს არა ჩანს), მაგრამ ჰვარდაბ მხოლოდ „დაწერილს“ ნიშნავს, ჰვარდაბ მხოლოდ „დამწერს“ (ვინაც დაწერა), რადგან ამ ზმნის შინაარსი გამოორიცხავს მოქმედ სუბიექტად III კლასს და ობიექტად I—II კლასებს. ეს უკანასკნელი შემთხვევა გვიჩვენებს, რომ გარდამავალი ზმნის ერთკლასიანი მიმღეობები, თუმცა ერთადერთი კლასი აქვს აღნიშნული, შეიძლება მოქმედებით გვარადაც გავიგოთ და ვნებითადაც. საკითხს კონტექსტი სწყვეტს.

მიმღეობის სუფიქსური კლასის ნიშანი სავსებით ისევე, როგორც ზედსართავი სახელისა, უთანხმდება მომდევნო სიტყვას (ქვემდებარისა თუ დამატების აღნიშვნა მისი ფუნქცია არაა), პრეფიქსული კლასის ნიშანი კი ისევე ასახავს რეალური სუბიექტისა თუ ობიექტის კლასს, როგორც ის ზმნა, საიდანაც სათანადო მიმღეობაა ნაწარმოები. ეს გასაგებია: მიმღეობა ხომ ნაზმნარი ზედსართავია და მისი ორბუნებიანობა აქ კარგად ჩანს.

სიტყვაწარმოების შესახებ

ბოთლიხურში სიტყვაწარმოების საშუალებანი რაოდენობის მიხედვით არც თუ ცოტაა, მაგრამ მათი გამოყენება ვიწროდაა შემოფარგლული.

-ლაბ (III კლ., I კლ. ლო, II კლ. ლაბ და ა. შ.), მიერთვის სიტყვას (ჩვეულებრივად ზედსართავ სახელს) და აძლევს მნიშვნელობას „ერთი (ან რამდენიმე)-თავანი“. მაგ., ვეკუხა ვაცაი „დიდი ძმა“, ე. ი. „უფროსი ძმა“ — ვეკუხა-ლო ვაცაი „უფროსთავანი ძმა“, ე. ი. „ის ძმა, რომელიც სხვა ძმებთან შედარებით უფროსია“... ავეკუხაღაბ ავეში „უფროსი ქალიშვილთავანი“ („უფროსთავანი ქალიშვილი“)... ცელო (II კლ. ცელაბ, III კლ. ცელაბ) „ერთი იმათავანი“. ამგვარად ნაწარმოები სიტყვა იბრუნვის შაჟ და ლ'ჟი

სამივე ზმნა გარდაუვალია, სუბიექტი ყველგან I კლასშია და კანონზომიერადაა პრეფიქსად ვ. მაგრამ ბოლოშიც ხომ ვ უნდა ყოფილიყო? როგორც ჩანს არა. მართლაც, თუ ამ მიმღეობებს ზედსართავებად გავიგებთ, ცხადია, მისი დაბოლოება საზღვრულს უნდა შეუთანხმდეს და უთანხმდება კიდევ!

ელემენტების „ჩართვით“: სახ. ცელო (II კლ. ცელაჲ), ერგ. ცელო-შეული (II კლ. ცელაჲლ'იიდი), ნათ. ცელოშეუბ (II კლ. ცელაჲლ'ილი), მიც. ცელოშეუჲ (II კლ. ცელაჲლ'იიჲ) და ა. შ.¹

-სეუბ (ბ კლასის ცვლადი ნიშანია. ხშირად ეკვეცება). აწარმოებს ზედსართავ სახელებს (ჩვეულებრივად არსებითი სახელებისა და ზმნისართებისაგან. არსებითი სახელი ირიბ — ლოკატიურ — ბრუნვებში დგას ხოლმე). მაგ., იმუ-ჭუ-სეუბ „მამისეული ის, რაც მამას აქვს“ (იმუჭუსეუბ არსი „ის ფული, რომელიც მამას აქვს, მამისეული ფული“). სეუბ აქ დაერთო -ჭუ ლოკატივში დასმულ ფორმას. ბეება-ხი-სეუბ „მთიელი“, „მთისეული“, „მთიდანია“, „რაც მთისაა“. სეუბ დაერთო მრ. რიცხვში -ხი ლოკატივით გაფორმებულ ფუძეს (ბეელ „მთა“, ბეებალ'ი „მთები“, ბეებახი „მთებთან“, „მთებში“).

ასევე: ჰეცა „ზევით“ — ჰეცა-სეუბ „ზედა“, „ზევითა“ („ზემოური“), ჰიტჷი „ქვეშ“ — ჰიტჷი-სეუბ „ქვედა“, „ქვევითა“ („ქვემოური“). სეცა „წინ“ — სეცა-სეუბ „ზედა“, „ზევითა“ („ზემოური“)². აქედანვეა ჰეჷისეცასეუბ || ჰეჷისეცესეუბ || ჰეჷისეცესეუბ „პირველი“ (ზედმიწ.: „ყველაზე წინა“)³.

-ლ'ი ზოგადობის სუფიქსია, აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს: ცებ-ლ'ი „ერთობა, ერთიანობა“ (ცებ „ერთი“), ქუნტეკვა-ლ'ი „ვაგეაკობა, სიმამაცე“ (ქუნტეკვა — „მამაკაცი“, „ვაგეაკი“). სახელებისაგან -ლ'ი სუფიქსით აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება გავრცელებული არაა⁴. აბსტრაქტულ სახელთა საწარმოებლად ბოთლიხური მასდარს იყენებს (მაგ. ხ'უცაბ-ირ „სიკეთე“, წიომღ-

¹ ბოთლ. -ლა-ბ სუფიქსის ფუნქციით ხუნძური იყენებს კლასის ნიშნის გაორმაგებას: კუდი-აჲ „დიდი, უფროსი“, კუდი-აჲ-აჲ „დიდთაგანი“, „ის, რომელიც სხვებთან შედარებით დიდია“. შდრ. ცო „ერთი“. ცოჲ-აჲ „ერთი მათგანი“ (ამ უკანასკნელ მაგალითში კლასის ნიშანი პირდაპირ დაერთვის ცო „ერთი“ ფუძეს, რომელსაც თავისი კლასის ნიშანი არა აქვს. როგორც ჩანს, ამგვარი წარმოების დროს ხაზგასასმელია არა გაორმაგება კლასის ნიშნებისა, არამედ მისი დართვა).

² ჰეცასეუბ და სეცასეუბ ფორმებში ყ ხშირად ჩაეარდნილია: ჰეცასეუბ — ჰეასეუბ — ჰეცასეუბ; სეცასეუბ — სეასეუბ — სეცასეუბ და მისთ.

³ ხუნძურში ბოთლ. სეუბ სუფიქსის ფუნქციური და მატერიალური ფარდია -სეებ: ეაჷა-სეებ „დღევანდელი“, ცაებე-სეებ „წინა“ (აქედან: ტო-ცაებესეებ „პირველი“, „ყველაზე წინა“. შდრ. ტოლ-გო „ყველა“ და ცაებესეებ „წინა“), ნაჷა-სეებ „უკანა“. ჭანდი-სეებ „ანდიელი, ანდიური“. ეგევე სე უნდა იყოს ხუნძ. სიტყვაში სონ-სეი-ე-აბ „გუშინდელი“ (შდრ. სონ „გუშინ“).

⁴ შდრ. ამ მხრივ ხუნძური, სადაც -ლ'ი სუფიქსით აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება ძალიან ხშირია. ბოთლიხურში -ლ'ი ხუნძურიდან ჩანს შემოსული.

ირ „სისუფთავე“, აცვირ „დობა“ სიტყვისაგან აცვი „და“ (იხმა-რება ორმაგი სუფიქსითაც: აცვა-ირ-ლ'ი „დობა“ და სხვ. მრ. იხ. მასლარის წარმოება)¹.

შედარებით ხშირია ლ'ი ნაზმნარ სახელებში: გულათალ'ი „საუბარი, ბაასი“, ვაყა-ლ'ი „სწაელა“, რაყა-ლ'ი „ტანსაცმელი“ (← ზმნისაგან ბ-აყ-ი „ჩაცმა“), ჯადა-ლ'ი || ჯადა-ბ-აპა-ლ'ი „ტირი-ლი“²... ასეთ შემთხვევებში -ლ'ი დაერთვის აბსოლუტივად საგულ-ვებელ ფორმებს (გულათა, ვაყა და მისთ.)³.

-წი, -რწი რაოდენობითი რიცხვითი სახელებისაგან აწარმოებს ჯგრობას. წი, რწი დაერთვის წმინდა ფუძეს (რიცხვით სახელს -და ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილს). მაგ. ბულუ-და „ოთხი“ — ბულუ-რწი „ოთხჯერ“. ასევე: იშთუ-რწი „ხუთჯერ“, ინლ'ი-რწი „ექვსჯერ“... ჰაწა-რწი „ათჯერ“... ბეშუნუ-რწი „ასჯერ“... რიცხ-ვითი სახელებისაგან კე-და „ორი“ და ჰაბუ-და „სამი“ ამგვარი ფორმები -წი სუფიქსითაა ნაწარმოები, ამასთან ფუძე ფონეტიკურად განსხვავებული სახით წარმოგვიდგება: კამ-წი „ორჯერ“, ჰაბ-წი „სამჯერ“ (იშვიათად აგრეთვე ჰაბუ-რწი „სამჯერ“)⁴.

„ერთხელ“, „პირველად“ გადმოიცემა სიტყვით ანშაელ || ან-შაილ.

-ჰეკუ. რაკი რიცხვით სახელებს შეეხო საუბარი, აქვე მივუ-თითებთ -ჰეკუ „სუფიქსზე“, რომელიც აწარმოებს რთულ რიცხვით სახელებს ასეულებისა და ათასეულების სახელებისაგან. მაგ., ბეშუნუჰეკუ იშთუდა „105“, კებეშუნუჰეკუ ჰაწალ'ი ბულუდა „214“, ჰაჰაბეშუნუჰეკუ ინლ'იწალილ'ი ჰაბუდა „963“, აზარუჰეკუ ჰაწადა „1010“, ჰაბაზარუჰეკუ ბიტაწალილ'ი კედა „3082“, ჰა-წალ'ი ჰაბუაღ'აბ ავეგუსთალ'ი აზარუჰეკუ ჰაჰაბეშუნუჰეკუ ბულ-უწალილ'ი ჰატუაღ'აბ რეშიდი დენ ვუკა მილ'არახი ზამანადი დიბდა ჰაეულ'ი კარტე ჰარჰაახი „13 ავეისტოს 1947 წელს სალამო ხანს მე ვიჯექი ჩემი ალაყაფის კარებთან“.

¹ ამრიგად, აბსტრაქტული სახელი ბოთლიხურშიც და ხუნძურშიც მას-დარია.

² -ლ'ი-ს ამგვარი გამოყენება უნდა მიუთითებდეს ამ სუფიქსის სიძველეზე (resp. ძველ ნასესობაზე) ბოთლიხურში.

³ გვევე -ლ'ი უნდა იყოს მრ. რიცხვის ნიშანთა დაბოლოებაში რომ გვაქვს (-ბალ'ი, -ბდალ'ი და მისთ.). მისი გამოვლინება აქ უნდა აიხსნებოდეს კრები-თობა-ხოგადობისათვის ხახის გასმის სუოვილით.

⁴ ბოთლიხ. -წი, -რწი ხუნძური -წულ (ლ'აბ-წულ „სამჯერ“) სუფიქსის ტოლფარდია.

-ჰეკუ წარმოშობით ცალკე სუფიქსი კი არაა, არამედ ლოკატივის კუ ნიშანზე ეკუ „მეტი, ზედმეტი“ სიტყვის დართვითაა მიღებული (-ჰეკუ-ეკუ → ჰეკუ)¹. არაიშვიათად ყველა მოყვანილ მაგალითში ჰეკუ-ს ნაცვლად ჰუეკუ-ც შეიძლება შეგვხვდეს.

რიცხვითი სახელები 11-დან 99-მდე, როცა ისინი შედგებიან ათეულებისა და ერთეულებისაგან, ათეულის აღმნიშვნელ სახელზე დაირთავენ-ლი-ს, ხოლო მას მოსდევს ერთეულის აღმნიშვნელი სახელი: ჰაწალი ცებ „11“, ჰაწალი კედა „12“, ჰაწალი ჰაბუდა „13“... ჰაწალი ჰაჰადა „19“ (შდრ. ჰაწადა „10“), კეწალილი იშთუდა „25“, ჰაბუწალილი ბულუდა „34“, ბიტაწალილი ბიტა-იდა „88“, ჰაჰაწალილი ინლიდა „96“...

20-დან ზევით, როდესაც ათეულის სახელს დაერთვის ერთეულის სახელი, „ათის“ (ჰაწა-და) აღმნიშვნელი ფუძე გვევლინება როგორც -წალ-. ჰაწა-და „10“, ჰაწა-ლი კედა „12“, მაგრამ ჰაწა-ლი-ლი ჰაბუდა „23“, ინლი-წალ-ლი-ლი კედა „62“...

-რ-ტა (მიარს.-ტა) რიცხვით სახელთა ფუძეებთან გვხვდება: კე-რტა „ორად, ორ ნაწილად“, ჰაბუ-რტა „სამად, სამ ნაწილად“, ბულუ-რტა „ოთხად, ოთხ ნაწილად“ და ა. შ.

-ერხი ზმნურ ფუძეს დაერთვის და გადმოსცემს შინაარსს „ისე ო სწორედ ისე, როგორც (ზმნით გადმოცემული მოქმედება მოითხოვს)“: იჰ-ერხი „სწორედ ისე, როგორც გააკეთა“, მას-ერხი „სწორედ ისე, როგორც უამბო“, -ერხი-ს შეიძლება დაერთოს ადგილობრით ბრუნვათა ნიშნები (გამოსვლითი, გავლითი): იმუდი მასერხიქუ ჰეარდა ქალათ „დაწერე წერილი სწორედ ისე, როგორც მამამ გითხრა“².

-ი აწარმოებს ნასახელარ გარდაუვალ ზნებს, ოღონდ ნაკლებად პროდუქტიულია და ამგვარად ნაწარმოები ფუძე მხოლოდ ნამყო დროში შეგვხვდა (სხვა დროებში აღწერთი წარმოება ცვლის — ბაჰი მეშველზმნიანი). რაკი ნამყო დროისა და აბსოლუტივის ფორმები ერთმანეთისაგან ბოთლიხურში არ სხვაობს, ამნაირ

¹ შდრ. ჭართ. თერთ-მეტი და მისთ. ეკუ ცალკე სიტყვაა ამჟამადაც ხმა-რებული (შეფარდება ხუნძ. ტოკ-აბ — *ტ'ოკ-აბ სიტყვას „მეტი, ზედმეტი“).

² ბოთლიხურის ამგვარ ფორმათა შესაბამისია ხუნძურში — ჯ-ე (ბუჟ-უ-ჯ-ე „სწორედ ისე, როგორც იყო“), რომელიც ლოკატივის ჩვეულებრივი ნიშანია (ჯ — სერის ნიშანი, ე — ადგილობრითი ბრუნვისა). ბოთლიხურის -ერხი, ექვს გარეშეა, იშლება ერ და ხი ნაწილებად. ხი ხ-იანი სერის ადგილობრითი ბრუნვის ფორმაა (შდრ. მაგ., რჟუ-ხი „მამას, მამასთან“), მაგრამ ჰირს ერ სუფიქსის გააზრება (თუ ის არ არის დაკავშირებული მასდარის -ორ სუფიქსთან).

ფორმებს ხშირად ვითარებითი ზმნისართის ფუნქციაც აქვს (აბსოლუტივი || ვითარებითი ზმნისართი). მაგ. ხ^რუყაბ „ქარგი“ აქედან ფუძე ხ^რუყაბ-ი-, ნამყო ი(ე. ი. ნამყოს აბსოლუტივი) ხ^რუყაბი-ვ (← ხ^რუყაბ-ი-უ) „გაკარგდა, ქარგი გახდა“, ზმნისართული გაგებით — „ქარგად“: ხ^რუყაბივ ინქეო „ქარგად აქამა“. ასევეა სურაბ „ცუდი“ — სურაბ-ი-ვ „ცუდად გახდა“, „ცუდად“: გოვ სურაბივ კვაჰაღ ვაჰუ „ის მძიმე (ზედმიწ.: ცუდად) ავად გახდა“, გოვ სურაბივ „ის ცუდი (აღამიანი) გახდა“, „გაფუჭდა“... ადალ „სულელი“: ადალივ „გასულელდა“.

რიგითი რიცხვითი სახელები (გარდა „პირველისა“ — ჰეკისი-ეყასიუბ „ყველაზე წინ მყოფი“) იწარმოება რაოდენობით რიცხვით სახელთა ფუძეებისაგან (-და ნაწილაკის გარეშე) -ხობ და ილ'აბ სუფიქსების დართვით — (ბ კლასის ნიშანია). ი → ჯ ხმოვნის მომდევნოდ: კე-ახობ კე-აღ'აბ „მეორე“ და ა. შ. (იხ. გვ. 134).

ასეთი ფორმა იბრუნვის როგორც ზედსართავი სახელი.

წარმოების ორ რიგს შორის (-ხობ და -ლ'აბ) ამჟამად მკაცრი შინაარსობლივი განსხვავების დამყარება გაძნელებულია (ისტორიულად კი აქ იგივე ელემენტებია, რაც მიმღეობებში გვაქვს ხოლმე და ხშირად ცოცხალთა და არაცოცხალთა კლასების გასარჩევად იხმარება. რიგითი რიცხვითი სახელი მყოფადი დროის მიმღეობის ფორმას წარმოადგენს)¹. მაგალითები:

კეახობ კამუ პირწარიუდი გურტიაშაუდი ჰიტჷუ „მეორე ყან-წი („რქა“) რომ აავსო, ქართველმა თქვა“... ბულუახობ ზიუდი გოვ იშჷა ვაჷა „მეოთხე დღეს ის შინ წავიდა“... სუნი, ჰაწალ'ი ჰაბუახობ ავგუსთალ'ი დენ ვუკა ბუახე „გუშინ ცამეტ აგვისტოს მე ბოთლიხში ვიყავი“... იშუდი ჰუშაუღლა იქაუ ბულუახობ ბეგუნ „მამამ მასაც მისცა მეოთხედი (მეოთხე ნაწილი)“... ბულუაღ'ობ ზიუდი დენ ვაჷი იღა „მეოთხე დღეს მე მივდივარ“.

ბოთლიხურში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს კ(უ), ხ(უ) და ლ' ელემენტები, რომლებიც სხვადასხვა ვარიანტითა და მეტ-ნაკლებად ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფუნქციით გვხვდება.

¹ შდრ. ხუნძ. კი-აბილემ „მეორე“ (პრფ. „ორ-სათქმელი“), წარმოება განსხვავებულია ბოთლიხურისაგან, მაგრამ აქაც ნიშნობა გვაქვს მყოფადი დროისა.

კ გვხვდება, ნაწილაკებში, მაგ., -კვალა (იხ.), გვხვდება აგრეთვე, როგორც სიტყვაწარმოების ელემენტი -კობ || -კო-ს სახით (←კვაბ:) და დაერთვის, როგორც სახელურ, ისე ზმნურ. მზა ფორმებს (ე. ი. ნაწილაკისებურ თვისებას იჩენს). მნიშვნელობა დაახლოებით ასეთია: „მყოფი“, „არსებული“: არსი-კობ მუსა ვაყა „ფული მყოფ ადგილისკენ წავიდა“ (ე. ი. წავიდა იქ, სადაც ფული იყო), აქ-კობ დაერთო სახელობითის ფორმას, ჯვარდათა-კო(ბ) რიპული „როცა წერდა“ (ზედმიწ.: „წერს რა მყოფ დროს“). აქ -კო ზმნურ ფორმებს ერთვის. ზმნისართის რიპული (რიული, რუული...) წინ-კო-ს ხმარება იმდენად ჩვეულებრივია, ხოლო ის სიტყვა, რომელსაც -კო დაერთვის, იმდენად თავისთავადია ფორმითაც და მნიშვნელობითაც, რომ კო-რიპული ხშირად ერთ სიტყვად ესმით (ჯვარდათა კორიული!).

ეგვე ელემენტი გვაქვს -კობუ სუფიქსში, რომელიც მიხეზობრიობას გადმოსცემს („რადგანაც“: ბეტე-კობუ „რადგან ხნავს“, იდე-კობუ „რადგან უყვარს“, ლეუჭი-კობუ „რადგან არ მოდის“).

ი-კაბ, რომელიც მყოფადის საწარმოებელია (ჯვარდიკაბ „დავწერ“), საფიქრებელია, რომ განხილულ ელემენტთა წყებაში შემოდის და ყველა მათგანი „ყოფნა“ ზმნის ფუძეს კ-ს (←კვ) უკავშირდება (ბუკი ← *ბი-კვ-ი „ყოფნა“).

მიარსული კილოკავი ყველა ამ სუფიქსსა და ნაწილაკში კ-ს ცვლის გ-თი (მაგ. იპა-გო რიული — საკ. ბოთლ. იპა-კო რიული, ჯვარდი-გო — საკ. ბოთლ. ჯვარდიკაბ, არსი-გო(ბ) — საკ. ბოთლ. არსი-კობ)...

ანალოგიურ პირობებში გვხვდება ხ და ლ' ელემენტები:

-კვალა-ს მსგავსადევა ნაწარმოები ნაწილაკი -ხვალა (იხ.). -ხა(ბ), -ი-ხა(ბ) გვხვდება მიმლეობებში (მაგ. ბეტეიხობ, ბეტეთა-ხ-ობ, იდახობ(ბ) და სხვ.¹). იქვე გვხვდება -ხაბ, -ი-ხაბ (შდრ. -კო(ბ), ი-კა(ბ)...)...

მიხეზობრიობის გადმოცემები -კობუ-ს მსგავსად გვაქვს აგრეთვე -ხობუ (ბეტეუ-ხობუ, ბეტეი-ხობუ „რადგან მოხნა“).

შესაძლებელია ხვალა-ს ვარიანტი იყოს -ხულა (ებ-ხულა „რა (არის)“, ჩამუ-ხულა „რამდენი (არის)“, რომელიც არაუცხალთა კლასში იხმარება და ამ მხრივ უპირისპირდება ლ'ილა-ს. ხულა

¹ შდრ. აგრეთვე რიგი რიცხვით სახელებში (ემაზ „ჰეორე“).

რთულია: ლა ნაწილაკს წარმოადგენს. -ხუ რომ ცალკე ელემენტი, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ გვაქვს ხუ-მა? „არის?“ (არაცოცხალი), შდრ. ლ'ი-მა? „არის?“ (ცოცხალი). ასევე — ხუ-ჰი „არ არის“ (არაცოცხ.) შდრ. ლ'ი-ჰი „არ არის“ (ცოცხ.).

ბ-ს შემცველ აფიქსთა და ნაწილაკთა ძირითადი მნიშვნელობა დაახლოებით ისევე გაიგება, როგორც კ-ს შემცველი მორფემებისა: „მყოფი“, „არსებული“, „არის“, მაგ., ებ-ხულა „რა არის“, ბეტაი-ხოზ „ხენა-მყოფი“, იდახო(ბ) „მყოფი არის, ყოფილი არის, მყოფი“. -ხოზუ (ასევე -კოზუ, -ლ'აბუ) შეიძლება გავიაზროთ, როგორც -ხოზ-უ (ბეტაუხოზ-უ), ე.ი. მიმლეობისნაირი ფორმა პლუს უ.

ასევე დგას ლ'-ს შემცველ მორფემათა საკითხი.

მიმლეობებში გვაქვს -ლ'აბ (-ი-ლ'აბ): ჯვარდილ'აბ „დამწერი“ და მისთ.

აქა-იქ -ლ'ა(ბ) გვხვდება სხვაგანაც: ჯიდილ'ა რიჰუა „როცა შევხედე“, ლილ'ა რიჰუა „როცა მოდიოდა“.

ქვაჰილ'აბ რიჰუა „როცა გათენდა“. იდილ'ა, ლილ'ა: ქუაჰილ'აბ მიმლეობებს წარმოადგენს.

მიზეზობრიობის გადმოსაცემად ვხვდებით -ლ'აბუ-ს (დაყუ-ლ'აბუ „რადგან დაზავებულია (ქალი), შეთანხმებულად ცხოვრობს (მაგ. ქმართან)“¹).

როგორც აღვნიშნეთ, გვაქვს აგრეთვე ლ'ი (ლ'ი-მა? „არის?“ ლ'ი-ჰი „არ არის“) შდრ. აგრეთვე დენ-ლ'ი მუსე „ის ადგილი, სადაც მე ვარ“.

ლ'-ს შემცველი ფორმები მეტწილ შემთხვევაში უპირისპირდებიან ბ-ს შემცველებს, როგორც ცოცხალთა ჯგუფისათვის გამოყენებულნი (ლ') არაცოცხალთა ჯგუფისათვის განკუთვნილს (ბ).

აღვნიშნავთ, რომ უარყოფის აღმნიშვნელი სიტყვები („ნაწილაკები“) ბოთლიხურში სამია: ლ'იჰი „არ არის (ცოცხალი), ხუჰი „არ არის“ (არაცოცხალი) და გუჰი „არ არის“ (იხმარება ორსავე შემთხვევაში)². აქ იგივე ელემენტებია (ლ', ბ) გამოყენებული, რაზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ (ჰი უარყოფას გადმოსცემს). ცალ-

¹ შდრ. აგრეთვე ჰენა-ლ'აბუ „ახლა“ (ჰენა „ახლა“) ჰაბ მიყიდი-ლ'აბუ „ამ ჯერზე“. აქ ლ'აბუ ნაწილაკი „დამოუკიდებელია“, ფუნქცია კი ძნელი დასადგენი.

² აქედან კითხვითი ფორმები: ლ'ი-მა? ხუ-მა? „არის?“ ლ'იჰი-მა? ხუჰი-მა? „არ არის?“ — მაგრამ არა გვაქვს გუ-მა? „არის?“ გვაქვს გუჰი-მა? „არ არის?“.

კე დგას გუ-ქი, რომელიც შესაძლებელია ზემოთ აღნიშნული კ-ს რიგში მოხედეს არა მხოლოდ ფონეტიკური მსგავსების გამო. არამედ უფრო იმიტომ, რომ კ (ასევე გუ-ქი) ცოცხალთა და არაცოცხალთა ჯგუფების გარჩევის მიმართ ინდიფერენტულია.

კ, ლ¹, ზ-სათვის ამჟამად არსებული ვითარების მიხედვით „ყოფნა“ შინაარსის გადმოცემაა სავარაუდებელი. მეტწილად ამ ელემენტთა შემცველი სიტყვები ადვილად გაიაზრება როგორც აღწერითი ფორმები (ცირითადი სიტყვა — ზნა, სახელი... -- პლუს „მყოფი“, „ნამყოფი“, „არის“...).

სიტყვაწარმოებასთან დაკავშირებით გაკერით შევსებებიც თხზვას (კომპოზიციას) და სიტყვათა აღწერით წარმოებას.

კომპოზიტები ბოთლიხურში არაა გავრცელებული: რეჰა-ზიუ „დღე-ღამე“ (ზედმიწ.: რეჰა „ღამე“, ზიუ „დღე“), ქუნტეჰვა „მამაკაცი“, „ქმარი“ (ზედმიწ.: ქუნტა „ქმარი“¹, ჰეჰვა „კაცი, ადამიანი“), ჟეშიჰვა „ქალი“, „ქალიშვილი“ (ზედმიწ.: ჟეში „ქალი, ქალიშვილი“, ჰეჰვა „კაცი, ადამიანი“)², ღვანეჰვა „უფროსი“, „მეთაური“, „პატრონი“, „ქმარი“ (ღვანი „თავი“ და ჰეჰვა).

კომპოზიტური აგებულებისაა ათეულთა და ასეულთა აღმნიშვნელი სახელები (სხვა რიცხვით სახელთა შესახებ იხ. ზემოთ): კა(ა)-წადა „20“ (კედა „ორი“, ჰაწადა „ათი“), ჰაბაწადა „30“ (ჰაბუდა „3“), ბულუწადა „40“ (ბულუდა „4“), იწთუწადა „50“ (იწთუდა „5“), ინლ'იწადა „60“ (ინლ'იდა „6“), ჰატეუწადა „70“ (ჰატეუდა „7“), ბიტეიწადა „80“ (ბიტეიდა „8“), ჰაჰაწადა „90“ (ჰაჰადა „9“). ასევე: კებეშუნუდა „200“ (კედა „ორი“, ბეშუნუდა „ასი“), ჰაბუბეშუნუდა „300“, ბულუბეშუნუდა „400“ და ა. შ.

თელის სისტემა ბოთლიხურში, როგორც ვხედავთ, ათეულობითია.

სიტყვათა წარმოება ფუძის გაორკეცვებით საკმაოდ გავრცელებულია. უფრო ხშირად ასეთი რამ ზმნებში გვაქვს, მაგრამ უცხო არ არის მეტყველების ზოგი სხვა ნაწილისთვისაც: ჰიბ-ჰიბ „ყოველი“, „თითოეული“ (ჰიბ „თავი“), ჰინუ-ჰინუ „ხოჯჯერ“, „შიგადაშიგ“ (ჰინუ „შიგა“), ბეჰუ-ბეჰუსა „დიდი-დიდი“. ამავე რიგში დგას ლაჰუ-მაჰუ („ჰრელი“) — აქ გაორკეცვისას თავიკილური თანხმოვანი შეცვლილია მ-თი.

¹ ეტიმოლოგიურად „მამარი“ (самец).

² იხმარება აგრეთვე ტავტოლოგიური ჟეშიჰვა ადამ.

ზმნურ ფუძეთა გაორკეცებისას რამდენიმე შემთხვევაა გასარჩევი იმისდა მიხედვით, თუ როგორია ფუძე გარეგნულად.

თუ ზმნის ფუძე ბოლოვდება დ თანხმოვნით (ე. ი. ინფინიტევში გვაქვს -ღ-ი), რომელსაც წინ ხმოვანი უძღვის, გაორკეცებისას პირველ ნაწილში გვექნება ფუძე დ-ს გარეშე, მეორე ნაწილში კი მთლიანად იმეორებს მარტივ ამოსავალ ფუძეს (გარეგნულად: მარტივ ფუძეს წინ მიერთო ამავე ფუძის დასაწყისი ღია მარცვალი):

ხაუღ-ი	„სმა, დაღევა“	ხაუ-ხაუღ-ი
თუღ-ი	„ფურთხება“	თუ-თუღ ი
ხაღ-ი	„თხოვნა“	ხა-ხაღ-ი

ანალოგიურ პირობებში თუ დ-ს წინ თანხმოვანი გვაქვს, ფუძის გაორკეცებისას პირველი ნაწილი ინარჩუნებს ხსენებულ თანხმოვანს, ხოლო მეორე ნაწილს სწორედ ეს თანხმოვანი აკლია, მაგრამ აქვს დ (გარეგნულად: პირველი ნაწილი დახურული მარცვალია, მეორე ნაწილი ღია მარცვალი, რომელსაც ემატება დ)¹:

კჳანღ-ი	„კვლა“	კჳან-კჳანღ-ი
განღ-ი	„წევა“	გან-განღ-ი
ჭაბღ-ი	„ცემა“	ჭაბ-ჭაბღ-ი

კლასის ნიშნის შემცველი ფუძეები გაორკეცებისას ფუძის მეორე ნაწილში კარგავენ კლასის ნიშანს (სხვაგვარად: გაორკეცების დროს კლასის ნიშნის გაორკეცება არ ხდება)². ეს შეეხება როგორც მოქმედ, ისე გაქვევებულ კლას-ნიშანს³. ფუძეთა ამ კატეგორიას ძირისეული თანხმოვნის მომდევნოდ ხმოვანი არა აქვს ხოლმე (არც დ აქვს), ამრიგად, ფუძის (ფაქტობრივ — ძირის) გაორკეცება თანხმოვნის გაორკეცებას უდრის. ასეთ შემთხვევაში გაორკეცებულ ელემენტთა შორის ა მერთებელი ხმოვანი ჩაერთ-

¹ ისტორიულად დ არაა ფუძის კუთვნილება (თემის ნიშანია). ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე (ხაუ-, თუ-, ხა-) ორკეცდება და დ დაერთვის (ხაუ-ხაუღ-ღ-). თანხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე (კჳან-, გან-, ჭაბ-...) გაორკეცებისას კარგავს ბოლოკიდურ თანხმოვანს და დაერთავს დ-ს. მარტივი და მისგან ნაწარმოები გაორკეცებული ფუძე მუდამ ერთნაირადაა დაბოლოებული (როგორც აქ, ისე ქვემოთ განილულ შემთხვევებშიც).

² ე. ი. კლასის ნიშანი არ არის მარტივი ფუძის კუთვნილება.

³ აქრიკაღ. მქაქლება ფუძისაგან გაქვევებულ კლას-ნიშანთა გამოყოფა სხვა ენებთან შედარების გარეშეც.

ვის (გარეგნულად: ფუძის ბოლოკიდური თანხმოვანი¹ მეორდება, მის წინ ა ვლინდება):

მუსა-ი	„დაპრა, დასერვა“	მუსა-ა სა-ი
ნაკუ-ა	„შეჯდომა (ცხენზე)“	ნაკუ-ა-კუ-ა
ბეტე-ი	„ხენა“	ბეტე-ა-ტე-ი

ამავე ტიპს მიჰყვება არაკლასნიშნიანი ზოგი ფუძე:

ჰალ-ი	„დანახვა“	ჰალ-ა-ლ-ი
-------	-----------	-----------

ფუძეგაორკეცებულ ზმნათა უღვლილება არაფრით არ განსხვავდება სათანადო მარტივფუძიანი ზმნის უღვლილებისაგან: ფუძის გაორკეცება არ იწვევს არც უღვლილების ტიპის, არც გარდამავლობის ცვლას (მაგ. ინფ. ბეტეი, ბეტეათეი, ნმყ. ბეტეჟ, ბეტეათეჟ, ბრძან. ბეტეა! ბეტეათეა! ასევე: ინფ. ნაკუჟ, ნაკუაკუჟ, ნმყ. ნაკუა, ნაკუაკუა, ბრძან. ნაკუჟ! ნაკუაკუჟ! და ა. შ.).

როგორია ფუძეგაორკეცებულ ზმნათა სემანტიკა? რით განსხვავდება იგი შესაბამისი მარტივფუძიანი ზმნისაგან?

ფუძის გაორკეცება, ზოგადად რომ ვთქვათ, ხაზს უსვამს ინტენსიურობას, რაც კონკრეტულად შეიცნობა როგორც 1. მოკმედის, ქვემდებარის სიმრავლე; 2. სამოქმედო ობიექტის, დამატების სიმრავლე; 3. ზმნით გამოხატული მოქმედების სიმრავლე (მრავალგზისობა). ამოსავალია ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა.

ამა თუ იმ ზმნაში ესა თუ ის გაგებაა გაბატონებული. გარდაუვალ ზმნებში ჩვეულებრივია პირველი გაგება, გარდამავლებში მეორე და მესამე.

სიტყვათა აღწერითი წარმოება. შევეხებით რამდენსამე ძირითად შემთხვევას.

ნა „ნივთი“, „რამ“ წინამავალი ზიმლეობითურთ ხშირად გაიგება. როგორც ერთი ცნება: ლამიხაბ ნა „საკმელი“ (ზედმიწ.: „შესაკმელი რამ“) მუათე პიჰათახობ ნა „სამარილე“ (ზედმიწ.: „მარილის ჩასაყრელი ნივთი რამ“)².

იჰი „კეთება, კმნა“ გამოიყენება, როგორც მეშველი ზმნა ნასახელარ გარდამავალ ზმნათა საწარმოებლად. ძირითადი (შინაარ-

¹ საინტერესოა, რომ თანხმ. + ვ გაიაზრება, როგორც ერთი ფონემა.

² ნა აქა-იქ წინამავალ სიტყვასთან ჩანა შერწყმული. მაგ., ბოქუხა „დიდი“ ბოქუხანა „დიდი“ (ზედმიწ. „დიდი რამ“). საერთოდ ნა თარგმნისას მეტწილად არ გადმოიკვება.

სის მატარებელი) ნაწილი ამგვარი შესიტყვებისა მეტწილად ნასესხები სიტყვაა. უღვლილების პროცესში ის უცვლელია (იცვლები-ობი).

ჰეუქმუ იაუ „გადაწყვიტა“ (ჰეუქმუ „გადაწყვეტილება“), თამაშა იაუ „გაოცდა, გაუვირდა“ (თამაშა „გაკვირება“), ბააბიხი იაუ „დაიწყა“ (ბააბიხი „დაწყება“), ნაგრადით იაუ „დააჯილდოვა“ (ნაგრადით რუს. наградами), ფასთროით იაუ „ჩაამწკრივა“ (ფასთროით რუს. построил).

ზმნათა აღწერითი წარმოებისათვის გამოიყენება აგრეთვე ზმნები ბუქი, კჟვანდი და იშვიათად ზოგი სხვაც (მაგ. ბეთი „დატოვება“, ბეხუჟ „დარჩენა“...).

ბუქი (ბ კლასის ნიშანია) დამოუკიდებლად ნიშნავს „მოხედა“ ინფინიტივში დასმულ ზმნასთან კი „უნდა, საჭიროა, ხამს, ჯერ არს“: ლამდი ბუქიჟე „უნდა შექამოს, საჭიროა შექამოს, აუცილებელია შექამოს“... იპი ბუქიჟე „უნდა გააკეთოს, საჭიროა გააკეთოს“, კვარდი ბუქიჟე „უნდა დაწეროს, საჭიროა დაწეროს“, ვიცი ვუქიჟე „საჭიროა მოკვდეს, უნდა მოკვდეს“, ააყი ბუქიჟე „უნდა წავიდეს, საჭიროა წავიდეს“... უღვლილების დროს იცვლება მეშვილი ზმნა (ბუქიჟი), თუშცა ყველაზე ხშირად ის აწმეო (ზოგადის) ფორმაში გვაქვს (ბუქიჟე). შდრ. სხვა ნაკეთებში: იპი ბუქიჟე „გაკეთება მოუხდა, იწულებული გახდა გაეკეთებინა“, ვაყი ვუქიჟე „წასვლა მოუხდა, იწულებული გახდა წასულიყო“, იპი ბუქიჟიკაბ „საჭირო იქნება გააკეთოს, გაკეთება მოუხდა“, იპი ბუქიჟალა „თუ საჭირო იქნა გააკეთოს, თუ გაკეთება მოუხდებდა“... იპი ბუქიჟეუქი „არ უნდა გააკეთო, არა ჯერ არს გაკეთებად“... იპი ბუქიჟიკა „გაკეთება არ მოუხდა, არ დასჭირდა“ და სხვ.

კჟვანდი „კელა, მკიდროდ მიდება“ ზმნებს აწარმოებს სახელებისაგან (ასეთი წარმოება დიდად გავრცელებული არაა). ითუ-კჟვანდი „დაუთოვება“, ჩადირ-კჟვანდი „კარვის დადგმა“, ფეჩათ-კჟვანდი „ბეჭდის დარტყმა“, ტჟამუ-კჟვანდი „დაეხანგვა“, კამუ-კჟვანდი „რქენა“, შაი-კჟვანდი „სუნის გრძობა“, ქილა-კჟვანდი „ნაკელის მოყრა“¹.

პ ა რ ო ნ ო მ ა ზ ი ა. ზმნებში გავრცელებულია პარონომაზიული ფორმები: პირველი წევრი ინფინიტივშია დასმული, მას მოსდევს

¹ შდრ. ხუნძ. ანალოგიური გამოთქმები კვაზე („კელა, მკიდროდ მიდება“...) ზმნით ნაწარმოები: ითუ-კვაზე „დაუთოვება“, ლარ-კვაზე „რქენა“, კახ-კვაზე „თავსაფრის დაუხრვა და სხვ. მრ.

-ლა ნაწილაკი, მეორე წევრი კი იგივეა, რაც პირველი წევრი, ოღონდ უღვლილებიანს ეს უკანასკნელი იცვლება (ჩვეულებრივად იგი ნამყოს აბსოლუტივის ფორმით გვხვდება). პარონომაცია სტილისტიკურ-ემოციურ მხარეს უსვამს ხაზს (რომ მოქმედება ნამდვილად მოხდა, რომ მოქმედება შესრულდა დაბეჯითებით...): ინქუადა ინქვო „კამითაც აკამა-რა“, ჰალილა ჰალა „ნახვითაც ნახა-რა“, ხუდილა ხუდუ „დალევითაც დალია-რა“, კვენდილა კვენდუ „მოკვლითაც მოკლა-რა“, ვილილა ვილუ „გაჩერებითაც გაჩერდა-რა“¹...

კაუზატივის ორგანული წარმოების გვერდით (მაგ. იპ-ა-ე „გაკეთებინება“, შდრ. იპ-ი „კეთება“) გვაქვს კაუზატივის აღწერითი წარმოება:

1. ძირითადი ზმნის აბსოლუტივი (ფუჟე + ა) პლუს ბ-ილი „დგომა“ ზმნის კაუზატივი (ბ-ილ-ა-ე „დაყენება“. ზ იცვლება კლასების მიხედვით): იპა ბილა „გაკეთებინება“ (იპა ბილო „გააკეთებინა“, იპა ბილათ(ა) ილა „აკეთებინებს“... იულვლება ბილაჟ), ტვარდა ბილა „დაწერინება“ (ზედმიწ.: „წერა დაყენება“)²...

2. ძირითადი ზმნა დასმულია კაუზატივის ინფინიტივში, მას დაერთვის ამაღ იპი. უღვლილების დროს იცვლება იპი „კეთება“. სწრაფ მეტყველებაში ამაღ იპი შერწყმულია ამაჰი-დ.

ტვარდაჟ ამაღ იპი „დაწერინება“ (ზედმიწ.: „დაწერინება იცულება ქნა“) ნამყო: ტვარდაჟ ამაღ იპუ, აწყო: ტვარდაჟ ამაღ იპე, ბრძანებითი: ტვარდაჟ ამაღ იპა! უკუთქმითი: ტვარდაჟ ამაღ იპაბა სიი!... შერწყმით: ტვარდაჟ ამაჰე, ტვარდაჟ ამაჰაბასიი...

უარყოფით ფორმათა წარმოება აღწერითაც შეიძლება. ბოთლიხურში გვაქვს ზმნა ბ-ალი (ზ კლასის ცვლადი ნიშანია), რომლის მნიშვნელობა ბუნდოვანია, მაგრამ დაერთვის რა წინამავალ ზმნას, ინფინიტივში დასმულს, გადმოსცემს უარყოფითობას. იულვლება ბალი (ძირითადი ზმნა უცვლელია): იპი-ბალი „არ-კეთება“, ვეშთი ვალი „არ-გაშვება“... (ნმყ. ვეშთი ვალუ „არ-გაუშვა“, შდრ. ორგანული წარმოების ეეშთიკა).

მიყიდი „გზით, გზამ“ (ერგატივი სიტყვისა მიყი „გზა“) გამოიყენება ჯერობის საწარმოებლად: ჰაბ მიყიდი „ამჯერად“, „ამგზის“.

¹ შდრ. პარონომაცია ხუნძურში (სტრუქტურულად ილენტურ): ქკანახე-გი ქკანან „კამითაც კამა რა“, ჰაბიხე-გი ჰაბუნ „გაკეთებითაც გააკეთა რა“...

² აწუხურსა და კარულში რაჰ ბოლხა გვაქვს კაუზატურთა წარმოებაში, აგვე ლ ძირის შემცველი ზმნა („დგომა“) უნდა იყოს.

ცებ მიყიდი „ერთხელ, „ერთგზის“, კედა მიყიდი „ორჯერ“, „ორგზის“, ჰაბუდა მიყიდი „სამჯერ, სამგზის“ და ა. შ.¹

ცალკე განხილვის საგანია შედგენილი ზმნები, რომლებიც იწარმოება ბაპი მეშველი ზმნით (ზ გრამატიკული კლასის ცვლადი ნიშანია). ბაპი-ს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არ ეიებნება.

ძირითადი ზმნა დასმულია აბსოლუტივის ფორმებში (ფუძე — ა ნ ფუძე + ათა)² და უღვლილების პროცესში უცვლელია, იცვლება ბაპი: ვეტა ვაპი „ხენა“, ჯადა ვაპი „ტირილი“, ვაყა ვაპი „წაკითხვა, სწავლა“, ტიბდა ვაპი „ცეკვა“, იპა ვაპი „ქეთება“, ვეტა ვაპი „ხენა“, ჯადათა ვაპი „ტირილი“.

ბაპი მეშველი ზმნით ნაწარმოები ზმნები მრავალმხრივია საგულისხმო. მიუთითებთ ზოგიერთ მომენტზე. ბაპი-თ ნაწარმოები ყველა ზმნა, მიუხედავად იმისა, ძირითადი ზმნა თავისი ბუნებით გარდამავალია თუ გარდაუვალი, მუდამ გარდაუვალია. ცხადია, ამის გამო ბაპი-ს ზ ნიშანი, ასევე ძირითადი ზმნის კლასის ნიშანი (თუ სათანადო ზმნა კლასნიშნანია) მუდამ რეალური სუბიექტის კლასს ასახავს, ხოლო ეს სუბიექტი მუდამ სახელობით ბრუნვაში დგას: იმა ვეტა ვაპუ „მამამ (სახ. ბრ.) ხნა“, ილა ეტა ვაპუ „ღვდამ (სახ. ბრ.) ხნა“.

ამრიგად, ბაპი აწარმოებს გარდაუვალ ზმნებს.

როგორია ამგვარ შედგენილ ზმნათა შინაარსი? ამის ნათლად წარმოდგენას აბრკოლებს რიგი გარემოება. ბაპი ზმნის მნიშვნელობა ბუნდოვანია. ბუნდოვანია ძირითადი ზმნის ფორმაც (ფუძე — ა, ფუძე + ათა), რომელიც დამოუკიდებლად (თუ არა სხვა სიტყვასთან კავშირში) არ იხმარება. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს უკანასკნელი განგრძობითი ასპექტის აწმყო დროის აბსოლუტივს გადმოსცემს (ჯვარდა, ჯვარდათა).

ბაპი-თ ნაწარმოები ზმნები მართლაც ამტკიცებენ განგრძობითი ასპექტის ხასიათს. ისინი გადმოსცემენ სუბიექტის ყოფნას მოქმედების შესრულების პროცესში, მოქმედებას — როგორც სუბიექტის თვისებას. ვეტა ვაპუ ნიშნავს არა „მოხნა“, არამედ „ხენის პროცესში იყო, მხენელად“. ასევე ვაყა ვაპე „სწავლის, წაკითხვის პროცესშია“...

¹ შდრ. ბუნდ. ნუხალ'უ (ერგ. სიტყვისა ნუხ „გზა“) ცო ნუხალ'ი „ერთგზის“...

² აქა-იქ ვაპი დაერთვის არა ზმნურ ფორმებს: ღუნდუ ვაპი „ძილი“. წააა ბაპი „წვიმის მოსვლა“.

როდესაც ძირითადი ზმნა -ათა-ზე ბოლოვდება (მაგ. იპათა ვაპუ) გამოთქმას ეძლევა ელფერი „დაიწყო მოქმედება“: ვეტათა ვაპუ „ხენის პროცესში ყოფნა დაიწყო, მხენელობა დაიწყო, ხენას შეუღა“.

საყურადღებოა, რომ ბაპი-იან კონსტრუქციას, რომელიც როგორც ვთქვით, მუდამ გარდაუვალია, შეიძლება ჰქონდეს „პირდაპირი დამატება“ (თუ ძირითადი ზმნის შინაარსი ამას იგულებს): იმა (სახ. ბრ.) ხური ბეტათა ვაპუ „მამამ ყანა ხნა“, დენ (სახ. ბრ.) ჭურა ბაყათა ვაპუ „მე წიგნი ვიკითხე“. აქ ძირითადი ზმნის კლასის ნიშანი „პირდაპირ დამატებას“ ასახავს (როგორც გარდაუვალ ზმნებში), მეშველი ზმნისა კი — ქვემდებარეს (როგორც გარდაუვალ ზმნებში). ქვემდებარე სახელობითში დგას (როგორც გარდაუვალ ზმნებში).

ამგვარი სტრუქტურა წინადადებისა დასაშვებია, თუ ძირითადი ზმნა -ათა (ბეტათა) ფორმაშია. პირდაპირი დამატება არ შეიძლება ვიხმართ, თუ ძირითადი ზმნა ა ფორმაშია (ბეტა-ა). მაგ. იმა ვეტა ვაპუ (არ შეიძლება დაემატოს ხური „ყანა“), ასევე ილა აეტა ააპუ და სხვ.¹

ბაპუ-თი ნაწარმოებ ფორმებს ზოგი მორფოლოგიური თავისებურებაც აქვს. მაგ., ინფინიტის პარალელური წარმოება -ლ'ი სუფიქსით (ბაპი-ს გარეშე): ბეტა-ლ'ი || ბეტა ბაპი, ვაყა-ლ'ი || ვაყა ვაპი...

თანდებულები და ნაწილაკები

ბოთლიხური ლარიბია თანდებულებით. ეს სიღარიბე ანაზ-ლაურებულთა ლოკატიურ ბრუნვათა სიმდიდრით. თანდებულთაგან შეიძლება მივუთითოთ:

-ლალუ „გამო“, „-თვის“ (მიარს. -ოლა), იხმარება მიცემით ბრუნვასთან: იმუჟ ლალუ „მამის გამო, მამისთვის“, ვაშაშოჟ ლალუ „ვაჟისთვის“, ალლაჰაშოჟ ლალუ „ღვთისთვის“ („ღვთის გულისთვის“), ჰარკოჟ ლალუ „ცოლის გამო“, დია ლალუ „ჩემს გამო“. ლალუ შეიძლება შეგვხვდეს ინფინიტისთანაც: ილუდი დენ

¹ ეს (და ზოგი სხვა) გარემოება განხილულ ფორმებს აახლოებს ხუნძურის განგრძობით ფორმებთან (ემენ ვეტარანა — „მამა? ხნა — მამამ იმხენელა“), მაგრამ იდენტურნი ისინი არ არიან.

ვაყაღ ლალუ ტაეტირ იბხუ „დედამ ჩემთან დასაზავეებლად (დაზა-
ვებისათვის, რათა დავზავებოდი) ბატკანი იყიდა“¹.

-ცაუბ მსგავსი, მაგვარი, „-ვით“. ზ კლასის ნიშანია, უთან-
ბნდება შესადარებელი სიტყვის კლასს. შიირიცაუჲ დეში „ცვილი-
ვით გოგო, ცვილის მსგავსი გოგო“ (ქებაა). დეშიცაუჲ ვაშა „ქა-
ლივით ბიჭი, ქალის მსგავსი ბიჭი“ (საძრახი ეპითეტია; შდრ. ქართ.
ქალაპუნა), ლ'ენიცაუბ ბელე „წყალივით იცის“. -ცაუბ სახელობი-
თის ფორმას დაერთვის, მაგრამ სხვა ბრუნვასთანაც შეიძლება შეგვ-
ხედეს: მატეიცაუბ ააჰა კილი „ძილში-სავით მომესმა ყვირილი“
(-თითქოს ძილში ჩამესმა ყვირილი“).

-დერა „-მდე“. (მიარს. -დანა). დადასტურებულია ინფინი-
ტივებთან: ჰიტეიდერა „თქვამდე, სანამ თქვა“; ვიციდერა „სიკვდი-
ლამდე“. დენ ჰილვიდერა (! ლიდერა) მინ პარკვახი ვუკუბა! „ჩემს
მოსვლამდე შენ იჯექ!“

-დერა-ს პარალელურად იხმარება -დარა ფორმაც.

4. ხანდუ² „თან“, „ერთად“ ჩვეულებრივად იხმარება -ჰუ
ლოკატიურ ბრუნვასთან, მაგრამ შეიძლება შეგვხედეს სხვა ბრუნ-
ვებთანაც (მაგ., მიცემითთან, -ლ'ა ლოკატივთან). ხშირია ხანდუ-ს
წინ -ლ'ი თანდებული (= „-თან“, „-ურთ“, „-იანი“). ხანდუ დამო-
უკიდებელი სიტყვაა (ზმნისართი). მაგალითები: იმუჰუ სანდუ „მამას-
თან ერთად“, იმუჲ სანდუ „მამასთან ერთად“, ინუჲლ'ი სანდუ
„მამასთან ერთად“. შდრ. ზმნისართული გამოყენება: სანდუ ჩა!
„თან წაიყვანე!“

ადგილის ზმნისართები თანდებულებადაც გამოიყენება: ბე-
ტარუ „ახლოს“, ბ-ეხუტუ „შემდეგ“, „უკან“, ბ-ესჰე „უკან“ (მი-
მართ. ბესაუხა), ბ-ატაჲ „შიგ“, „შუაში“, ბ-ეჰუტუ „ირგვლივ“,
ჰიტეი „ქვეშ“, ჰეჲა „ზევით“, ჰინუ „შიგნით“, სეჲა „წინ“... ეს
სიტყვები იბრუნვიან (აქვთ ლოკატიური ბრუნვები I სერიისა, მაგ.,
ადგ. ბეტარუ, მიმართ. ბეტარა, გამოსვლ. ბეტარუ...). როგორც
თანდებულები, ეს სიტყვები სახელს მართავენ -ჰუ ლოკატიურ
ბრუნვაში,

¹ ლალუ მნიშვნელობითა და მასალობრივ ხუნძ. გოლო[ნ] თანდებულის
ფარდია (ხუნძ. დიჲე ზოლო[ნ] „ჩემს გამო“... რეჲეჲე ზოლო[ნ] „დასაზავებ-
ლად“...).

² ხანდუ ხუნძ. ცადაჲ-ის ფარდია მნიშვნელობითა და ფუძისეული მასა-
ლით, შდრ. ხუნძ. დიდა ცადაჲ „ჩემთან ერთად“, დუნგუნ ცადაჲ „ჩემთან ერ-
თად“, ზედმიწ. „მე-თურთ ერთად“, ემუნგუნ ცადაჲ „მამასთან ერთად“.

-ხინდუ „-კენ“, „მიმართულებით“, დაერთვის მიმართულებით ბრუნვას: იმუხა ხინდუ „მამისკენ“, იმ მიმართულებით, სადაც მამაა¹.

იშვიათად გვხვდება ხაანკუ (აღვ. ბრ.), ხაანკა (მიმართ. ბრ.), რომელიც სახელობითს დაერთვის: იმა-ხაანკა ვაჟა „წავიდა მამისკენ“, უკეთ: „წავიდა იქითკენ, სადაც არის მამა, მისი სახლი, ისი ნათესავეები“, „მამიანთას წავიდა“ (შესაძლებელია რთული სუფიქსი იყოს ხან + ჰ ლოკატ. ბრ. ნიშანი + მიმართულებითისა, უ-ადგილობითისა, შდრ. ლოკატ. ნიშანი ჰუ)².

ნაწილაკებით ბოთლიხური მდიდარია. აქ მიევითითებთ ჩვენთვის ცნობილ უმთავრეს ნაწილაკებზე.

-ლა „-ც“, „და“ (კავებ.) „აგრეთვე“ ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ნაწილაკია. ძირითადი მნიშვნელობაა „-ც“ დღე-ღამე ბელე შაბ მუხა „მე-ც ვიცი ეს ზღაპარი“, ჯუჩალა არა ხვა! „წვიგნიც აქ მოიტა!“ -ლა იხმარება „და“ კავშირის ფუნქციით, დაერთვის ორსავე დასაკავშირებელ ერთეულს: იმა-ლა ილა-ლა იშკე-იდა „დედა და მამა თინ არიან“ (ზედმიწ. „დედაც მამაც შინ არიან“). პარონომაზიური ფორმის ელემენტები ერთმანეთს -ლა-ს მეშვეობით უერთდებიან: ინქუ-ლა ინქვო „კამითაც აკამა რა“ (ზედმიწ. კმე-ვინებაც აკამა რა).

ჩვეულებრივია -ლა აბსოლუტივიან კონსტრუქციებში (მისი აქ გამოყენება აზრობლივად ადვილი ასახსნელია). ის მექანიკურად მიერთვის აბსოლუტივში დასმული ზმნის წინამავალ სიტყვას³ (იშვიათად კი -ლა-სა და აბსოლუტივს შორის რამდენიმე სიტყვა შეიძლება იყოს): ხური-ლა ბეტაუ „ყანა მოხნა რა“ (ზედმიწ. „ყანა-ც მოხნა რა“), ჯუჩა-ლა ბაჟუ „წვიგნი წაიკითხა რა“ (ზედმიწ. „წვიგნიც წაიკითხა რა“), იზალა ვიჟა „მამა მოკვდა-რა“ (ზედმიწ. „მამაც მოკვდა რა“)... შდრ. აგრეთვე ჰუბ იჩჟუ ჩვანთალ'ი ჰინულა ბუკო გოვ იშკა ვაჟა „ის ვაშლი ჯიბეში (ზედმიწ. „ჯიბეში შიგა-ც“) ჩაიდო-რა, ის შინ წავიდა“, ან, ჰუბ იჩჟულა ჩვანთალ'ი ჰინულ ბუკო... „ის ვაშლი-ც ჯიბეში ჩაიდო-რა“...

-ლა გვაქვს ზმნისართებში: ჰუ-ლა „ისე“, ჰა-ლა „ასე“...

¹ შდრ. ხუნბ. -ხიუნ.

² შემხვდა ასეთი ფორმაც: იშვი-ჰა ჰინდვა „ჩვენთან მოვიდა“, აქ შეიძლება შემორჩენილი იყოს ჰ-იანი სერიის მიმართულებითი ბრუნვა (შდრ. ადგილ-იშვი-იქუ, მიმართ. იშვი-იქა, დაშორ. იშვი-კუ-რუ...).

³ მნიშვნელობა არა აქვს, თუ მეტყველების რა ნაწილს განეკუთვნება იგი ან რა ფორმაშია დასმული.

-ღა ფრიად გავრცელებული ნაწილაკია, დაერთვის თითქმის ყოველგვარ მეტყველების ნაწილს. სხვადასხვა შემთხვევაში მეტნაკლებად განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს, ზოგადად თითქოს აძლიერებს მნიშვნელობას, ამთლიანებს იმ სიტყვით გამოხატულ აზრს, რომელსაც დაერთვის. ხშირად ქართულ -ვე ნაწილაკს ჩამოჰგავს¹. გამოყენების ძირითადი შემთხვევები:

-ღა ერთვის ყველა რაოდენობით რიცხვით სახელს (გარდა „ერთი“-სა ცე-ბ-ი): კე-და „ორი“, ჰაბუ-და „სამი“, ბულუ-და (მი-არს. ბოცოდა → || ბოლოდა) „ოთხი“, იშთუ-და „ხუთი“, ინლ'ი-და „ექვსი“, ჰატჟუ-და „შვიდი“, ბიტეი-და „რვა“, ჰაჰა-და „ცხრა“, ჰაწა-და „ათი“... ბეშუნუ-და „ასი“, აზარუ-და „ათასი“...

ეგვეე -და ხშირია ნაცვალსახელებთან: დენ-და „მე“, „მევე“, მინ-და „შენ“, „შენვე“, გობ-და „ის“, „იგი“, „იგივე“, ილ'ი-და „ჩვენ“, „ჩვენვე“ და ა. შ. ჰიე-და „თვითონ“, „თვითონ-ვე“...

ბრუნების დროს -ღა ნაწილაკი მიერთვის მზა ფორმას: სახ. ჰიე-და „თვითონვე“, ერგ. ინშაუ(დ)ი-და „თვითონვე“, ინშაუბ-და „თავისივე“ ინშაუჟ-და „თავისსავე“... იშქურ-და „მევე“ (ერგატ-) დიბ-და „ჩემივე“ (ნათ.), დიჟ-და „მევე“ (მიც.) და მისთ.

-ღა აწარმოებს აბსოლუტივებსაც: იჰიჰა „არ გააკეთა“ — იჰიჰა-და „გაუკეთებლად“ (იჰიჰა-და ბეთა! „გაუკეთებლად დატოვე!“), ბუჰიჰა „არ იყო“ — ბუჰიჰა-და „ისე, რომ არ იყო, უყოფნელად“ (ბულ'უმე ებუჰვალა ნა დენ ჰალ'თა ვუჰიჰადა! „მოხდა რამე უჩემოდ?“ ე. ი. „ჩემს უყოფნელად“, „მე რომ არ ვიყავი ისე“). დადებითი ფორმებისაგან აბსოლუტივების წარმოება -და-ს დართვით ბოთლიხურში მეტად იშვიათია: იჰათა-და „აკეთებს და ისე“².

-ღა შეიძლება დაერთოს მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილს (შდრ. მაგ. ქაფურ-და ვიყაბუ! „ურჯულოდ მომკვდარიყავ!“ წყევ-ლაა).

-ღა შეიძლება დაერთოს ზოგ ზმნისართსაც, მაგ., ეჰელ-და „დღესვე“ არუ-და „აჰ-ვე“... მიმღებობებსაც და სხვ. (ქართულად ამგვარ სიტყვათა გადმოცემა ვე ნაწილაკით უფრო ადვილი ჩანს)³.

¹ ბოთლიხური -და ხუნძური -გო ნაწილაკის ტოლფარდია: კი-გო „ორი“, თიგვო „თვითონვე“, ჰაბიჰო-გო „გაუკეთებლად“... (აგრეთვე, ალბათ, ბუ-გო „არის“ და მისთ.). მასალობრივ იქნებ ხუნძურშიც გვქონდეს და (მაგ. ჰი-და „როდის“, შდრ. ჰი-ბ „სად“?).

² შდრ. ხუნძურში გავრცელებული ტიპი ჰაბულა-გო „აკეთებს და ისე“ და მისთ.

³ შესაძლებელია ისტორიულად -ღა ნაწილაკს შეიცავდეს მეშველი ზმნა ი-და „არის“, ანლოგიისათვის შდრ. ხუნძ. ნაწილაკი -გო და მეშველი ზმნა ბუ-გო „არის“.

-თალუ „-ო“, „-თქო“, „-მეთქი“ სხვათა სიტყვის გადმომცემი ნაწილაკია (იხმარება ყველა პირთან). დენ ბუჯხა ვაჟი ილა-თალუ პიტაუ ვაცაუდი „მე ბოთლიხში მიედივარო, თქვა ძმამ“.

სხვათა სიტყვის ნაწილაკია აგრეთვე -კულ და -ხულ¹.

-კვალა აგებულია ისევე, როგორც -ხვალა (იხ.), შეზღუდული გამოყენებისაა: ჩვეულებრივად გვხვდება კითხვით ნაცვალსახელთან, კითხვით ზმნისართთან. ებ-კვალა ნა მისიკა დიხ „ვერაფერი ვნახე მე“ (ზედმიწ. „რაი-მე ნივთი არ ვნახე ჩემდა“), შდრ. ებ „რა“, ინ-და-კვალა „ყოველთვის“ შდრ. ინდა „როდის“:

-ხვალა „თუნდაც“, „-ლა“: ჰაბ კათუ-ხვალა ბეთა დიხ -ეს ცხენი მაინც დამიტოვე მე“... ვაციი-ხვალა ჯაციი-ხვალა ბეედა! „ძმას ან დას დაუძახე!“ (ზედმიწ. „თუნდაც ძმას, თუნდაც დას“). ეგვეე -ხვალა ზმნებთან გამოდის როგორც კავშირებითი კილოს მაწარმოეცელი².

-ხვალა-ს ფონეტიკური ვარიანტი ჩანს -ხულა.

-ხულა კითხვით ნაცვალსახელსა და კითხვით ზმნისართებთან გვხვდება: ებ-ხულა „რა“, იშთა-ხულა „როგორი“. ხულა-ს მქონე ფორმებს აქვთ მნიშვნელობა „არის“ (ებ-ხულა „რა არის“, იშთა-ხულა „როგორი არის“). -ხულა ჩვეულებრივად უპირისპირდება ლ'ილა-ს: -ხულა არაცოცხალთა კლასისთვის გამოიყენება, -ლ'ილა კი ცოცხალთა კლასისათვის.

-ლ'ილა იხმარება როგორც -ხულა (იხ.) ნაწილაკის კორელატი ცოცხალთა ჯგუფისათვის: ელ'ილა -ვინ (არის)“, იშთა-ლ'ილა „როგორი (არის)“...

-ლ'იი „ურთ“, „იანი“... დაერთვის სახელობითის ფორმას, მაგრამ შეიძლება დაერთოს სხვა ფორმასაც, აგრეთვე ზმნებსაც, ფართო გამოყენება აქვს. ხშირად მნიშვნელობით უახლოვდება -ლა ნაწილაკს (როგორც მაერთებელს)³. ფურწაუ-ლ'იი რეჰა მმთვარი-

¹ -კულ და -ხულ შედის იმ მრავალრიცხოვან ნაწილაკთა და სუფიქსთა რიგში, რომელთაც ძირეული ვლემენტი კ (ვ), ხ (ვ), ლ' აქვთ (თიოქოს „ყოფნა“ ზმნის ძირები?). ამავე ძირისა ჩანს მიხეზობრიობის აღმნიშვნელი -კობუ და -ხობუ („რადგან“...). შდრ. აგრეთვე ხვალა, ხულა, კვალა, ხობ, კობ, ჯაბ, ლობ, ლ'აბ და სხვ. იქნებ კულ — კვ-ალ, ხულ — ხვ-ალ, სადაც ოლ მტკიცებითი ნაწილაკი შეიძლება იყოს (იხ. ოლ ნაწილაკის შესახებ ქვემოთ).

² -ხვალა რთული ჩანს: -ლა ცალკე ნაწილაკია (იხ. ზემოთ). ხვა კი შეიძლება დაკავშირებული იყოს ხ(უ) ძირის მქონე სხვა ნაწილაკებთან. ანალოგიურადვე აგებული ხუ-ლა, კვა-ლა, ლ'ი-ლა.

³ ბოთლიხური -ლ'იი მნიშვნელობით ხუნძ. გუნ-ის ფარდია (მაგ. ემენ-გუნ „მამითურთ“).

ანი ლამე“ (ზედმიწ. „მთვარიტურთ ლამე“), კათულ'ი ჰეკვა „ცხენი-ანი კაცი“ (ზედმიწ. „ცხენიტურთ კაცი“). ჰაბუდა ღვანილ'ი იფრით „სამთავიანი დევი“ (ზედმიწ. „სამი თავიტურთ მღვეი“), იმუჲლ'ი სანდუ „მამასთან ერთად“ (ზედმიწ. „მამას-ტურთ ერთად“. იმუჲ — მიც. ბრ.), ირჩა კათელ'ი იშვა ვაჟა გოვ „ცხენები წაიყვანა და სახლში წავიდა“ (ზედმიწ. „წაიყვანა რა ცხენებიტურთ სახლში წავიდა ის“). ბუშოუ ხაარჩამულ'ი ჰაბდუდა გარლ'ი „იძრო ხმალი და დაჰკრა კისერში“ (ზედმიწ. „იძრო რა ხმლიტურთ“...), იშქურ ჰინგურ მაგელ'ი ილა ეგვკათა ააჰუ „მე რომ ფანჯარა გავტეხე, (ამიტომ) დედა გაჯავრდა“ (ზედმიწ. „გატეხიტურთ“, ე. ი. „გატეხის გამო, რადგან გავტეხე“)... გალუდი ბოჰუხა ბარაქალა იჰაუ ხანიჲ ეგილი'იჲ ინდუჲ ააციირ იჰელ'ი „მათ დიდი მადლობა გადაუხადეს („მისცეს“) ხანის ჰალიშვილს მათთვის („თავიანთთვის“) ღობის გაწვევის გამო („ღობა გაკეთებიტურთ“).

ირჩა კათელ'ი და მის მსგავს შემთხვევებში ზმნა აბსოლუტივში დგას და მის წინმავალ სიტყვას ნაწილაკო -ლა არ სჰირდება (ამის შესახებ იხ. -ლა ნაწილაკთან), რაც, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ მაერთებელი კავშირის ფუნქციით ერთი აფიქსი (-ლ'ი) უჰვე არის წინადადებაში.

ჰინგურ მაგელ'ი, ააციირ იჰელ'ი... აქ -ლ'ი შინაარსეულად მიზეზის გარემოებას გადმოსცემს („რადგან, გამო“)¹.

-ჰა „თუ არ“ („გარდა“): დიჰუ არსი ასარ-ჰა ხუჰი „მე ფული ცოტა მაქვს“ (ზედმიწ. „მე ფული თუ არ ცოტა არა მაქვს“), გოშოუჲ იმა-ჰა ლ'იჰი „მას მამის გარდა (არავინ) ჰყავს“ (ზედმიწ. „მას თუ არა მამა არა ჰყავს“). ჰუე ვესტე-ჰა ჰანტეუჰი „ის ბოლოს-ლა მიხედება“ (ზედმიწ. „ის თუ არ ბოლოს არ მიხედება“). დენ-ჰა გოლ'იჲ იდეუჰი „ჩემს გარდა მას არავინ უყვარს“ (ზედმიწ. „თუ არ მე, მას არ უყვარს“).

-ჰა, როგორც ჩანს, უარყოფით ფორმაში დასმულ შემასმენლიან წინადადებაში გვაქვს. წარმოშობითაც ამ ნაწილაკის ჰ უარყოფითობის ჰ-სთან ჩანს კავშირში.

-ჰუ მიერთვის სახელობითის ფორმას და მეშველ ზმნა ბაჰისთან კავშირში გადმოსცემს შინაარსს „მოეჩვენა“: ეგილი-ჰუ ააჰუ „მოეჩვენა, რომ გოგოა“, იმა-ჰუ ეაჰუ „მოეჩვენა, რომ მამაა, მამა ეგონა“, რუშიბალ'ი-ჰუ ბაჰუ „მოეჩვენა, რომ ხეებია, ხეები ეგო-

¹ ხუნძურად ამგვარ შესიტყვებებს იშორად თარგმნიან -დალ ნაწილაკიანი ფორმით (იჰი-დალ, ჰაბი-დალ).

ნა“, მიყუქუ ველ'აკო - რიუდი ადალ ვაცუჟე ჰალა იდა ინშაუბდა ანჩჟუ. ჰავ ადამ-ჰუ-ლა ვაჰუ, გოშეუდი ჰიტეჟუ იდა ანჩჟუხი: ვამა ბატა! დილი'ი სანდუ ჰინდვი ბეჰეჟუქი! „გზაზე რომ მიდიოდა, სულელმა ძმამ თავისი ჩრდილი დაინახა. ეს ადამიანი ეგონა-რა (მოეჩვენა რა), მან უთხრა ჩრდილს: გამეცალე (-ცალკე წადი!)! ჩემთან (ერთად) წამოსვლა არ შეიძლება!“

ეს -ჰუ შეიძლება ლოკატივის -ჰუ იყოს. მაგრამ გარდა ფუნქციური სხვაობისა გასათვალისწინებელია, რომ ლოკატივის -ჰუ დაერთვის ირიბ ბრუნვათა ფუძეს (მაგ. იმუ-ჰუ), ნაწილაკი -ჰუ კი სახელობითს.

-მა კითხვითი ნაწილაკია, შეიძლება დაერთოს ყოველ სიტყვას, თუ წინადადებაში არ არის კითხვითი სიტყვა (ვინ, რა, სად, როდის და მისთ.). უპირატესად -მა მაინც ზმნებთან გვხვდება. -მა უბრალოდ მიერთვის მზა ფორმას¹.

-მა ნაწილაკის დართვისას მახვილი მის წინამავალ მარცვალს ეცემა: ბელემა? „იციის?“ ბელეჟქიმა? „არ იციის?“ ხუმა? „არის?“ (არაცოცხალი). ლ'იმა? „არის?“ (ცოცხალი). ხუქიმა? „არ არის?“ (არაცოცხალი). ლ'იქიმა? „არ არის?“ (ცოცხალი).

მიარსულ კილოკავში -მა ნაწილაკი წარმოდგენილია როგორც ბა, რომელიც უარყოფის ჰ-ს გამჟღერებას იწვევს (ჰ → ჯ: ხუჯუ-ბა? შდრ. ბოთლ. ხუქი-მა?).

მაგალითები: ჰუშთუჟე ჭადალ-მა დიკე, ადამ? „ასეთი სულელი ხარ, ქალო (ადამიანო)?“. ჰენა დენ იშტე ინდალა ვაწე ვა გო(ვ) ჰეკვა დენ ლიდარა გოლ'ა-მა ვილე? „ახლა მე შინ (სახლში) როდისღა მივალწევ და ის კაცი ჩემს მოსვლამდე მანდ გაჩერდება?“, ბეჰუხა ნა ხუმა ჰაბ? „დიდი რამ არის, ეს?“ მინ ლ'იმა დიე ეშილ'ილი კუნტა? „შენ ხარ ჩემი ქალიშვილის ქმარი?“ გობ არსი შიქიბა-ლ'იმა ბუკე, ჭაბდალ ლ'იმა მინი? „ის ფული განა ჩიტისაა? გიფე ხარ შენ?“ ლ'ენი ხუქიმა ჰალ'ა? „წყალი არ არის აქ?“ ჭაიბ ხუქიმა ჰაშთუჟე ჭოლოკან ჰეკვა კჟვანდი? „ცოდნა არ არის ამისთანა ახალგაზრდა კაცის მოკვლა?“ მინ ბაჰაარჩი ლ'იქიმა? ჯადა ვაჰაბასი! „შენ ვაეკაცი არა ხარ? არ იტირო!“ ილუდი მაქვა იჰ-

¹ კითხვით ფორმათა გამოყოფა ცალკე მორფოლოგიურ კატეგორიად ბოთლიზურში (ასევე ხუნძურში) მიხანშეწონილი არაა. მა უბრალო ნაწილაკია (ამასთან არა მხოლოდ ზმნებთან გამოყენებული), რომელიც ენკლიტიკურად მიერთვის მორფოლოგიურად უკვე გაფორმებულ სიტყვას. ზოგ ფორმას (მაგ., ბრძანებითს), ცხადია, კითხვა არ ეწყობა.

ათა ილა ხუმა? „დედა საკმელს ამზადებს?“ ილუდი მაქვა იპათა ხუქიმა? „დედა საკმელს არ ამზადებს?“ დუჲ ბუჲახადალ'ი მიწი ბელემა? „შენ ბოთლიხური ენა იცი?“ დუჲ ბუჲახადალ'ი მიწი ბელეუქიმა? „შენ ბოთლიხური ენა არ იცი?“ ტორგუდა არსი მინ იბხუ ღურუშდალა ბეთიქადა, ბეჲემა ჰულა? „ფული სულ შენ წაილე, მანეთიც არ დატოვე, შეიძლება ასე?“ ჰენა ფარუზ განდი ბეჲეუქიმა? „ახლა პაპიროსის მოწევა არ შეიძლება?“ ჰა, ბულ'უმა ებკვალა ნა დენ გუქადა? „ჰა, მოხდა რამე უჩემოდ?“ დუბ მუხა ბულ'იქამა? „შენი ზღაპარი არ გათავდა?“ ვუქამა მინი დენ ღიდარა არუ? „ჩემს მოსვლამდე შენ აქ იყავი?“ სუნი დოვ პაჲიბე ვუქიქამა? „გუშინ ის აჩაბალდაში (ადგილია) არ იყო?“ ადალ ჩუჲა: ღიქამმა (|| ღიქაბმახი) ქურტა ბეხუტუ-თალუ „სულელი გაიქვა — ნაჯახი უკან თუ გამომიდგებო (წამოვოა)“ ეჲელ მაშინა ღიუქაბმა (|| ღიუქამმა)? „დღეს (ავტო) მანქანა არ მოვა?“ გურჯიალ'აა ვაჲყარიული მინ დუბ ირხაა ყალამ ქაიქა(ბ)მა დიჲ? „საქართველოში წასვლისას შენ ჰენს წითელ ფანქარს მომცემ მე?“ ხანიდი დიჲ ინშოჲდა აეში ქაიუქამა? „ხანი მე თავის ასულს არ მომცემს?“

-ში კითხვითი ნაწილაქია, იხმარება ჩაკითხვისას. მაგ., ფატიმათი არუ იდალ'იმა? „ფატიმათი აქ არის?“ ამ კითხვას შეიძლება მოჲყვეს ჩაკითხვა, შებრუნებული კითხვა: ფატიმათი-მი? „ფატიმათი?“ ე. ი. „ფატიმათის შესახებ მეკითხები?“ მაგ., ფატიმათი-მი? ბელეუქი, ვალლაჲ „ფატიმათი? არ ვიცი ღმერთმანი“, არუ-მი? „აქა?“ (ე. ი. მეკითხები აქ თუ არისო?) ასევე: მინ ახარა იშჲე ვუქიქომა? „შენ ხვალ სახლში იქნები?“ შეიძლება ჩაიკითხვა: მინ-მი? „მე?“ ახარა-მი? „ხვალ?“ იშჲე-მი? „შინ?“ -მი შეიძლება დაერთოს ყოველნაირ ფორმას. ში მუდამ მახვილიანია.

მიარსულ კილოკავში -ში-ს ნაცვლად -ბი გვაქვს.

-ბი დაერთვის კითხვით ფორმას (შა კითხვითი ნაწილაკით ნაწარპოებს) და გამოთქმას მთლიანად ერღვევა კითხვით-ნატვრითი ელფერი: იპიქამა-ხი „გააკეთებს?“ „ნეტავ თუ გააკეთებს?“ (შღრ. იპიქამა? „გააკეთებს?“), იპიქამა-ხი „არ გააკეთებს?“, „ნეტავ არ გააკეთებს?“... იჲუმა-ხი „ნეტავ გააკეთა?“... გოვ იშჲე ვუქიქომა-ხი? „ნეტავ ის სახლში იქნება?“... ადალ ჩუჲა — ღიქაბმა-ხი ქურტა ბეხუტუ-თალუ „სულელი გაიქვა: ნეტავ თუ გამომედგენება (წამოვოა) ცული უკანო“¹.

¹ მნიშვნელობის მხრივ შღრ. ხუნძ. -დაჲ (ჰაბილადაჲ, ვუქინადაჲ, ვაჲანა-დაჲ...).

-ხი შეიძლება დაერთოს კითხვით სიტყვას კითხვითი მა-ს გარეშეც, ამასთან მას წინ, ჩვეულებრივად, -ლა ნაწილაკი უძღვის: ინუქულა-ხი „ნეტავ საიდან“: ინუქულახი გობ ორსაა ჰიბლვა-თა-ლუ „ნეტავ საიდან გამოვიდა ის გარეთო“.

-ხაა დაერთვის უპირატესად ზმნურ ფორმებს (მაგ., ბრძანებ-ბითჲ), მაგრამ ჩვეულებრივია მეტყველების სხვა ნაწილთანაც. გამოთქმას უკარგავს კატეგორიულობას, ხაზს უსვამს ზმნის მოქმედებას, ფაქტს. ქართულად ითარგმნება მიახლოებით „რა“, „რალა“ (გააკეთე-რა, გააკეთე რალა), აკი („არის აკი“)¹. ხაა გავრცელებული არაა.

ბრძანებითში -ხაა-ს წინ უძღვის ლა: კვარდა-ლახაა! „დაწერე რა!“, „დაწერე რალა!“, იჰა-ლა-ხაა! „გააკეთე რალა!“

აკა-იქ დასტურდება კა ნაწილაკიც, ის მნიშვნელობას აძლიერებს (ქართ. დაახლ. ხომ, აკი); ხანჯარ ბატარალ-ი-კა მამე „ხანჯალს წელზე ირტყამენ“, „აკი წელზე ირტყამენ“, „ხომ წელზე ირტყამენ!“

-ლო „ოღენა“ გვხვდება სახელობით ბრუნვასთან: კათუ-ლო ბეჭუბა ჰამახი ჰალა დია „ცხენის-ოღენა ვირო ვნახე მე“².

-ღვანა მნიშვნელობით თითქმის ემთხვევა ზემოთ ნახსენებ ლო-ს ეაეც სახელობითთან გვხვდება: იმა-ღვანა ვაშა „მამის-ოღენა ვაჭიშვილი“, ღვანი-ღვანა იმჩუ „თავის-ოღენა ვაჭლი“ (ღვანი „თავი“; ღვანა „ოღენა“)³.

-ოლ მტკიცებითი ნაწილაკია, შეიძლება დაერთოს ზმნასაც, სახელსაც და სხვ.⁴ იმალ-ოლ „მამა არის“, „სწორედ მამაა“, იდ-ოლ, იდაქ-ოლ „არის“, „უთუოდ არის“, „რა თქმა უნდა, არის“. ლ-იქ-ოლ „არ არის“, „რა თქმა უნდა, არ არის“.

ძორისდებული

ღვი მოწოდებისა „ეი!“ ვე! მამაკაცის პასუხი ძახილზე, მოწოდებაზე. ღა(ა) | ღო(ო) ქალის პასუხი ძახილზე, მოწოდებაზე. ღა

¹ ბაა ხუნძორიდან ჩან, ბოთლიურში შეთვისებული.

² მდრ. ხუძ. ჰან.

³ ღვანა იგივე ლო (— ღვა?) უნდა იყოს, ოღონდ ნა აქვს დართული. ეს ნა „ნივთს. რაიმეს“ აღნიშნავს (ხუნძ. უო), ე. ი. ღვანა ეტიმოლოგიურად თითქოს „ოღენა რამ, ოღენა ნივთი“ უნდა ნიშნავდეს (მდრ. ხუნძ. ჰან და ბოთლ. ლო, ხუნძ. ჰანასჯებ და ბოთლ. ღვანა გამორიცხვული არ არის სხვაგვარი ახსნაც, ოღონდ მითითებულ ბოთლიურ და ხუნძურ სიტყვათა ურთმანეთთან მასალობრივო კავშირი ექვს არ იწვევს.

⁴ შლო. ხუნძ. მტკიცებითი ნაწილაკი -ინ.

—ჩაკითხვისა („ა?“ „რა?“, ებ-და „რა! რაო?“). ვაჟ „ვაი!“ ვაჟ ამ-
 ონი (← ხუნძ. ვაჟ ამანი) ! მწუხარებისა. ალალაჟ! ტკივილისა. ვა-ბო-
 ბაჟ „ვაი“ (პრდ. „ვაი დედი!“)¹. ფუ! „ფუ“, ჭაუ-ჭიშთი ზიზღისა.
 შაი შაჟ წაქეზებისა, ნიშნის მოგებისა. ვაჟი! გაოცებისა. ნწ! ნწ!
 დანანებისა (ნწ-ს შეძახილით აჩერებენ ცხენს, ვირს...). გვა!“ „აჰა
 „აილე!“ ჯეი მოწოდებისა; გაოცებისა „ჰე, აბა“, გორეი გაფრთხილე-
 ბისა. შაჟიჟეი „აი“ (ბ კლასის ცვლადი ნიშანია).

ცხოველებს ასე მოუხმობენ: ქუშე-ქუშე (ქათამს), უცაუქუ
 (კატას), შიზოგვა² (ძროხას), ყოოშე, ყოშეუგვა (ვირს), ჯაცოციო
 (ჩოჩორს), შოჟცოუგვა (ხბოს)...

ცხოველებს ასე ერეკებიან: ში (ცხენს), ჩიითა (კატას), ჯაჟ!
 (ძროხას, ხარს, ხბოს), შაჟ! (ვირს), გურაჟი (ქათმებს).

¹ შდრ, ხუნძ. ვა-ბაბაჟ (← ვაჟ + ბაბა „დედი“), ხუნძურში იხმარება აგ-
 რეთვე ვა-დადაჟ „ვაი, მამი“ (დადა „მამი“).

² შდრ. ზემოთ გვა „აჰა“, „აილე“.

ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი

აკ წარმოდგენილია ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტების ერთი ნაწილი. პირველ ზღაპარს და მოხდენო მოთხრობას (გვ. 162—174) აილაგა თარგმანი, რაც მიზნად ისახავს ტექსტის გაგების გაადვილებას (ლექსიკონისა და გრამატიკული მიმოსილვითა დათვალისწინებით). სიტყვა-სიტყვით თარგმანს არა აქვს პრეტენზია ყოველ ბოთლობურ სიტყვაზე შეჯობილი მორთულიყოფის იდენტური ქართული ექვივალენტი (რაც შეუძლებელიცაა).

ხ ა ნ ი ლ ვ ა შ ა ლ ხ ა ნ ი ს ვ ა ქ ე ბ ი

ვუკა იდახო ვუკიკა იდახო ცეც ხან. აუვ ხანივ ვუკიდახო იყო და არა იყო ერთი ხანი. იმ ხანს ჰყავდა ჰაბუდა ვაშა. ჰუშაუბდა ბუკა იდა ჰანყუტუ სეყეა იმსულ'ი ბეჭუხა სამი ვაჟი. მასვე ჰქონდა სასლის წინ ვაშლის დიდი რუშა. ჰუბ რუშელა ბიეიხაბ ბუკა იდა ღვანი-ღვანი-ღვანა იმჩუ. ხე. იმ ხეზე იზრდებოდა თავის ოდენა ვაშლი. ჰიბ ჰიბ რეჰადი ჰულ'ა რუშირუ ქანივ მისიხაბ ბუკა იდა ცეყოველ ლამეს იქ ხიდან დაკლებულს ნახულობდნენ თიცეა იმჩუ. ხანიდი ჰაუქმუ იჰუ იდა ხადალ ბუდა ჰალავეურ თო ვაშლს. ხანმა გადაწყვიტა ღანე რომ მოვა, დარაჯი ვეთი. ჰეკისაეყასაუბ რეჰადი ვეთა იდა ჰეკი ვეჭუბალო დაეყენებინა. პირველ ღანეს დატოვა ყველაზე უფროსი ვაშა ჰალავეურლ'ილდა. ჰუვ ჰალავეურლ'უნ კო-რიუდი, რეჰი ბეყი-ვაჟი სადარაჯოდ. ის როცა დარაჯობდა, შუა ღანიდერა ჰირქაუ ვუკა იდა, ებკვალა ნალა დიკა, ღუნღუ ვაჰუ იდა. მემღე ზეზე იღგა, არაფერი არ მოვიდა რა. დაიძინა. ქვაჰილ'აბ რიჰუჰ გობდა ჰეყსაბე რუშირუ იმჩუ მაყა მიტათენებულ დროს იმავე ნაირად ხიდან ვაშლი წაღებულნი ნა-

სა იდა. ახარერუ ხადალ ტამუ იდა ვეხუტუსჷ ვაშა ჯალაფ-
ხა მეორე დღეს ლანე გაგზაენა შუათანა ცმა სადა-
ურლჷნ. ჰელა რეჰი ბეყინიე ბეხუტურუ ლუნდუ ვუქჷ
რაჯოდ. მასაც ლამე რომ განახევრდა, შემდეგ ძილი მოუნ-
იდა. ახარერულა მაყა მისა იდა გაბ რუშირუ იმჷ.
და. მეორე დღესაც წაღებული ნახეს იმ ხიდან ვაშლი.
ენა იწუდი ჰაუქჷ იჷ იდა ჰეკი ნიკისილო ვაშა ჯალაფ-
აალა მამამ გადაწყვიტა ყველაზე პატარა ვაჟის სადა-
ურლჷნ ტანი. ჰეკი ნიკისილო ვაშა ვაჟა იდა ჯალავეურ-
რაჯოდ გაგზაენა. ყველაზე პატარა ვაჟი წავიდა სადარა-
ლი იჰი. ჰავლა ლუნდუ ვუქჷათა ვაჟუ იდა. ლუნდუ ვუქჷათა ვაჰა-
ჯოდ. ამასაც ცილი მოუნდა. ცილი რომ მო-
რუდი, გამჷდი ბუყუ ინმაუბდა ჰეწილ. ჰუბ ბუყაბ მუსა
უნდა, მან გაიჭრა თავისი თითი. იმ გაქრილ ადგილას
ბაჯა წააი ბიაუ იდა. წააი ბიჰა რიუდი ბუყაბ მუსა-
შიგ მარლი ჩაყარა. მარლი რომ დააყარა, გაქრილი ადგი-
ლა წინწიკვა ბილო, ჰავ ლუნდუ ვუქჷი ვეშთიჰა იდა. ჰენა ცებ
ლი აეწვა რა, ის ცილად არ გაუშვა. ახლა ერთ
ჰამანადი ჰიბღვა იდა ბურდუ ლურლულ'ი სურათე ცებ ნა.
დროს შოვიდა ფრენით მტრედის სახის ერთი რამ.
ჰულ'იდი რუშალა მაყა, ცებ იმჷ ბიტო ბელ'ა-
ის ხესთან მივიდა რა, ერთი ვაშლი მოწყვიტა რა. რომ
კორიუდი. გამჷდი ბახო თუმანგილიჷ გაბ ნა ყერო იდა.
მიღიდა, მან ესროლა რა თოფით ის დაჭრა.
ეხა აუბ ყერალალა ბურდუ მაყა იდა. ქვაჰა რიუდი გავ
შემდეგ ის თუშც დაიჭრა, ფრენით წავიდა. როცა გათენდა, იმ
ვაშაშუდი იწუხი მასა იდა: ჰაჰი ცებ ლურლულ'ი სურათე
ვაჰმა მამას უანბო: წუხელ ერთი მტრედის სახის
ღვაბ ნალ'იდი ჰულ'არუ იმჷ ბიტო მაყა, ეხა
მოსულმა რალაცამ იქიდან ვაშლი მოწყვიტა-რა, წავიდა, მემ-
იმქურ ბახაბ თუმანგიდი ჰუბ ყერო ბორჰა. იმუდი
ღვეგ ზე ნასროლი თოფით ის დაეჭერი რა, გაიქცა. მამამ
ნაკილუხი ამრუ იჷ: ბიშთი, დირ(|| დილ) ვაშალ, ჰუბ ნალ'იქუ
შვილემს უბრანა: თქვენ, ჩემო ვაჟებო, იმ რალაცის
ნეხუტუ ჰირილალ'ი მუტილა ბიქჷ, ჰუბ ჰირილალ'ი მუტი
ლჷან სისხლის ზოლი დაიჭირეთ რა, იმ სისხლის ზოლის
ბიჭიდარა ნაყი რუქჷე აუბ ხაინწაჷ. ჰალუდი ჰაუქჷ იჷ
გათავენანდე იაროთ უნდა იმის საცებრად. ამათ გადაწყვი-

იდა ნაყი. ძარად ნალა ყაიდო, ჰალ ორსა რულ'უ-
 ტეს წასვლა. იარალი რამ მოამზადეს რა, ისინი გარეთ გამოვიდ-
 იდა. ნაყა იდა პალ, ნაყა იდა ჰალ გაა პირილალ'ი მუჭი
 ნენ. მიდიოდნენ ისინი, მიდიოდნენ ისინი იმ სისხლის ზოლი
 ბიკაჟ. რაწა იდა ჰალ ცებ ბაადანა. ჰულ'ა რაწა-რიუდი
 ეჭირათ რა, მიადწიეს მათ ერთ მინდორს. იქ რომ მიადწიეს,
 პალუჲ პირილალ'ი მუჭი ბიკა მისა იდა. ინახინდულა-ხი
 მათ სისხლის ზოლი გათავდა რა ნეხეს. ნეტავ საითყენ
 მაყა-თალუ, ხინწარჩიუდი, პალუჲ ცებ მუსეკუ პიტა ცებ
 წავიდა-ო, რომ ეცებეს, მათ ერთი ადგილის ქვეშ ერთი
 დონვი მისა იდა, გაბ პირილალ'ი მუჭილა აულ'აქუ პიტა მ-
 ორმო ნახეს, იმ სისხლის ზოლიც იქ ქვეშ წავიდა
 ყა მისა იდა. ჰენა პალუდი ჰეუქმუ იჰუ იდა: სეყა მისაბ პანლ'-
 რა ნახეს. ახლა მათ გადაწყვიტეს: წინ ნაპოვნ სოფ-
 ალა ნაყა, დანდა იჰი ნაშარდალ'ილა იჰაბდალ'ილა.
 ელ'ში წავიდნენ რა, მოაგროვონ თოკები და ლვედები.
 ჰუბლა დანდა იჰუ, ჰულ რაწა გობ ბაგანაქუ ჰეყა.
 ესენიც მოაგროვეს რა. ისინი მოვიდნენ იმ ორმოს ზევით.
 გალუდი პუბ ნაშარდალ'ილა იჰაბდალ'ილა დანდა ბაწაწა,
 მათ ის თოკები და ლვედები ერთმანეთს გადააბეს,
 ცენდა ბეხილა ბულ'უ იდა. ეხა ბეხუტუ ჰეუქმუ იჰუ იდა — გაბ
 ერთი გრძელი გამოვიდა. შემდეგ (უჟან) გადაწყვიტეს ამ
 ბაგანალ'აქუ პიტა ვაყე, გაბ ნაშარადი ბატარაა მაშა,
 ორმოში ჩასვლა, ამ თოკით წელზე შემოარტყეს რა,
 ჰეკი ვეკუხა ვაცაი. გოვ ვაცაუდი პიტაჲ იდა გალუხი: ინშუ-
 ყველაზე უფროსი ძმისა. იმ ცნამ უთხრა მათ: მე
 დი პიტაიქუ ნაშარ თურკიდალა, ბინთი დენ ჰეყ განდა-ხა-
 ქვევიდან თოკი თუ შევანძრიე, თქვენ მე ზევით ამომწი-
 თალუ. ბეჰე-თალულა პიტაჲ, ვეშთა იდა ვეკუხალო ვაცაი პიტა.
 ეთ-ო. კარგი-ო თქვეს რა, ჩაუშვეს უფროსი ძმა ქვევით.
 ცებ ასარ მანხილადი ვაყა, გოშაუდი ნაშარ განდუ იდა.
 ერთი ცოტა მანძილით წავიდა რა, მან თოკი მოსწია.
 ნაშარ განდა რიუდი გალუდი პეულა ჰეყა ინჩა იდა. ვეხუტუ
 თოკი რომ მოსწია მათ ის ზევით ამოიყვანეს. იემდეგ
 ვეშთა იდა ვატადახისაულო ვაცაი. ჰუ ჰაუდილა, ჰეკი ვეკუხა-
 გაუშვეს შუათანა ძმა. მანაც ყველაზე უფ-
 ძაუჭურუ ასარდა პიტაალა ვაყა, თურკიდო იდა. თურკიდა
 ორს'ხე ცოტათი ძირს წავიდა რა, შეანძრია. როცა

რიული პალუდი ჰავ ჰეცა განდუ იდა. ჰენა ვეხუტუ ვეშთა შეანცრია, მათ ის ზევით ამოსწიეს. ახლა შემდეგ ჩაუშ- იდა ჰეკი ნიკისილო(|| ზუკაულო) ვაცაი. გავ ვაცაი ვაყა იდა ვეს ყველაზე ატარა ძმა. ის ძმა წავიდა ჰიტა ვაწილარა. ტაფადუ ცებ ამბურა ვუქაუ იდა ჰიტა ცირს მიღწევამდე. ბრავგანით ერთ ბანზე მოხვედრილა, ცირს ვაწარიული. ეხა ჰავ ვაყა იდა გობ ჰირილაქუ ვეხუტუ. რომ მიღწია. შემდეგ ის წავიდა იმ სისხლის უკან. ვეხუტუ ვაყა რიული, ჰავ ვაწიდა ცებ რელ'ა. ჰულ'ა ვაწა უკან რომ მიჰყვებოდა, მან ზიღწია ერთ ეზოს. იქ რომ რიული, ხვადდუ ჰინწაულ'ი ცებ იშა ვულ'უ იდა. ჰუბ მიღწია, გადო რა კარითურთ ერთ ოთახში შევიდა. იმ იშა ვულ'ა რიული ჰაშეუჲ მისა იდა აზდაჰულა, ცეჲ კიქ- ოთახში როცა შევიდა, მან ნახა ურჩხული და ერთი ლა- ვარ აეშოლა, უსთურე გარაფინალ'აუ ჰინუ გაბ ინდუბდა იმჩულა. მაზი გოგო, მაგიდაზე გრაფინ'ი შიგ ეს თავიანთი ვაშლიც. გავ იშა ვაწარიული აზდაჰული ჰიტაუ იდა გომეუხი: იმქურ ის ოთახში რომ შევიდა, ურჩხულმა უთხრა მას: მე კავანდუ ვილაჲქადა ორსა ველ'ი-თალუ. ჰაშეუდი ჯავებ იქაუ სანამ არ მოგკალი, გარეთ გადი-ო. ამან პასუხი მის- იდა: დიბდა იმჩუ ხიქადა დენ ორსა ველ'ეუქი-თალუ. ცა: ჩემი ვაშლის წაუღებლად მე გარეთ არ გავალ-ო. ეხა ბეხუტუ გალ კედალა რეგუ იდა. გავ ადამიდი ქააბდებ შემდეგ (უკან) ეს ორივენი შეიბნენ. იმ კაცმა დარტყმული ხაარჩამუდი აზდაჰულ'ი გარუ ბუყუ ბილო იდა. ეხა ხმლით ურჩხულის კისერი გასკრა რა დააგდო. შემდეგ იმჩულ'ი, იდახობ ყაჲ ნალ'ი გაჲ ადამლა ინჩა, ვაშლითურთ, მყოფი ნივთებითურთ ის ქალიც წამოიყვანა რა, ბაგანაქუ ჰიტა ველ'უ იდა. გალ'იხი ჰულ'ა ჯიდი-თალულა ჰი- ორმოს ძირს მოვიდა. მას (ქალს) იქ დადექი-ო უთ- ცაუ. ჰავ ადამ ვაყა იდა. კეახობ იშა. ჰულ'ალა მისა იდა ხრა რა ეს კაცი წავიდა მეორე ოთახში. იქაც უნახავს გალ'იქურუ სურაბ აზდაჰულა გოჲ ადამიქურუ კიქვარ მასზე უარესი ურჩხული და იმ ქალზე უფრო ლამაზი აეშოლა ტონი იმჩულა. ბუშეუ ხაარჩამულ'ი კავანდუ გოგო და ბერი ვაშლი. იძრო რა ხმლით მოკლა რა აზდაჰალა ბილო, იდახობ ყაჲ, იმჩუ ნალ'ი, ინ- ურჩხული დააგდო რა, მყოფი ნივთი, ვაშლი ნივთიებით, წამო-

ჩა გაე მაკილ'ი გობ ბაგანაქუ ჰიტაა მაწო იდა. გალუხი იყვანა-რა იმ გოგოთურთ იმ ორმოს ძირას მიიყვანა. მათ დენ ლიდარა ჰულ'ია რილი-თალულა ჰიტაუ, ჰავ ჰენალა იემს მოსვლამდე აქ დადექით-ო უთხრა-რა, ეს ახლაც ვაყა იდა ვესეუხადა. ვულ'უ იდა ჰავ ჰაბუხობ იწა. ჰუბ იშ-გაბრუნდა უკანვე. შევიდა ეს მესამე ოთახში. იმ ოთახ-ილა მისა იდა ჰუშუჟე ჰევიდა ჰევი სურაბ აზდაპალა, გო-შიც ნახა მან ცალიანზე ცალიან ავი ურჩხული და მათ-ლუქურუ ჰიქვარ აეშილა. უსთულ ჰიბწუ იწიულა. გავ იშა ზე უფრო ლამაზი გოგო და მაგიდა აავსო-რა ვაშლი. ეს ოთახში ღვარიუდი აზდაპალა გავლა ხ'უყაბივ რეკუ იდა. ეხაა გამაუდი რომ შევიდა, ურჩხული და ეს კარგად შეიბნენ. შენდევ ნან აზდაპა ჰაბდაბ ხაარჩამუდი ბუყუ გარულა ბი-ურჩხული დარტყმული ხმლით მოქრა-რა ყელი დააგდები-ლო, კავანდუ იდა. გალ'ასაჟებ იდახობ ყაჟლა ბაკარო, ნა-რა, მოკლა. იქაური მყოფი ნივთები ნოაგროვა-რა, გაე ჰიქვარ აეშილა ირჩა, ჰავ ველ'უ იდა გალუქუ ჰეყა. ეს ლამაზი გოგოც წამოიყვანა რა, ის წავიდა მათთან. ჰენა ჰაშაუდი ჰევი აეკუხადა აეშილა ჰეყა აეჰთა, ახლა მან ყველაზე უფროსი ქალი ზევით აგზავნა-რა, ბეხუტუ აეხუტუსაჟე აეშილა ყაჟლა. ჰეყა ბეშთა. ჰევი შემდეგ შემდგომი ქალი და ნივთები ზევით აგზავნა. ყველაზე ბესტე ჰევი ზუკაჟე აეშილილი ყაჟა ჰეყა ბეშთა რიუ-ბოლოს ყველაზე პატარა ქალის ნივთები ზევით რომ გაგ-დი, გალუბ კედალალუბ დაჰბა ბუკაჟ: მინ აამა-თალუ—გავ, ზავნა, მათ ორთავეს დავა მოუვიდათ: შენ წადიო—ეს (ვაგი), დენ ააყიუჰაჟ, საყეა მინ ვამა-თალუ — გაე, ჰუბ დაჰბალ'ი მე არ წავალ: წინ შენ წადი-ო ეს (ქალი). იმ დავის კორიუდი თამანაბ ზამან ტამუ. ახირ ჰაჟემუ იჰუ ჰეყა აეშ-დროს კარგა დრო გავიდა. ბოლოს გადაწყვიტეს ზევით გა-თი გოგ აეში. გაე აეში ჰეყა ააყა. ჰუჟა ჰეყა ააწარუ-ეგზავნათ ის ქალი. ის ქალი მალლა წავიდა. ის მალლა რომ დი, იდახობ ნაშარ გოლ ვაცაილუდი ჰიტაა ბილო, გალ ავიდა, მყოფი თოკი იმ ცემბმა ცირს ჩაავდეს-რა, ისინი ტორგულა იში-იშვალა ნაყა, ინდუჟდა ბერთინ-ზუჰჰე ყველანი (თავიანთ) სახლებში წავიდნენ, თავიანთ ქორწილ-ქეი-მათლა იჰუ, ფარაყათ რუჰა. გაე ჰევი ზუკაჟულაჟ მაკი-ფი ქნეს-რა, მშვიდობით იყენენ. ის ყველაზე პატარა გო-

თალუ ტაალა, მილიქადა ჯადა-ჯადა დიკა. ჰენა ბეხუტუ
 გო-ო თუ იტყვით, შეუჩერებლად ტიროდა. ახლა შემდეგ
 გავ ვაშა მაქვასალა ვაჰუ, ცებ იშა ვულ'უ. ჰულ'აა ჰაშაუა დი-
 ის ვაჟი, მოშივდა-რა, ერთ სახლში შევიდა. იქ მან ნა-
 სა ილა ცეა ყოროლაჲ. ჰაშაუდი ჰულ'აიხი ჰიტჲუ: დენ
 ხა ერთი ქვრივი (ქალი). ამან მას უთხრა: მე
 მაქვასა ილა, დიჲ მაქვა იჰა-თალუ. ჰალ'აიდი ჯვაჯულა სუსუ-
 შშია, მე საქმელი მომეცი. მან ფქვილი გატრა
 კუ: ჰატი ბილაჲ დილ'ა რიუდი ჰინა დიჩიქჲუა დილ'უ ილა.
 რა, ცომის ზელას როცა შეუდგა, შიგ მოშარდვა დაიწყო.
 ეხაა ჰაშაუდი-დილი! დილი! ებხულა მინ იჰათახობ-თალუ—
 შემდეგ ამან შეჩერდი! შეჩერდი! რისი შენ მკეთებელი-ო.
 ჰარჯჲუ ბეშთა ილა. გოლ'აიდი ჰიტჲუ: იშაიბ ლ'ენი ბუკეუქი-თალუ.
 ხნა გაუშვა. მან უთხრა: ჩვენ წყალი არა გვაქვსო.
 ლ'აინიკობ მუსე აზდაჰუ ილა; ჰულ'აიდი იშაი ლ'ენი
 წყალ-მყოფ ადგილას ურჩხული არის, ის ჩვენ წყლის
 წი ბეშთაბ-ლალუ ჰულ'აიჲ ქაი ბუქჲე ლამდი
 ასავსებად რათა გავვიშვას მას მივცეთ უნდა შესაქმელად
 ქიქარ აჲში. ჰაშაუდი ჰატჲუ — არა ხვა დუბდა ბურალ'ი.
 ლამაზი გოგო. ამან თქვა: აქეთ მოიტანე შენი თუნგი,
 დენ-ლ'ალ ვაჟი ურა ლ'ენი ჰიბწი, იბხუ ბურალ'ილ'აი
 მე-ო წავალ იქ წყლის მოსატანად, წაილო-რა თუნგითურთ
 ჰავ ვაჟა ლ'ენი წი. ურა ვაწა-რიუდი ჰაშაუდი კაენ-
 ის წავიდა წყლის მოსატანად. იქ რომ მიალწია, მან ჩაჰყო-
 დუ ჰინუ ბურალ'ილ'აი აზდაჰუხილა ჰამდიქა ჰიბწუ ლ'ენი-
 რა შიგ თუნგით, ურჩხულს არ უთხრა-რა, აავსო-რა, წყლი-
 ლ'აი ბატა ვაჟა. ჰუბ ჰიბწაბ ლ'ენი მიყიდა ბიქო,
 თურთ ცალკე წავიდა. ის ავსებული წყალი გზაზე გათავდა რა,
 იშვა ბაწიქა. ეხაა ჰუე კამწილა ვაჟა ლ'ენი წი.
 შინ არ მიალწია. შემდეგ ის მეორედ წავიდა წყლის ასავსებად.
 კამწი დვარიუდილა გაშაუდი ჰიბწუ ბურალ'ი. გაშაუდი
 მეორედ მოსვლის დროსაც მან აავსო თუნგი. მან
 ბურალ'ი წა-რიუდი აზდაჰუდი ჰიტჲუ: ჰენა ჰაბწილა ლვაბა-
 თუნგი როცა აავსო, ურჩხულმა უთხრა: ახლა მესამედ მოდი-
 ხა, დუჲდა ბილ'აე მისალა. კედალა მიყიდი იშქურ მინ
 აბა, შენ შესაძლებლად თუ ნახო. ორ ჯერ მე შენ
 წაე ვუკელი ვეშთა ვუქა. ჰენა. ჰავ ჰიბწუ ბურალ'ილ'აი
 სტუმარი რადგან ხარ გაგიშვი. ახლა ეს სავეა რა თუნგით

იშვა ვაწა. ასარ ლ'ენილა ჰინუ ბეხაუ, მაქვალა იპუ,
შინ მოვიდა. ცოტა წყალი შიგ დარჩა-რა, საკმელი გააკეთა რა
ინქუელა ინქვა, ეხალა ვაყა ჰუე უგადა ლ'ენი წი.
კამითაც კამეს რა, შემდეგაც წავიდა ის იქით-ვე წყლის ასავესებად.
ურა ვაწა-რიუდი ჰაშეუ აზდაჰუ ნისიკა. ცებ იმა ვულ'-
იქ რომ მივიდა, მან ურჩხული ვერ ნასა. ერთ სახლნი წევი-
იდახო. ჰულ'ა იში ჰუშეუა ცეა კიქვარ ხანიე აენი
და. იქ სახლში მან ერთი ლამაზი ხანის ქალიშვილი
აიხსა იდახო, ლ'ენი წი ბეშობ-ლალუ აზდაჰუ
ნახა წყლის ასავესებად რათა გაუშვან ურჩხულითვის
ლამდი იქაა. ჰენა გავ ქუთაქალდა ლუნდუ ვეჰათა ვეჰა.
საკმელად მიცემული. ახლა ამას ცალიან ძილი უნდაა.
ჰუშეუდი პალ'იხა იქაუ იდა ბეჟუნ: ღინდა ლამდი აზდაჰუ
მან ნას (ქალს) მისცა ნემსი: ნენს საკმელად ურჩხული
ღვალ'ა კორიუდი, მინ დიჰუ ჰაბ ბეჟუნ ყინდა-თალუ. ჰულალა
როცა მოვა, 'მენ მე ეს ნემსი ნიხვლიტეო. ასე
ჰიტჟუ, ლუნდუ ვაჰუ იდა, გოლ'იჰუ' ქვალუ ღვანილა ბუ-
უთხრა-რა, დაიბინა, მის (ქალის) ხელზე თავი დადო
კო. ჰენა ცებ ზამანადი იდა-ლ'ათა ღვალ'ა ბეკვიხო პალა პირ-
რა. ახლა ერთ დროს (არის) ნოდის უხარია-რა ზე შე-
ქათა ბაჰუ აზდაჰუ გოა ლამდი. გობ ღვალ'ა-კორიუდი
მართულია-რა ურჩხული მის შესაქმელად. ის როცა მოდიოდა
გაშეუქუ ბეჟუნ ყინდალა ბილ'იჰა, ჰაა ჯადა
მისთვის (ვაჟისთვის) ნემსიან ჩხვლეტა ვერ შეცლო-რა, ეს ატიო-
აჰუ იდა. ჯადა-კო-რიუდი ჰადიქუ ტურდაბ მალალ'ი გორო
და. როცა ტიროდა, თვალდან მომწყდარი ცრემლის წვეთი
გაშეუქუ ჰადა ბუჰაუ იდა. ჰუე ვილა ხეხხო პალა
მას (ვაჟს) სახეზე მოხედა. მან გაიღვიბა რა სწრაფად ზე
ჰი(რ)ქაუ იდა. ჰაშეუდი გოლ'იხი ებხულა-თალუ მაწაუ იდა.
წარმოდგა. ამან (ვაჟმა) მას რა არის-ო ჰკითხა.
გოლ'იდი დანდა ჯავაბ იქაუ იდა: დობიჰე, ღვალ'იდა აზდა-
მან პირისპირ აასუხი მისცა: აი ეგერ მოდის ურჩ-
ჰუ დენ ლამდი-თალუ. ორსაა ჯიდა რიუდი, გოშეუელა ჰადა
ხული ჩემს შესაქმელადო. გარეთ რომ გაიხედა. მანაც ნახა
ღვალ'ა აზდაჰუ. ეხაა გოვ ბუშაუ ხაარჩამულ'ი დანდა
მომავალი ურჩხული. შემდეგ ის იძრო-რა ხანჯალით პირისპირ
ვაყა. დანდალ'ა-რიუდი აზდაჰუდი ჰიტჟუ გაშეუხი: ჰენა იშქურ
წავიდა. როცა დაუპირისპირდნენ, ურჩხულმა უთხრა მას: ახლა მე

დღე ებლა იპი: რეშინატა საურდო, რეშინატაიდამა ვითაჲ,
 შენ რა გიყო: ცაში აგისერი-რა ცაში განა დაგკარგო,
 უნშილ'ი ჰინუ ყინდო, უნშილ'ი ჰინუმა ტერხა: გოშეუდი
 მიწაში შიგ ჩაგარტყე რა, მიწაჰი შიგ ჩაგძირო? მან
 ჰიტაუ: დღედა იდაბ იპა-თალუ. ეხა აზდაჰუდი შანდაბ
 უთხრა: შენი სასურველი ჰქენიო. შემდეგ ურჩხულმა მოქნეული
 მილადი ჰე ჰეცხა ვილო. ჰეცხიორუ ჰიტა ღვალ'ა კო-რიუდი
 კუდით ეს მალლა აისროლა. მალლიდან ძირს რომ მოდიოდა,
 ჰააბდაბ ხაარჩამუდი აზდაჰულ'ი გარუ კერტახი ბუყუ
 დარტყმული ხმლით ურჩხულის კისერი ორად გასქრა-რა
 ბილო. აზდაჰუტურუ ბუხაბ ჰირილალ'ი ინხიდი ჰუვ ადამ
 დაადო. ურჩხულისაგან გამოსულმა სისხლის მდინარემ ის კაცი
 ჰაბუდა რეჰა-ზიულ'ი მიყილ'ი მარზილადი ინჩა ვაჟა გოჲ გეში,
 სამი დღე-ღამის გზის მანძილით წაიღო. ის ქალი,
 აზდაჰუ კეანდა რიჰუდი, ინჯა ააჟა. ჰენა იმუდი ინ ჰაუბდა
 ურჩხული როცა მოკლეს, შინ წაეიდა. ახლა მამამ თავის
 ულქალ'ი იდალ'ალ რაკარო იდა. გეშილ'იხილა ჰიტაუ იდა:
 მხარეში წყოფი (ხალხი) შეკრიბა. ქალიშვილს უთხრა:
 მინ გობ აზდაჰუ კეანდო ადამ ჰალუჰუ ვატეუ ვისალა, ჰაბ
 შენ ის ურჩხულის მკვლეელი კაცი ამათ შორის თუ ნახო, ეს
 იჩუ კეანდა-თალუ. ეხა ბეხურუ ჰინლა იდა გეში, იდალ'-
 ვაშლი დაარტყი-ო. შემდეგ (უკან) მოვიდა ქალიშვილი, არის
 იმახი ვალ'ა ვატეუ გოჲ ადამ-თალუ ხინწაჲ. ერგადი ჰიდა-
 თუ არა აქ(ამათში) ის კაციო საძებნელად. რიგზე რომ
 რუდი ჰულ'იჲ ვისიჰა იდა. ჰენალა რაკარო იდა რესჯე რეხაუ
 შეხედა, მან ვერ ნახა(ის). ახლაც შეაგროვეს უკან დარჩა რა
 ნიპალ ადამალ. ჰურუდილა ვისიჰა იდა. ჰენა ვალ'ა ადამალუხი
 ნაპოენი ხალხი. მაშინაც ვერ ნახა. ახლა იქ ხალხს
 მაწეუ იდა: იდა ლიმა ბიშთიხე ჰინლო წაე ჰეკვა-
 ჰეითხეს: არის (თუ არა) თქვენთან მოსული სტუმარი კა-
 თალუ. ჰალალა ჰიჰეუ ცეჲ ადამიდი ჰიტაუ-იდა: ვალ-
 ცი-ო, ზე წამოდგა-რა, ერთმა ქალმა თქვა: ღმერთ-
 ლაჰ, დიხე იდა ცეჲ წაე. ხანიდი არა ჩი ადამ
 მანი, მე მყავს ერთი სტუმარი. ხანმა აქეთ მოსაყვანად კაცი
 ვეშთა იდა. ინჩა ჰინდვა იდა ჰულ'აჲ. ჰულ'აჲ ვაწირ-
 გავხვენა. მოყვანეს (მოყვანით მოვიდა) იქ. იქ მოსვ-
 ლა გაჲ ხანიჲ გეშილ'იდი გობ ინლ'იხიდა იჰაბ
 ლისთანავე იმ ხანის ქალიშვილმა ის მისთვის მიცემული

იმჩუ კივანდუ ილა გომოუქუ. ჰუბ იმჩუ კივანდა რიუდი ხანიდი
 ვაშლი ესროლა მას. ის ვაშლი რომ ესროლა, ხანმა
 გავ ადამ ინშუხადალა ინჩა ბექუხა წაერი იჭუ ილა.
 ის კაცი თავისთან წაიყვანა-რა, დიდი მასპინძლობა ქნა.
 ეხაა მაწაუ ილა გომოუხი: დუა ყვარაბ მურად ებხულა-თალუ.
 შემდეგ ჰკითხა მას: შენი საჭირო სურვილი რა არისო.
 გომოუდი ჰიტაუ ილა: დიბ მურად ილა ცებ ჰეყ დუნელა
 მან უთხრა: ჩემი სურვილი არის ერთი ზედა ქვეყანაში
 ვაწი, ურალა ვაწა, ეხაა დენ არა დილა ბეჰე-თალუ.
 წავიდე, იქ მივალ-რა, მერე ჩენი აქეთ წამოსვლაც შეიძლებაო.
 — ვაჰ, ჰუბ-ხა ბიჰა ნალარ, — ჰიტაუ ილა ხანიდი. — მინ ვაჰა
 ვაჰ, ეს ბომ ადვილი რამაა, თქვა ხანმა. შენ წადი
 ფალანაბ რუხ-ულა. ჰუბ რუხ-ულა დუა მისი ილა ჰეჰ. აულ-იხი
 ანა და ამ ტყეში. იმ ტყეში შენ ნახავ ქორს. მას
 ხადა მინი დიე ქუმაქ იჰა-თალუ. აულ-იხი დუა ქუნაქლა იჰი
 თხოვე შენ მე დანეხმარე-ო. ის შენ დაგესმარე-
 ილა მინ ჰეყ დუნელა ვაწაა. იბხუ ინშუხუდა მარალ-
 ბა შენ ზედა ქვეყანას რომ მიადწიო. აილო-რა თავისი იარალ-
 ნალაი აუ(ვ) ვაჰა ილა ხანიდი ჰალაბ მუსა. ურა
 ნივთებით ის წავიდა ხანის მიერ ნაჩვენებ ადგილიაქენ იქ
 ვაწარიუდი, მისიდა (|| მიაა ილა) გაშაუა ცებ ბეჰენ, ჰუბ ბეშე-
 რომ მივიდა, ნახა მან ერთი ბუდე, იმ ბუდე-
 ნალაუ ცელ ბაჰელა. ჰენა გომოუა ჰალა ცებ ბერქა,
 ში რამდენიმე ბარტყებიც. ეხლა მან ნახა ერთი გველი
 გობ ბეშენალა ხინდუ ბელა. ბელალაბ გობ ბერქა ჰუშაუდი
 იმის ბუდისა-კენ მიმავალი. მიმავალი ის გველი მან
 კივანდუ. ცებ ზამანალაი ბურდუ ჰეყ ჰიბღვა გოვ ხანიდი მასაბ
 მოკლა. ერთ დროს ფრენით ზე მოვიდა ის ხანის ნათქვამი
 ჰეჰ. გავ ადამ გალა ვინსარიუდი გობ სიმი ყორო ჰეყ კან-
 ქორი. ეს კაცი იქ რომ ნახა. ის გაბრაზდა-რა ზე შეხ-
 წი ბულუ. ეხაა გობ ჰეყა კანწი ბულა რიუდი ბეშენალა-
 ტომა დაიწყო. ახლა მან ზე შეხტომა რომ დაიწყო, ბუდი-
 უქუ ბაჰე კილიდა რაჰუ: ჰივდა ვეჰა ჰუე-თალუ,
 დან ბარტყებმა ყვირილი მორთეს: თავი დაანებე მას-ო,
 ჰუშაუდი იში ლამდი დვალა ბუჰაბ ბერქა კივანდუ ბი-
 მან ჩენს შესაჰმელად მომავალი გველი მოკლა-რა დააგ-
 ლო. ჰენა ჰეჰიდი მაწაუ გაშაუხი: ებხულა დუბ მურად-თალუ.
 დო. ახლა ქორმა ჰკითხა მას: რა არის შენი სურვილი-ო.

გაშუღი ჰიტაუ: დიე ყორო იდა ჰეცა ღუნეელა ვაწი -თალუ.
 მან უთხრა: მე მინდა ზედა ქვეყანას მივალწიოო.
 ზეჰიდი ჰიტაუ იდა: მინ ჰეცა ღუნეელა ვაწა ბიჰა ნა იდა.
 ქორმა თქვა: შენ ზედა ქვეყანაში მიყვანა ადვილი
 მინ ბაწა ცებ რელილ რიტეილ'ილა, ცებ ბურალ'ი
 საქმეა შენ იშოვე ერთი ბარკალი ხორცი და ერთი თუნგი
 ლ'ენილ'ილა. ჰუბლა ბაწო მინ არა დება! ესაა ილ'ი.
 წყალი. ეს იშოვე-რა, შენ აქ მოდი! შემდეგ ჩვენ
 ჰეც ღუნეელა ნაცი იდა. იშქურ რიტეიხა ღელი ბეშთა რიუ-
 ზემო ქვეყანაში წავალთ. მე ხორცისაკენ პირს როცა გავიშ-
 დი მინ რიტეი ქაა. ლ'ენიხა ბეშთა რიუდი, ლ'ენი იქა-
 ვერ, შენ ხორცი მომეცი, წყლისკენ როცა გავიშვერ, წყალი მო-
 თალუ. ბეჰეთალულა ჰიტაუ, გავ ადამ ვაყა იდა ხანისა
 ნეციო. კარგიო თქვა-რა, ეს კაცი წავიდა ხანისაკენ
 გოლ'იდი ჰიტაბ ლ'ენილა რიტეილა იბხი. ჰუბლა
 მის (ქორის) ნათქვამი წყლისა და ხორცის მოსატანად. ის
 იბხუ, ჰუე ვაწა გობდა მუსა. ჰულ'ადა ნეჰლა მი-
 წამოილო-რა, ის მოვიდა იმევე ადგილას. იქავე ქორი ნახა
 სა, ნაკვა ჰეცალ'ი ბურდუ ჰავ ჰეცა ღუნეელა ველ'ა
 რა, შეჯდა რა ზედ, გაფრინდა-რა, ის ზედა ქვეყნისაკენ წავი-
 იდა. ცებ ზამანადი ჰალ'იდი რიტეიხა ღელი ბეშთა, ესაა
 და. ერთ დროს მან ხორცისაკენ პირი გაიშვირა, შემდეგ
 კამწი ლ'ენიხალა ბეშთა. ჰაშუღი ბეშთი-ბეშთერხი რიტე-
 ნეორედ წყლისაკენ გაიშვირა. ის (ვაჟი) გაშვერის მიხედვით ხორ-
 ილა ლ'ენილა იჰიხაბ ბუკა. ჰეცა რაწი ცებ ჰაწადა
 ცისა და წყლის მიმცემი იყო. ზეეით მიღწევა(მდე) ერთი ათი
 მეთრა ბეხავა-რიუდი ჰაშუბ რიტეი ბიჰარიუდი ბუყუ
 მეტრი როცა დაჩა, ამის ხორცი რომ გათავდა, მოიქრა-რა
 რელილალ'იქუ ჰულ'აიქუ ხეცა ბუკო რიტეი. გოლ'იდი ჰუბ
 ბარდაყიდან, მას პირში ჩაუდო ხორცი. მან (ქორმა) ის
 რიტეი ხეცადა ბიქაუ, ლამდიქადა ბეთა ბუკა იდა. ჰეც
 ხორცი პირშივე დაიქირა-რა შეუქმელად დაუტოვებია. ზეეით
 რაწარიუდი ჰენა გოვ ვაყი ვულ'ა-რიუდი რეყუ ვულ'ა ვუკა.
 რომ ააღწიეს, ახლა მან წასელა რომ დაიწყო, კოქლი გამბ-
 იდა. ესაა გოლ'იდი არა ღობა, არა ღობა-თალულა ჰიტაუ
 დარა. ახლა მან (ქორმა) აქ მოდი, აქ მოდიო უთხრა-რა.
 მაწაუ: ებხულა დუა ბულ'უ-თალუ. გოშუღი მასიჰა ინშაუდა
 ჰკითხა: რა შენ მოგვიდაო. მან არ უამბო თავისი.

ბულ'აბ ნალარ—აა, დიხ ბელე დუჲ ბულ'აბ ნა, არა დება-თა-
 მომხდარი ამბავი. აა, მე ვიცი შენი მომხდარი, აქ მო-
 ლულა ჰიტჲუ, გაბ გოშუდი რიტეი ბუყაბ მუსე სინო
 დი-ო უთხრა-რა, ის მის მიერ ხორცი მოჭრილ ადგილას მიაწება
 ინლ'აიჭუდა ხეყ ბუკაბ რიტეი. რელილა ებკვალა გუ-
 თვითონ პირში რომ ჰქონდა ხორცი. ბარძაყი არაფერი არ-
 ქაბ-ცაუბ ბიშა. ჰულ'არუ ჰუე იშა ვაწა. იშა ვაწა რიუდი
 მქონე-სავით გახდა. იქიდან ის შინ მივიდა. შინ რომ მივიდა,
 გაშუჲ ვაცილ ნისა ინდუჲდა ჰარკევაბალილა ირჩა
 მან ძმეზი ნახა თავიანთთვის ცოლები მოიყვანეს-რა
 ქეთალდა. ჰულუდი იაბ ნალარლა მისა, ჰუშუდი ინშულ-
 მხიარულებაში. მათ მიერ ნაქნარი ნახა რა, მან თავი-
 და კედალა ვაცილ, ჰუშთულ ყადარალ ვაცილ ინშუჲ ყვარეჲჲი-
 სი ორივე ძმეზი, ასეთი ცუდი ძმეზი მე არ მინ-
 თალულა ჰიტჲუ, კევანდუ რილო. ეხა ბეხუტუ ჰარკაილა
 დაო თქვა-რა, მოკლა-რა დააჯდო. 'მემდეგ (მერე) ცოლი
 ინჩა ფარაყათ ვუკა. გოშუდი ინჩილა ინჩა
 მოიყვანა რა, მშვიდობიანად იყო. მან მოყვანით მოიყვანა
 გოჲ ჰეკი ზუკაულაჲ ინშუჲდა იდხაჲ იკალაჲ აემი. ჰე-
 ის ყველაზე პატარა თვით რომ უყვარდა (ის) ქალი. ახ-
 ნა ბულ'უ.
 ლა გათავდა.

დენლა დიბ ტეტირლა
 მე და ჩემი ბატკანი

დენ ვაყა ვუკა ბულუჲხობ ქალასალ'ი. ბულუჲხობ ქალასლა
 მე დავდიოდი მეოთხე კლასში. მეოთხე კლასი
 ბულ'ო, დენ ვუკა იშვე იპი ნალა გუქადა. ცერ
 დავამთავრე-რა, მე ვიყავი შინ, საკეთებელი არა მქონდა რა. ერთ
 ზიუდი ილა ააყა დიკა ბაზარა. ბაზარექუ გაა აესაუხა დიშ-
 დღეს დედა წავიდა ბაზარში. ბაზრიდან ის უკან დაბრუ-
 აბ ზამანადი გალ'აიდი ტეტირ ჰიბღვა' სანდუ. ჰეჲისჲე დიხ
 ნებულ დროს მან ბატკანი მოიყვანა თან. პირველად მე
 ტეტირ ჰუშთა ილო ბუკიჭა. ილუდი ჰუბ ტეტირ ჰიბ-
 ბატკანი ისე მიყვარდა-რა არ იყო. დედამ ის ბატკანი მომი-
 ღვა ბუკა დიხ ჩანჩი. ჰუბ ტეტირლა იბჩა, დენ მილი-
 ყვანა მე სარჩენად. ის ბატკანი წავიყვანე-რა, მე ბალ-

ლა ვაყვიხო ვუკა. იშქურ ჰუბ ტყეტირ გვანზო ჩანჩიხაბ ბუკა. ში წამსვლელი ვიყავი. მე იმ ბატკანს ძალიან ვუვლიდი. ჰუბ ტყეტირ დიჰუ ბეხუტუ რუჰუნვი. პულ'ია იშქურ თუქანერუ ის ბატკანი ჩემს უკან მომეჩვია. მისთვის მე დუქნიდან ქანითაბალ'ი ხიხაბ ბუკა. ჰულ'ა ბეხუტუ ჰულა ჩანჩიხაბ კანფეტების ნომტანი ვიყავი. ამის შემდეგ, ისე მრჩენელი ბუკალლ'არუ ბესგა ჰუბ დენლ'ი მუსე ხისარაბ ლუნ-რომ ვიყავი, შემდეგ ის მე რომ ვიყავი ადგილას ცვლილი დამ-დუ ბაპიხაბ ბუკიჰა. დენ ორსაა ვაყალა — ორსაა დინაბ ძინებელი არ იყო. მე გარეთ თუ წავედი, გარეთ წამსვლელი ბუკა, ჰინა დვალა — ჰინა დინაბ ბუკა. რუშა ეთი ვუქა-იყო, შიგ თუ მოვედი, შიგ მომსვლელი იყო. ხეზე ასვლა თუ ლა, ჰიტეი ქასთუმ ბეთი ბუქიხაბ ბუკა, პულ'ია ჰეკუბლა მომიხდა, ჰევე კოსტუმში უნდა დამეტოვებინა, მან სივისი დობლა ქასთუმ ბატა ბუხი ბელიხაბ ბუკა. ჰეკუბ ქასთუმ და ჩემი კოსტუმის გარჩევა იცოდა. სხვისი კოსტუმში ჰიტეი ბეთა რუშა ეთალა, ბეხუტუ ჰადა ბაპიხაბ ბუკა. ჰევე დატოვე-რა ხეზე თუ ავედი, უკან მტირალი იყო. ჰუბ ტყეტირლა იბჩა, ინაჰალა ვაყვი ვუქიხო ის ბატკანი წავიყვანე-რა, ყველგან წასვლა მდომი (მოვალე) ვუკა, დენ გუჰადა იშვე ბილიხაბ ბუკიჰა. ვიყავ, მე რომ არა (უჩემოდ) შინ დამდგომი არ იყო.

ცებ ზიუდი დენლა ტყეტირლა მილილა ნაყა რუკა. ზიუდი ერთ დღეს მე და ბატკანი ბალში წავედით. დღე სხარდალა რაჰუ, სხაქვალა ვუკა, დენ რუშიტი ვარახაუ. ჰუბ მუ-ვისეირნეთ-რა, დავილაღე-რა, მე ხის ჰევე დავწეკი. იმ ად-სე ლუნდუ ვუქაუ იდა დიხდალა ბელიჰადა. ტყეტირ ბეკუ-გილას ჩამცინებია ჩემს უცოდინარად. ბატკანი ირგვ-ტუ სხარდუ ინქვა ბუკა. ცებ ზამანადი მატყეკუბ აჰათა იდა ლივ დადიოდა-რა, კამდა. ერთ დროს ძილშისავით მომესმა დია ტყეტირალ'ი ჰილი (ჰარჰაბალ'ი). ცებ ანში ვილა მე ბატკნის ყვირილი. ერთ დროს გავიღვიძე დენი. ჰილილა რიჰუა ხუნხაულაჰუ საყვა ბაწა ბერქა იდა, მე. შევხედე დროს სახის წინ მოალწია-რა, გველი არის, ბეჰუტუ სხარდუ ჰილიდა ტყეტირლა იდა. ჰულა ხვასარ იჰუ ირგვლივ დარბის-რა, მყვირალი ბატკანიც არის. ასე გადამარჩინა დენი ბერქუჰუტუ ტყეტირადი. გობ ბუკა ხეყ მაყიხაბ (მაიხაბ) მე გველისაგან ბატკანმა. ის იყო პირში ჩამავალი

ბერქა. ჰენა ჰეკი ბესტეჟულა დიე ტეტირ ქუთაქალდა იდო.
გველი. ახლა სულ ბოლოს მე ბატკანი ძალიან შემეყვარდა.
ჰულ'იარუ ბესტა ჩანჩიხაბ ბუქა იმქურ ჰუბ ქარაოთიქუ ბეტარუ.
ამის უქან ვინახავდი მე მას საწოლის ახლოს.
ცეცებ მიყე ბეტარალა ბულ'უ, ქარაოთიქუ ჰეცა ბარახუ
ზოგჯერ ახლოს მოვიდა-რა, საწოლზე ზევით ნწოლიარეს
მისიხაბ ბუქა.
ვპოულობდი.

ყენუ ბულ'ათა ბუქა, ვაყალ'ი ვაყი რიუ ნუ-
ხატხული თავდებოდა, სასწავლებლად წასვლის დრო მო-
ლათა ბუქა. ჰულ'იხილ'ი ბატალ'ი დიე ყორო ბუქიქა. ილუდ
დიოდა. მისგან დაწორება მე არ მინდოდა. დედას
ყორო ბუქა ჰუბ ბელა ბიტაჲ. იშიი პელ'იქურუ ჰე(ცა) ცელუდ-
უნდოდა მისი მთაში გაწეება. ჩვენ იმის ზევით ერთმა-
ცელ ხაირალ'უთა რუქა. ცერ ზრუდი დენ თუქანნა ჰუჩიბან'იხი
ნეთი შეგვიყვარდა. ერთ დღეს მე დუქანში წიგნებისათვის
ველ'ა ვუქა. თუქანნა ტეტირნახი ჩი-თალუ რაკვარალა
წავედი. დუქანში განა ბატკანს წავიყვან-მეთქი გავიფიქრე-რა,
მულუ იშალა ტამუ ბეთა. ბიტეგ დენ ყვატა ვაწაბ ზა-
ოთახში დავამწყვდიე-რა, დავტოვე. სწორედ მე გარეთ რომ გა-
მანადი, ბესუტუ ჩუჰა ჰიბღვა. თუქანნალა ვაწა, იშტა
მოვედი, უქან სირბილით მოვიდა. დუქანში მივედი რა, შინ
ლილ'ა რიჰუჲ, ინუქულახი ჰუბ ორსაჲ ჰიბღვა-თალუ ჰი-
რომ მივიდიოდი, ნეტავ საიდან ის გარეთ გამოვიდა მეთქი წევ-
დუ დენი. უსთურალა ეთუ, ჰინგურლა მავო, ჰინგურა-
ხედე მე. სკამზე ავიდა-რა, ფანჯარა გატეხა რა, ფანჯრი-
ხიქუ ორსაჲ ჰიბღვა მისა. ილა მინსა ხეუნხეულა ბი-
დან გარეთ გამოსული ვნახე. დედა ვნახე სახე დაიყენა
ლო, ჰინგურ ნავო-თალუ.
რა, ფანჯარა გატეხაო.

ჰურ ზიუდი ილუდი ჰუბ ბელა ბიტათა ბუქა. იმქურ ბიტაჲ
იმ დღეს დედა მას მთაში აგზავნიდა. მე არ
ბეშთიქა. ილა დიკი სურაბუ გეწვათა მავო, ჰარჯალ'ათა მინ-
გავაშვებინე. დედა მე ცუდად გამიჯაჭრდა. მომბეზრდით შენ
ლა დუბ ტეტირლა-თალუ. ბეშენალ'იულა ჰინუ-ჰინუ ბერახუ
და შენი ბატკანო. საწოლშიც ზოგჯერ დაწვა-რა

¹ ვ. ი. სახეშეცვლილი ბრაზისაგან.

მისიხაბ ბუკელ'ი, პინგურლა მაკელ'ი, ილუდი ყოტი
ნაპონენი რადგან იყო, ფანჯარაც რადგან გატეხა, დედამ გადა-

იჭუ ჰუბ ბელა ბიტაჲ-თალუ.

წყვიტა ზას მთაში გავგზავნიო.

ცებ ზიუდი ილუდი დენი პედიბალ'იჭუ ვეხუტუ ვიტო,
ერთ დღეს დედამ მე ხბოების უკან განგზავნა,
ტეტირ სანდუ ჩი ბეშთიკა ებ იჭულა. იშვა პედიბ-
ბატკნის თან წაყვანა არ დაუშვა რაც (არ) ვქენი. შინ ხბო-
ალ'ილა იბჩა დენ ლილ'ა რიპუჲ, ტეტირ დიჲ ბეჭუ
ეები მოვიყვანე-რა, მე მივედი დროს, ბატკანი მე დაკლეს რა
მისა, ილულ'ილა დიბლა ბოკუხა ფითნა ბულ'უ. ორსაალა
ენახე. დედისა და ჩემი დიდი უკმაყოფილება მოხდა. გარეთ
ვაყა, დენ კელა ზიუდი იშვა ლიკა, ლუნდუ ვაპი
გავედი-რა, მე ორი დღე შინ არ მოვედი, დასაინებლად
შოაქტანა ვაყიხო ვუკა. ილუდი დენ ვაყაჲლალუ ბახარეჭუ
შაიტანეში დავდიოდი. დედამ ჩემთან დასაზავებლად ბაზრიდან
ცებლა ტეტირ იბხუ, ამმა ჰუბ ტეტირ დიჲ რასდალა
სხვა ბატკანი იყიდა, მაგრამ ის ბატკანი მე ოდნაჲდაც
იღიხაბ ბუკიკა. აუბ ტეტირაჭუ დენი ვეტარადა ყინდიხო
არ მიყვარდა. იმ ბატკანს მე ახლოსაც არ ვეკარე-
ვუკიკა. დიბდა ტეტირალ'ი რიტჷი ხეყალა ხიკა. პუ(ლ)ლა
ბოდი. ჩემი ბატკნის ხორცი პირქიაც არ ამიღია. ასე
ბულ'უ დიბლა ზუკაჷ ტეტირალ'ილა ჰუდულ'ი.
დამთავრდა ჩემი და პატარა ბატკნის მეგობრობა.

წაუდურლა ჭაღალლა ვაცაილუბ ბულ'აბ ნა

რუკა იხადო ცევ ჭაღალლა ცელო წაუდურ კელა ვაცაი. წაუ-
დურლო ჩანა ვაყა, ცელოშეუდი იშვე მაქვა იჭუ, ბეტერბატი იპიხაბ
ბუკა იდახო გოლუდი. ცერ ზიუდი წაუდურ ვაცაილა იშვე მაქვა
იპი ვილუ, ჭაღალ ვაცაი ჰუდახი ვიტუ იდა. ჰუდახი ვიტაბ მუსე
ჰუშეჲ მაკავათა ბაპიხაბ ბეყუნ მისა იდა. ჰუბ ბეყუნ ჰუდალ'ი ხე-
ნერალ'ი პინულა ბუკო, იშვა იბხუ იდა. იშვა ვაწარიუდი ხემერლა
ბაჩა, ზალი ვილუ ცებ ნა ხინწაათა-ლ'ათა ჭაღალ ვაცაი. წაუდ-
ურშეუდი პიტჷუ იდა: ებხულა მინ ხინწათახი: — დიჲ რუხ'ულ'ი
ნისაბ მაკავათა ბაპიხაბ ბეყუნ ბუკა ხემერალ'ი ბუკა, ჰუბ ხინწა-
ათა იდა დენ-თალუ, — პიტჷუ იდა ჭაღალ ვაცაიუდი. — ეჲ, ჭაბ-
დალ. ბეყუნ ხემერალ'ი პინუ ბუკო-მა-ხე? ნიხილალ'ი ეილალ'ი

ყინდუქიმა-თალუ — ჯავაბ იქჷ ილა ვრქუხა ვაცაუდი. — ჰულა მისალა, ჰაბ მიყიდი მისაბ ეილალი'ი ყინდაჲკაბ — თალუ პიტჷუ ილა ჭაბდალშჷუდი. ახარერუ ჭადალ ვაციი ჰულახი ვაჲყა-რიუდი მისა ილა გაშჷუჲ ხანჯარ. მისაბ ხანჯარ ეილალი'ი ნიხილალი'ილა ყინდო, იბხუ ილა იშვა. წჷუდურ ვაციი გომოშხი ვეჭვათა ვაჰუ: ვაჲ, ჭაბდალ, ხანჯარ ბატჷარალი'იკა მაშე ნიხილალი'ი ყინდაჲჷადა. — ჰენა-ლაბჷ მისარიუდი ბატჷარალი'ი მაშეკაბ-თალუ, პიტჷუ ილა ჭადალ ვაცაუდი. ჰაბწი ჰულახი ვაჲყა-რიუდი მისიდა ჭადალ ვაცაუჲ ცეხ ზუჷჷუ ქიქვარ კოჲ. გაბ გაშჷუდი ბატჷარალი'ილა ნაშა, ქიარქჷა ბილო იშვა იბჷა ილა. წჷუდურ ვაცაუხ ჰუთაქალდა სიინი ყორო პიტჷუ ილა: — ჲა, ლ' ეჩი! მინ ჰუშთა ჭადალიულ'ინა? კოჲ ბატჷარალი'ი მაშეხაბ ეუსა ინალა მინ ვაწა. მაქვალა ბილო ბეხუტუ გვა, გვა-თალუ პიტჷუ ჩეუქიმა კოჲ? ჭადალ'ვაცაუდი პიტჷუ ილა: — ვალ-ლაჰ, დიჲ ბელიქა, ამაყიდი-ლაბჷ ჰულა ნინ ტჷერხი ჩიკაბ. ჰენალა ვაჲყა ილა ჭადალ ვაციი რუხ'ულ'ა ჰულახი. გალ'აა მისიდა ცეხ ხ'ვაჲაბ ჰურტა. ჰენა ბილო ილა მაქვა ჰურტაჲ, ბეედჷ ილა ბეხუტუ: გვა, გვა-თალუ პიტჷუ. ლიკაბ-მა-ხაა ჰურტა ბეხუტუ? გაბ-ლა ბეხუტუ ლიკა, გავ იწვა ველ'უ ილა. წჷუდურ ვაცაუჲ ჰუთაქალდა სიიმილა ყორო ვაწა ილა იშვა — მინ-ლა'ი წჷუდურ ვაციი, ჭადალ ვჷჷა! ცეხ სალაბ ჰურტა მისა ბუჷა დიჲ, ინლაკვალა ბეედჷ ბეხუტუ ლიკა დიჲ ჰუბ. დიხხობ მაქვალა ჰულ'იჲ ბილო ბიჭა.

— ვაჲ, მინ დუნეელ ბეთა ვაჲყაბჷ, ჰაგაბ ბოლონ, ჰურტა ბეხუტუ ბეედხიხა ჭადათ ინულა დუჲ მისა. ლიჲულ-ღვანელა ბუჷო ჰურტა ხი ბუქჷე. ველ'ი, ვამა, ჭადალ, ჰურტახი, ლიჲულ-ღვანელა ბუჷო. გალ'არჷ ველ'უ ჰურტახი ჭადალ ვაციი რუხ'ულ'ა ვაჲყა ილა. მისიდა გაშჷუჲ ჰურტა, ქვადილა იბხუ ქჷაბდუ ილა ინშჷუქუდა ლიჲულ-ღვანე. გალ'აქჷ ჰარქჷაბახსა ვაჰუ იშვა ჩუჷა ილა ჰურტალა იბხუ.

აენა ახარერუ ლიჲულღვანლა ყეოლო ჭადალ ვაციი იშვე ვეთი ვჷქჷუ, წჷუდურლო ჰივდა რუხ'ულ'ა ვაჲყა ილა. რუხ'ულ'ი გაშჷუჲ მისა ილა ცეხ ჯაბდირალი'უ ტჷონიხი ფეოულ'ი ჰუნწი. აჷრიუდი გო(ვ) იშვა ჩუჷა ილა ჯაბაბალი'ი ნა ხი გობ ჰუნწი ჰინა ტინდი. ჰენა გავ ურლა ილა: აჲყალ უგა ჰუნწი იხი ვაჲყალა, ადამალუჲ ათა ინშჷუჲ ბეხუჲჷაბჷკულ-თალუ რაჲვარალა მულუ, გაშჷუდი ჰჷუქჷუ იჰუ ილა ჰუნწი იბხი ხადალ ვაჲყი. მარკაჰუ ბოცჷარიუდი გავ ინჷჷუდა ბარლი'ი-ბილი'აბ ჯაბაბალი'ი, ბურალი'აბალი'ილა იბხუ, ჰუნწი ბაკარაჲ ვაჲყა ილა წჷუდურ ვაციი. ჭადალლო, მაქვალა იჰუ, ჰუბლა იბხუ ჰუნწი ბილი'ი პილვი ვეთა ილა იშვე. ბ' ტივ ბოგიჰუ რიჰუდი მაქვალა იჰუ ჭადალ ვაციი წჷუდურ ვაციი-

ეუ ვეხუტუ რუხულა ვაყა იდა. გაბ რეჰა ბუკა იდა ფურწაულაი
 რეჰა. მიყუქუ ველაკორიუდი ჭადალ ვაცაუჲ ჰალა იდა ინშაუბლა
 ანჩაუ. გავ ადამქულა ვაჰუ, გომიუდი ჰიტაუ იდა ანჩაუხი: --- გვა,
 ჰაბ ლანილა დუჲდა, ვამა ბატა, დილ'ი სანდუ ჰილეუჲ ბეჰეუქი, დი-
 ჰი ვაცაუდი აჰო ბუკა, ლ'იქვიკვალა მასაბასი ჰუნწილაი მუსა.
 ანჩაუ ბატა მაციკა-მა-ხაა გაშაულ'ი სანდუ ბუკიკვალა: ჰენალა ხადუ
 იდა გაშაუდი ანჩაუხი: — დუჲ თალეჰა ქაბუ: ვამა, ჰუდულ, ბატა,
 გვა, ჰაბ ტორგუდა ლანილა დუჲდა, დენ ვაცაუდი კჲვანდიკვალა
 ვეთეუქი, სანდუ ადამ ღვალა. ანჩაუ ინუკვალა ბილიკვალა გაშაულ'ი
 სანდუ ვაცაუქუ ბეტაარა ბაწილარა ჰიბილვა იდა. ვაცაუქურულა
 ჰიბლუ: ჰადალა ვაჰუ, მასა იდა: — ვაჲ, დივ ვაცი, იშქურ ლ'იქვი-
 კვალა მასიკა, ინუქუ ბელიდარა ბელეუქი ჰავ ადამი ილ'იბ ჰუნწი
 ბუკირ. იშქურ იდახობ ლანილა იქაუ ჰაშაუჲ ბატა ვაყაბ ლალუ.
 ჰუ-რიუდილა ბატა ვაყიკა, ჰიდი, დილ'ი სანდუ არა ჰინლვა. ვო-
 ქუხა ვაცაუბ ქუთაქალდა სიმი ყორო იდა ინშაუვდა ჭადალ ვაცაუჲ.

— ვა, ლ'იჲ ი, ჰუბ ადამ ლ'იქვი, დუბ ანჩაუხაა ჰუბ. ველ'ი. ჰაბ-
 დალ, მინდა ბილაბ მუსერუ ლანხი ვაჰა! ჰენა, ჰუ-რიუდი ჭადალ
 ვაცი ლანხილა ვაყა, კედალა ვაცი ხ'ვაყაბიე ლანაჲსანდუ ჰუნ-
 წილა ლმდუ, იდახობ გალ'ასაჲუბ ჰუნწილა ბურალ'აბახა, ჰაბა-
 ბახა ტინდუ, გაბლა ბარლ'ა იშჰა რელ'უ იდა. ახარერუ წაუდურ
 ვაცი, ჭადალ ვაცილა იშჰე მაქვა იჰი ვეთა, ჩანა ვაყა იდა. ჰუ-
 რიუდი ჰინლვა იდა ცებ სიჲ ჭადალ ვაცაუხა: გალუქუ ჰუნწი ხობ-
 ლა ბელა, წაუდურ ვაცი იშჰე გუჰავ-ლა ბელა, ჰუნწი ხადი: —
 ლე: ჭადალ ვაცი, -სიდი ჰიტაუ იდა — დიბ ზაკილ'ი რეჰა ბიშაჲ
 ცებ ჰეწილ. ბუშაჲ-ღვა ჰუნწი ქა! ჰუბ ზამანადი ჭადალ ვაცი
 მიღი ჰარქაახილა ვუჰა ნაწიკვა ვუჰა იდა. ჰალა ჰირქილა კვაჰა-
 ლიე, გაშაუდი სიხი ჰიტაუ იდა: — ჰენა დენ ჰალა ჰირქაჲჰადა
 ეინდა იშალა მაყა იბხვა ჰუნწი. სიჲ გაბ ბუკა ყოროხობ ნა. იშ-
 ილა მაყა. სიდი ჰინდიდერა ჰუნწი ლამდუ იდა. ჰინდარიუდი
 ინლ'იდა ჰუნწი ლმდუ ბიკაბ ჰაბალ'ალა ჩიმიდუ, ჰეწილაქუ ჰეყა
 ბუწო ჰუნწილა იბხუ სიჲ ჰაბდალ ვაცაუჲ ბარქალალა იქაუ, მაყა იდა.

გაბ ყადალ'ი წაუდურ ვაცი ჩანა ვაყი — ვაყერხი სიჲ ხ'ვა-
 დიე იდა ცებ ჰატეიდი ჭადალ ვაცაუხა ჰუნწი ლამდი. გალა ჰიბ-
 წო იდა სიდი ტორგუდა ჰაბაბალ'ი. ცერ ზიუდი წაუდურ ვაცაუ-
 დი მაქვალა იჰუ ჰაბდალ ვაცი ვეშთა იდა გაჟულა იბხუ უდაქუ
 იშა ჰუნწი ხი. ჰურიუდი, ჰაბალ'ა ლერულა ბეშთა, გაშაუჲ ფირ-
 ჰან შაჲლა კჲვანდუ, ლერუ ჰიბწუ სილ'ი ბარტა ჰიბლვა იდა ჰა-
 ბალ'უქუ ორსაა. ჰურიუდი ჭადალ ვაცაუდი — ჰავ ჰიშთ — თალუ-

ლა პიტეუ უდაქუ იშა ჩუჰა იდა წაუდურ ვაცაუხა — ტორგუ ჰა-
 ბაბალ'ი ბარტადი ჰიბწუ-ხულ თალულა პიტეუ. ეფილა ჰუბ ბარტა-
 დი ჰიბწუ ბუკათა-თალუ, მაწაუ იდა წაუდურ ვაცაუდი. ბელეუ-
 ქი, ვალლაჰ, ცებ სიხ ღიხაბ ბუკა არა ჰუნწეი ხადი ჰეწილ ბუშო.
 ჰიბდა ჰუნწეიხი ჰუბ იშა ბეშთიხაბ ბუკა იშქურ ჰუბ. ჰენა წაუდურ
 ვაცაუჰ ბელა იდა გობ ლ'აგბ მუხუ-ხვალა. წაუდურ ვაცეი ურლა
 იდა სიხი იჰი ნალ'ი. გაშეუდი პიტეუ იდა ჰაბდალ ვაცაუხი: — ე-
 ელ დენ იშგელა ვილუ, გალ'აჰ პინწაუქუ ვესტე-ვაყაში იდა. კურტა-
 ლა ქვანდუ ბიქაუ. მინ სიხიხი დენ ჰულ'აჰ ვესტე-ლ'აჰ მანაბასი!
 ინალა ვაყა-თალუ მაწალა, ჩანა ვაყა-თალუ .პიტეა! ჰენა გაბ უა-
 დალ'ი ვაყაშუ იდა წაუდურ ვაცეი: კურტალა იბხუ. პინწაუქუ ვესტე.
 ჰენა ბიტეი ჰეელე რიჰუ ზულა-რიუდი სიხ ბალარლა ჰუნწეი
 ლამდი ჰიბღვა იდა. იშა ბელ'აბ ბუკაბ გაბ, ჰადალ ვაცეი რეელ'ი-
 რუ კილიდა ვაჰუ იდა: ვორე, ვორე, იშა ზაჰასი! ჰულ'აჰ პინწაუ-
 ქუ ვესტე კურტალ'ი ვაცეი იდა მინ კვენდი-თალუ ვაყაშუ. ჰუ-
 რიუდი სიხ ბესაუხალა ბიშა კჰარდუ მაყა რუხულ'ა. წაუდურ ვაცეი
 ქუთაქალდა სიმილა ყორო ორსხალა პინღვა, ჰადალ ვაცაუხი ვე-
 გვათა ვაჰუ: — იდა მინ ჰაბდალ, ჰულა ტეიმა ბეჰე? ახარა დვარი-
 უდი, დენ ჩანა ვაყაქულ-თალუ ტა. ახარერულა წაუდურ ვაცეი
 კურტალ'ი გობდა პინწაუქუ ვესტალა ვულ'უ ვაყაშუ ვილუ. ჰეელე
 რიჰუდი სიხ ბალარლა ჰუნწეი ლამდი ჰიბღვა. ჰაბდალ ვაცეი ვეჰუ-
 ნდულა ვუკა რელ'ი ჰარკეახი ვუკა. ბიტეი ჰუნწეი ლამდი უდაქუ
 იშა ბელ'ა ბუკაბ სიხი მიყა კურტალა ჰაბდუ წაუდურ ვაცაუდი
 ბუქო ბილო. ჰენა კედალა ვაცაუდი ჰელა რულ'უ სიხ ზულა ჩუკა.
 ჰეყარუ წაუქულა ბუხუ გოლილ'ი ყული ჰანკეახი ბუხეგო იდა. ახა-
 რერუ ჰაბდალ ვაცეილა მაქვა იჰი ვეთა, წაუდურლო ჩანა ვაყა.
 ჰადალ ვაცაუდი რიქვა ბეჰუსანა წაჰ მაქვა იჰი. ჰურიუდი წაჰ
 ბუტეირლ'ი ქუთაქადი თაუხანკი ღიეიხი ბუხეგო ბუკაბ სიხლ'ი ყუ-
 ლი გოლილ'ი ჩირაბ ბიწა ლ'ი(რ)ლ'ი ტურტუდა ბაჰუ. ჰურიუდი ჰა-
 დალ ვაცაუდი პიტეუ: — ჰაჰ, დუჰ ნაყანა მისაბუ, იშაბ ჰუნწეი
 ლამდაბლა მულიქა, ჰენა იშაი რაკვა მალა იშაი თუთუდალა-ლიმა
 ბაჰათა: თალულა პიტეუ, ცებ წაჰალა წადვალლა ქვადა იბხუ, სი-
 ლ'ი ყული კინდი ბაჰბიხ'ი იჰუ. ჰურიუდი ბიწათახობ ლ'ილ'ალ'ი
 წაჰ კამახუ. გალ'არუ რიქვაბ წაჰ იშისაუბ თართალლა ნალა წა-
 თა, ჰანყუხიულა ბაწა. ვაცეი რუხულ'ირუ ღილა რიჰუჰ ჰანყუხი-
 ულ'ი ბეხევაბ ცებდა-ცებ პინწაუ-რაჰეჰუ ჰეყა ჰარკეახილა ვუკა
 ჰაბდალ ვაცეი ქეჰი მასათა ვისა იდა. — ვაჰ, ვაცეი, კიდი, ილიდა
 ანსაჰა რიქვაბ წაჰიხი. ჰენა ჰურიუდი იჰილა მასილა ნალარლა ბიქა,

წოდებულ ვაცოედი ჭადალ ვაციილა სანდუ ინჩა, ჰანი ბეთა ვაყი
ჰაუქმუ იჰუ. ჰენა რელ'უ ვალ კედალა ვაციი ვაბ ჰინწოუ — რაჰელა
იბხუ, ბეხავაბ ნალა იბხუ, ჰანი ბეთა ორსაა. ბიტივ ხადალ-დერა
რაწა ვალ ცებ რუხ'ულ'ა ჰინა. ჰულ'აირუ საყეა ნაყილა ჰიბდუ,
ჰაუქმუ იჰუ ვალ'ა ცებ ბეჰუხა' რუშალა ეთუ ლუნდუ რაჰი. ბიტივ
რეჰა ბეყენარუდი რუშიქუ ჰიტა რეშქუ ცევ ჩამულა ბაზარკან ბი-
ნი ყაელ'იი შაჰარალ'ა რელ'ალ'ალ. ჰენა ჰურიუდი ჭადალ ვაციუდ
ნუჩარ რიხააა ყორო ბაჰუ. ჰენა ჰურიუდი ჰიტა რულ'ილა ჰიბდუ,
მიხაელა ბაჰარიჰა, ჭადალ ვაციუდი რუშექუ ჰიტა ნუჩარ რიხავო.
ჰუბ რიხაათა ვუჰა ჰებდლილ'ილა ბუქაჰაო ჰიტა. ჰურიუდი ბა-
ზარკაბალ'ი ყინასარ(!) ზიუ ლვალ'აჰუ, ბაჰუ რიხუ ჰარჰადუ ნაყა.

ჰენა, ჰეაჰა რიუდი ჰიტალა რულ'უ, კედალა ვაციუდი ინდუ-
ინდუ იდაბ ყაბ ბაკარო. წოუდურ ვაციუდი იდახთბ არსი ბაკარო,
ჭადალლოშეუდი ბურთიმალ'ი ბაკარო. ვაბ ინდუდა ბაწაბ ნალარ-
ლა იბხუ, რელ'უ ნაყა იდა ცებ ბეელა ხაინდუ. ჰულ'ა ბეელა რა-
წა-რიუდი ქუთაქალდა ჰეყა ანზილა ბაჰუ, ხადალ რიჰულა მულუ,
ვალ'ა რეჰა ტამი ჰაუქმუ იჰუ გოლუდი. ჭადალლო ვაციუდი ინ-
შეუდა ბაკარაბ იდახთბ ბურთიმალ'ილა ჰიტეილა ჰეყალა ტამუ.
ლუნდუ ვაჰი ყასდ იჰა-რიუდი, ვოქუხლოშეუდი ხადუ: — ჰა, ვაციი,
ცებ-კედა-ხვალა ბურთინა დიხა ჰა, ჰიქალა, დენ ველუშა ვიყე ერ-
ხადალ. ჭადალ ვაციუდი ჰიტეუ: ჰაჰ, სეჰაირ, იდახთბ არსილა
ბაკარო, ჰენა ბურთიმალ'ილა — ხუ-მა დიჰურუ ბორჰაათა. ჰიჰუჰაბ!
არსილა ჰიტეი ტამუ ვაჰი ლურდუ! ჰენა იჰი ნალა ბიჰა, ვაშეუდი
ბურთინალა ჰიქა წოუდურ ვაციი ჰეყა ბაყახთბ ეილა-ბართილ'ი
ლუნდუ ვაჰუ. ახატეუსაჰ ჰირჰარიჰუდი ჭადალ ვაციი ჰიდუ იდა
წოუდურშეუბი. ჰიდიდერა წოუდურ ვაციი ვაშეუდ ლელილა ჰამდო
ვიყა ვიესა იდა. გოვ ვიყალ'ავლა ბელიჰა, ჭადალშეუდი ჰიტეუ იდა:
ჰაჰ სეჰაირ, იდახთბ არსილა ბაკარო ვეციხიხუ ვეჰა ვუქიჰადა ჰა-
ლა ჰირჰი, ჰეაჰა-ხოლ ილ'იბდა მიყიდა ნაყი. ვიყალ'ო ვაციი ჰირ-
ჰიეკო-მა-ხა: ჰუელა ჰირჰაჰ ბილ'აიჰა, ჭადალ ვაციი ვესაუხალა
ვიშა, ინდუბდა ჰანლ'ა ვაყა იდა ადამალუხი ბეედი. ჰურიუდი ჰანი-
ლ'ი ბალალა ჰირლა, ვავ ვაციი ვარლ'ა ჰანლ'ალა ინჩა ხ'უდილ'აჰ
ეუჰო. ვაშეუბ არსიხილა ბურთიმალ'იხილა ჰანყუზიულა იჰუ, ჰაბ-
დალ ვაციი ფარაყათ ჰანლ'ი ჰარჰახი ვუჰა. ბულ'უ.

ქალხოზაჰ ფიონერალუბ ქემაჰ

დენ დიდუ ზაუჩლ'უნ იჰაკო-რიუდი, აზარუქუეჰუ ჰაჰაბეშ-
უქუეჰუ ბულუწალილ'ი იშთუახთბ რეშიდი, დიხა ჰინდვა ფრედ-

ქალბოზ ქამინთერნალ'ი წაერესაუბ. ჰუშაუდი დიჭი ხადუ: ქუმაქ იჰა-თალუ, ქალბოზალ'ი ყერუ, ბეკინ ცებ მუსა ლუნი იჰი ლაბა-თალუ. ეხაალა, ჰიტეუ ჰუშაუდი, ჰუბ ქოლი ბიშო ბულ'არიუდი, ჭარალა საბდო იდა-თალუ. ახარერუ იშქურ, ტორგუ მაკილ უშქულალ'ა ლა-რიუდი, მაკილუჭუ სიეცა მისყალა ბუკო: ეჭელ, ჰაწაახობ ოქთიბდდი ილ'ი ნაყი რუქათა იდა ქალბოზაჲ ქუმაქლა იჰუ, ქალბოზალ'ი მაჭიშათ ბიშაჲ. ეხაალა, ჰიტეუ იშქურ, რადილ'ი ზამანადი ილ'ილ ადამალ არმილ'ი რუკირექუ, ილ'ი ქუმაქ იჰი ბუქაე-თალუ. ეფი-თალუ ტაალა, ილ'ი ბიშაჲჲალა ქალბოზალ'ი მაჭიშათ, ჰუბ ბიშაჲ ილ'ილ ადამალ ასარჲა ლ'იჭი. ჰულარდუ ილ'ი ქალექთიენი ყაჲდალა იჰუ, ნაყი რუქაე ილ'ია ჰალაბ უჩასქალა ქალბოზაჲ ხური ბაკარაჲ ქუმაქ იჰი. ჰურუდი ჰირჲეუ ჰალალ'ი ცეც უჩითელდილა იჰუ დაქლად ქალბოზაჲ ქუმაქ იჰი ბუქიხაბ ბუკირლ'ი ჰაყალდა. ეხაა ტორგუდა მაკილ რაზივ ურა ქუმაქ იჰი ნაყი. ეხაა ბეხტუ უში ტორგუდა მაკილ ფასტოით იჰუ (|| შიზანე ნიხო) ჰიბ-ჰიბ ადელენილა ცეც ისტარში ქამანდირლა ვეთა. ეხაა იში რალარლა იშიიჲდა ჰალაბ უჩასქალ'ა ხინდუ. ჰუბ უჩასქა ბუკა შალუ ჰანლ'ი.

ქიცე

ყენულ'ი ლვანი ანხეა ბაჰიქალა, ცაიბურულ'ი ხ'აგი ანხეა ბაჰეუჭი. სურარ იჰოშაჲუ ხ'ვაყაბირ იჰა! ხ'ვაყაბირ ბარლ'ი ბელიჰალა, სურარ ბარლ'ე. ბილიჰა ლელი — ბახა ზაჲ. ჰანყუჭუ სიეცა გელულ'ი ბაჰალა მიშე. ინშაჲუჲდა ზუხაბლ'ა ჰიედა ვუქაე. მაჭარულ ჰეკვა ვესტეჲა ქანტეუჭი. ხურუ — ხ'უნი, ხ'აგილ'აჲ — ხინჲა. ბაყა-შიკაბ — მაქვასიკო. ჰიქვარირდი ხური ბეტაეუჭი. წოჰორაქუ მიყა წაჲ. რუშიქუ ჰიტეირუ ინჩუ ჰიდიურა ბუქაეუჭი.

ჰეკვალა ბერქალა¹

ცეც ადამ ვაყადა რუხ'ულ'ია. ჰუშაჲუ ჰაყადა რუშა წათათა. ეხაა აჰადა ჰუშაჲუ წაჲხექუ ცებ ნარ ჰარჰოზა: ქუმექ იჰა, ქუშექ იჰა-თალუ. ვაყადა ვოტარადუ, მისადა ბერქა წათათა. ბერქული ხადუდა: მინდი დინი ჰალაარუ ხეასარ იჰა-თალუ. ჰუშაჲუ რაყვარ გურჰადა, ცებ წულილა იხ.უ, ბეშთადა ბერქუქუ ბეტარადუ. ბერ-

¹ ესა და მომდევნო სათი ნაწყვეტი (გვ 179—181) აულ შიარსუს მეტყველებას ასახავს.

ქა კანწულა ხანტილაქუ ჰეცა, ხურხხა ჰარაჯადუ ჰიბადა. ეხა ბერ-
ქული ჰიტჷლდა: დინდი დუქუ ყანდიგო. ჰოგოვ ადამიდი თამაშა
იჰულდა: დინდი მინი წათათაგოლ'აირუ ბორჰარდი მინდი ემიხულა
დიქუ ყანდათაგობ-თალუ. ჰულა მისანარ, რელ'ი მაწი დანდა ბა-
ხაბ ჰაბულა ბატიაბ ნარლ'იიქი. ეხა ბერქა რაზიუ იდა. ნაყადა
მაწი. ბახადა დანდა ჰამახი. ჰამახიქი მაწიულა: ჰაბ ბერქა დინდი
წათათაგოლ'არუ ბორჰაე. ჰალ'იიდი დიქუ ყანდი ბუქიევიბა, ბუ-
ქიახაჯუბა? ჰამადიხი ჰიტჷლდა: ადამი ბარაწი ბეჰახაქი. ჰაბიქე,
დინი ბახარაადანარი იჰალა ბილო, ბახარადი ბატა ბუთაე. ყან-
და ჰუწიუქუ!

ჰულ'აქუ ნაყადა. მისადა ცებ უნსა. მაწიულა ჰულ'იიქი: დინ-
დი ჰაბ ბერქა წათათაგოლ'არუ ხეასარ იჰი, ჰალ'იიდი დიქუ ყან-
დი ბუქიევიბა, ბუქიახაჯუბა? უნსული ჰიტჷლდა: დინლა ბახარაადან-
არი იჰალა ბილო, ბატა ბუთაე. ბეჰე, ჰუწიუქუ ყანდა!

ჰულ'აქულა ნაყადა. მისადა ცებ სარი. სარუჯი მაწიულა:
დინდი ჰაბ ბერქა წათათა გოლ'არუ ხეასარ იჰი, ჰალ'იიდი დიქუ
ყანდათა ბუქა. ყანდი ბუქიევიბა, ბუქიახაჯუბა? სარული ჰიტჷლდა:
დინ ბუქიუქო მინდი ხანტილადი ბერქა წაჰქურუ ხეასარ იჰი-თა-
ლუ. ცებ დიჰ ჰაყე ინდალაჯი მინდი ჰუბ ხეასარ იჰი-თალუ. ეხა
ბუქიეგო დინ დუჰ.

ნაყადა წათათაგობ რუშხიხა. ბილოდა ბერქა ბუქაბდა მუსა
წაჰქუ ჰეცა. ბერქა წათა. სარული ჰიტჷლდა ადამიქი: ბერქა ხეასარ
იჰი ბეჰახაქი, ჰულ'იიდი ბარქალლა ინდაკვალა ჰიტეიხუქი.

* * *

— ინულა ვუქა მინ ეჰელ, დინ დუქი ჰიდუ, ემილა მინ ქვატა.
მაკილ ჰადა რაჰი: ილა, ინალა იმა ვაყე-თალუ. — დინ ეჰელ ზიუ-
დი იჰა ვუქა, ეხა, მუხუ ბულ'არდი დანდა ვუქი ცევ ვუქაბე ად-
ან, ჰუწიუჰ სანდუ ქინოლ'ა ვაყე ვუქა, ჰულარდუ ქვატა. ჰინა დი-
ნი რუჰედი ჰაქვასადა, მისანარი ანდი ნარ იქა, მისიჰანარი, ხუ-
ქილე-თალუ ჰიტეა.

* * *

სილამ — ალაჰქუმ ტაჰირ! ეხულა ჰილ, გვანზო იდაბა? გი-
ნამალ'ი (ეხულა? ინდალა ვაწა, რელ'ი დიხა წაჰევიტა, დუჰდა ბეცი
დინი იდაგობ მუსა, დიბ ჰანყუ ჰაყილა, ვაშა ჰაყილა.

მალლა რუსენ ვაყადა ჰამახიკუ ჰეყა შოაღლ'ანლ'ი გიზაბალ'ი-
ლა ბუკო ბიჩი. ჰუშაუა მისადა ცებ სურაბ მიყი. ჰუბ მიყეკო ჰამა-
ხი ა(რ)ჰახი ბახიკა ბორკალა, ინშეუდი სადაყალ'ი კედა შაჰი იქი-
გო. ვორკადა ჰულ'აქუ ჰუ. ვორკარიუდი სადაყალ'ი კედა შაჰი
იქიშადა. ბადან ბატეილ'ა აჰახი ბახადა ჰამახი, ლურდუდა შოა-
ღლ'ან. — ოჰ, ინშეუდი მასა სადაყა იქიქელ'ი ჰახახა ჰამახი ა(რ)-
ჰახი. ჰეყალა ვულ'უ გურა დადა იჰუდა შოაღლ'ანლ'ი.

ჰუბლა იხუ ცებ ჰანლ'ალა ვანყა ჰინკევა ბიჰავაბ დარუ-თა-
ლულა ჰიტეუ ბიჩადა ჰუშეუდი ჰუბ შოაღლ'ან. ბიჩა ბულ'არიუდი
მაწეუდა ცეა ჰიქი აესვა აეხაა ადამიდი: ინლალ'ილა ჰინკევა ბი-
ჰაა ჰალ'იდი.

— ჰინკევალა ბიქეუ ჰადა ბიჰა! ეხა ბიქი იდა ჰინკევა.—ბიქი
ბაწარიუდი ჰუბ ჰადა ბიჰიკადა აჰახალა კეანდუ ბიჰა ჰაჯიბა ჰინ-
კევა:—დუა იდალა აჰახალა კეანდუ ბიჰა ამაღ იჰა, იდალა ჰადა
შოაღლ'ანლა ბიჰუ ბიქიდარა ბეთა.

იშიბ ჰანი

საეყა ზამანდი ცებ ჩამუ-ხეადალა ბეშენუდა რეშიდი საეყა
ხინდუ იშიბ ჰანი ბუკა იდოხო რუჰედიდა ასარ ბალალ'ი, ტე-
ული ცებ კეწალიდა, ჰაბუწალიდა წარაქილ'ი.

ჰუბ ზამანა ბუკა იდოხო იშთუბკვალა ჭადლუ-მიზან გუჰაბ,
ლ'აბეხულა იდა ქუთაქ ვა ყუვათ, ჰულუდი ცელუდი ცელუბ ჰანე
ბუხიხაბ. ჰუბ ზამანდი ბუკიკა იდა აარალ ჰენა ილ'იბცაუბ. ჰულუბ
ბუკა იდა აარალ: ხალჩამუ, თერგეჩ ვა ჭარჩეუ ჩახმატეურ ბუკა-
ხაბ თუმენგაბალ'ი.

ჰულაკობ ზამანდი ჰაბ იშიბ ჰანი ბუხი ურლა რუკა იდახო
ბეჭეტუესაუბ ჰანე — დეანდილ ვა კიორდი ვა ჰულუქუ რეხეტუ რე-
ლ'ალ ბულა ბალალა. ჰულ ბალა რუკა იდოხო ზამან ჰალა უდაქუ
კანწუ, არაქუ კანწუ ჰეყალ'ი ჰაბ იშიბ ჰანი ბუხი-თალუ. ჰუბ ზა-
მანდი იშილ ბალა რუკა იდა სიჰიერზაბალ'ი ჰინულ'ი, ამმა ადა-
მალ ასარ. ჰენა ურლა იდა, ებ ყაადალ'ილახი ჰულუქუ დანდა რი-
ლირ იჰი-თალუ. ჰულუდი იჰუ იდა ამთუბ სიჰარუ: იშიბ არუ ჰე-
ექუ ტარუქუ საეყა იდა ჰულუდი რილირ იჰუ ინდუბ გულლა ჰუნ-
ქალ'ი ვა ინდუბ იდოხობ რალი ყვარინხაბ ალათაბალ'ილ'ი გალ
ადამალ ლიხაბ მიყე.

ჰუმ ზამანდი იშვიტუ ჰანლი ბუკა იდა მუსი-მუსიბახი ჰინწა-
ლი იჰაბ ჰირწი შიებე — რალი იჰი ბუქაალა, ჰანი წინდიხობ შიულ-
ალირდე. ცებ შიება ბუკა იდა ჰადისიბ ავალე, კეაღ'აბ შიება
ბუკა იდა ჰიტეიქუსაულუბ ტარუქუ ბეტარუ. ჰუმ კედალა შიება-
ლ'ურუ შიებალ'ა ჰინა მიყი ბუკა იდა ჰინუქუ ხ'ვადიხაბ. ჰულა-
კობ ზამანადი აჰა იდა ღვანდილლა ვა კირდილა ჰეყა კანწი ჰა-
დურუთა იდა-თალუ. იშიბ ჰანლი ვუკა იდა ჰუმ ზამანადი ასაუ-
ლი ჰეკვა იშიბლა ჩანწვადალი ურკე ხანდუ-თალუ ტაბ მუსე
ქალავურ, დობ ღვანდილუბ რატიდიქუ ღვალ'ახობ იშთუბჭალა ნა-
ლარლი'ილი ბელაგარ იხიხო. ჰუმ ზამანადი ბუკა იდა ყოტი ღვან-
დილუბლა ვა კირლი'ი მუქილ'ილა კანწი ბუხხადაქუ ჰეყა, ცებ ზი-
უდი ცელაბ რატიდიქუ ღვანდილ ვა ცელაბ რატიდიქუ კირლი'ი ჰუ-
ტი. ჰულა ბუკა იდა ჰულუბ ყოტი. ღვანდილ ურლა იდა კუტიდუ
ვიტაჰ ცევ ჰეკვა კირდახი ბელაჰ, ვალლაჰ, ფულანაბ ახარა ილი
კანწი იდა ბუხხადაქუ ჰეყა-თალუ ჰიტაბ ქალათ მულაჰ ვიტო იდა
ინდუბდა ჰანლი'ქუ ცევ ჰეკვა.

ჰუმ ჰეკვა იდა ვიქაუ ასაუტუსაუ ქალავურიდი.

ჰულა ინჩა, ჰუმ ჰინღვა იდა ბუხხა. გოვ ღვანდილუჰ ჰეკვა
ბუხხა ვაწარიუდი გაშუჰ პალა იდა ტარულ'ი ტონიხი ხალყ —
ინდუქუ ქვადუ რალიჰ ყვარინაბ ყაჰმათაჰალი ვა ლამდი — ხაუდი-
ხაბ ნალარლი'ი, ქუთაქალდა გვანზივლოლ ბალა. ჰენა გოვ ღვან-
დილუჰ ჰეკვა ინჩა იდა: ვალლაჰ, იშილი იდა ურუ ცებლა რაკიდი
ადამალ, ჰულუჰალი იდა ურლა იში იქიქაბ დუჰ ჯავაბ — თალულა
ჰიტეჰ, გოვ ღვანდილუჰ ჰეკვალა ინჩა, გალ რელ'უ იდა ცებლა ბა-
ტებ მიყიდიქუ ჰიტეიქუ ტარულ'ა.

გოვ ღვანდილუჰ შფიონ გოლი'ა ვაწილ'აბ რიჰუმ გოლი'არუ
ჰეკაქუ ტარულ'ი რუქალ ტოლგუ ბალა რელ'უ იდა ცებლა მიყი-
დიქუ გოვ ღილი'აბ რიჰუმ უგუ ნისი. ჰურუჰუდი გოლ გოლი'ი რა-
წაბ ზამანადი გალ რუქა იდა ფანდურ გვარდუ ქეფ იჰუ, ნიჰათა,
ბეჰათა, ინქვა-ხეუდა. ჰენა გავ ღვანდილუჰ ვეშთა იდა ვესაუხა
ღვანდა. გობ ქალათ კირა ბაწიქა ბეხაუ იდა. გოვ ღვანდილუშაჰ
მულუ იდა რაკვარა — ვალლაჰ, ჰალუბ ქუთაქ იდა, ტონიხი ბალა-
ლა იდა. ჰენა ჰურუდი გოვ ღვანდილუჰ ქალათლი'ი კირა ვაწაქუ-
ლა ვაჰუ ღვანდილ ახატუსუ ბეყა ჰირქიჰუ ბაჰ-ბიხ'უ იჰუ იდა ბუ-
ხხადილა დანდა რულ'უ იჰუ იდა რალ ჩანუდალი'ი ყვარარე. ცე-
ლუდი ხალჩამუდი, ცელუდი თერგეჩადი, ჰეკაქუ ჰიტაჰ ყუნბალ'ი
ბიჰუ, ტაუდე ბიჰუ, ჩანუდალი'ი ყვატახი პალა ჰარდი ბაჰ-ბიხ'უ
იდა ღვანდილუდი. გოლ ღვანდილ რუქა იდა გორ ზიუდი გოცა-

ღამ რაჯიდიქუ კაირდილა იდა ინდუჲ ქუმაქ-თალუ. გოლ კაირდი გოლ'ა გუქირდი ტორგუდა იდახოზ ყუვათ ბილო იდა ლვანდი-ლუქუ ჰეცა. ლვანდილ ქაარდუ კანწუ იდა ჩაგუდალ'ი მაშქითალ'ა ჰინა, იდახოზ ღამდი-ხოუდი ნალარლა ვა ნასიორ-ზანგარლა, გულლა ჰუნქალა ჰიტეიდალა ბეთა.

შიიჲუ ტინდუ ბეთი, ჩუჩანდუ იჲყი. შიიჲუ ბეთარ'უდი ბუხე ლ'ირლ'ი ბატა, ტინდუ ხ'აგოლ'ა შაარა. ჰეცა ტინდუ ბეთაბ შიიჲუ ბუკაჲ ამაჰე წეცა. რიქვე წაჲ, წათა ამაჰე. წათარიუდი იტუ ინსა ბუხიხაბ. ხინკახაულლ'ი ბუხე ინსა. ბესტე ბეხვე ყერწი. იჲუ წე-ბეყერულ'ი ხინკალ'ი ღამდუ ყერწაჲ სანდუ. ინსალ'ი იჲე ჰინა ბუკაბ ყარყიბალ'ი, აჲ ინსა შუნდაბ ხინკა.

ქერფეჩი ინლალა იჲე

ქერფეჩი ბუყი ბუქაალა, ჰტუი სეცა უნშიი ხვარდუ, ეხა ბეხუ-ტუ ლ'იენილა ტინდუ ბიჩი ბილაჲ ანალ იჲე.

ბიჩი ბილაათა-კო რიჰუდი ბატა ნიქაულა ბიჲე. ეხა ჰეცალა რულ'უ ბიჩი წეკაბალ'იდი მერხ'უ ბულ'ა-რიუდი ტორგუდა ბიჩი დანდა იჲე. ქერფეჩი ბუყიხო ადამიდი ქეფლა იბხუ ქერფეჩი ბუყე. ქერფეჩი ბუყიხო ადამიჲ ქუმაქ იჲე ცეველა ჰეცვაშაუდი. ჰუჲ ჰეცვა-შაუდი ბიჩი ბეტარა ბარლ'ე. ქერფეჩი ბუყიხო ადამიდი ქეფილ'ი ჰინუ ბიჩილა ბუკო რეცაბალ'იდი ბიჩი ტიბდაჲ ანალ იჲე.

ეხა ქეფლა ჰირწო ღიენი ბუკაჲ ანალე. კეხობ ბუყათა-კო რიჰუდი ჩინქურლა იბხუ ქეფ ჰინუქუ არცაჲ ბუქეჲ. ჰულა ბუყე ერგადი ქერფეჩი. ბუყუ ბულ'არიუდი ქერფეჩი ბეყუჲ ბეთე, ეხა უდა — არა სარდაჲ ანალ იჲე ბეყა ბეყუჲ-თალუ.

იშიიბ არუ ბუხე ბუკე ცაიბურულტუ ყერუ. ცაიბურულტუ ბე-ტაბ ყერულ'ი შარა გვანზი ბუკე. ჰუბ ყერუ ბეტეიხაბ თაჲჲა კედა ბატებ თაჲჲა იდა. ცებ იდა ტაჲუი გუჰაბ, ცებლა იდა ტაჲუილ'ი. გობ ტაჲუილ'ი ყერუ ჰიბლირ ბუკიხიჰაბ ბუკე, ტაჲუი გუჰაბ ყერუ ბილა ბეხუტურუ ჰიბ ჰაჰაჲა ბუკიხაბ ბუკე, ანმა ჰიბლირ ტაჲუი გუ-ჰაბ ყერულ'ი ხ'ვაცაბ ბუკე. ყერუ ბეტეი ბუქე ბარანლ'ისაჲუ ჰიბა-ბალ'ი. ბეტეუ ბეხუტურუ ბარანლ'ისაჲუ ყერუ ორსა ბუხა რიჰუ-

დი ჰუბ ყერუ ჰიჰირაჲ ბუქჲე ზარჩი. ზარჩი ჰიჰირალა რებულ'ი ბეყადა ჰუბ ყერუ იჰაბაჰე. ზარჩი ჰიჰირაჲჲალა ცაიბრულ'ი ორსჲა ბუხაბ ყერუ ბუწადი ლამდე, ვა რეხუდილა ლამდე, ჰმეტხომურ-დილა ჩიქიდე. ჰულარდუ ჰიჰირაჲ ბუქჲე ყერუ ზარჩი. ეხაალა ხური ჰილაბ ბუქალა, ყერუ ხ'ვაყაბ ბულ'ე. იშჲიბ არუ უნ'შჲი ილა ჰიქანალ'ი, ყადარაბ, ჰულარდუ ჰაბუდა რეშერუ ჰაბუდა რეშა ჰილა კჲევანდი ბუქჲე. ჰილა კჲევანდიჲალა, იშჲიბ არუ ხური ხ'ვაყაბ ბულ'ეჲჲი.

დენ ზუქჲუ კო-რუდი იშუჲ სამდუ ინდაჲალა შჲაჲტანე მუსა-ლა წჲიმდუ დიქიხაჲ დიკა ხადალ. ჰეყალ დილ ვაციილუდი წჲიმდი-ხაბ ბუქა. დილ ვაციილ რეხჲუ ბაზარ ზიუდი მაქჲვალა მულაჲჲადა მაქჲვასა. დენ დიკა იმა ლიდერა გოლ რერშჲაჲ აჲყი. იმა ვუქა სავე-თალ'ი საბრანიალ'ა ვაყა. დენ დიკა ჰუვ ლიდერა დილუ. ჰაწადა სჲაჲათ ტოფა რიუდილა იზალა ლიქა, იშქურ ჰიტჲუ ილუხი: დენ აჲყიმა შჲაჲტანა მაქჲვალა იბხუ. ილუდი ჰიტჲუ აჲმა-თალუ. დენ ჰა-ქ'უქუ კარტა აწარიუდი ილუდი ბეედუ დიქი: ჰიბდუჲჲიმა, აჲ-ყიქაბჲვალა დიკუბა! იშქურ ჰიტჲუ აჲყიკაჲ-თალუ.

რჲჲა ბუქა რუჰჲიდი ბოცჲუ, ფურწჲაულა ბუქიქა, წაბდილი-ლა ბუქიქა. ჰირაშაბ რჲჲა ბუქა. დენ ყვატა აწა რუდი დიჲ ვახა დანდა ბანქალ'ი ახრან. გოშჲუხი ჰიტჲუ იშქურ: დენ ილა შჲაჲტანა აელ'ა, ჰუბ ფანარ ჰა დიხა-თალუ. გოშჲუდი ჰიტჲუ აჲ-კულ-თალუ. ისტუშჲა-ხვალა|ლა| ჰა-თალუ, ჰიტჲუ იშქურ. გაშჲუდი დიქი ჰიტჲუ ჰიიუჲაბ თალუ. ჰიიქალა ვიყიხა-თალულა ჰიტჲუ, დენ აჲყა შჲაჲ-ტანა. ბატჲურა აწარუდი ბოცჲურლა ჰალა, დენ რუჰჲიდი ჰიბ-დუ. დიჲ აჲყი ყორო ბუქიქა. ყორო ბუქიქალლა, ებ ბულ'ალალა ბულ'ი, დენ აჲყა. აელ'აკორუდი დენ ჰიტჲა დიქჲუ, ჰეყა დიქჲუ დიკახაჲ დიკა. ებჲვალა ჰევანარ ბუქიქა. ჰადი ჰეწილ კჲევანდალალა, ჰევანარ ჰალიხიქაბ რჲჲა ბუქა. დენ დილ'აკორუდი დენ დიკა ადამა-ლუდი ტჲონი ჲენარდე რუქე-თალუ ტჲიხაბ მუსა გივიდუ აელ'ა. დიჲ ჲენარდელა ჰალიქა. ნაგაჰ დიქუ დანდა ადამალ რახა რუქა-ხვალა, დენ გულუჲ ჲენარქუ აჲჲი დიკა.

აწა დენ შჲაჲტანა. შჲაჲტანე ჰინუ რიქეოხობ ჰანავერდი გვანლო ბუქა ჰინუსჲუბ მუსა. იშქურ ბეედუ: ვა, ხალილი! გოშჲუ-დი ჰიტჲუ: ვე-კულ-თალუ. იშქურ ჰიტჲუ: ჰინწჲუ რუშჲი ლობა!

გოვ, ჰანაურლა იბხუ, ჰინწჲუ რუშჲი ჰინდეა. ჰიბდილა ჰიბდუ გოშჲუდი მაწჲუ დიქი: მინდა ცე(ა)დამა ჰინლა. იშქურ ჰიტჲუ: დენ-

და ცე(ა)და ჰინლა-თალუ. გოვ ბუეიჰა. ნაჰა ჰიტაჲ, იჰოუ მაქეჲა. ლვარტიჲი ბიჰოუ ბუეჲაბ მაქეჲა სჲაჰიდალა სჲაჰიჰა ბუეჲა. იშიჲი ჰაბუ-დალა დენლა, ხალილილა, მაჰამა-ხან-ლა რუჰა ხადალ ახილა წეიმდლუ.

აზნაჲ-ბაჰადურიბ ბულ'აბ

ცეჲ ფულანაბ ჰანლ'ი ვუჰა იდახო ცეჲ რაჰუეიშ, ინდაჰალა იჲყილა ჩუჩადლუ იშჰე ვუჰიხო. ცერ ზიუდი იჲყიჲ ჩუჩადლუთა ვუჰო რაჰუეიშ. ჩუგიჰუ ლერდა რიშა იდა ტეუნინიბ ტუნტე. ჰურიუდი ყვა-რაბ სჲაჲმადი გაშჲუდი შამდაბ რეჰუდი ბიჰოუ იდა ინლ'იწალიდა ტუნტე. გალ ტუნტე რიჰიირჰურუ ვეცოიხოუ ჩუჰა იდა გავ გუდი-კვალა ინშჲუბდა ჰუნარ ჰოლოჯაბალ'იხი მასი. ჰენა ჰაბ მასარიუდი ჰოლოჯაბალ'იდი გამჲუჲ ინდუბდა არსილა დანდა ბილო, იბხუ იდა ტეერტეელჰენილ'აი ცეჲ კათულა, ბურთინალა, ხჲარჩამულა. ჰულ'ა-ხჲარჩამუჰუ ჰეჰა ჰვარდუ იდა „ცჲინ ხ'ვაჰარაბ ხ'ვაჰიჲალ'ი ლ'აბ-ყოგო ჩი ჰვალეჲ აზნაჲ-ბაჰადურ“¹.

ჰენა ჰეჰალა რულ'უ ნაჰეო იდა აზნაჲ-ბაჰადურ კათუჰუ ჰეჰა. ბუთო კათულა ბეშთა იდა ჰანი ბეთა დობ რაჰა ხჲინდლუ. ჰენა ილ'-იბ ბელ ცეჲ ბეთა, ჰეჰუბ ბელ კედა ბეთა, ხეჰარუ მიჰარალ'აღღვა მანზილლა ბეთა, ვაწა იდა გავ ცეჲ ლურდა. ჰულ'ა კათუ ინჰეჲა-ინჰეჲა ბუეჲა, ჰინდილა ჰინდლუ, სჲაჰელა სჲაჰეჲა ჰარჰიხი ბუეჲა იდა. ჰურიუდი აზნაჲ-ბაჰადურ კათუჰუ ჰეჰარუ ჰიტაჲალა ვულ'უ ლურდღ ვარახჲუ იდა ბურთინალა ჰეჰა ბილო, ინშჲუბდა ჰეჰა ნალარ ჰვარ-დაბ ხჲარჩამულა ორსჲა ბუხჲო, ლუნდუ ვაჰუ იდა. ჰენა ცეჲ ზამანა-დი გამჲუჰუ ჰეჰა რაწა იდა გაბ ლურდალ'ი ლენი ბალა ჰაბუდა ნართალ. ჰეჰი ნიკისიშჲუდი ჰიტჲუ იდა: ლაბა, გავ ადან კჲვანდი ილ'ი. ვატადახისჲუშჲუდი ჰიტჲუ იდა: კჲვანდაბასჲი, ანშიჲი ენლ'ა-ლა ველი-დერა. ჰეჰი ვეჰუხანჲუჲ ჰალა იდა ხჲარჩამუჰუ ჰეჰა ჰვარ-დუხობ ნალარ: „ცჲინ ხ'ვაჰარაბ ხ'ვაჰიჲალ'ი ლ'აბყოგო ჩი ჰვალეჲ აზნაჲ-ბაჰადურ“. ჰეჰი ვეჰუხა ვაციჲი ვეჰვათა ვაჰუ იდა ნიკისიშჲუ-ხი: ჰვადა რაწალ ბალა კჲვანდი, კჲვანდი-თალუ-ჰულ მინ ვუჰე-თა-ლუ-ჰიტჲუ.

ჰურიუდი გამჲუდი გოშჲუჰუ ვეტარალა ვულ'უ, ბიჰა იჰუ, აზნაჲ-ბაჰადურ ჰირჰაჲ ტჲალაბ იჰუ. გალუბ გულათირლა აჰა, აზ-

¹ ხუნძურია: „გაბრაჰებით რომ მოიქნეჲა, სამოცი კაცის მკვლელი აზნა-ბაჰადური“.

ნა-ბაპადურ ქვანა ქუჭა: ებხულა ბიშთი ყოროხოზ, ბატა რულ'ი დიქუ სეყარუ, დიბ სიიმი ყვარაჲჲადა. ჰენა გოშეუდი ვალა ტა-რიუდი ვალუდი ცელუდი ცელუხი იშანლა იჲუ ჰიტჲუ გან'იუხი: მინ ვიხაბასი! იშიი ყორო იდა ცევე მინცაჲუე ბაპადურ იშიიდა ვაციილ'უნ ვეთი. ბეჲე მისალა, იშიიბ ხადირ იდა დუტი — ჰალალა პირქჲუ იშიილ'ი სანდუ იშიიხა წიერუხა ველ'ი-თალუ. ჰენა ჰურიუ-დი აზნა-ბაპადურ ბაპა იჲუ, ჰაბდილ'ილა ლ'ულ'ადუ ჰალა პირქჲუ. ჰენა ვალუდი ჰიტჲუ გან'იუხი: ნაკუჲ კათუჲუ ჰეჲა-თალუ. აზნა ბა-პადური კათუჲუ ინ'იუჲდა ნაკუჲ ბილ'იხაბ ბუკიჲა. ჰენა ვიხიჲა-და ჰიტჲუ ნართალუხი: უჲ, დენდა ნაკუჲხუმა ბიშთი ყორო! ჰუბი-ჲე ბიშთიჲ ჰალიხიჲაბ ნალარ. არა ჩა დიქუ ბეტჲარა კათულა ნაკ-ვაჲ შაჲა(|| ამალ იჲა) დენი ჰეჲალა! ნართალუბ იჲი ნალარლა ბიჲა, გან'იუჲურულა ჰიბდუ, კათუ ბეტჲარალა იბჩა, ჰეჲა ნაკვო. ჰეჲალა ნაკვო, გავლა ინჩა რელ'უ ნართალ ინდუბდა მინალ'ა. ჰულ'ია ჰა-ლუჲუ დანდა ჰინლა ცეჲ ჰიქჲვარ გეშიკვა ადამ. გაჲ დიკა იდახო ვალუჲ ჰაბუდალალუჲ დაციი. ვალ'იიდი ჰეჲელა ირჩა ვალუჲ ბეჲუხა წიერი იჲუ იდა. ვალუჲ დაციი აზნა-ბაპადურ დელ'იი ქუთაჲალდა გეციიხეჲ იდა. ეფი(თა)ლუ ტალა, გაჲ დიკა იდახო ზუჲჲუ ზან-ლ'ირუ ბესჲა ჰაბუდალა ვაციუჲუ სანდუ ჰულუჲ ჲულუჲლა იჲუ ტო-კაბ ბატეჲეჲ ჲუნტეჲეჲ ადამილ'ი ჰანტუჲა ჰალიჲაჲ. ჰენა გაჲ აზნა-ბაპადურ ინდუჲდა ვაციილ'უნლა იჲუ, გაჲ დაციილა გან'იუჲ იჲჲუ, ვალ'ია მინალ'ი ფარაყათ იჲუ იდა. აზნა-ბაპადურ ინაკვალა ვა-ციჲა იშჲედა იშჲე ვუჲიხო ვუჲა იდა ვალ ჩანა ნაჲა რ(იჲ)უდილა, დავლახი ნაჲა-რუდილა. ჰენა ჰეჲი ნიკისიიშეუდი ჰიტჲუ იდა გან'იუჲ შაჲელ'ილა ბუჲჲუ: ლაბა-კულ, ილ'ი გან'იუჲ ჰალ ბიხ'ი იჲი, გაჲ ჩანა ბეედი. ჰენა ჰაბუდალა ჩანა რელ'ა-კორიუდი ჰიტჲუ იდა გან'ი-უხი: ინდუჲუ სანდუ ჩანა ყაჲდი-თალუ. ჰენა გან'იუდი ჰარკაუხი მასა იდა ინ'იუბდა ბულ'ა ბულაბ ნალარ, ეჲე ჰეჲეჲ ვუჲირლა. ჰურიუდი გან'იუჲ რაკვალა გურჲა, გან'იუბ რაკვალ'ილა ბაჲა, კათუჲურულა ნაკვა, ჩანა დაჲეჲ იდა. სეჲ-სეჲ ვაციილ ჩანა დილ'ა რიჲჲუ ჩანილა ბუჲჲო გაჲ გესუხა დიშა იდა. გესუხა ლალ'ა-კო-რიუდი ჰიდიურე-ჲუ ვაციილ ჰალა იდა ვალ'იიჲ ლალ'ა.

ჰურიუდი ვალ'იიდი ბეედე იდა ვალუხი: იშჲურ ჩანილა ბუ-ჲჲო, იშჲა ველ'ა იდა. ბეჲე-ჲულ-თალუ გოლუდი ჯავაბლა იჲუ იდა. ჰენა ჰურიუდი ზუჲჲუ ვაციუდი ჰიტჲუ იდა ნართალუხი: გაჲ ადამ ილ'იჲ დაციიჲუ დაჲე დიჲ, ლაბა, გოჲ ყერაჲ. ვალუდი ბახო ჩანდი-კლ'იი ყერო იდა გოჲ.

ლ'იეკვალა ჰხალ ბელილა ბეშთიქა ტიბტალ'ი ბუშაუ გაა იშ. ჯა აელ'უ იდა. იშვა მაწირლა იბხუ გობ ტიბტა ქუნტუქუ რელილა. ლ'იქუ ჰინა ყინდო იდა. ჰენა გავლა ვერახხო იდა რელილა მაშა ბეშენალ'აუ. ჰიდა, ჰხალ ბელილა ბეშთიქა, მაქვა — რექა იპი ბაა-ბიხ'ი იპუ იდა.

ვაცხილ ღილა-რიპუა მაქვალა ბულ'ო დანდა აელ'უ როპობ ბიპუ იდა: ბიშთი-კულ დივ ქუნტალა ყერო იპაბ ნა ებხულა-თალუ ჰიტუ. ჰენა გალუა ჰიწიწიდა აზნაა-ბაჰადურიქუ ვაპუ იდა. ვექუხა ვაცხილა ვეგვათა ვაპუ იდა ზუკაუშუხი: მინ რაკვარა მულაბ ნა იდა პაბ, დუბ ბუქე ინუსაუ ინალა ბალაპ. ჰულ'არუ ბესტა ნართალუდი აზნაა-ბაჰადურ ინაკვალა ჩიქა იშვე ვეთა იდა. გალა ვუქიდა გავ ბულუდა-იშთულა რეშიდი. ჰენა ცებ ზამანადი ჰიბღვა იდა გაბ ულქალ'ი ხანიბ ქალათ ნართალუხა: ინშუქუ ჰეყა ბატეებ ფაჩალუ-ხილ'ი ხანი იდა კანწუ, ქუმაქაა ლაბა-თალუ ხადუ. ჰენა ნართალ, გაბ ქალათლა იბხუ, აზნაა-ბაჰადურიხა ნაყა იდა: — ჰაა, დუქუ ჰეყა ზიუ ბუქაუ, მინი რალილა ყაადი. გალლა ჰიტუ ნართალ ღუნდუ რაპი იშვა ნაყა. ჰენა ჰარკაუდი ჰიტუ იდა აზნაა-ბაჰადურიხი: ჰენა დიბ იპი ნალარ ხუქი. მინი ყაადი ვუქაე რალილა. ახატესსუ გოლუდი მინ ჩი იდა დუადა კათუ ბაქი. მინი გობ ბეტუ ბეკუნა-ხისაუბ ჰანტუქაბალ'ი ბეხილადა კათუ ბაქა! გაბ რაშალა მასა, გოა ღუნდუ აპუ იდა. ხატესსუ ბეყა ჯაპ'ილ'ი ჰალალა ჰირქაუ ვალ'იდი მიყუ ღამდი ღანილა ბეყა, წეყა ჰადურ იპუ იდა ბიწაბ სინილ'ი. ხ'აგი. ახატესსუ აზნაა-ბაჰადურლა ჰირქაუ ტერტელ-ქენილა კათუქუ ჰეყა ბიპუ ნაკვო აზნაა-ბაჰადურლა ჰარკაუდი ბე-ხიყალქულა ტერტელაქულა ბატა სინილ'ი ხ'აგი ტინდუ იდა. ჰულ'იდი ჰუე კათუქუ ჰეყა სინო იდა. ჰინუ ღამდი-ხედუ ნალარ-ლ'ი ხურჯალლა მაშა იდა კათუქუ ბესტექუ, ვალ'აქუ კათუქუ ვალ'იდი ცებ ჟორტინ ჰაბდუ იდა.

ჰურიუდი კანწუ მაყ(ა) იდა კათუ ვერსილ'ი მანზილადი.

ჰენა ჰიბდა ბულალ'იდი აზნაა-ბაჰადურ კათუქუ ჰეყა ჯადა ჰარქაბასა ვუქ(ა) იდა. ქუთაქალდა ჩუჰა ბელ'ა კათულ'ი ველ'აკო-რიუდი აზნაა-ბაჰადური მიყუ სეე-სეე ნაყა რუკალ ნართალ ნისა იდა. ვალუხილა ჰელიდა ვაპუ იდა: კათუ მიხა-თალუ. ნართალუა გოშაუბ ჯადირლა, ჰარქაბალ'ილა ვეცხიხაბ ბულალ'იდი ქექი მასათაქუ ბაპუ იდა. ჰულ'აქუ სეყალა კათუ მიხაა ბილ'იქა ჩუჰა მაყა იდა. ჰენა ჰულ'ა მიყუ მისაბ რუშა ბიქაუ იდა ვაშუ-დი კათუ მიხაა-ლალუ. ჰურუდილა ბილიქა, რუშა ბუშუ ჰიბღვა იდა. ბუშაუ ღვაბ რუშალა ჯათილატილა ბიქაუ აზნაა-ბაჰადურ

რალილ'ი ბაადანა ვაწა იდა კათუდინობ კათუდი, რუშიდინობ რუ-
შიდი ჰე'ლალ თუშმანზაბალ'ილი ასქარდე ღურდე ჰარქახი რუ-
კო იდა. ჰენა ჰურიუდი რალა ბულ'უ ხანიდი აზნა-ბაჰადურ ინ-
შოუქუდა ჰეცა წაერიხა ბეედუ იდა. ჰულ'ა წაერიხა-კობ მუსე აზ-
ნა-ბაჰადური აჰა იდა ცეე ადამიდი ტათა: ლაბა-კულ, აზნა-ბა-
ჰადურ გობ ინლ'იხდა ლ'იენი ბიქოულ'აბ აზდაჰა ბუქაჰა ვეშითი.
ჰუბლა აჰა, რაკვა ბიტო, ჰიბდე, ჰინგურაქუ ვეტარუ ვუკო აზნა-
ბაჰადურ ჰინგურახიქუ ჰიტალა კანწუ ჰარდე იდა. გაბ ზამან ხა-
დალ ზამან ბუკა იდა. ინა ველ'ალ'ალა ბელიქა, აზნა-ბაჰადურ ვუ-
ქაუ იდა ႁებ რუშალ'ი მუსა. ჰულ'ა რუშალა ეთუ ვუკიდა ახა-
ტაუსოუ-დერა. ჰურიუდი ბეხუტუ ღალ'ალ'აბ იჰა ჰალა გაშოუა.
ვიხაუ, ჰიტა ვულ'ათა ვუკავ ბიტვი ღუნდეულ'აბ აზდაჰაქუ ჰეცა ვუ-
ქაუ იდა. ჰურიუდი ადამალა ჰეცა რაწა, ქენა, ჰიბდირლა ბითა,
გაშოუდი აზდაჰალ'ი კედალა ჰანტუკალა ბიქაუ ჰურჰედუ იდა აზ-
დაჰა, ადამალუხი ჰეცა ტამი-მა-კულ-თალულა ჰიტაუ. ჰენა ადამა-
ლუდი ვადადა, ვაბაბაჰ იზია ტორგუდალუდი ჰეცალა რიშა აზდა-
ჰულა ბუქო. აზნა-ბაჰადურ ბატა ინია ხანიქუ ჰეცა ვაწო იდა.
ჰურიუდი ხანიდი ინშოუდა ეგში აზნა-ბაჰადური იქაუ იდა, ხან-
ლ'ილა გაშოუა ბეთა იდა. გოე ცელაჰ ჰარკაუდი ხანა ეგში ეტა-
რალა ბეედუ, ჰიტაუ იდა: იშქურ-კულ ჰენა-დარა გაშოუბ ჰამალ-
ლა გავლა ბაყაშო. ბულ'აბ-ბულა ნალარლა მასა იდა გალ'იდი ხა-
ნიე ეგშილ'იხი. ჰენა ჰიტაუ იდა: ჰენადარა იშქურ-კულ ტალაბ
იქუ, ჰენალ'არუ ბესკა მინ იჰილა, ჰუბ ბაყაშაჰლა ბუჰირ-ხულ დიბ.
ჰურიუდი აზნა-ბაჰადურიბ ქუთაქალდა წაერი აჰა იდა ტოლგუ
ულქაბახა, ჰულადა აზნა-ბაჰადურიბ ჰანლ'ალა. ჰუბ აჰალ ჰუშოუბ
ჰანილ'ი ბალა ტონიხი ბუწილა იბხუ ჰირლა იდა გავ ხანიქუ ჰე-
ცა. — ჰა, იშვიე ბაჰადურ ვესოუხა ქა! ჰაბ ბუწილა გვა დუჰდა
ხანიდი ჰიტაუ იდა: ჰუბ ღუნელე ბუკიხაბ ნალარხუმა? ბუწი დი
ეხვალა ბელეუქი. ბიშთილა სეყარუ რულ'ი! — ჰა, რულ'იუქალ
ჰუე იშვიე ბაჰადურ, იშვიე ჰანლ'ი ვიყო, ჰანლ'ი ვახო, ჰუე იშვი-
და ჰეცა იშვა ჩიქადა იშვი იშვა ნაყეუქი. ჰენა იჰი ნაჰარლა ბიქა
ჰიტაუ იდა ხანიდი: გვა, ბიშთიდა ჰაბ ტონიხი ბუწილა, ჯალა-
ჰაშოუ-ღალუ, ავარაგი-ღალუ ნამა ბატა! ჰენა ჰანილ'ი ბალა რიყი-
დარა ღამდი მულაბ ბუწილა იბხუ რეკალა რაჰუ იშვა ნაყა იდა.
აზნა-ბაჰადურ გაე კედალა ჰარკილა ჩანჩა, ჰულუქუ ეგშილ-ვაშალ-
ლა ნახო ვახარა-დარა გალ'ა ხანლ'იჰალდა რაჰათე ვუქა იდა.
ჰუბ ბალაჰა დიჰლა ჰალა, ბერთინლ'ი ბავოჯილა ღამდე.

ღურღუნა

— ინა ინალ'ილა, ღურღუნა? — გოლა ლ'ანდი, ღურღუნა.
— გოლა ეფიხულა, ღურღუნა? — ჰანყუ იჰი, ღურღუნა. — ჰანყუ
ეფიხულა, ღურღუნა? — ჰარკჷი ჩი, ღურღუნა. — ჰარკჷი ეფილ'ილა,
ღურღუნა? — მაკილ ნახი, ღურღუნა. — მაკილ ეჯილ'ილა, ღურ-
ღუნა? — ახიტეი ჩიმიდაა, ღურღუნა. — ახიტეი ეთილა ჩიმიდათა,
ღურღუნა? — წაელი ბიგაა, ღურღუნა. — წაელი ეფიხულა, ღურ-
ღუნა? — კიკი ბიგაა, ღურღუნა. — კიკი ეფიხულა, ღურღუნა? — მი-
წა-ბულა ლამდი, წაიკჷ-ბულა უდაქუ ბილაა.

ცერ ზიუდი მალლა რუცენიდი ჰიტჷუ იდა ილუხი: ლაბა, ილ'ი
ილ'იბ ბეცჷსსაჷბ გაბ ლაჷა ბიჩეული, ლამდი-ხეუდი ნალარლა იბ-
ხეული ჰუბ ლაჷა ბიჩა ბაწაბ ნალარლაიხი. ილუდი ჰიტჷუ იდა:
გორე-ხაა, დივ ვაშა, მინ ჰუბ ლაჷა გუჷადა დენ გეთაბასი. — ვაჰა,
ეფილა იმჷურ მინ ჰუბ ლაჷაჷურუ ბატალ'ათა? დენ ვაჷი იდა
ჰულ'იხი ტაონიხი არსი ბაწიხაბ მუსა. ლამდი-ხეუდი ნალარლა
იბხუ, ლაჷალა იბჩა მალლა რუცენ ვულ'უ იდა ორსაა. მილურჷქუ
ჰერდა ველ'ა-კო-რიუდი მარკაჷუ ზამანაა მალლა რუცენ ვაწა იდა
მილურდალ'ი დანგიზა. დანგიზა ვაწა რუჷუდი ჰულ'ა დანგიხე
რეშქუ იდა; მარკაჷუსაჷბ ქობოდი ვა ინჷუდა. ჰულ'ა ლიფიხი
ლაჷალა მაშა, ქობოდუთა-კო-რიუდი ჰულ'ა ჰეჷა რაჷიდიქუ რუ-
ხ'ულ'ი ჰინჷქულა ჰიბღვა ცებ ჰაკვაჷუ ჰეჷალა ბულ'უ ცებ ბეჷერ
შაიქიბ ბაჷუ იდა ინლ'ილ'იდა შაიქიბალ'ი მაჷაბ [იბჩათა. გაშაჷ
რაჷვარა მულუ იდა გობჷ შაიქიბადი მაჷაბ ჩათა-კო-რიუდი, ვალ-
ლაჰ, გაბ შაიქიბ იდა დიბ უნსა იბხი ჰიბღვა. ეხალა გობ შაიქიბ
მაჷაბ ჩათა ბაჷუ იდა. ჰენა მალლა რუცენიდი ჰიტჷუ იდა შაიქიბ
მაჷაბ ჩათა ბაჷარიუდი: დიბ ლაჷქულ'ი ჰაბა იდა ჰაწადა თუმენ.
ეხალა შაიქიბ ბაჷუ იდა მაჷაბ იბჩათა ინდუბდა შაიქიბდელ'ი. მალ-
ლა რუცენიდი ჰიტჷუ ადა: ჰაწადა თუმენადი ჰიტჷა ქი ლ'იქი. ჰე-
ნალა შაიქიბ მაჷაბ ჩათა ბაჷუ იდა. მალლა რუცენ ჰიტჷუ იდა: იშ-
თა მინ ტაონიხი გულათა ბაჷირი ლალუ ჰაწადა თუმენადი ჰიტჷა
იქი ლ'იქი. ეხალა შაიქიბ ჰირჷხალა ბაჷუ ბურღუ მაჷა იდა. ეხა
ფიქრუ იჷუ იდა მალლა რუცენიდი: ვალლაჰ, გობ შაიქიბ მაჷა არ-
სი იბხი-თალულა ჰიტჷუ, მალლა რუცენ ველ'უ იდა გოლ'ა ლაჷა-
ლა ბეთა შაიქიბაჷუ ვეხუტუ. გოვ ვაჷა რიუდი ჰეჷა ჰიბღვაბ ბაწუდი

ლაჟკა ბუქო იდა. ლაჟკახისებუბ ჰაწადა თუმენ ხი შიიქიბ მაჟა იდა სჟე-სჟე სჟე-სჟე ბურდუ. ვეხუტუ ველ'ო მალლა რუცენიჟ შიიქიბ ჰალა იდა ცებ ჰირწი ტჟუდილი'ი ბაგანალ'ჟა ჰინა ბელ'ა. ჰულ'ჟა ვეხუტულა ველ'უ კედა მუყულა ბუყუ მიჰურცჟუბ ნალარლა იჰუ, ჰავ ეთუ იდა ყინდალ'ი ბაგანალ'ი კალტა. ჰენა კალტა ვაწარუჰუ-დი ჰიტჟუ იდა მალლა რუცენდი: ჰა, დენ ჰინდგოლი, არა ხვა დიჟ-ხობ არსი! — თალულა ჰიტჟუ ჰულ'ჟა ბაგანალ'ჟა ჰინა ბეშთა იდა რეჟა ინშჟუჟ იდახობ არსი ხი-თალუ.

ბეშთაბ რეჟუჟ ჰინუჰუ ორსჟა გურდუ ბუხუ ჰიბღეა იდა ცებ ჟაბლუჟ. ჰულ'ჟა ჰინუ მისა იდა ტჟონიხი არსი. მალლა რუცენდი ჰიტჟუ იდა — ვალლაჰ, ჰაბ იდა შჟაჰიბადი ლაჟჟუხი დიჟ ჰჟათახობ ჰაწადა თუმენ-თალუ. ჰაბლა ჰიტჟუ იბხუ იდა ინშჟუჟადა ბუჰიხაბ ჰაწადა თუმენ. ჰულ'ჟიჰუ ჰეჟა იბხუ იდა ბულუდა; ლურუშლა — გობ მუჟაბალ'იხი ბელ'აბ რასხოდ-თალულა ჰიტჟუ. იშჟა ვაწა რუჰუდი ილუხი მისა იდა ბულ'აბ ნალარ — ვალლაჰ, ილა, ლაჟკა ბიჩა შჟაჰი-ბაჟ ჰაწადა თუმენახი. ჰუბ ჰაწადა თუმენლა იბხუ, ბაგანალ'ჟა ეთი კედა მუყუხი იჰაბ რასხოდ ბულუდა ლურუშლა იბხუ ბაგანალ'ჟა მი-საბ არსი ბესჟუხა იჰჟუ-თალუ. ჰურუჰუდი ილუდი ჰიტჟუ: ვაჟ, ვო-ჰუხა ჰაბდალ მინ, გოლ'ჟა მისაბ ტორგუდა არსი ბატა ელლა იბ-ხიჰა, გობ არსი შჟაჰიბალ'ი-მა ბუჟკე: ჰადალ'იმა მინი-თალუ ჰი-ტჟუ აგეჟა ჟაჰუ. ჰულა-ხო-მა-ხჟა-თალულა ჰიტჟუ მალლა რუცენ ვაჟჟა კაბწილა გობ შჟიჰიბალ'ი ბაგანალ'ჟა გობ არსიჰობ მუჟა. ჰულ'ჟა ვაწილ'აბ ზამინაჟ ნისა ჰაბუდა ჰეჟეა. ლაბდო ველ'უ მალლა რუცენ გოლ ჰაბუდალა ჰეჟეაშჟუჰე ჰეჟა — ებხულახი გოლუდი იჰა-თახობ ვა ეოელ'ილახი გოლ ბალა-თალუ ხინწჟაჟ. გოლ ბალა რუ-ჟა იდახო როჰობხალ ყაჩაღზაბალ'ი. გობ შჟიჰიბალ'ი ბაგანალ'ი-სჟუბ არსი ბუჟა იდახო ვალ ჰაბუდალა ყაჩაღადი ცებ ხაჰინალა ტჟარდუ ჰინუ ბაყაშოხობ არსი.

ჰენა გოლ რუჟა იდახო გობ არსი ინდულ'იდა ჰინუ მიყათა-ლ'ალ. — ასჟალამ აღეჟჰუშ-თალულა ჰიტჟუ ჰეჟა ვაწა მალლა რუცენ. ჰაშჟუდი ჰიტჟუ გალუხი: დენლა ვეთა ბიშთილ'ი ჰინუ ბულუჟ-ლ'ო ჰალმალ, ჰუბ არსი იჰა დიჟლა. დიჟლა ჰულ'ჟაჰუ ბუჰააბ ყა-დარ ნაგაჰ ჰიიჰალა, იშჰურ ბიშთი ორსჟა ზაჰირ იჰიკალ. გოლ ჰა-ბუდალა ყაჩაღ ჰიბდუ ჰალუდი ინდუჰუდა ვატჟა ინჩა მალლა რუ-ცენ ვა ჰუშჟუჟლა იჰუ ბულუჟლ'აბ ბეგუნ.

ბაწაბ არსილა ჟაბლუჟალ'ი ჰინუ მაშა, ჰუბ არსილ'ი ჰიბწაბ ჟაბლუხლა იბხუ, ჰუვ იშჟა ვაჟჟა. მალლა რუცენიბ ჰანყუ ბუჟა იდოხო ჰანი ბაჟლ'ი, ბაზარა ადამალ ლიხაბ მიყე. იშჟა ვაწა-რიუ-

დი გოშაუდი ჰეჟქმუ იჰუ იდა გობ არსილ'ი წაბ დაბლუქ ბაყაშააჲ. ჰენა ბუკო იდა გობ არსილ'ი დაბლუქ ბეშენალ'ი ლენანტაი.

ტიდუ იდა ჰივდა გობ ბუკაბ მუსხუხი. ვალლაჰ, ბეჰიკა ჰალ'ია ჰაბ არსი ბეთი-თალულა ჰიტაჟ, ჰულ'არულა იბხუ არსი ბუკო იდა ბეშენაჰუ ჰიტაი. ჰენალა ტიდა რიჰუდი ჰულ'არულა ბუხუ ჰუბ არსი ბუკო იდა ბურალ'ილი ჰინუ. ჰულ'ალა ბეჰიკა, ველ'უ იდა რელ'ა ხაინდუ, ინულახი ბუკო ხ'უყაბ გობ არსი-თალუ. გავ მალლა რუცენიბ ბუკა იდა ინშაუბდა რელ'ი კავანდუ ბეხაილა მუყუ. ჰენა ჰიტაჟ იდა ინშაუხიდა ინშაუჲდა: ვალლაჰ, ჰაბ მუყულ'ი ელილ'ა ბუკალა, ლ'ეჟეკალა ჰალეჟუქი-თალულა ჰიტაჟ გაბ არსი ბუკო იდა დობ მუყულ'ი ელილ'ა.

მუყულ'ი ელილ'ა არსილ'ი დაბლუქლა მაშა, ჰენა ტიდუ იდა მალლა რუცენ ვა ველ'უ იდა ჰერდა ჰალა.

ჰენა ჰიტაჟ იდა ინშაუხიდა ინშაუჲდა — ვალლაჰ, ჰაბ არსი ლ'ეჟეკალა ჰალეჟუქი. ელლა-თალუ ტალა, ელილ'აასაუბ არსი ჰაჰე-ახილა ტიდუ უდა ველ'უ, არა ველ'ულ'ო მალლა რუცენი ჰალიკა-მახა. გაბ ყაჲდალ'ი გაბ არსილა ბუკო მალლა რუცენ ვაჰუ იდა ლუნდუ. გობ გოშაუდი არსი ბაყაშაათაკობ ზამანადი ვა გობ არსი იბხუ ველ'აკობ ზამანადილა გოშაუქუ რებუტუ რუკა იდოხო გოლ-და გოლ ჰაბუდალა ყაჩალზაბალ'ი. გობ არსი ბუკათახობ მუსალა ბელა, გობ მაყა იდა გოლ ყაჩალალუდი. ჰენა ახატეჟსაჟ ჰირჰაბ ზამანადი ტიდუ იდა მალლა რუცენ ინშაუბდა არსიი. გოშაუჲ მისიკა იდა ინშაუდი ბუკაბ მუსე გობ არსი. ჰურუჰუდი მალლა რუცენ ვი-ხაჟ ჰერდა ჩუჰა, ჰალა ჩუჰა ტაჲფელა ვაჰუ იდა. იშალა ვულ'უ ვაჰუ იდა ტილიდა ბეტერჰანშაუხი: — ვა, დივ ალლაჰ, მინ დიბ არსი იჰა ბესაუხა, კედა მაჰი ქამოულა, ხიუჰაბ, კედა შაჰი ეჟულა, ხიუჰაბ-თალუ ჰიტაჟ ვილიჰადა ალლაჰაშაუხი ხახადა ვუკა იდა. გა-ლა გავკობ ზამანადი ბახარა ლალ'ალ ბაზირკაბალ'იჲ აჲა იდა მალლა რუცენიბ ბაგანახიჰუ ჰიტაჟ ტიდა რუჰუდი მალლა რუცენიბ გულათირ ვა გოშაუდი ტათა ბუკირ — ინშაუდი ხი გუჰა ბუკირ კედა შაჰი ქამოულა, კედა შაჰი ეჟულა არსი. ჰურუჰუდი გოლ ბარზიკაბალ'ი მულუ რაკვარა: ლაბა, ილ'ი ჰავ მალლა რუცენიბ ჰალ-ხაინწაჲული, ხემახი გოშაუდი კედა შაჰი ქამოულა, კედა შაჰი ეჟულა არსი-თალუ, ილ'ი ბილეული ჰაბ ბაგანახიჰუ (ბაგანლ'აჲუქუ) ჰიტაჟ არსი კედა მაჰი არსილ'ი ეჟეჲლა ეჟეო. ჰურუჰუდი, ვალ-ლაჰ, ლაბა-თალუ-ლა ჰიტაჟ გალ ბარზიკაბალ'იდი კედა შაჰი ეჟულა ბუკო არსი ბილო იმბურალ'ი ბაგანახიჰუ ჰიტაჟ მალლა რუცენიჰუ საჲყა. გობ არსი ჰვადა ბაწარუჰუდი ჰიტაჟ მალლა რუცენი-

დი: ვაპა, ჰენა ჳიდინა-ხაა ჰაბ დიბდა არსინი. აა ჳამუ, აა ეკუ იდახუმახი-თალუ. ჳიდა-რუჳუდი მალლა რუცენი მისა კედა შაჳი ეკუ. — ვაპა, ჰაბ კედა შაჳი ეკუ ბეშთა იდა დიე გობ დიბ არსი მაშა ბუჳაბ ააბლუჳახი-თალულა ჳიტჳუ არსი უდაჳუ ბუჳო. ჳურუ-ჳუდი ჳიდუ რილუ რუჳალ ბარზიჳაბალ'ი რულ'უ მალლა რუცენიხა-ვაპა, მალლა რუცენ, მინ ეფილა ალლაჳ ბუჳაათა, კედა შაჳი ეკუ-ლა ხიუჳაბ, კედა შაჳი ჳამიულა ხიუჳაბ-თალულა ჳიტჳუ, მინ ეფი-ლა იბხუ კედა შაჳი ეკუ არსი. არა ხეა, ჳუბ არსი იშობ იდა, დუბ ჳაალ ხაინწაა ი'შია გალ'აა ბაგანხიჳუ ჳიტჳა ბეშთა ბუჳა. მალლა რუცენიდი ჳიტჳუ: ბიშთიბ ჳებესაი იდა, ჰაბ არსი დიბ იდა, გობ კედა შაჳი იდა დიე ეკუ ბეშთაბ დიბ არსი მაშა ბუჳაბ ააბლუჳახი. ჳურუჳუდი ჳიტჳუ ბარზიჳაბალ'იდი: რელ'ი-ხაა ილ'ი ჳანილ'ი დი-ბირინა.

— რელ'ინაა-თალუ ჳიტჳუ ყადდუ მალლა რუცენ. რელ'უ ჳეა-ნა[ლარ] უგადუ რაწარუჳუდი მალლა რუცენიდი ჳიტჳუ: ვალლაჳ, დენ ჳინლეუჳო, ეფილა-თალუ ტაალა, ბიშთი იდა კათუჳუ ჳეჳალა ნაჳეა, ხ'ვაჳაბ რაჳალ'ილა. ბაჳალ'ო ჳეჳეა. დენ მისჳინ ჳეჳეა იდა ტარტადაბ სურაბ რაჳალ'ილ'ი. ილ'ი ჳულა დიბირიჳუ სეჳეა რუ-ლ'ა-რუჳუდი ტჳეჳაბ იდა დიბირიდი ბიშთიბ რაჳი ბიჳინახაბ ბუჳირ.

— ჳულა მისალა, გეა-ხაა ჰაბ დიბ კათუ, მინ ნაჳეა, ჰაბ დიბ რა-ჳალ'ილა მინ ბაჳა-თალუ ჳიტჳუ ბარზიჳანიდი.

— ბეჳე, არა ხეა რაჳალ'ი ვა ჳუბ კათულა, დენ ბიშთი სანდუ ჳურუჳუდი დიკო-თალულა ჳიტჳუ მალლა რუცენ ნაჳეა კათუჳუ ჳე-ჳეა ვა ბაჳა ბარზიჳანიბ ხ'ვაჳაბ რაჳალ'ი. ეხაა რელ'უ დიბირიჳუ სე-ჳეა. ჳენა დიბირიჳუ რატარა რაწარიუდი ბარზიჳან ვულ'უ ინშაუბ-და დაჳბა მასი. ბარზიჳანიდი ჳიტჳუ დიბირინი: იშაი რუჳა ბაზარა ლალ'ალ'ალ. ჳანი ბაჳლ'ა რაწარიჳუდი 'იშაიე აჳა მიყიჳუ ჳიტჳუ ცებ იშიჳუ გულათირ. იშაი რელ'უ ჳულ'აა ჳანტუჳა რიჳი. ჳულ'აა მისა იშაი ცებ ჳანყუ ამბურუჳუ ჳიტჳა ბაგანლ'ი. ჳუბ ბაგანახიჳუ ჳიტჳა ჳანტუჳა რიჳა რუჳუდი იშაიე აჳა ცებ გულათირ.

ებხულახი-თალუ ჳიდა-რუჳუდი იშაიე ვისაა ჳე მალლა რუცენ ალლაჳაშეხი ხახადა: ინშაუბ არსი იჳა ბესაუხა, კედა შაჳი ჳამი-ულა ხიუჳაბ, კედა შაჳი ეკულა ხიუჳაბ-თალუ. ჳურუჳუდი იშაი ბარ-ზიჳაბალ'იდი გოვ მალლა რუცენიბ ჳაალ ხაინწაა ბილო იშაიბდა არსი კედა შაჳი არსილ'ილა ეკუ ბეშთა. ჳურუჳუდი მალლა რუცენ-იდი ნიწილა მიწუ გობ კედა შაჳი ეკუ ბუჳალალა, გობ არსი უდაჳუ ბაჳაშო. ჳენა მაწუ დიბირიდი მალლა რუცენინი: — ჳაე, ებლა ბულ'უ, მინლა მასა! მალლა რეცენიდი ჳიტჳუ: ვალლაჳ, დი-

ბირ, ჰუე ჰეკვაშაუბ რაშა ბიტე ხუქი, ჰულუდი არსილა დიხა ბი-
ლაჟა, მინდა დიქრუ იპა. ჰულ იდა ჰაშთუბდა ყვატეტი რუქიხალ
მისქინზაბალ'ი, ჰულუბ ჯაბლუტ წაბ არსი ინსლა ბუქე. არსი იდა
დიბდა-თალუ ჰიტეჟ. ჰურუჰუდი დიბირიდი ჰიტეჟ: ვალლაჰ, ჰუბ
არსი ჰულუბ ზუქა-ხვალა, ჰულუბ ბუქი ზუქა ჰუბ დუბცუჟუბ კათუ-
ლა, დუბცუჟუბ ხ'ვაყაბ რაყალილა. დიქუ სეყა ზედე ჰუბ არსი ჰა-
ლუბ ბუქიქირ, ჰუბ არსილი ღეანეყეა მინ ვუქირ.

ვუქა ვუქიდახო ცეე ხანიე ჰაბუდა ვაშა. გონეჟუბ ზუქიდა ტე-
ნიკვალა ბუწეი: კათელი რეგინ, ესა ტეეტეელი რეგინ. გაშეჟუბ
ბუქიდა კათუ. ჰუბ კათელი კიბ-ჰიბ რეჰადი ნახიხაბ ბუქიდა ნისი-
დილი'ი ბასალ'ი თაჰი. გაბ მახაბ თაჰი ჰიჰურითადი იბჩა ნაყეხაბ
ბუქიდა. ხანიე ყორო ბუქიდა ცეეხვალა თაჰი ჰალი. გაშეჟუდი ჰი-
ტეჟ იდა ჰაბუდალა ვაშალა დანდა რაკარო: დენ ვიყი რიუ მულუ
იდა. ბიშთი ხადალ ბეტალა ნაყა, ჰალავეურლილა ბიქეჟ ჰუბ ირუ-
დი მახათახობ თაჰილი'ი ცეე ბასახვალა დეჰ ჰალი ბაწაჰ-მაჰა.

ჰექისაესაჟუბ რეჰადი ვაყიდა ვოქუბალო ვაშა ჰალავეურლი'ი ბი-
ქაი. ვუქიდა ჰარქიასილა ვუქა ჰიტეჰ ინქილა ბილო. ვუქეჟუდა ღუნ-
დუ. ჰალიქა იდა ებკვალა დვალ'ალა, თაჰილა მისა ვუქი. ჰინდვი-
და იმუხა, მისიქა-კულ თაჰი-თალუ იდა ჰიტეჟ. გოე ჰიჰურით ღუ-
ალ'აქო რიუდი გონეჟუდი ღუნდუ რუქათ(ა) იდა ადამალ, ღუნდუ
რაჰი ყორო ბუქიქალლა. კეჰალ'აბ რეჰადი ვაყიდა ვატადანისეჟუ
ვაშა. გალლადა ჰინდვიდა იშეა.

ვაყა იდა ჰაბუჟლოე ვაშა. იბხუ იდა გაშეჟუდი სანდუ ბესუნ-
ლა, წაილა, ჰიტეჰ ბილა ნალა ჰე(ყა) ჰარქიასი ვუქი. ვუქიდა ჰარ-
ქიასილა ვუქა გავ, ტოფიე იდა საჰათ ჰაბუდა. ვილო იდა ღუნდუ
ვუქათათ. ბუყუ იდა გაშეჟუდი ინწეჟუბდ რეყა. გობ ბუყაბ ანლ'იქუ
ჰეყა ბიჰუ იდა წაი. გაბ წაიდი წაინწაიქეა რელა (რეყალა) ბი-
ლო, ჰაგარდილა ღუმდუ ვუქეი ვენთიქადა გავ. გაბ ჰამინალი ხვაბ-
დუ (ი)და ბეტალ'ი ჰინწაჟ. ჰიბლვიდა ცეე ნა ჰინა ჰირალალი
სურათე. ირუდი ჰუბ თაჰი მახათაქო რიუდი წეკაბალი'ი ორსა ბუ-
ხილლადა ბულ'ილა ბულ'უ ჰირი(ლა)დი იბჩა გამდუ ბელ'ა ბუქიდა.
გავ ხანიე ვაშა, ჰალალა ჰირქეჟ, გავლა ვულ'უ იდა განდი. ჰიო-
დი გამდუდა, გაშეჟუდი გამდუდა, თაჰი კერტახი ბიტუდა. ბიტაბ
ინლ'ილი'იდა რაგინა იბხუ ჰირა მაყიდა. გავ ხანიე ვაშა იბჩა თა-
ჰილი'ი ბეყენლი'ი ჰე(ყა) ჰილუ იდა იმუხა. იმა რუჰიდი ვეცეიხუდა.

რიშიდა დამდა ჰაბუდალა ვაცაილ, რულ'უ იდა ორსა თაპი-
ბალ'ი ხეალ იპი. ნაკეკვა იდა კათექუ ჰეცა, რულ'უ იდა ორსა
იწკერუ. რუკა იდა რელ'ა, რელ'ა, რელ'ა ჰირილალ'ი ტანეკუ რე-
ხუტუ. გოლ რაწიდა ჰაბუდა მიყი ბეყინაბ მუსა. ჰაბუდა მიყი ბე-
ყინაბ ნუსა რაწარიული ჰუე-გეაი ბიჭიდა. გალ'ა ჰინწაქუ ჰეცა
ბუკიდა ჰვარდუ: დამდი ზიტვი ვაფოვ ვესაუხა ლიუჰოვ, ცებლა
ნიყექუ ვაფოვ ბეჩელ'იკო, გო-ცაღაბ მიყექუ ვაფოვ აა ვიყიკო, აა
ბეჩელ'იკო. ვოქუხალო ვაკი ვაფიდა ბეჩელ'ინაბ მიყექუ, კეალო
ვაფიდა შაქაბ მიყექუ, ჰეკი ზუკოუ ვაფიდა ვიყინაბ მიყექუ.

ზუკოულო ვეკიდა ველ'ა, ველ'ა, ველ'ა. ვაწიდა ბოკოუ რუხ-
ულ'ა (ჰინა). გალ'ა აინუ ბუკა გუკი ეშთუბკეალა ჰენარ. სეფა
ნიყი ბუხი ბილაინაბ ბუკა გუკი. წეკაბატეი უღუ თუნქიდუ, არუ
თუნქიდუ ბუკა იდა რიყალ ბალალუბ რატეიბალ'ი: ღვანი. რეკინ
მოდა, ისიბალ'ი ეოლიბალ'ი. გალ'აქუ ველ'ა ველ'უკა ჰალიდა გა-
ნაუა ცებ ზუკოუ ნა ევანარ ჰეიდურე. ვაფა იდა გავ დამდი ბიტვი
გაბ ჰენარეკუ ჰეცა. გალ'ა ბუკიდა ცებ ზუკოუ ნა ჰანყუ. გალ'ა
იწი დიკიდა ცეა აახარა ყოროლაა.

აილვა იდა ჰავ ვაშა ასაღამ-ალაქუმ-თალულა ჰიტეუ. გა-
ლაიდი განაუა ბოკუხა წაერი იაუდა: ვუწოდა, წიეუ რაყალ'ი
იქეუდა ბეკი, ინქეიდა. ჰურითედი მაწაუ იდა გალ'აიდი გაშაუხი:
ეღი ლოვლილა, დივ ვაშა. ურა სე(ყა) ხაინდი ვაფი ბეაეჰკი, მინ
ვიყიკა ვესაუხა ლეუკი. ურუ იდა ჰაბუდა ვაცაი ჰიღრითალუე. ცე-
ნაუბ იდა ააბუდა ღვანი, კეალოწაუბ იდა იშთუდა ღვანი, ჰაბუდა-
ლოწაუბ იდა ააქადა ღვანი. ჰულუბ ღვანიბალ'ი'ილიბ ხაანჯარა-
დი ებ იბულა ბუყეუკი. ჰულუბ იდა ინდუბდა ზუკოუ ხაარჩამუ. ჰუბ
ხაარჩამულა იდა ჰულუბ ჰვადა ბაწინიკაბ მუსე ბაყაშო. ჰუბ ხაარ-
ჩანუდიკა ჰულუბ ღვანიბალ'ი ბუყი ბილაიეუკი. დილ ჰაბუდალა ე-
მილ ნახა რულ'ათადა ირჩა ნაყა ზუკოუდა რუკა, დიგ ჰალიკა ჰუ-
ლაარუ რესკა. მინ ჰადადა ვამასი ურა, ჰულუდი ფუღუ ვიყო
ვილაა-მაე ნინ. -- დენ ვაფი იდა ებ ზულ'ალა. -- ვაფიკა ვილიხი-
კოე ვიესალა, დივ ვაშა, ჰაბ აეწინაშაუ გეა, ბიტვილაბ რეყულ'ი
ბუკააშაა. დუგ მისი იდა უდა სე(ყა) ვაწარიული არსილ'ი ჰანყ-
ვაბალ'ი. ჰინუ(ი)და დიგ ჰეკი დეკუსა ემნი. ჰულ'ა ვაწარიული მი-
ნი ლ'ენი ხადა გოლ'იხი. ინხვა გოლ'იქუქუ ღუწე. გოლ'იხი ჰე-
წინაშაუ ააღინაბუ. გოლ'იხი ზელე აბ დიბ ჰეწინაშაუ. ჰულ'იდი
დუგ ქუნაქ იპი ბეჰე. აეყალ გოლ'ილ'ი ქუნტა, ჰაბუდა ღვანილ'ი
ჰიღრით, მისიდილ'ი ბასალ'ი თაპიბალ'ელ'ი რეკინ ინქეაათა
ჰსჰე.

ველ'უ გავ ორსა. ვუკა ველ'ა, ველ'ა, ველ'ა. ვაწა გავ მიჰი წაა ბუტაბ ზამანადი გაბ პანყვაბალ'იქუ სხეცა. დუ, ადამილ'ი შაი — თალულა პიტეუ ჰილა ორსა (ე) კიქვარ ადამ. მინლა ვიცი, დენლა ჰიცი, პალ'აქუ ბატა ვამა! — დენ ბატა ვაყიდალუ ლ'იკი პილევა. ცებ ლ'ენი იქა ხაუდი. ლ'ენი ხაუდათაკო რიუდი გოლ'იჰ პალა ილულ'ი მისიდილ'ი ჰეწიბაწეუ. აუბ ინუქუ ბაწაბ-ხულა დუხა? გაწეუდი მასა ინწაუბდა ბულ'აბ ნა. ინჩა გალ'იდი ჰეცა, ინქეო, პალალო ტორგუ პანყვაბალ'ი. ცებ პანყვაბახი პინუ ბუკიდა ჰარალ, ცებლალ'უ ბუკიდა აგა ჰირლალ-ბუღა ზალალუბ ბუყყაბ ღვანიბალ'ი. ცებლა იწი ბუკიდა არსი-მისიდი, გოლუქუ ჰეცაქუ ბუხაბ რაყალ'ი.

მულუ (ი)და მარკაქუ რიქუ. გალ'იდი პიტეუ ილა: პასაჰათი ღვალიდა დივ ქუნტა. გოვ ვაყა არსილ'ი ტიროიქუ ჰეცაქუ კათე ინქეა, ლი ილა ვესაუხა მისიდილ'ი ტიროიქუ (ტიროიქუ ჰეცაქუ). გავ გალ'აქუ ვაყა ილა, ვილუ ილა მისიდილ'ი ტიროიქუ პიტეი, პი'ი რეპარ იქუ. აჰა ილა გეწეუ ტეგოყი — ტირუი კათელ'ი. ტიროიქუ სეცა) რაწარიუდი კათე რილუდა. ქაბდუდა გაწეუდი (ჰიჰრითადი) კათეჰუ ჟორტინ. რელი სეცა, ეკილილა ბიათი პალ'ა რილუ, ლ'ეკუქულ'ილა ბიათი პილუ, პალ'ა ხანივ ვაშა ჰეპარლა ლ'იკილ. ვუკალლა ჰეწეუქუქუ დენლა პიბდუქოლ. რე-ლი სეცა! კათედი გალი ბუხუ გუქი სეცა. კანწე ორსა ველ'უდა ტიროიქუ პიტეიქუ ხანივ ვაშა. პილდუქიშახა მინ დიქუქუ! ბუწეუ ხარჩანულ'ი ქაბდუდა გარლი. კანწე ბესაუხა პიბდვიდა ხარჩან-მუ. კანწილა ქაბდუდა. მატუ(ი)და ხარჩანე. იკი ნალა პიკა. პეკ-თიდა ჩანთალ'ა რეცა. მისიდა ჩანთალ'ეუ ვაჰეუ ცებ ბუკუ ნა ბესუნ, ბურთინალი რეჰაბულ'ი პინულა პეკო. ბესუდა ორსა, ბულ'უდა ბოქუხა ნა ხარჩანე. აუბ ხარჩანე ბუკიდა გოვ გომეუა პარკაუდი გომეუბ ღვანი ბუყიხაბ იწე ბუკო ბუკაბ ხარჩანე. ქაბ-დაბ ხარჩანეუდი ჰაბუდალა ღვანი ბილო(ი)და ბეკუ. გალ'აქუ გა-წეუქუქუ ჩახაადაბ პიროილადი აწადა გალიდი ინა ვაყა ილა გავ-ლა კათელ'ი რეცილა.

პინლე ილა იწეა. პიტეუ ილა გალ'იხი: ჰაბუდა ღვანილ'ი გიჰრითილა კვანდუ პიბდი მუსალა გუქი ჰენა. მინ იდაბ ობ ნა ბაკარა დამდა, ჰაბ კათელ'ი ჯალაბლა იჰა, ჰენქალა ტაჰა, დენი ვაყიდა სეცა. — ვამასი მინ სეცა, მინ ვიციკადა ვესაუხა დეუქი. დიჰ ატადახანისეუ ღუჰ ქუმაქ (ი)ჰეუქი, ჰეუ რაკვა გუჰი ილა. მინ ვაყიქა ვილიიქი ო ვასალა, გვა, ჰაბ დიბ ჰეწიბაწეუ. ჰეუ ილუ-

ლ'ი ჰეწიბაშე გოლ'იხი ბელეუქი. ჰაბ დიბ ჰეწიბაშეუ ჰალალა, გოლ'იდი დუჲ ქუმაქ იჰი ბეჰე.

ვაყიდა გავ. მიეჰი წაჲ ბუტაბ ზამანადი ვაწიდა მისიდილ'ი ჰანყებალ'იქუ სეე(ყა). — ფუ, ადამილ'ი შაეი-თალულა ჰიტჲუ, ორ-საჲ ჰიელიდა ცუჲ ქიქვარ ადამ. გალ'იდილა გალადა ჰიტჲუდა, ჰალო იდა ჰეწიბაშეუ. ჰეწიბაშეუ ჰალა რიუდი გაჲ გაშოუქუ გარლ'ა ხეურხაჲ იდა: დიჲ აცვილამა დუჲ ჰალა, იდალ'იმა ჰუჲ დუნიეღე. გაშოუდი (ჰი)ტჲუ იდა: ჰუჲალა დუნიეღე იდა, ჰულ'ილ'ი ჰაბუდა ღვანილ'ი ჰიფურითლა კჲვანდუ, ჰუჲ იდა ჰენა ილ'იქუ ჰე(ყა) ჰირ-ქჲუ აილუ. მინ დიჲ ქუმაქ (ი)ჰა ჰუჲ დუჲ ქუნტა კჲვანდი. ებ მიყე-ქულა ჰუბ ვაყა, ებ მიყექულ'ილა ღე. — ჰუჲ ვაყა მისი(დ)ილ'ი მიყექუ, ღი იდა აყუთალ'ი ტირიქუ.

ვაყა იდა გავ აგა, ვილუ იდა ტირიქუ ჰიტჲი. გალ'ა ტირიქუ სეეყა რაწა რიუდი გალადა სეე გალი ბუხიჰა იდა კათედი. გავ იშთუდა ღვანელ'ი ჰიფურითადი ჰიტჲუდა გალადა. ტირიქუ ჰიტჲ-იქუ ორსაალა კანწუ ბუყუ ბილო(ი)და იშთუდალა ღვანი. გოშოუბ ჰირილადი კეწალიდა გალიდი სეე(ყა) ინჩა ვაყიდა ხანიე ვაშალა კათელ'ი რეგინლა.

ვაყიდა გავ იჰჰა. ჰიტჲუდა გალ'იხი: დენ ღიდერა ჰადურიე აიქუბა, დენ სეეყა ვაყი იდა. — მინ სეეყა ვამასი, დიჲ ჰუჲ აცჲუ-დი დუჲ ქუმაქ (ი)ჰეუქი, ჰუჲ იდა ჰასიჲაჲ, — ინლაჰაგი დენ ვაყი იდა. — ვაყი ვისალა, გვა ჰაბ დიბ ჰეწიბაშეუ. ჰუბ ჰალა რიუდი ჰულ'იდი ქუმაქ იჰი ბეჰე დუჲ.

ვაყა იდა გავ. მიეჰი წაჲ ბუტა რიუდი ვაწიდა ეჲეჰარალ'ი ჰანყებალ'იქუ სეეყა. იშიქუ ორსაჲ აიხაუ იდა ქიქვარ ეეიკვა ადამ. — ფუ, ადამალ'ი შაეი, ინუქუ ღოვლ'ილა, ინლა ვორკოლ'ი-ლა არა სეეყა ჰაბუდალა იშთუდილა ღვანილ'ი ჰიფურითადი კჲვან-დიჰადა. — დენ ინლალა ჰულუდი კჲვანდე, იშქურ კჲვანკჲვადუ რი-ლო ჰულ. ცუბ ლ'იენი (ი)ჰა ხეუდი. ლ'იენი ხეუდათაკო რიუდი ჰალიდა გოლ'იხი ატადანხისაჲ აცჲულ'ი ჰეწიბაშეუ. — დიჲ აცვი დუნიეღე იდალ'იმა, — იდა, ჰუჲ იდა, ილ'იქუ ჰეყა ჰირქჲუ აილუ (ი)და. ინულ'ილა დუჲ ქუნტა, ებ მიყექულა ვაყა, ებ ტირიქუ-ლ'ილა ღე. — აყუთალ'ი მიყექუ ვაყა, ეჲეჰარალ'ი ტირიქუ ღი იდა. — ჰუშოუბ ღვანი ბეყიხაბ ბესუნ ჰა დიხა! იშქურ ჰუჲ კჲვან-დი იდა.

გაჲ ენილ'იხი გავ ჰალილლადა იდო. გალ'იდი გაშოუბ გარუ ჰუყიხაბ ხაარჩამუ იქჲუ ვაშოუხა. ვაყა გავ ეჲეჰარალ'ი ტირიქუ ბიტჲა. ვილუ გოლ'ა გოვ ღიდერა. ჰინღვა გალ'ა სეეყა. ვაწილ-

ლადა, ფუ, ადამილ'ი შაი, ელ'ილა ტირიკუ ჰიტაი, ორსა რუ-
ლ'ი. ჰულ'ა ჰიტაი ხანივ ვაშა ჭუმარლა ვისიუჰოლ, ჰუვ ვისალ-
ლა დენ ჰიბდუჰოლ ჰუმოჰუჰუჰუ. გალ'ა ჰიტაიჰუ კანწუ ორსაალ'აი
ხანივ ვაშაშუდი ჰაბდუ ჰაბუდა ღვანი ბილო. გოშუბ ბუჰუ ბილად
ღვანიდი ხადუ გაშაუხი: დიბ ბეტერქანაბ-ბულა ბუწი (ი)ჰაი (ი)და
დუჰ სინაჰმაჰა დიბ ღვანილა, დენლა ვეშთა ჰუბ დუხა დიბ ხაარ-
ჩამუ (ი)ჰაჰა ადამილ'ი რეჰაბალ'ი ბუჰი. ჰურიუდი კავანდი რაზი
იდა. — ჰუბლაჰა ბეხუ ბუჰა-თალულა ჰიტაუ ჰაბჰეადუ ჰაბჰეადუ
ქესეჰაბალ'ი იჰუ გოშუბ ღვანიბალ'ილი.

იშვალა ვაჰა ბუწილა რაკარო იდაბობ ნალა იბხუ, გოჰლა
ინჩა ვაჰა გავ აატადახისაჰუჰ ააცაუხა. გოჰლა ინჩა, უგუსეუბ ბუ-
წილა იბხუ ნაჰა გალ ჰეჰი აეჰუხა ააცაუხა. გაჰლა ინჩა, ბუწილა
იბხუ, თაჰიბალ'ელ'ი რეჰიმალ'ილა სე(ჰა) რუთო ნაჰა გალ ილუხა.
ინლ'ილ'იდა მაჰილ ჰალა რიუდი გაჰ რუჰიდი აეჰიხაჰუ, ბოჰუხა
ბარქალა იჰუ გაშაჰუ. გაშაჰუდი მაწაჰუ გალ'აიხი: ჰაჰ დუჰ ჰეჰი ზუ-
ჰუ აეჰი რაზი იდალ'იმა ნინი დიჰდა ჩი, გა(ლ) ცალალ ააცაჰილ
დიჰ კედალა ვაცაჰუჰ ჩი. გაჰ რაზიჰუ. გალ'აიჰ აიჰიდერა ღამდი მუ-
ლაბ ბუწილა ბეთა, გალ ნაჰა გაშაუხა იშვა.

იშვა რელ'აკო რიუდი გავ სარადუ ვაცაჰილ ხაალ იჰი. ცელო
ვაცაი ვინსა გაშაჰუ ჰაბჰეადაბ რაჰალ'ილა ბაჰა ადამალუჰ ჰილა ბუ-
ხათა. ჰაშაჰუდი ვუნჩაჰლა ხეჰხო ვუნჩა. წიჰუ რაჰალ'ილა ბაჰო, კა-
თუჰლა იჰუ ნაჰაჰუჰ ინშაჰუდა სამდუ ინჩა. ვატადახისაჰუჰ ვაცაი ვინსა
იდა გაშაჰუჰ ადამალუჰუჰ სეჰა იჰა ტარტადაბ რაჰალ'ილა ბაჰა.
გავლა ინჩა ხ'ვაჰაბ რაჰალ'ილა ბაჰო ინჩაჰუდა სამდუ.

ჰაბუდალა ვაცაჰილ ჰაბუდალა ბაჰარაჰლა სამდუ ინჩა იშვა
რელ'ა რუჰა. მისა გალუჰ ცებ ბაჰდან. ჰულ'ა რაწარიუდი გაშაჰუ-
დი ჰიტაჰუ: დილ ვაცაჰილ, დენ იდა ჰატაჰუდა რეჰა-ზიულოჰიდი ღუნ-
დუ ვაჰიჰა, ჰალუბ ტალაბლა იჰუ, ცე(ბ) ასარ მატაჰუ იჰი ბეშთა
დიჰ. გავ ღუნდუ ვუჰილადა ვაცაჰილუდი გაშაჰუბ კედალა რელილ
ბუჰუ. ზუჰაჰულაჰლიდი ბუჰი ბეშთიბალუ ბუჰა. ჰადა აჰუ რუჰი-
დი. ინლა გაჰ აჰალლა გალუდი ბუჰიჰა(და) ბეშთიჰა. გალუდი
აანშაშა გაჰ დამდა. გალ'აიდი ხადუ: ბიშთიდალა იშვა ნაჰა, დენ-
ხეალა არუ აეთა. გალუდი აეთიჰა ებ იჰულა, კათუჰულა აანშა
იშვა ინჩა. ზუჰაჰულო ვაცაი გალ'ა ვეთა, გალ, გალ'აჰუ იდახობ
ნალა იბხუ, იშვა ნაჰა.

გავ ვილიდერა გაშაჰუჰ მისიჰა რელიბალ'ი, ვაცაჰილლა ნისიჰა,
ბუწილა მისიჰა, ებკვალა ნა მისიჰა. გალ'ა ჰარქაახილა ვუჰა ჰა-
და ვუჰა გავ. ჰალა გაშაჰუჰ ღვალ'ა ცეჰ ადამ ჩუჰა-ჩუჰა. ლე-თალუ,

ბეედუ გაშოუდი, ინალ'ილა მინ ჰუშთა ჩუჰა ველ'ა. — დენ იდა ველ'ა ადამ გუჰაბ მუსა. — ეფი? — ეფილა ბუკე, ადამალუდი ვაჰოჰა ვეთი ვალულ'აბუ. — ებ ელულ'ილა მინ ჰულუდი ვაჰათა. — ტეჰა-ბეჰე, ტეჰა-ბეჰე თალუ იდა ვაჰაათა. — არა ლობა, დიხ სამდუ, ლაბა ვაცილლ'უნ რუკი. გავ რაზივ. გალა ჰარჰაახილა რუკა გალ კედალა. ჰაღა გალუჰ ჩუჰა ღვალ'ა ცეველა ადამ. ბეედუ გალუდი: — ლე, ინალ'ილა ველ'ა, არა ლობა! გავ ჰიფღეა გალუჰუ ვეტარა. — ეფილა ჰუშთა სიიმი ყორო ჰეარდუ ველ'ა. — ეფილა ბუკე, ადამიდი ვაჰოჰა ვეთი ვალუ „ჭინყავ, ჭინყავ“ — თალუ. ჰულარდუ ლალუ ადამ გუჰაბ მუსა ველ'იდა. — ბიტეღ დანდა რუჰაუ: დენ რეყუ, ჰავ ტეჰაავ, მინ ჭინყავ, ჰაბუდალა სამდუ რუკიკალ ვაცილლ'უნ. ჰაღა ჰარჰაახი-კო რიუდი ჰაღა გალუჰ ჩუჰა ღვალ'ა ცეველა ადამ. ლე-თალუ, ბეედუ გალუდი, ინალ'ილა ველ'ა. — ადამ გუჰაბ მუსა. — ადამ გუჰაბ მუსა ვაფეიჰადა არა ლობა იშეიხა. ცეგ ბოცაუ ვუჰა ჰამივ იშეიხ. ჰალ რაყუ ბულუდა: რეყულა, ტეჰაავლა, ინყავლა, ბოცაულა.

ჰავ ხანივ ვაშაშოუდი ჰიტაუ: ილ'ი ჰაღა ტოფეუჰი, ლაბა ჰანყუ იჰი. ბიშთი ჰაბუდალუდი ლურდა რუხ'უ, ბარლ'ა დიხა. იშქურ ჰანყუ (ი)ჰიკაბ. ბეჰე-თალუ რაზივ გალ. გალუდი ლურდუ რუხ'უ, ბარლ'ა ბეტარა. იჰუ გვანხი ჰანყუ. ჰულ'ა იში ცეგ ბეკუნახი იჰუ ჰულუდი ხეაბუ. ბაწო წაჰ. ნაჰა ჩანა, ჰიბღეა ჩან, იჰუ ჰაჰეა, ინჰეა. გალა რუკა ტაონი ჰამანადი.

გალ'ა ბეტარუ ვუჰა ცეგ ხან. ჰუშოუჰ დიკვა ჰიჰეარ გე'ი. ხანივ ვაშაშოუდი ჰიტაუ ვაცილუხი: ილ'ი ჰაღა ტოფეუჰი, ილ'ი დიკი იჰეე ცეგ-ხეალა დაცი, რაჰალ'ი მუჩილა, მაჰანღლა, მაჰეა იჰილა, ჰანყულ'ი ტალაბ იჰილა. ლაბა ილ'ი გაჰ ხანივ გეში დაყა-შეი. ბიშთი დენი ნაკვაგმაჰა დიეუხანე (დიეუ|ლ|ღვანე). ინჩა უგა! იშქურ ხანივ გეში დაყაშეიკაჰ. ბეჰე-თალუ, რაზივ გალ. ნაჰა გალ გალ'აჰეუ ხანივ გეში დაყაჰი. ხეაბდუ ჰინგურ, ჰინგურახიჰეუ ჰინა-ლა ნაჰა დაყაშოუ გალუდი გაჰ. ინჩა იშეა. გალუდი ჰიტაუ გალ'ა-იხი: იშეი ბულუდალა ვაცილ ჩანა რაჰა რუჰუდი ჰანყულ'ი ტალაბ იჰილა, ჰანყუსაუბ მუხუ იჰილა იშეივ ყორო დიკა დაცი. იშეივ დაცილ'უნ დიკი რაზი იდალ'იმა მინი? გაჰ რაზივ. გალა რუკა გალ ტუნეი ჰამანადი. გალ'იდი ჰანყესაუბ მუხუ იჰიხაბ ბუჰა, გალ ჩანა ნაჰინალ რუკა. გალუდი დიხაბ ბუჰა ბატიბატეგებ ჩანე. გალუდი გალ'იხი ჰიტაუ: ვორე, მინი, ბეჰა რიტეი ლამდაბასი! ცეგლა ჰაყაბ ნა იჰა ლუღლა.

გაშთა გალუდი ტათახობ ნა ებხულა-ხი-თალუ, ჰიდიკაჰთა-ლულა ჰიტაუ, ვაცილ ჩანა ნაჰა რიუდი ლამდუ გალ'იდი ბეჰა

რიტში. მისა გალ'იში მიწია. ბეგა ცებლალა. გალა დიკა, გალა დიკა მიშოუ წაჲ. ინუქუკვალა წაჲ ბაწიკა გალ'იში. გაჲ ილა რუჰიდი ჰიბდუ ვაცოილუქუქუ. ჰინგურახიკუ ორსაჲ ჳიდა რუჰიდი გალ'იში ჰალა ჳიიდიურე ცოური. დაჲჲა გაჲ აგა წაჲ ხადი. დიჲსა გალ'იში იში ჰამდალ'ი ცებ ჰაჲლ'ი ნართაჲ. გალ'იიდი ხადუ გალ'იიხი ცებ ზუკაჲუ წაჲ იქა-თალუ. გაჲ ნართაჲლ'იიდი ჰიტჲჲუ: იქეიკაჲ, დიჲ დეში, სუსუკულა იბხუ ლაბა! იბხუ სუსუკულ'ი ჰიილა გაჲ. გალ'იიდი ბიჰუ სუსუკულ'ა ჰინა წაჲლა ტეჲჲლა. ნართაჲლ'იიდი ჰიტჲჲუ: მინ დელ'ა-კო რიჰიდი სუსუკულია ჲაჰუ ჲამა. გაჲ იშჲა დაწიდიერა სუსუკულია ჲაჰუ დაჲჲა. გალ'იიკუ ბეხუტუ ბულ'უ ტეჲჲილი ნჲჲი. წაჲლა რიქვა, ვაცოილ დიდიერა ნაქვალა იჰუ დიკა გ'ი. ვაცოილუხი მასიჲა გალ'იიდი ბულ'აჲ ნა.

გაჲ ნართაჲ ვაცოილ ჲანა ნაჲა რიჰიდი ტეჲჲლი მჲჲიკჲ დეხუტუ ჰიილა გალ'იიხა ნიჲა ჳიდი-თალულა ჰიტჲჲუ. მიჲა ჳიდათა-კო რიჰიდი გალ'იიდი მიჲაჲუჲ პირი წიჲედხაბა ჳუკიდა. ზიჲდანიწიჲუ ლალ'ა-ლალ'ალა დიკა ტეჲნი პირი წიჲენდუდა გალ'იილი. გაჲ რუჰიდი ქვაწო ილა. ვაცოილუდი ნაწიჲუდა გალ'იიხი: ებხულა დუჲხობ, კვაჰალ'იმა მინი. კარჰახუმა დუჲ, მასა ყოროხობ ნა. გალ'იიდი ებკვალა მასიკადა.

ჰენა გალ ვაცოილუდი ჲანა რელ'ა-კო რიჰიდი ეეთიდა იშჲე ცეჲ ჳალავერლილა ბიქიჲ რელიბალი გეკოილო. ჰიილიდა ნართაჲ. გაჲ ზიტჲა დაჲჲა რიჰიდი პიჲევიდა იაჲ ვაცოი, ჰიტჲჲუდა გალ'იიხი: მინ ჰაჲ ჲდამ ახარა ლარიჰიდი დიკაჲ-ნაჰა ჰარჳახი გობ ხეაბუჳუ ჰეჲა. დეტჲარალა დელ'ასიი პულ'იიჲუ პულ'იიხი-ჰაჰა ჰასაჳათი ლიკაჲ-თალულა ჰიტჲჲუ. მუხუ (ი)ჰათა დიდი. მანჲჲულაჲ — მანა ჰუჲ. იჰ-ქურ ხეაბუჳუ ჰიტჲალა ეულ'უ ჰულილი ბატჲე მანა ილა. ჰურუ-ჲიდი ჲურჲალ'ი ბილ'იეჲჳი. იშჲურ დუჲნი ბელაჲ ილა მანა ბულ'აჲ. მინ ჰულიიხი ტაჲ დეტჲარა ბეჲდათა-კო რიჰიდი აჲ-კულ-თალუ.

ასარერუ ჰინლა ნართაჲ. გალ'იიდი დიკო გაჲ ჰარჳახი ხეაბუ-ჲუ ჰეჲა: მინი ჰარჳახილა დიკა დიკუბა იშჲურ ცებ მუხუ იჰუ ბული-დერა. ჰაბ მუხუ იჰუ ბულიკა მისალა, დიტი ვაცოილ რაჰე რეგვათა. — დიჲ ვაცოილუბ ურლალ გუჳი, არა ლაბა ნიჲა ჳიდი! — თალუ ჰიტჲჲუ ნართაჲლ'იიდი. — ჰასაჳათი ლიკაჲ, ცებ ასარ ნა მუხუ ილა ბეხაჲუ. ჰაბ ხეაბარლა მასა, გალ'იიდი მანჲჲულო ნართაჲ. ვაცოილდი მანა გალ'იილი ბატჲე ბოჳუხა ნა ქობალი ჰუმალი. გაბ მანა ბუ-ლ'ა რიჰიდი, ვაცოილდი ბელი დაცოუხი. ნართაჲლ'იიდი ჳილიდი: არა ლაბა ხეხაო, იშჲურ მინდა დიტატო დილაჲჳადა. გალ'იიდი ჰატჲე აჲ-კულ-თალუ. აჲ-თალუ ტაჲ რიჰიდი დარხადუ ჰალალა ჰირჳიჲ

გამა დიკატო დილაა ღალ'ა-კო რიუდი ჰირქი ბილ'იქა. ჰუბ საჭა ლ'ი ჰინღვა იშა ვაციი. ჰენა ინალა დორქიქაა -თალუ ჰიტაუ ხანი ვაშაშუდი. იში ნალა ბიქა დეხაუ ნართაა. ჰირლა იშვა ჩანა ნაყა რუქალ ვაციილ. ნართაა დაჰუ ვადა: დეშთა დენ ბატა, კეანდა(ბა)-საი დენი. იშქურ ბიშთი ტოლგუ ჩადაქალ. გალუდი მაწაუ: ინლა-ლა დუა ჩადა ბილ'აე იშაი. გალ'იდი ჰიტაუ: იშქურ ნიკაუ კარ-დი იდა ბიშთი. ჰურიუდი ბიშთი საღალ რულ'ე. — ბეჰე ჰულელ'აი.

ჰეკისაეც ვიქავო ბოცაულო. — კარდო. ვულ'უ გაე ბოცაუ ადამ ქეანარ ჰალიხო. ვეხუტუ ვინქავო ჰინცი. — კარდო. ვულ'უ ნა აჰიხო. ვეხუტუ ტეჰაე. — კარდო. ვულ'უდა მიყა ბასალ'ი ქიქვარ ვაშა. დეხუტუ დინქავო ხანი დეში. — კარდო. დილუ შიირუცაუა ქიქვარ დეში. ხანიე ვაშაშუდი ბელო ვაციილუხილა დაცაუსილა: ჰალ'იდი დენ ვინქავარიუდი კარდი ლ'იქი, ნაგაჰ კარდიქალა, ბიშთი ჰაღლა კეანდუ ჰალ'ილ'ი ბუყიჰაბ მუსა ბეთა(ბ)ასეი, ინაჭალა კიდი, ჰიბ-ჰიბ შეეეე მუსასაა. ჰიტაუ ხანიე ვაშაშუდი: ვინქავა დენ-თალუ. ვინქაუ ნართააღ'იდი. ჰიტაუ კარდა-თალუ ვაციილუდი. კარდიქა. კარდა-თალუ ჰიტაუ. კარდიქა. — იშქურ ჰუე კარდეუქი, ჰუშაუდი დილ ჰაბუდალა ვაშალ კეანდუ. გოლ ჰაბუდალა ხანიე ვაშაშუდი კეანდალ ნართალ რუქა იდა ჰალ'ილ'ი ვაშალ. გალუდი ჰეცალა რულ'უ კეანდუ დილო გაა. მესასაუ ლაგა, კიდიჰაბ მუსა ბეთიქა. ინუქვალა ვინსიქა ხანიე ვაშა. ვინსირლ'ი ბუჟირლა ბუყუ ხანიე დეშილ'იდი მუსაუ ბილო ზუქაუ ჰეწილალ'ი იაა. ჰინუქუ ორსაა კანწუ ჰინღვა იდა რეღიბალ'ილ'ი ხანიე ვაშა. გალ რუჰიდი რე-ცაიხუდა.

გალუდი ხანიე დეშილა დინღეო იშვა ბოცუხა ბარქალალა იქაუ გალ'იე ინღუა დაცაირლ'ი იჰელ'ი. იმუხალა ნაყა იმუხილა ჰიტაუ ინღუდი ჰალ'იქუ რეყა დენდაქა-კულ-თალუ, ჰუა დუა დეში იშაი დაციილ'უნ დიქა. ჰამდილა ჰამდუ ჰაშთა რაქიდი იშვა დეშთიქა დე-თელ'აი იშაიქუ ჰე(ყა)ქუ ვულ'ი. ხან რუჰიდი ვეცაიხაუ დეში დინ-სელ'აი.

გალ გალ'აქუ ნაყა იშვა-იშვა. ხანიე ვაშა ვაწა იშვა. ვაციილ ნისა ვაშაუა ბერთინ იჰათა. იმუხი ჰიტაუ ბუქიდა გალუდი: ინღუ-დი კულ გაბ თაჰილ'ი რეკიშლა ბაწო, ნართალლა კეანდუ გალ დეშილლა ირჩა იშვა. ზუქაულო ვაციი ინა ვაჟიდიერა ბელიქადა ვითა კულ. იმაღა გალუა ბუჟა ვუქა. ზუქაულა დეში გალუდი იშა-ლა ტამუ ყვარიდ იჰუ დიქა. ჰინღვა ჰაე ზუქაულო ხანიე ვაშა იჰვა. ვაციილუბ ტაერი ბიტუ. ვაშაუდი მასა ბულ'ა ბულაბ ნა იმუხი. იშ-ქურ ჰულ ვაციილ კეანკეავადი იდა. იმუდი ჰიტაუ: დუაღა დიდაბ

(ბაყაბ) იჭა. გაშეუდი კედალა ვაცხილა კაენდუ გოა ზუკაულაა
აქშილა ინჩა, კედალა გოლ'ილ'ი ააცხილა იში რეთალ ბალალ'უნ
რეთა. გოალა ინჩა ბოკუხა ნა ბერთინლა იპუ რაჰათე ჰენალა დუ-
ნიელე იდა ჰულ.

მაკილ გუტო სანიბ ყისა

ცებ ფულანაბ დუნელე ვუკა იდახო ცევ მაკილ რულ'იხიკო
ხან. გაშეუა ქუთაქალდა მაკილ ყორო რუკა იდა ჰივდა ვიყარიუდი
ხანლ'ი ეკუხა ბუქიიკა ბუკი. ჰენა გოშეუდი ჰეუქმე იპუ იდა მაკილ
რულ'იხაბ დარუ ბაწაა დუნელე საარდალი ვაყვი. ცერ ზიუდი ორ-
საა ვულ'უ იდა გოვ ჰუბ დარუ ბაწაა. ვაყვა იდახო ილ'იბ ბელ ცებ
ბეთა, ჰეკუბ ბელ კედა ბეთა, მიყარალ'იქუ ხეყლო მანხილა ბეთა
ვაწა იდა გო ცებ ფულანაბ ჰანლ'ა. ჰულ'ა ჰანლ'ი მისა იდა გა-
შეუა ცევ ჰეკვა მაკილ რულ'იხიკალ ბალალ'უა დარუ იჭახო. ჰენა
ჰუნეუსა ვაყვა რიუდი ჰუნეუდი იქეუ იდა ხანიბ ჰაბუდა ინჩუ ჰიტეი-
ლა ჰიტეუ იდა: ჰაბ ინჩუ-კულ მინი ცე-ცებ რეშიდი ცე-ცებ ჰაბურ-
ტალა ბუყუ ცებ მაზა ჰარკოჟა, ცებ მაზა იჩუა, ცებ მაზა დუადა
ლამდა-კულ. ჰურიუდი დუა-ლ'ილ ნახი ჰარკოჟი ვაწა, იჩუდი ქუნ-
ტა თაჰი, ცე-ცერ რეშიდი ცე-ცელ.

ჰულულ'ი ჰინურუ ჰეკი ვესტე ვახო ვაშალა, ჰუნეუა სანდუ
მახაბ თაჰილა დიხ ქი ყოტი იპულ'უნ ჰაბ ინჩუ იშქურ დუა ჰაათა
იდა. ჰულა ჰუნეუა ჰეკი ვესტე ვაშალა თაჰილა იქი ყოტილა იპუ
ხანი ჰაბუდალა ინჩულა იბხუ იშტა ველ'უ იდა. იშტა ვაწარიუდი
ინჩუ ჰაბურტალა ბუყო გაბ გაშეუდი მალ'ეგობი ცებ ჰარკოჟა, ცებ
იჩუა, ცებ ინშეუადალა ლამდუ იდა.

გაბ ლამდუ, რეში დანდა ბაწილა რიჰუა გაშეუა ჰარკოჟი
ვაშალა ვახა იდა, იჩუდი თაჰილა მახა იდა. გაბ ყადალა ჰაბუდა
რეშიდი ბეხუტუ საყვა ინჩულა ლამდუ ხანილ რაყუ იდა ჰაბუდა
ვაშალა ჰაბუდა თაჰილა. ჰენა გალ ვაშალ ვაშეუდი ქუთაქალდა ყა-
დო, ბაყი ბაყაბ ნალარლა იპუ ჩანჩა რუკა იდა.

ბიტეუ გავ ჰეკი ნიკისი ვაშაშეუბ ჰაწალ'ი ბიტეიდა რეში
რიწა რიუდი ჰინღვა იდა გავ ინჩუ იქაო ჰეკვა — ჰაა, დიხ ქი ვუ-
კო ვაშალა თაჰილა ჰა-თალუ ჰიტეუ. გაბ ზამანადი ხანილ ჰაბუ-
დალა ვაშა ნაყა რუკა იდა ჰანი ბაჟლ'ისეუბ ცებ იპურლ'ი მუსა
კათე ნუჩაჟლა ჰულ ხეუდაჟლა. ჰენა ხანიდი ჰიტეუ იდა გავ ჰეკვა-
შეუხი: ინშეუა იშტექუ დუქუ ჰვადა ვაშა ქი ბილ'აეუქი, მინ ვაშა
ურა ჰანი ბაჟლ'ა ჰულ კათე ხეუდაჟ ნაყა მუსა. ურურუ დუადა

იღაბ ნალა მასა, ბუქილა ბუქაა ინჩა. ჰურუდი ველ'უ იდა გავ ინ-ჩულ'ი ღვანჭეკვა ჰანი ბაჯლ'ა გავ მაკიქუ ვეხუტუ. ინლაჭაგი ვულ'უ იდა გავ გოვ მაკი ბუქაა ვეტარა ბეედი.

გოვ მაკი რაკვარდი მასაბცოუბ გავ ადამიქუ ვეტარა ვაყიქა იდა. ჰურიუდი გამოუდი მისიდილი'ი კაკუ ჰალო იდა: გვა, ჰაბ ღუჟ-და ხი ღვაბა-თაღულა ჰიტჟუ. გავ მაკი ინშოუბდა კათუქუ ჰეყალა ნაკვა გამოუქუ ვეტარადუ ვაყა იდა — გვა. — თაღუ კაკულა ბიყო გავ ადამიდი ცეღაბ რეყუდი ხაფადი გოვ მაკი ვიქიი ტაღაბ იჟუ იდი. ჰურიუდი გობ მაკილ'ი კათუდი ბესტესაუბ კედალა მილა კავ-ანდუ გავ ჰეყვა გალ'ა ბუკაბ იჰურალ'ა ჰინა ვილო იდა. ჰური-უდი ჰიედა იმუდი გავ ჰეყვაშოუჟ ქეათა ვუკირლა ბელა, გავ მაკი ჰანი ბეთა ვაყა იდა. გავ ვახარა ჰეყვა იჰურალ'ი'რუ ორსაღა ვუ-ლ'უ ვაყა იდა იმუხა: ღუჟ ვაშა კეაოდუ ვაყა, ჰუშოუქუ ვეხუტუ ვაყი გობ თაჰი ნახაბ იჩა იქაა დიხა-თაღუ ჰიტჟუ. ხანიბ იჰი ნა-ლა ბიჰა გოვ ჰეყვაშოუხა იჩა იქჟუ იდა. იჩალა ნაკვა გოვ მაკიქუ ვეხუტუ ვაყა იდა. ცებ აირწი ბეელა ვაწა რიუდი გავ ადამი სანივ ვაშაშოუქუ ვეხუტუ ღვანდუ იდა. საე-საე საე-საე ხანივ ვაშა. ვეხ-ვეხუ-ტუ ვახარა ჰეყვა. ნაყა იდა გალ იშთუდა — ინლ'იდა ვერსალ'ი მანზილადი. ჰენა ცებ აირწი ტჟუდა ბაჯლ'ი მიყა რაწა რიუდი ხა-ნივ ვაშაშოუდი ჰეყა ბაყახობ ბურთინა ლაჟარდო ბესტა ხინდუ ბუქი ბეშთა იდა. ირდაბ ირუდი ჰეყასაუ ვახარა ჰეყვა სჟურდო ტჟუდიხი ჰიტჟა ვილო იდა. გავ ხანივ ვაშა ველ'უ ვაწა იდა ცებ რუხულ'ა. რუხულ'ა მისა იდა გამოუჟ ცებ ტიქვარ მინა. ჰულ'ა რელ'ი კათულა ნაშა, გავ ახბარალ'ა ჰინა ველ'უ იდა. ჰულ'ა გა-შოუქუ დანდა ცეგ ქუთაქალდა ტიქვარ ჟეშიკვა ადამ ჰიელა იდა. გალ'იდი გავ იშალა ბეედუ, ქუთაქალდა წაერილა იჰუ, ღუნდუ ვი-ლო იდა. ბიტვი რეჰი ბეყენაბ ზამანადი გავ ბიჰა იჰუ გოშოუქუ ჟეტარა ჟარახიი ჟილ'უ იდა.

ჰურიუდი ვილო გამოუდი ჰალალა ჰირქჟუ ინშოუბდა ხარჩამუ გალ'იქულა ინშოუქუდალა ბატჟუ ბუკო იდა. გოლ'იხილა ჰიტჟუ იდა: მინ დიქუ ღვანდალა, ღუბ ღვანი იშქურ ჰაბ ხარჩამუდი გა-რურუ ბატალ'ა იდა. გალა მაყა იდა გოლ კედალალუბ ცებ ჰაბულა ფურწოულო ზამან. ჰეყალ ბულა გავ ჩანა ვაყიხო ვუქა.

ჰულა ჩანა ვაყა ჩანე ნისა ჰირღალ კელა ასლანდაფლანალ'ი ბაჰელა რუქა იდა ჩანჩა. გოლ გოშოუდი ინდაჭალა ჩანა სანდუ ჩი-ხალ რუქა. ცერ ზიუდი ბიტვი გავ ჩანა ვაყაბ ჰეელეცოუბ ზამანადი ჰინდვა იდა გავ ტჟუდახი ჰიტჟა ვილო ვუკო ვახარა ჰეყვა გაბ მი-ნალ'ა. გავ ადამლა ჟიკა იდახო გამოუჟ ჟეში. ჰენა გამოუდი ნაწოუ.

და გალ'იხი: ჰინღვა-მა-კულ ჰაშთუღლ'ი ჰაშთუე ჰეკვა. ჰენა დეში-
ილ'იიდი მასა იდა იმუხი ინდუბდა ბულ'აბ ნა.

ჰუ-ლ'ილ ქუთაქალდა ჰამალ მეყი ჰეკვა. ჰუე ქვალა ბილ'ი-
კა-მა-ხი ილ'ი-თალუ ჰიტუე. ჰენა იმუდი ჰიტუე იდა გალ'იხი: ჰივ
ცებ-კელა ზიუდი ვაყაშეუ ვუკიკო, მინი გოშეულ ასლან-ლაფლანალ'ი
ზაჰელა კათულა იმ'ეე მიხაა ტალაბ იჰა. გალალა ჰიტუე იმა ზატა
ვაყა იდა. ასარერუ ჩანა ველ'ა-კო რიუდი გალ'იიდი ხადუ იდა
ხანივ ვაშაშეუხი: მინ ჰულ ასლან-ლაფლანალ'ი ზაჰელა, კათულა
დიბ რაკვა ბილა იმ'ეე რეთა-კულ-თალუ ჰიტუე. გოშეუდი იშთა
ზაჰემა ზ ბუქალალა გოლ'ილ'ი ადაბ იჰუ გოლ იმ'ეე რეთა, ჰივდა-
ლა ჩანა ვაყა. ჰურიუდი გოა მაკილ'ი იმუდი ასლან-ლაფლანდელ'ი.
ბაჰე ტანუ იდა ჩირანალ'ი ინა. კათუქულა ბუკო იდა მიხაი.

ჰენა ჰუე ჰეკვა ველ'უ იდა რუხ'ულ'ა გოვ მაკიქუ ვეხტუტუ.
გაშეუქუ ვეტარა ვაწი ცებ ვერს-ღვა მანზილ ბესავა-რიუდი გოვ
ხანივ ვაშაშეუა ჰალა იდა. გავ ვეხტუტულა ჰიდუ რაკვარა მულუ გა-
შეუა: ინ'მუბ კათუხილა ასლან-ლაფლან ზაჰეილა რუჰელ ბუხი,
ადაღდა ლ'იქიმახი-თალუ, ჰურიუდი გაშეუა ზურდუ ბელ'ალ'აბ
ლურლუ ჰალა იდა. გაშეუდი გალ'იხი ხადუ იდა ცებ ფულანაბ
ჰანყუზიულ'ი მუსა ბაწალა, ინ'შეულ ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰეხილა
კათუხილა ინ'შეუქუ აყა ბაწახობ ყვარილ'ი მასა-თალუ. გაბ ლუ'ი-
ლუდი ბურდუ მაყილა მაყა რუჰელ ბუხუ იდა: — ჯე, ბიშთი! აუ-
ლა რუჰი ბეჰემა, ბიშთივ ღვანეკვაშეუქუ აყა ბალაჰლა ბაწა ბე-
თა. ჰურიუდი ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰედი ჩირანალ'ი ჰინწაუ-რეჰე
მაგაქო ორსაა რულ'უ იდა. კათუდი ჰეყა კანწუ მიხილა ბიტატო
ბილო გალ ცელუქუტუ ცელ ნიმა რუხ'ულ'ა ჩუჰა იდა. გალ ბი-
ტივ გავ ვეხარა ჰეკვა ინდუვდა ღვანეკვაშეუქუ ვეტარა ვაწი ბუ-
ლუდა-იშთუდა გალილ'ი მანზილ ბესავა რიუდი გალუქუ აყა რაწა
იდა. ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰედი ჰე(ყ)ლა კანწუ გავ ჰეკვა კერ-
ტახი ჰაბჰადო ვილო. ჰენა ხანივ ვაშა ინ'შეულდა გალ ასლან-ლაფ-
ლანალ'ი ბაჰელა ირჩა კათუქულა ნაკვა ველ'უ იდა გაბ მუსა ბეთი
ბატა, გოა ადამიხალა საარდიჰა. ჰენა ველ'ა, ველ'ა, ველ'ა ვუკა
იდა გავ, ვაწ(ა)იდა ცებ ბეჰუხა ქაულ'ი მუსა. ჰუბ ქაუ ბუკა იდა
იშეუ ბეჰუხა ჰახანალ'ი. რეკულადი ჰულ'აა ქაუქუ ღიჰიხი ცებ ბე-
ჰუხა ჰანკვაქუ აყა ბუხო მისა იდა გაშეუა ჰაბუწალიდა რეკუ'ა-
ლ'ი, ჰულუქუ ბატუე ცებ ჰეჰი ბეჰუხა რეკულ. გაბ ქაუ რუშინაბ
ბუკა იდა.

ჰუბ რეკულადი ქაულა რუშეუ, გავ აზბარალ'ა ჰინა ველ'უ
იდა. ჰულ'აა ჰინუ ჰუშეუა მისა იდა ჰაბუწალიდა ჰანყუ, გაბ ჰაბუ-

წალიდა რეკულადი რუმინხაბ. ჰურიული გავ ცე·ცე ბიქაუ რუმოუ-
-რუმოუ ჰიბ-ჰიბ იზა კილუ იდა.

ჰეკი სავსაუბ იში გამაუჲ მისა იდა მარალ, კეახობ იში-კათუ-
ლი ტერტეელჰენი, ჰაბუჲახობ იში-ჰუწაბ რაჰალ'ი ჩურკიხა ბაწი-
დერა, ბულუჲახობ იში მისა იდა არსი-მისიდილი'ი ყაჲ. ჰულ'იხიდა
ბალიხინა ჰიბ-ჰიბ იში მისა იდა ტაონიხი ნა. ჰეკი ბესტესაუბ იში
მისა იდა გამაუჲ ცებ ბეჰუხა ხ'აგი ბიწაბ მისიდი.

ჰულ'ა ჰინუ გამაუდი ინშაუბდა ჩანთალ'აუ იბხუ მახლუჲ
მიჲა იდა. ულადა მიჲა იდა ინშაუბდა ღვანალ'ი ბასა. გალ'არუ
ბატალა ველ'უ გამაუდი ინშაუბდა კათუჰურულა; ასლან-ლაფლა-
ნალ'ი ბაჰეჰურულა ბასელა ბუშაუ ჰუბლა ჩანთალ'აუ ბუკო გალ
ალახალდა რეშთა იდა, ჰივდალა ცებ ჰანლ'ა ხინდლუ ვაჲყა.

ჰულ'ა ჰანლ'ი გამაუდი ხინწა იდა ჰულუჲ. ცეჲ ხანიდი გავ
ინშაუბდა ახიტაი ჯალავურლ'უნ ვეთა იდა.

გავ ხანიჲ მიკა იდა ჰაბუდა აეში. გალ ზიუდანიწაუ ახიტაჲ
ნაჰიხალ რუჲა იდა. ცერ ზიუდი ახიტაჲ ჰინლაჲ ხანიჲ ჰეკი ნიკისა-
ილა აეშილ'იჲ გავ ადამ ღუნდლუ ვისსა იდა მიყარუ ყაბალ'ალა ღი-
ჲიხა ღურდლუ.

ჰურიული გამაუბ მისიდილი'ი ბასახი ჰაჲ ბახაჲ ადამ გამაუხი
რუტაი ბუჰაუ იდა. ჰენა ჰურ ზიუდი ბიტო იდა გალ'იდი ახიტაი-
რუ ჰაბუდა ჯარფუზ: ცებ თანდაბ — ჰუბ იქაუ იდა გალ'იდი ჰეკი
აეჰუხა მაცაუხა იმუჲ ხი. კეახობ ბიტო იდა გალ'იდი ბეყენ თან-
დაბ. ჰუბ იქაუ იდა მატადახისაულ'იხა. ინლ'იხიდა ბიტო იდა
ზავალე ბილაბ ჯარფუზ. ჰუბ საღლათლა იმუჲ იბხუ, გალ აეჰილ იშ-
ჯა რელ'უ იდა.

ჰენა იმუდი ჰუთაქალდა თამაშა იჰუ იდა გაბ თანდაბ ჯარ-
ფუზბალ'იჲ. ჰენა ხანიდი გალ'ილი'ი მაჰანა იჰუ ინშაულდა ჰეკი
ჰაყულულ'ი ვაზირზაბალ'ი დანდა რაკარი იდა. ცერდალუჲ გალ'ი-
ლი'ი მაჰანა იჰი ბელიჰა იდა. ჰურიული ჰარკაუდი ჰიტაუ იდა ხა-
ნიხი:

— მა, ღ'ი ჩი, ხან, ჰულ'ილი'ი მაჰანა იჰი ბელიხიჰო ჰეკვა ღ'იმა
მინ ჰენ(ა)დერა ხანლ'იჲალდა. იშჰურ იჰიკაბ დუჲა ჰულ'ილი'ი მაჰანა.
ჰურიული ჰიტაუ იდა ხანიჲ ჰარკაუდი: — გაბ თანდაბ ჯარფუზალ'ი
მაჰანა-ხულ: ჰიჲ ჰუნტუჲ ჰიი ნუკადადა მილუ-თალუ ტაბ. ბეყინ
თანდაბ ჯარფუზალ'ი მაჰანა-ხულ: ჰიჲ ჰუნტუ ჰიი მილულა ჰეყარუ
მაჰალ'აჲ-თალუ ტაბ. გაბ ზავალე ბილაბ ჯარფუზალ'ი მაჰანა-ხულ:
ჰიჲ ჰაბ საჰათი ზავალე ჰუნტუჲ იჰიი მილუ იდა-თალუ ჰიტაბ.

ხანიდი ჰურიული იჰუ იდა ბექუხა შება, ბაკარო იდა იდალ'აბ ინშაუბდა ულქა, ჰაბუდა ეშოილ'იხა იქაუ იდა ჰაბუდა ინჩუ.

გალ'აა შებაჰუ ჰეცალა ირჩა ინდუადა იდო ადაძიჰუ კევან-ლი. ჰეკი ექუხა აცაუდი კევანდუ იდა ხანიე ჰეკი ვეჰუხა ვაზირიე ვაშაშუჰუ. ატადახისაულ'იდი კევანდუ იდა ხანიე კეალო ვაზირიე ვაშაშუჰუ. ჰეკი ნიკისილი'იდი ლ'აეჰუკვალა კევანდიჰა იდა. ჰურიული ხანიდი ზალამათ თამაშა იჰუ იდა: ჰიტაუ იდა — ელი-ლა ვესტესაუ ვეხეო ადამ-თალუ. ჰენა ჰიტაუ იდა გაშეუხი — ლ'იკი-კულ ადამდა ცეე დუე ახიტისაუე ჯალაეურ-ჰა. ჰურიული ხანიდი ჰუე ბეედი რიტო იდა. ბეედუ, გავ გალ'ა ვაწილლა ნიკისილი'იდი გაშაჰუ ინჩუ კევანდუ იდა.

ტორგუ ბალა ზალამათ თამაშა იჰუ რეხეუ იდა, ანნა ხანიბ ქუთაქალდა რაკვა ყორო იდა. ჰურიული გაა კედალა ეშოილ'იხა ტანიხი ყაჟლა იჰუ, ბერთინ იჰუ იდა. ჰეკი ნიკისილი'იხა ხანიდი იქაუ იდა ბეყინ ყინდა გუჰაბ ჰანყუ, ბეყინირ გუჰაბ ლამი. ბეყი-ბეყინ გუჰაბ ტორგუ წარჰე. ჰულ'იხიდა ბალინო ტორგუ ნა ბეყი-ბეყინ გუჰაბ იქაუ იდა. ჰუბ ყაჟდალი მისქინირე ტამუ იდა გოლუდი ქუნტუდილა ჰარკუდილა ცებ რეშიცაუბ ზამან. ჰენა ხადუ იდა გაშაუდი ალლაჰაშეხი: — აა, დიე ალლაჰ, ჰავ ხანიჰუ ჰეცა ზალხულ იჩულ'ი შიიეუ ხაუდიჰალა, ჰეცარუ მაყინიჰაბ კვაჰალირ ტამა-ხაა-თალუ ჰიტაუ. გაშაუდი ანატაესაუ ჰარკვი იმუხი ჯიდი აიტო იდა. გაა ბეყადა ესეუხა ჰილეა იდა — ვალლაჰ, იმა კვაჰალ'ილ ზალხულ იჩულ'ი შიიეულა რაკვარა ბულო. ჰურიული გაშაუდი აიტო იდა გაა იმუხა: ჩუჰი-კულ მინ! იმუხი ტა-კულ იჩულ'ი შიიე-ჰუ ვეხუტუ ვაყე ინშაუხეალა ცებ ნაკვი კათულა აარაღლა ქა-თა-ლუ ტა-კულ. გაა იმუხა აყეა იდა ქუნტუდი. ტაბ ნალარ ხადი. იმუდი გაა ვეჰვათა ვაჰუ: დუნერსა აილი-კულ საეყარუ; დუე რატუ-ჯიშდი ბაწაბ ნალარ ყვარეუჰი-კულ-თალუ ბატა აითათა აიკა იდა.

ჰენა ილუდი ჰულა ბეჰეჰეკი, ჰეშეუხალა ცებ კათულა აარაღ-ლა ქა-კულ-თალუ ჰიტაუ. ცებ ჯარზინცაუბ სურაბ კათულა, ტა-მუდი ლამდაბ თომონგილა იქაუ იშჰა ეთა იდა. იშჰა ააწა რიჰუ-დი გალ'იხი ქუნტუხი ჯადალა ააჰუ ბულ'აბ ნა მასა იდა. ქუნტუ-დი გალ'იხი — ჰუბ ბიჰა ნა-ხულ-თალულა ჰიტაუ გაბ ჯარზინლა იბჩა, თომონგილა იბხუ, გავ ორსაა ვულ'უ იდა. ცებ ლურდალი გაბ კათულა ინქვალ'უ ბუთო, თომონგილა ჰუნჰალი ჰინუ ბაყაშეუ, გაშაუდი ინშაუბდა კათულილა, ასლან-ლაფლანალი ბაჰელილა ბა-სა წათა იდა. ჰურიული გაშაუჰუ ჰეცა ზუწაბ აარაღლი ნალ'ი კათულა ასლან-ლაფლან ბაჰელა რაწა იდა. გალლა ირჩა, ინშაუბ-

და კათუქულა ნაკვა გავ ბელა ვაჟა იდა ჭარხულ იჩა ბიქაი. ჰუ-
 რიუდი ბელე ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰედი ჰეცალა კანწუ ჭარხულ
 იჩა ჰარქაახა ტამუ იდა გაშაუდი ჰეცალა ვულ'უ, კედა სექუ წაბ
 შიიჟუ ქანდლუ იდა. ჰუმლა იბხუ გავ ვესაუხა ვიშა ღვალ'ა-კო რი-
 უდი გამაუჟ დანდა ვახა იდა ხანივ ცელო ნუსა, ჰუმბლა იჩულ'ი
 შიიუჟუ ვეხუტუ ველ'ალ'ო. ჰურიუდი გამაუდი მაწაუ იდა: მიყი ბი-
 ტიბე! ინალ'ილა ველ'ა? — ვალლაჰ, დენ იჩულ'ი შიიჟუ ბაწაჟ ვე-
 ლ'ა იდა-თალუ ჰიტჟუ იდა. ჰურიუდი გამაუდი ჰიტჟუ იდა: იშქურ
 ბიჩიკაბ დუჟ ცებ სექუ შიიჟულ'ი. გამაუჟ ბიჩათახობლა ბუკა იდა
 იჩულა გუჰაბ ბატებ აჟაჟვანალ'ი შიიჟუ. გოვ ხანივ ნუსაშაუდი ჰი-
 ტჟუ იდა: ბეჰე, იშქურ ხიკაბ დუქურუ იშთალ'ახულა ბიჩი. ჰუ-
 რიუდი გამაუდი ჰიტჟუ იდა: იშქურ ტანინი ნალარ ხადიუჰაბ. ცებ
 ბეხიყალე ჰაბ ჰეწიბამაულ'ი მუჰრუ კავანდი ბეჟთა. ჰურიუდი გო-
 შაუდი — ეჰელ ჰალალა, ახარა ჰალიხიჰო ჰეკვალ'ილ-თალულა ჰიტჟუ
 გაბ მუჰრუ ბეხიყალე კავანდი ვეჟთა იდა. გამაუჟ გაბ იჩულ'ი გუ-
 ჰაბ შიიჟულ'ი სექულა იჰაუ იდა. ჰუმლა იბხუ გოვ ხანიჰუ ჰეცა იშ-
 ჰა ველ'უ იდა გოცალო მისქინლო ნუსა იჩულ'ი შიიჟულა იბხუ ჰარ-
 კაუჰუ ჰეცა იშჰა ვაჟა იდა. კათელა ინშაულდა ასლან-ლაფლანალ'ი
 ბაჟელა ბასალა ბუშაუ უდაქუ რეშთა იდა. იშჰა ვაწა რიუდი გა-
 შაუდი ჰარკჟი ცებ ჰურუჰჰა წაბ შიიჟულა იბხუ იშჰა მულაჟ აიტი
 იდა. გაბ შიიჟუ იბხუ ღარიუდი იმა ვესტვა ჰინდა ვაჰუ: ხაუდიუჰაბ-
 კულ იშქურ რაჰუტიმდი ღვებ აიიჟუ, ჰულ'ილ'ი ღარუ ინლალა-კულ
 ბაყე, ლ'აუნლ'იხვალა ბეღინიჰაბ შიიჟუ-კულ მისიკაბ-თალული ჰიტჟუ
 ბატა აითათ აიკა იდა, ელლა-თალუ ტჟალა, გოცალო გეანნი ნუ-
 საშაუდი ღვებ შიიჟულა ბაყიჰა გოვ ხან რუჰჟედიდა ჰეცა კვაჰალ'-
 ირლა ბიშა ნაჰამათივ ვუკა იდა. ჰურიჰუდი ხანიჟ ჰარკაუდი აეში
 აესაუხა აიშო იადა. ხაუდა-კულ-თალუ ხანიხილა ჰიტჟუ ებლა-კულ
 ბედე ღარუ ბაყეულა. ხანიდი ჰუმ შიიჟუ ხაუდუ იდა. გაბ ხაუდირლა
 გამაუჰუ ჰეცარუ კვაჰალირ ბესუნდი ბუჰაბცაუბ მაყა იდა. ჰური-
 უდი გაჟ იაწალა აელ'უ ჰუნტუხი ბულ'აბ ბულა ნალარ(ი), მასა იდა.

ცებ ფურწიდილა ვილუ, ხადუ იდა გამაუდი: აა, დირ(!) ალ-
 ლაჰ-კულ, ხანიჰუ ჰეცა კვაჰალირ ტამა-კულ ტაუსალ'ი ჰაული ჰი-
 ნა ბინაბ ჰურგუჰუ აეცა ვერახალა-ჰა ხისარაბ ჰეცარუ მაყინიჰაბ.
 ახატჟუსუ ხადალ გაბლა ხადუ გოშაუდი ჰარკჟი იმა ებ იჰათალ'-
 ლახი-თალუ ჰიდი აიტო იდა. უგა ააწიღარა გალ'აიჟ იმა კვაჰალ
 ვისა იდა: ტაუსალ'ი ჰაულიჰუ ჰეცა ვერახაუჰა ჰეცარუ მაყინიჰაბ
 კვაჰალირლა ბახა კვაჰალ ვისა იდა. ჰურიუდი გაჟ ჰუნტუხა იშ-
 ჰა აელ'უ იდა იმუბ აჰვალ-ჰალ მასი. ჰურიუდი გამაუდი იმუხა

გიტო იდა გობდა კათულა თომონგილა ქა-კულ ინშაუხა ჰაულეჰუ ვეხუტუ ვაფი-თალუ ჰიტჷ.

აუბ ხადი იმუხა დაფაბ რიჰუდი იმუდი ჰენალა პარჰაბალ'ი იჰუ: -- უფ-კულ, ჰუვ რატუქიმიდილა ბაწაახაბმი ტაუსალ'ი აჷული ბუ-კე. ჰენა ხანიჲ პარჰაუდი აიტჷ იდა: ებლა ბელე, ბაწო ჰინდვევი-ლა იჰა ჰუშაუხი კათულა თომონგილა. ვალ'ინა იმუდი კათულა თომონგილა იჰაუ გაჲ იშჰა ეელ'უ იდა. იშჰა დაწარიუდი ქუნტუხი ბულ'აბ-ბელ'აბ ნა ნასა იდა. ჰენა ქუნტა გაბ კათულა იბჰა, თომონგი-ლა იბჷ მიყიდა ვაფა იდა. ვაწა იდა გავ გობდა პუნჰალ'ი ლურ-დს. პულ'ა ბუთო კათულა ბეთა, თომონგილა პუნჰალ'ი ჰინუ ბა-ყაშო, ინშაუბდა კათულ'ილა ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰელ'ილა ბასა-ლა წათა, ინშაუბდა კათულჰულა ნაკვა, გოლლა სანდუ ირჩა გავ ვე-ლ'უ იდა რუხ'ულა ტაუსალ'ი ჰაულეჰუ ვეხუტუ. ვალ'ა რუხ'ულ'ი რუქჷაჰო ტაუსაბალ'ილი გაშაუდი აიბწუ იდა ვალუბ ჰაულილ'ი ცებ პურგუ.

ცებლა პურგუ აიბწუ იდა განაუდი ყვარყვაბალ'ილი ცოლ'ი. გაბ კედალა პურგულა იბჷ, ვესაუხა ღვალ'ა კორიუდი დანდი ვახა იდა ვაშაუჲ ცელოლა ხანიჲ ნუსა. ნუსაშაუდი ბაწაუ იდა ვაშაუხი: მინ ინულა ვუჰა. ვაშაუდი აიტჷ იდა: ვალლაჰ, დენ ტაუსალ'ი ჰაული ბაწაჲ ვაფა ვუჰა. პურიუდი ხანიჲ ნუსაშაუდი ხადუ იდა: -- ჰაჰ, ჰივლა ჰუბ ბაწაჲ ველ'ალ'ო იდა, დუჲ ჰუბ კედა პურგუ ყვა-რეჰუჰი, ცელებ ინშაუჲ ბიჩა-თალუ ჰიტჷ. ვაშაუდი ჰიტჷ ითა: ბი-ჩიკაბ. ცებ ბეხიყალე ჰაბ ჰეწიბაშაულ'ი მუჰრუ კვანდი ბე-თალა.

ეჲელ ჰალალა, ახარა ჰალიხიჰო ჰეჰვალ'ილ-თალულა ჰიტჷ ვა-შაუდი ბეხიყალე მუჰრუ კვანდი ბეშთა იდა. პულ'ინი გოშაუდი გობ ყვაყვაბალ'ი ფოლ'ი წაბ პურგულა იჰუ, ვალ ინდუ-ინდუბ მი-ყიდა ნაჰა იდა. ხანიჰუ აიტჷ გი.ვ ვახირალ'ი ვაშაშაუდი დვაბ პურგუ ტამა რიუდი გოშაუჰუ ქუთაქალდა კვაჰალირ ბიშა იდა. ანა გავ მისქინ ნუსაშაუდი ეშთა იდა პარჰი გობ ტაუსალ'ი ჰაულილ'ი აიბწაბ პურგულა იბჷ იბახანჰა. გოჲ იში ღა რიუდი ხანიდი ჯილიდუ პარჰაბალ'ი იჰუ ბატა აიბგო იდა -- უფ, ჰუვ რა-ტუქიმიდი ლ'აუნლ'ი ბუჰალა აიბწაბ პურგუ აიტჷ ტამი ბუჰა იშქურ ბეხაუ. პურიუდი ხანიჲ პარჰაუდი -- ებლა-კულ ბელე, დოჷუ ბაყე-ოლა, ტამა ჰიტჷ-თალუ ჰიტჷ ხადუ-გვადუ ხანიჰუ აიტჷ გობ პურ-გუ ტამუ იდა. ვოლ'ა ჰეჰალა ვერახაჲლა ბესუნადი ბუჰაბცაუბ კვაჰალირლა ჰეჰარუ მაჰა ხანი პარჰახა ვეშთა ლუნდუ ვუქჷუ იდა. ხანიჲ ეშთილა იშჰა დაფა იდა. ჰენა ცებ ფურწაუ ბულ'აბ-ცაუბ შაჰა-ნადი ხადუ იდა გავ მისქინ ნუსაშაუდი ალლაჰაშაუხი: მა, დირ ალოლაჰ. ხანიჰუ ჰეჰა რალ ბელო ცებლა ულქალ'ისაუჲ ხან დიბე-

-თალუ ჰიტყუ. გაბლა ხადალ ხადუ, ახატყუსჟუ დერა რეღა კიდი
ჯულუ ჰეკვაშჟუჟე ჰალა იდა ჰანი ბეხჟუ დობ რაწიდი ტონიხი ას-
ქარ. ვა ჰულადა ჰანლ'ი მასიროლა მაცა იდა ხანიხი რალ ბელო
ცებლა ულქალ'ი ხანლ'ილ ჰინღვა-თალუ ჰიტყუ. ჰურიუდი ბიტვი
ჰეველე რიჰუ მულა რიუდი ხანიჰუ ჰეცა ასქარლ'ი თუშმან კანწუ
იდა. გაბ საჰათიდი წათა კათულ'ილა ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰელ'-
ილა ბასელ'ი, ჰულლა რაკარო, ინშაუბდა კათულა ნაკვა, ქუთა-
ქალდა მარალლა მამა, ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰელა ირჩა, გავ რა-
ლილ'ი ბადანა ვეწუჟე ვაყა იდა. ჰურიუდი გაშაუღი ხარჩამუდი-
ხობ ხარჩამუდი, ასლან-ლაფლანალ'ი ბაჰელდხობ ბაჰელი, თუშმა-
ნალ'ი ასქარდე ლურდე ჰარქაახი რუკო იდა. ჰურიუდი ხანიდი გავ
ინშაუწულა ჰეც წაერია ბევედუ იდა. ჰულ'ა ხანიხა გოშაუდი ინ-
შაუბდა მისიდილ'ი მახლუჯ იქაუ იდა.

ჰენა ვალ'ა წაერისილა ვეკა ინჰა ვაწა ახარერუ გაშუდი
ინშაუდა ჰარკვი დიტო იდა იმუხა მახლუჯ იბხი. მახლუჯ იბხი
მაცაბ რიუდი ინუდი ვეწვა ჰინდა ვაჰუ—უჟ, დუვ რატყვიშილ'ილა
ბუკი ჰეხჟუ ბუკა მისიდილ'ი მახლუჯ. სიყვარუ დილ'ი ჰალიხიჰაბ
მუსა-თალუ ჰიტყუ გოჟ ბატა მინვეო იდა. ჰურიუდი გოჟ ჰადალა
მაჰუ ქუნტუხა ინჰა მაცყი იდა იმუდი ჰიდა მითაბ მასი. ჰურიუ-
დი გოვ გოჟლა ინჩა ვულუ იდა ხანიხა. გოშაუხი ჰიტყუ იდა: ელ-
ლა-კულ მინ დიჟ ჰარკჟუხა დიბ მახლუჯ ქიიქა-თალუ ჰიტყუ.

ჰურიუდი ხანიდი ქუთაქალდა თანაშა იჰუ იდა: ვაბაბაჟ, ვა-
დადაჟ, მინ-ლიმა დიჟ მეშილილ'ი ქუნტა, ალლაჰაშჟუჟე ლალუ,
აჯარაგი ლალუ ჰეყარუ რულ'ი დიჰურუ. დიბ ქუთაქალდა ხადირ-
ლა იდა დუტი მინ ეჟუ ჰეკვალ'ილა მასა დიტი. ჰურიუდი გოშაუდი
ჰიტყუ იდა: დენ იდა ფულანაჟ ხანიჟ ვაშა, დილდა რითალ კედა
ვაზირზაბალ'ი ხინწჟაჟ ჰინღეო, ჰულ'იჟ ლალუ დუტი ხადათა იდა
იშქურ დუბ ულქაჰუ ჰინუსაულ ადაშალლა დანდა რაკარო დენ
ვეშთა ჰულულ'ი ჰინუ დილ რითალ ბალა იდალ'ი მახი-(თა)ლუ. ხინ-
წაჟ. ჰურიუდი ხანიდი ბაკარო იდა იდახობ ულქალ'ისაუბ ხალყ.

ჰულლა რაკარო გავ ნუსა ვეშთა იდა ინშაულდა ვაზირზაბა-
ლ'ი ხინწჟაჟ. ჰიდუ იდა ტორგუდალუჰუ ჰივ-ჰივშაუბ ბათალა ბაჩა,
ბეხეყალე ინშაუბდა ჰაწიბაშაულ'ი მუჰრუ იდახუმახი (თა)ლუ. ჰური-
უდი გაბ მუჰრუ ხანიჟ კედალა ნუსაშაუჰუ მასა იდა. ჰალეჰე, დილ
ლალე-თალულა ჰიტყუ, გალ გაშაუდი ხანიხა ირჩა იდა. ჰურიუდი
ხანიდი გავ კედალა ნუსიბადულ გაშაუბ ქვერშაალატჟა იქაუ იდა.
გავ ნუსაშეხა ხანლ'ილა იქაუ იდა. მეშილა გავლა ჰანყალა ბევედუ.
ბეჰუსა ბერთინლა იჰუ იდა. გოლ ჰაბ საათილა ვაშალ ნახა, მეშილ
ნახა რაჰათე ხანლ'ი მახლდა აჰევეოლი.

ბოთლისურ-ქართული სიტყვის კონა

სახელები მოყვანილია მხ. რ. საბ. ფორმით, ფრჩხილებში მოცემულია ცნობები, თუ როგორაა ნაწარმოები ირიბ ბრუნვათა ფუძე და მრავლობითი რიცხვი. ზედსართავ. რიცხვით და ნაცვალ-სახელთა შესახებ, რომელთა ბრუნება სტანდარტულია, ლექსიკონში გრამატიკულ ცნობებს არ ვიძლევი. ზმნები წაშლილია ინფინიტივის ფორმით. ფრჩხილებში მითითებულია ნამყო დროის ნიშანი. ცვლადი კლასის ნიშანი მოცემულია III კლასის ფორმით (ბ, მ) და გამოკოფილია.

ბოთლიათო ნეტყველებაში (აქ მოთავსებულ ტექსტებშიც) გვხვდება ხუნძუზი სიტყვები. მათი ნაწილი აქ არ შემოგვიტანია. ჩვენგან დამოუკიდებელი მიხეხების გამო ასევე შეიკვეცა სხვა ენებიდან ნახესხები სიტყვებიც.

შემოკლებანი: ირ. „ირიბ ბრუნვათა ფუძე“, ნ. „ნამყო დრო“, — (ტირე) „იგივეა, რაც სახ. ბრ.“, სახ. „სახელობითი“, ეოგ. „ერგატივა“, ნათ. „ნათესაობითი“, მიც. „მიცეპითი“, ადგილ „ადგილობითი“, მიმართ. „მიმართულებითი“, მრ. „მრავლობითი“. ბრ. „ბრუნვა“, მხ. „მხოლოდობითი“.

ა

აბდი (ნ. უ.) „მიყრდენა“

აგ-უ „აქ“ (მოშორებით)

ად-უ „აქ“ (შედარებით ახლოს)

ადაბ (ირ. ა), ადაბლ'ი „პატივისცემა“, „პატივი“

ადამ (ირ. ი, მრ. ადამალ) „ადამიანი“

ადანლუ (ირ. —, მრ. ადაღვაბა-ლ'ი) „გულა“

ავალ (ირ. —, ა, მრ. ავალდე) „მხარე“, „კვარტალი“; „დასაწყისი“

ავარაგ (ირ. ი, მრ. ავარაგაბა-ლ'ი, ავარაგზაბალ'ი) „წინასწარმეტყველი“

აზარულა „ათასი“

აზბარ (ირ. ა, მრ. აზბარდე) „ეზო“

აზდაპა (ირ. —), აზდაპუ (ირ. —, მრ. აზდაპაბალ'ი) „ურჩხული“, „გველეშაპი“

ათი (ნ. ა) „გამოჩენა“, „გამოვლენა“
აა „არა“

ალათი (ირ. მ, მრ. ალათაბალ'ი)
 „ხელსაწყო“, „იარალი“
 ალალაჲ შორისდ. ტკივილისა
 ალახ (ირ. ა, მრ. ალახაბალ'ი),
 ავლაჲ „ველი“, „მინდორი“
 ალლაჲ (ერგ. ალლაჲაშეუდი)
 „ღმერთი“
 ალჲან, ალჯან, არჲან, არჯან
 (ირ. ა) „სამოთხე“
 აშალ, ჭამალ „ჩვეულება“, „ხასი-
 ათი“
 ამანათ (ირ. ი) „ნდობა“
 ამბურ (ირ. ა, მრ. ამბურდე)
 „სახურავი“, „ბანი“
 ამმა „მაგრამ“
 ანხი (ირ. —, ანხილა -) „თოვ-
 ლი“
 ანლ'აა (ირ. —, მრ. ანლ'აიბა-
 ლ'ი) „ქრილობა“
 ანეი (ირ. —) 1. „ნიშანი“, 2.
 „დრო“
 ანეი, ანჯი ქ. მაჰაჩყალის ძველი
 სახელი. ანეილ'ი რეჰა „კასპი-
 ის ზღვა“
 ანსი (ერგ. ანსიშეუდი, მრ. ანსე)
 „მოხელე“, „ოსტატი“, „ხე-
 ლოსანი“
 ანსაჲ „თბილი“, ანსაჲ „გათბო-
 ბა“ (ნ. თ)
 ანსაი (ირ. , მრ. ანსაე) „ზევა-
 ეი“
 ანშეი, ანშეელ „ჯერ“, „პირვე-
 ლად“
 ანჩა (ირ. ი, მრ. ანჩე) „ლოდი“
 ანჩაჲ (ირ. —, მრ. ანჩაბალ'ი)
 „ჩრდილი“
 ანხეჲა (ნ. თ) „ადუღება“
 არა, ჭარა „თავთავი“

არმი (ირ. —) „არმია“, „ჯარი“
 არეი (ნ. ა) „დასველება“ (კაუხ.
 არეჲა)
 არსი (ირ. —, მრ. არსე) „ვერ-
 ცხლი“, „ფული“
 არ-უ „აქ“, არ-ა „აქეთკენ“ არ-
 -უ-რუ „აქედან“... არუსაჲ
 „აქაური“...
 არყუჲ (ნ. უ) „გადახურვა“, „და-
 ხურვა“ არყულ „სახურავი“,
 „უბე“ (მრ. არყულდე)
 არხულ, ჭალხულ „გარეული“,
 „ველური“
 არხაჲში (ნ. უ) „ქსოვა“
 არჯან იხ. ალჲან
 ასარ „ცოტა“
 ასაჲლ-მ-ალაჲქუმ „გამარჯობა!“
 ასლან „ლომი“ (:)
 ასჲუტ-უ „ტასუტა“ (აულია)
 აქუჲ (ნ. უ, ვა) „შკა“
 აქურანჩა (ირ. —, მრ. აქურან-
 ჩაბალ'ი) „ნამგალი“
 აშქარ „ცხადი“, „აშქარა“
 აჩი (ნ. ა) „აღმოცენება“, „ზრდა-
 გახარება“, „აწმუანება“ (შდრ.
 აჩუ)
 აჩუ „მწვანე“. აჩუ ქვაჲქვაჲ „ქო-
 ღალა“
 აციი (მრ. აციე) „ბიძა“. შდრ.
 ვაციი
 ახარა „ხვალ“
 ახატჲუსაჲ „დილით“
 ახეა (ირ. —, მრ. ახეე) „წირპლი“
 ახი (ირ. —, მრ. ახე) „ბალი“
 ახიმუ (ირ. —, მრ. ახიმაბალ'ი)
 „ძელი“
 ახირ (ირ. ა) „ბოლო“, „ბოლოს“
 ახ'ალ (ჭახ'ალ) „ნახევარი“

აპლუ (ირ. -) „ხალხი“, „ტომი“
აჰი (ნ. ა) „სმენა“, „გაგონება“

ბ

ბაბუ! შორისდ. „დედი!“
ბაგან (ირ. ა, მრ. ბაგამალ'ი, ბა-
განდე) „ხვრელი“, „ღვრიტე“;
„სორო“
ბაზარ (ირ. ა, მრ. ბაზარდე) „ბა-
ზარი“
ბაჲ (ირ. ---, მრ. ბაჲბალ'ი) „ნა-
პირი“, „კიდე“
ბაჲ-ბიხ'ი „დასაწყისი“
ბაჲდან (ირ. ა, მრ. ბაჲდანდე)
„მოედანი“
ბაჲრაჲ (ირ. ა, მრ. ბაჲრაჲბა-
ლ'ი) „დროშა“
ბაჲარაჲ (ნ. თ) „ნეგროვება“
ბაჲვალ „ქუჭი“, ბაჲვალი „შიგ-
ნეული“
ბაჲუჲ (ნ. ა) „დაკერება“
ბალა (ერგ. ბალალუდი) „ხალხი“
(იხმარება მრ.-ის მნიშვნ., მხ.
ჰეკვა)
ბალაჲ, ბალაჲა (ირ. ა) „უბედუ-
ლება“
ბალქან (ირ. ა, მრ. ბალქანდე)
„გვამი“
ბა(რ)ლ'ი (ნ. ა) „მოთმენა“, „ატა-
ნა“
ბალ'ინა „მსგავსი“
ბანდი (ნ. უ) *banit*
ბარან (ირ. ---) „შემოდგომა“
ბარაქათ იხ. ბარქათ
ბარაში (ნ. უ) „შეკვრა, დაბმა“
ბარახი (ნ. უ) „წოლა“, „გორვა“
ბარ'იკან (ირ. ი, მრ. ბარ'იკა-
ბალ'ი) „ვაჭარი“

ბართა (ირ. ა, მრ. ბართიბალ'ი)
„შარვალი“
ბარლ'ი (ნ. ა) „თრევა“
ბარტა (ირ. ი) „განაეალი“
ბარქათ, ბარაქათ „მშვიდობა“,
„კეთილდღეობა“. ბარქალა
„მადლობა“ ბარქი (ნ. უ) „მი-
ლოცვა“
ბარ'ში (ნ. ა) 1. გაჯაერება, წა-
ჩხუბება 2. დამწიფება
ბასა (ირ. ---, მრ. ბასე) „თმა“
ბატა „ცალკე“ ბატა იხი „გამო-
ცალკეება“
ბატებ „სხვა“, ბატი-ბატებ „სხვა-
დასხვა“
ბატეადახისაჲ „შუა, შუათანა“
ბატი (ირ. ---, მრ. ბატიჲ) „ცე-
ხვი“, „პიგნეული“, „ნაწლა-
ვი“, „ნაწნავი“
ბატი უ „შორის“, „შუაში“
ბატ'ურა ადგ. სახ. ბოთლიხის
ახლოს
ბალარლი (ნ. ა) „განბრევა“; „ამ-
ღვრევა“
ბალაში (ნ. ა) „გათომეა“, „გა-
ყინვა“
ბალი მეწე. ზნა უარყოფით თორ-
ნათა საწარმოებელი
ბაჲაჲი (ნ. უ) „მოპარვა“ („მო-
ტაცება“) კაუზ. „დამალვა“
ბაჲი (ნ. უ) „დათანხმება“. „შე-
რიგება“, „შეთერება. მიხდომა,
ბაჲი (ნ. უ) „გაქრა“ (შუაში)
ბაჩი (ნ. ა) „გახსნა“ (შეკრული-
სა, დაბმულისა)
ბაწა (ირ. უ, მრ. ბაწე) „მგელი“
ბაწი (ნ. ა) „მიწვდობა“, „მიღ-
წევა“ (მისვლა). „მიბმა“,

„მყნობა“
ბაქი (ნ. ა) „ამორჩევა“, ბაქა
(ნ. თ.) კაუხ. „გამოჯავრება“,
„დაცინვა“
ბახარა „მოხუცი“, „ძველი“, ბა-
ხარა (ნ. თ) „დაბერება“
ბახი (ნ. ა) „მოხვედრა“, „დაცე-
მა“; „წოვა“ ბახა (ნ. თ) კა-
უხ. „სროლა“, „ცემა“, დანდა
ბახი „შეხვედრა“
ბახისი (ნ. უ) „კანის გაცლა“,
„გახდა“, „წყლის გადმოყვა-
ნა“, „დანგრევა“
ბაჰა (ირ. —) „ფასი“, ბაჰაცხა
„წვირფასო“
ბაჰა (ირ. უ, მრ. ბაჰე) „წიწი-
ლი“, „ბარტყი“ (ცხოველის
ნაშიერი)
ბაჰადურ (ირ. ი. მრ. ბაჰადურ-
დე, ბაჰადურზაბალ'ი) „გმი-
რი“, „ვაჟკაცი“
ბაჰა (ნ. თ) „ლესვა, პირის აწ-
ყობა“. ბაჰინაბ „მჭრელი, ბას-
რი“
ბაჰი მეშე. ზმნა გარდაუვ. ზმნათა
საწარმოებელი
ბაჰარა-ვ „ახალდაქორწინებუ-
ლი“ („სიძე“, „პატარძალი“)
ბაჰუც (ირ. ა) „ხალვა“
ბაჰი (ნ. უ) „აქეთხვა“, „სწავ-
ლა“
ბაჰი (ნ. ა) „ჩაცემა“
ბაჰლი, ბაჰლი (ირ. —) „ბალი“
ბეგუნ (ირ. ა, მრ. ბეგუნალ'ი)
„ნაწილი“, „წილი“
ბედა „გაჯი, ცარცი“
ბედი, ბედი, ბებედი (ნ. უ)
„ყვირილი, დაძახება“

ბეელ, ბელ (ირ. —, ი, მრ. ბე-
ებალ'ი) „მთა“
ბეთი (ნ. ა) „დატოვება“
ბეთი (ნ. ა) „შედღება“, „დამ-
ეავება (რძისა)“
ბეკონ, ბეკუნ (ირ. ა, მრ. ბეკონ-
დე) „კუთხე“
ბეკი: ბეკა ბაჰი (ნ. უ) „სიცი-
ლი“
ბელ'ი (ნ. უ) „წასვლა“
ბელ'უტი (ნ. უ) „აქრა“, „გამო-
ქრა (საკერაისი)“
ბეგი (ნ. ა) „შეწვა“
ბეგუნ (ირ. ა. მრ. ბეგუნალ'ი)
1. ნემსი, 2. ცოცხი
ბერაში (ნ. უ) „შესვევა“
ბერახი (ნ. უ) „დაწოლა“ (მღრ.
ბარახი)
ბერთინ (ირ. ა, მრ. ბერთინდე).
„ქორწილი“
ბერქა (ირ. უ, მრ. ბერქე) „გვე-
ლი“, „ქია“
ბერში (ნ. ა) „გაცვლა“, „შეცე-
ლა“
ბერხვა (ირ. —, მრ. ბერხვე)
1. არხი, თხრილი. 2 ხის ბარი
ბერხინ (ირ. —, მრ. ბერხინმა-
ლ'ი) „ლაგამი“
ბესი—ბალახია
ბესუნ (ირ. ა, მრ. ბესუნალ'ი)
„დანა“
ბესტ-ე „უკან“, მიმართ. ბესაუნ-ა
ბეტერჰან (ერგ. ბეტერჰანშაუდი)
„პატრონი“ („ქმარი“, „ღმერ-
თი“).
ბეტარ „საყრდენი“
ბეტარ-უ „ახლოს“, „თან“
ბეთი (ნ. უ) „ხენა“, „მიწის და-

მუშავება“
ბეტეი (ირ. —, მრ. ბეტე) „ბოსელი“
ბელუა (ირ. —, მრ. ბელვე „საბძელი“
ბელი (ნ. ა) „ცოდნა“; „ცნობა“
ბელუა (ნ. უ) „ჩატენვა“
ბეკა-და „სწრაფად“, „ადრე“
ბეყენ, ბეყინ „ნახევარი“
ბეყუი (ნ. უ) „გახმობა“, „გაშრობა“
ბეყუნდი (ნ. უ) „დაღუმება“, „ხმის გაწყვეტა“
ბეშენ (ირ. ა, მრ. ბეშენდე) „საწოლი“; „ბუღე“
ბეშთი (ნ. ა) „გაშვება“, „გაგზავნა“
ბეშუნულა „ასი“
ბეშა „მაგარი“, „მტკიცე“, ბეშაა (ნ. თ) „გამაგრება“
ბეშაი (ნ. უ) „მოხალვა, შეწვა“
ბეჩა ბეხაუა (ნ. უ) „დავიწყება“
მღრ. ბეხაუა
ბეჩარ „ციება“
ბეჩეკი „მოკლე“, „დამოკლება“
ბეჩიი „დალბობა“, „დასველება“
ბეჩაიქაუა, ბიჩაიქაუა (ნ. უ) „შარღვა“, ბეჩაიქურ „შარღვი“
ბეცაათი (ნ. ივ) „ქება“
ბეცაიხიი (ნ. უ) „გახარება“
ბეწი (ნ. ა) „გადახდა“
ბექერ „შავი“
ბეკი (ნ. ა) „ამორჩევა“
ბეკინ (ირ. —) „ქერი“
ბეკუ-და „ცარიელი“, ბეკუა (ნ. უ) „გამოცარიელება“ (კაუზ. ბეკვაა)

ბეკუხა: ბოკუხა „დიდი“
ბებუნ (ირ. ა, მრ. ბებუნალ‘ი) „ბეკი“; „ბარი“
ბეხუტ-უ „შემდეგ“, „უკან“
ბეხაე „ქვეით“, „ქვეშ“; „ბოლო“ ბეხაიყალ „დუნდული“, „საჯდომი“
ბეხაილა „გრძელი“, ბეხილი (ნ. ივ) კაუზ. ბეხილაა (ნ. თ) „დაგრძელება“
ბეხაუა (ნ. უ) „დარჩენა“
ბეჰარა (ირ. —, მრ. ბეჰარაბალ‘ი) „ქინჯარი“. ქუნტა ~ არ იკმება. ჰარკიი ~ იკმება.
ბეჰი „შეძლება“. ბეჰე „შეიძლება“
ბეჰი (ირ. ა, მრ. ბეჰე) „ხილი“
ბეჰუა (ნ. უ) 1. „დაკვლა“, 2. „ბრძოლა, გაბრაზება, ლანძლვა“
ბეჰუტ-უ „ირველი“, „გარშემო“
ბეხერა „წერილი“
ბეყი, ბეჭი (ნ. უ) „დამწიფება“
ბითი (ნ. ა) „დაკარგვა“
ბილაა (ნ. თ) კაუზ. „(და)გდება“, „დატოვება“. მუყურუ ბილაა „წილის ყრა“
ბილი (ნ. ა) „გაღვიძება“
ბილ‘ი (ნ. უ) „ამოწება“, „დასველება“
ბილ‘ი (ნ. უ) „შეძლება“ (ფიზიკურად შეცლება)
ბინა-ლ‘ი (ირ. ი) „სიმსუქნე“
ბიჯი (ნ. ა) „ზრდა“, „შეკმნა“
ბისი (ნ. უ) „ბიძგება“, „მიჭერა“
ბისაისაი (ირ. —) „მაჯლაჯუნა“
ბიტეი (ნ. უ) „გაწყვეტა“ (თოკისა და მისთ.) კაუზ. ბიტაა (ნ. თ). ტფერი ბიტუ „ფერი დაე“

კარგა“. ბიტატო „დაფლითა“
ბიტი „სწორი“; „მართალი“. ბი-
ტაჲ (ნ. თ) „გაგზავნა“. ბიტევი
„სწორედ“. ბიტეილაბ „მარჯ-
ვენა“
ბიტეილა „რვა“
ბიქი (ნ. უ) „დაკერა“, „შეპყ-
რობა“, „დაკაეება“.
ბილაჲ (ნ. თ) „მორევა“ („მოუ-
რია“)
ბილუი (ნ. ა) „გულის მოსვლა“
ბილი (ნ. ა) „დამწიფება“
ბილი „დგომა“, „გაჩერება“ (კა-
უზ. ბილაჲ მეშე. ზმნა)
ბიყაჲ (ნ. თ) „გაწოდება“, „გაშ-
ვერა“
ბიში „დაბრუნება“, კაუზ. ბიშაჲ
(ნ. თ) „მოგროვება“
ბიშადი, ბიშათი ღიმართე. ფორ-
მა „მშვიდობით ჩამოხველ!“
ბიშთი „სქელი“
ბიშთი „თქვენ“, ბიშთიბ „თქვე-
ნი“
ბიშიორუ (ირ. —, მრ. ბიშირაბა-
ლ'ი) ბორბალი (წისქვილისა,
ფრთებიანი)
ბიჩი (ნ. ა) „გაყიდვა“
ბიჩი (ირ. — მრ. ბიჩე) „ტა-
ლახი“, „ნედლი“, „ნესტიანი“
ბიჩიქუჲ იხ ბეჩი
ბიწი (ნ. ა) „დნობა“ კაუზ. ბიწაჲ
ბიქი (ნ. ა) „გათაეება“, „წახლო-
ვა“, რაკვა ბიქი „დანანება“
ბიქი (ნ. უ) „გაგება“
ბიხი (ნ. უ) „დანგრევა“, „და-
რღვევა“, „ჩადგომა“ (ქარის),
„ფალარათი“
ბიპა „ადვილი“

ბიპი (ნ. ა) „გონს მოსვლა“ „გა-
მოფხიზლება“
ბიპი (ნ. უ) „ცვენა“, „ყრა“
ბიყი (ნ. ა) „სიკვდილი“, „კვდო-
მა“
ბოგიჭუ „გვიან საღამოს“
ბოლ'ონ (ირ. ა, მრ. ბოლ'ო-
მალ'ი) „ლორი“
ბორჭი (ნ. ა) „მოძრობა“, „თა-
ვის დაღწევა“, „გადარჩენა“
ბოცაი (ნ. უ) „დაბნელება“. ბო-
ცაუ „ბნელი“, „ბრმა“
ბუდა ზაპი, ბუდალ'ი „ბლავილი“
ბუდუნ (ირ. —, ა, მრ. ბუდუნ-
დე, ბუდუნზაბალ'ი) „მუეჩინი“
ბუთაჲ (ნ. თ) კაუზ. „გარეკვა“,
„განდევნა“
ბუჲა-ე „ბოთლიხი“, ბუჲახადი
„ბოთლიხელები“. ბოთლიხის
ნაწილები და ახლო-მახლო
ადგილები (საყანე, სათიბი,
ბალი, მთა...): ჰეყაქუ; ჰიტეი-
ქუ || სინქატი, ჰინწაუ, ბატეუ-
რე, ბუშირატეი, ლაღინუ, ჩი-
რთე, ტარულ'ი, ჰინცაჲ, გე-
დელ'ი, ლვალეზარგანე, ჰაქი-
ბე, ლუნჩე, ლადარუ, თალი-
შააბალ'ი, ხანდირე, რუშიზა-
ტეჲ, სარდირე, ურუს ტეირა,
ლაღიეხი, სეზარდუ, ანდიჭუ,
შააეტანე, გუგეხე, სარულ'ი
ბაგანე, ყუმმაშე, ინქაუბატეჲ,
ჰუნქახულუ, არყულუ, ყულმ-
ხი, ტურტუბატეი. წანახი,
ჰექვანჭიბე, ქორიხე, სირახე,
ხაღინუ ინხე, ქურჭამუჭუ,
ბორეხე, კააბკაალდენი, ჰობ-
დიტეი, ფარსაალ'ი, ხამაშაუ

რუ, რუხიითარლი, კილა-ლა-
 დარუ, ხახარაყიელ'ი, ჰეტეი-
 მასაუ, ფერუტეი, რეყაჰუ ბეს-
 ჰე, ჰუფილუ, სიმიჰარჰა || შიი-
 მარჰა, წაღვან, ბეთალ'ე ჰარ-
 ჰა, ჰამახილ'ი ჰარჰა, ჰინულ'ი
 მარე, ჰაბუდა ბაწაშუხე, რა-
 წანლ'ი ბაჰეაბ ჰერჰეა. ჰაჩიტჰ,
 ჰაწახა მიყე

ბუკი (ნ. ა) „ცვენა“

ბუკი (ნ. ა) „ყოფნა“ (ბუკა
 „იყო“). კაუზ. ბუკაა (ნ. ო)
 „დადება“

ბულ'ი (ნ. უ) „გათავება“, „მო-
 ხლომა“, „შესვლა“

ბუეი (ნ. ა) „რწმენა“, „ნდობა“

ბურალ'ი (ირ. —, მრ. ბურალ'ა-
 ბალ'ი) „თუნგი“ (დიდი)

ბურდი (ნ. უ) „ფრენა“

ბურთინა (ირ. —, მრ. ბურთი-
 მალი, ბურთინალ'ი) „ნაბა-
 დი“, „ქეჩა“

ბურტი (ნ. ა) „გახურება“, „გა-
 ცხელება“

ბურშინა, ბუშინა (ირ. ა) „ხაჰა-
 პური (ოვალური)“

ბუტა (ირ. —, მრ. ბუტიბალ'ი)
 бутъа

ბუტა „მწარე“

ბუტეი იხ. ბურტეი

ბუჰეი (ნ. უ) „მოტყუება“

ბუჰეი (ნ. უ) „მოხვედრა“, „და-
 ცემა“, „ნდობა“ (მეშვ. ზმნა).
 „მოკვლა“ (შორიდან, მაგ. სა-
 სროლი იარაღით)

ბულა: ტანნი ბულა „ბევრი“, ჰირ-
 ლალ ბულა „ყველა, ვინც მო-
 ვიდა“ (მიარს. ბრ)

ბულა (ირ. —, მრ. ბულაბალ'ი)
 „ბულა“

ბული (ნ. უ) „გადენა“, „გარე-
 კვა“

ბულუდა „ოთხი“

ბუყი (ნ. უ) „გაჰრა“

ბუში (ნ. ა) „წაცხება“

ბუშუხა ზაჰი (ნ. უ), ბუშუხალ'ი
 „თამაში“

ბუშიი (ნ. უ) „ამოდრობა“, „ამო-
 თხრა“

ბუჩა (ირ. ი. მრ. ბუჩე) „ფეტეი“

ბუჩჰა (ირ. ი, მრ. ბუჩჰაბალ'ი)
 „კასრი“

ბუწეი (ირ. ა, მრ. ბუწე) „სა-
 ქონელი (შინაური ცხოველე-
 ბი)“, „ქონება“

ბუხი (ნ. უ) „წართმევა“, „გახ-
 და (ტანსაცმლისა)“, „გაცი-
 ლება“, „ამოღება“, „გამოხდა
 (ღობოსი)“

ბუხიი (ნ. უ) „გაყრა“ (მაგ. ნემ-
 სში ძაფისა), „წამოცმა“, „ჩა-
 ცმა“, „ამოსვლა“ (თმის; ბა-
 ლახის...) კაუზ. ბუხაა (ნ. ო)
 „გამოყოფა“ (მაგ. თაყის), „ჩა-
 მოკიდება“, „გადადგმა“ (ნაბი-
 ჯისა)

ბუჰუ (ირ. —) „ბუ“

ბუჰი (ნ. ა) „წაქცევა“

გ

გა-ბ „ეს“; გალა „მანდ“

გაგა (ირ. ა, მრ. გაგე, გაგება-
 ლ'ი) „კურკა“

გაზა (ირ. —, მრ. გაზიბალ'ი)
 „ნიკარტი“

გალამ (ირ. ა, მრ. გალამდე) „კანაფი“
გალი (ირ. —, მრ. გალე, გალი-
ბალ'ი) „ნაბიჯი“
გამა (ირ. —, მრ. გამე) „გემი“,
„ნავი“
გამდი იხ. განდი
გამუშა (ირ. ა, მრ. გამუშაბა-
ლ'ი) „კანეჩი“
განდი (ნ. უ) „წვეა“ (თოკის, პა-
პიროსის); „აწონვა“
გაეუ (ირ. —, მრ. გაეუბალ'ი)
„მათლადა“. ღვანალ'ი გაეუ
„თავის ქალა“
გარგარ იპი (ნ. უ) „ლაპარაკი“
(უთავებოლო)
გარდა „ჭურჭელი, რაშიაც რძეს
ამეავებენ“
გარუ (ირ. —, მრ. გარაბალ'ი)
„ყელი“
გაჰა (ირ. —, მრ. გაჰაბალ'ი გა-
ჰე) „თოხი“ (პატარა)
გეგუ (ირ. —, მრ. გეგვე) „გუ-
გული“
გედუ (ირ. —, მრ. გედე) „კა-
ტა“
გვა! შორისდ. „აჰა!“
გვანგვა (ირ. —, მრ. გვანგვე)
„ზარი“
გვანზი „კარგი“, „ძალიანი“.
გვანზო „ძალიან“, „ფრიად“
გვანლაჲ (ნ. ო) „განათება“, გვან-
ლაბ „ნათელი“
გვაეი (ირ. —, მრ. გვაეე) „ძუ-
ძალი“
გიგინა (ირ. მრ. გიგინაბა-
ლ'ი) „ყვაეილი“ (მცენარე)
გიზუ (ირ. —, მრ. გიზაბალ'ი)

„გიდელი“ (კალათი)
გირგა ზაპი (ნ. უ), გირგალ'ი
„ცახცახი“,
გობ „ის“; გოლ'აჲ „იქ“
გორო (ირ. —, მრ. გორობალ'ი)
„მარცვალი; მრგვალი რამ“
გუგი: გუგი სალუ „ლოჯის კბი-
ლი“
გუდიკვალ (ირ. —, მრ. გუდიკ-
ვალდე) „სალაყბო“, „საფეხე-
ნო“ იხ. ტარუ
გულათა ზაპი (ნ. უ) გულათალ'ი
„საუბარი“, „ლაპარაკი“
გული (ირ. —, მრ. გულიბალ'ი)
„ულო“
გულლა (ირ. —, მრ. გულლაბა-
ლ'ი) „ტყვია (სასროლი, თო-
ფის)“
გუნი (ირ. —, მრ. გუნე) „ქუმე-
ლი“ (მოხალული ფქვილი)
გურაჲ! შორისდ. (შედახილი
ქათმების გასარეკად)
გურაჲ (ნ. ო) „წამოკაპიწება“
(ხელისა); გურაბ „ხუჭუჭი,
დახვეული“ (თმა...)
გურზულუ „სადღვებელის თაე-
სარქველი“
გურეიაგ, გურჯიაგ „ქართველი“
გურჰი (ნ. ა) „შებრალება“
გურჲაჲ (ნ. ო) „გადასახლება“ (კა-
უზ.) გუჩი (ნ. ა) „გადასახლე-
ბა“
გუჩული (ნ. უ) „ჩქმეტა“
გუჭი „არ არის“ (უარყ. ნაწი-
ლაკი)

და-ბ „ის“
 დაბალა (ირ. —, მრ. დაბალაბა-
 ლ'ი) „საძირე ტყავი“
 დადა (ირ. —) „მტვერი“
 დადი! მიმართე. „მამი!“
 დაველა (ირ. —, მრ. დაველაბა-
 ლ'ი) „დაველა“, „ნადაველი“
 დამდა იხ. დანდა
 დანგიზ-უ ადგ. სახ. მუნის ახ-
 ლოს
 დანდა „პირისპირ“, დანდალ'ი
 (ნ. ა) „შეგროვება, თავის მო-
 ყრა“
 დანი (ირ. —, მრ. დანე) „დო-
 ლი“, დანი ჭაბდღი „დოლის
 დაკვრა“, დანიჯან (მრ. დანი-
 ჯანდე) „მედოლე“
 დარაჟ (ირ. —, მრ. დარაჟბა-
 ლ'ი) „აბრეშუმი“
 დარბან (ირ. ა, მრ. დარბამა-
 ლ'ი) „წამალი“
 დარუ (ირ. —, მრ. დარუბალ'ი)
 „წამალი“
 დაყბა, დაჭბა (ირ. —, მრ. დაყ-
 ბაბალ'ი) „დავა“
 დენ(ი) „მე“ (ერგ. იშქურ, ნათ.
 დიბ...)
 დერგვა (ირ. —, დერგვე) „ლა-
 მურა“
 დვანქი (ირ. —) „ბრახუნი“,
 „ლაწუნი“
 დი-ბ „ჩემი“ იხ. დენი
 დიბირ (ირ. —, მრ. დიბირ-
 ბაბალ'ი) „დიბირი“, „მოლა“,
 „მოსამართლე“
 დირექტორ (ირ. —, მრ. დირექ-

ტორდე) „დირექტორი“
 დო-ბ „ის“
 დონგი (ირ. —, მრ. დონგე)
 „ორმო“
 დორდოლ (ირ. —, მრ. დორ-
 დოლდე, დორდობალ'ი) „ლა-
 რი“
 დუბ „შენი“ (იხ. მინი)
 დუნელ, დუნიალ, დუნიელ (ირ.
 —) „ქვეყანა“
 დუქან (ირ. ა, მრ. დუქმალ'ი)
 „დუქანი“. შდრ. თუქან
 დუჭა (ირ. —, მრ. დუჭაბალ'ი)
 „ლოცვა“

ე

ებ „რა“ (ირ. ლ'აუნ-). ეუფ (I
 კლ.) ეფ (II კლ.) (ირ. ლ'აე-)
 -ვინ“. ებკველა „არათფერი“,
 ებჭალა „ყველაფერი“, ეუფკ-
 ვალა „არავინ“, ეუფჭალა
 -ყველა“...
 ეთი (ნ. უ) „ავსლა“, „აცოცება“
 ეკუ-ბ, ეკუ „ზედმეტ“
 ელი (ირ. —, მრ. ელე) „კენწე-
 რო“, „მწვერვალი“
 ელლა? „რატომ?“
 ემი -განიერი-
 ერგა (ირგა) „რიგი“ (ირ. —)
 ერშინა „წელს“ იხ. რეში
 ერხადალ „ამალამ“ იხ. ხადალ
 ერჭვა (ირ. —, მრ. ერჭვე) „ხიშ-
 ტი“~კავანდი, „ხიშტის ცემა“
 ესება იხ. ისიბ
 ეფი, ეფილა „რისთვის“
 ეხუნ (ირ. ი, მრ. ეხუნდე) „მჭე-
 დელი“, „ხელოსანი“

ეხა „შემდეგ“
ექელ „დღეს“
ეფ იხ. ებ
ეყვედი (ნ. უ) „ყივილი“, ეყვე-
ჩუ (ირ. —, მრ. ეყვეჩაბალი) „ქათამი“; ქუნტა ~ „მამალი“,
პარკი ~ „დედალი“.

3

ვა „და“ (კავშირი)
ვა, ვაჰ! შორისდ. „ვაი!“
ვაბობაჰ! შორისდ. „ვაი“ („ვაი,
დედა“)
ვადადაჰ! შორისდ. „ვაი“ („ვაი,
მამა“)
ვალლაჰ „ღმერთმანი“
ვარე! შორისდ. ფრთხილად!
(|| ვორე!)
ვაჰი! შორისდ. გაცეებისა
ვე! შორისდ. (მამაკაცის პასუხი
ძახილზე)
ვერსა (ირ. ი, მრ ვერსაჲ) „ვერსი“
ვატან (ირ. ა) „სამშობლო“
ვაშა (ერგ. ვაშაშაული, მრ. ვა-
შალ) „ვაჟი“, „ვაჟიშვილი“,
„ბიჭი“
ვაკვი (ირ. უ, მრ. ვაკვილ) „მმა“
ვიდრა (ირ. —) „ვედრო“
ვოლოდუ (ირ. —) „ოფოფი“
ვეუ! — შორისდ.

ჯ

ზავალ (ირ. —, ა) „დრო“, „უა-
მი“, ზავალე „დროზე“
ზაჰ (ირ. —, მრ. ზაბდილი) „მეშტი“

ზალამ (ირ. მრ. ზალამდე)
„სამარე“
ზამან, ზამანა (ირ. ა, მრ. ზამან-
დე) „დრო“, ზამანადი „დროს“
ზანი (ირ. —, მრ. ზანიბალი) „სამარის ძეგლი“
ზარი (ირ. —, ზარილა, მრ.
ზარე) „ყინული“; „სეტყვა“.
ზარჩა „ცივი“, ზარჩი (ნ. ა)
„გაყინვა“
ზაუჩ (ირ. —, ი. მრ. ზაუჩდე,
ზაუჩაბალი) სასწავლო ნაწი-
ლის გამგე
ზაპირ იპი (ნ. უ) „გამომეღა-
ნება“, „გამოაშკარაება“
ზაჰამათაჰ „ძნელი“
ზაჭიჟაჰ „სუსტი“
ზვარლადი (ნ. უ), ძვარლადი
„წკრიალი“
ზიგარ „დატირება“
ზიან „ზიანი“
ზილა-ყურყუ (ირ. —) „მახრა“
ზინი (ირ. ა, მრ. ზინე) „ძროხა“
ზირზა ბაპი (ნ. უ), ზირზაბალი
„ბრჭყეინვა“
ზიუ (ირ. —, || ერგ. ზიულაი-
დი, მრ. ზივაბალი, ზიბაბა-
ლი) „დღე“. ზიუდი „ერთ-
დღეს“ ზიუდანიწაუ „ყოველ-
დღე“, „ცისმარე დღეს“
ზუკაჟ „პატარა“
ზურა „ჩქარა“, „მყისვე“
ზურმა (ირ. —, მრ. ზურმაბა-
ლი) „ზურნა“, „ლხინი“
ზუტიდო „სწრაფად“
ზუჰამათ (ირ. ა) „ლხინი“

თაბღი (ნ. უ) „გახვრეტა“
 თაბცაუ (ირ. —) „ბაღლინჯო“
 თათა (ირ. —, მრ. თათიბაღი)
 „ნათურთხი“
 თალაე — ავადმყოფობაა
 თალიძე „ბეღი“
 თალუ „-ო“ „-თქო“
 თამანჩა (ირ. —, მრ. თამანჩაბა-
 ლი) „დამბაჩა“
 თამაქუ (ირ. —) „თამბაქო“
 თამაშა (ირ. —, მრ. თამამაბა-
 ლი) „სეირი“, „საოცრება“.
 თამაშა იპი (ნ. უ) „გაოცება“
 თამღი (ნ. უ), თანღი „ლპობა“
 თამუ (ირ. —, მრ. თამბაღი)
 „ღრწილი“
 თანქადი (ნ. უ) „დამწვიღება“
 თანწა, თამწა (ირ. —, მრ. თან-
 წაე) „ქიანქველა“
 თარგინ (ირ. ა, მრ. თარგინღე)
 ბოლოკი“
 თართა ბაპი (ნ. უ) თართალღი
 „ბარბაცი“
 თამაღა (ირ. —, მრ. თამაღა-
 ბალი) „წინღა“
 თაპარ, თაპარა (ირ. ა, მრ. თა-
 პარღალი, თაპარაბალი) „ბა-
 ლიში“, „ტომარა“
 თაპი (ირ. —, მრ. თაპიბალი)
 „ქვიცი“
 თეგელა (ირ. —, მრ. თეგელაბა-
 ლი) „ახალოხი“, „კაბა“
 თელ (ირ. თ) „ტელეგრამა“
 თერგეღი (ირ. ა, მრ. თერგეჩაბა-
 ლი) „მწვიღლისარი“
 თერეთ (ირ. ა, მრ. თერეთაბა-

ლი) „ნაკვერცხალი“
 თინი: თინილი რუშა „ლეღვის
 ხე“
 თირშიღუ „უცებ“, „ერთბაშად“
 თირხი (ნ. ა) „თრობა“
 თომონგი (ირ. ა, მრ. თომონგა-
 ბალი) „თოფი“
 თუღი (ნ. უ) „დაღურთხება“
 თუნქიღი (ნ. უ) „ძგერება“,
 „ჩხვლეტა“
 თურთი (ირ. —) „სელი“
 თურკიღი (ნ. უ) „ჯახება“, „ბიძ-
 გება“
 თურუთ (ირ. ა, მრ. თურუთა-
 ბალი) „ხალიჩა“
 თუსნაჯ (ირ. ა, მრ. თუსნაჯალ)
 „ტუსალი“
 თუშბან, თუშმან (ირ. ა, მრ.
 თუშბანღე, თუშბანაბალი,
 თუშბანაბალი) „მეტერი“
 თუხი „უღარღელი“
 თუხუმ „გვარი“, „ტომი“, „თუ-
 ხუმი“

ი

იბღი (ნ. უ) „დაკეტვა“
 ი-ბ-ჩი (I—II კლ. ინჩი) „ყვანა“
 (მოყვანა, წაყვანა...) || ჩი
 (ნ. ა)
 იბხი, ხი (ნ. უ) „აღება“, „მო-
 ტანა“, „ყიღვა“
 იღი (ნ. უ) „სიყვარული“
 ითნი „ორშაბათი“
 ილა (ირ. უ, მრ. ილაბალი)
 „ღეღა“ ილატეურ (ირ. —,
 ილატეურღე) „სიღღერი“,
 „ღეღამთილი“

ილ'ი „ჩვენ“ (ინკლუზივი), ილ'იზ
„ჩვენი“
იმა (ირ. უ, მრ. იმაბალ'ი) „მა-
მა“, იმატჷურ (ირ. —, მრ.
იმატჷურდე) „სიმამრი“, „მამა-
მთილი“
იმჩუ იხ. ინჩუ
ინდ-ი „ტინდი“, ინდ-ა „ტინდი-
ში(-კენ)“, ინდირავ „ტინდიე-
ლი“
ინლ'იდა „ექესი“
ინსა (ირ. —) „ყველი“, „ხაჭო“
ინსაა (ირ. —, მრ. ინსაე) „მდი-
ნარე“
ინ-უ „სად“, ინ-ა „საითკენ“, ინ-
უ-რუ „საიდან“...
ინ-ლა „როგორ“, ინ-და „რო-
დის“, ინდაჭალა „მუდამ“
ინქარ (ირ. ა) „წინააღმდეგობა“
ინქვაქვაბ „მარჯვენა“. შდრ. ბი-
ტილაბ
ინქი (ირ. —, მრ. ინქე) „უნა-
გირის ქვეშ საფენი“, „თოქალ-
თო“
ინქუჲ (ნ. ა) „კამა“ (გრდუევ.)
ინქოჲ „დანესტიანება“
ინჩიტა „პიტნა“
ინჩუ, იმჩუ (ირ. —, მრ. ინჩე) „
ვაშლი“
ინცვი (ირ. —, მრ. ინცაე) „წყა-
რო“
ინხი (ირ. —, მრ. ინხე) „
კადული“, „წყლის ნაკადი“
ირდი (ნ. უ) „დაფრთხობა“
ირხა „წითელი“
ისიბ (ირ. ა, მრ. ისიბდე) „გვერ-
დი“, ისიბალ'ი ეოლა „ნეკნი“
ისფიშქა (ირ. —, მრ. ისფიშქა-

ბალ'ი) „ასანთი“
ისთაქან (ირ. ა, მრ. ისთაქანდე,
ისთაქანაბალ'ი) „ქიქა“
იქი, ქი (ნ. უ) „მიცემა“
იშ-ი „შინ“, „სახლში (ოთახში)“
მიმართ. იშ ა... შდრ. იშ-ჯე
„სახლში“, მიმართ. იშ-ჯ-ა...
იშა – სარწყავი წყლის რაოდენო-
ბა, რომელიც საკმარისია ერ-
თი კვალის მოსარწყავად
იშან (ირ. ა) „ნიშინი“, ~ იპი
(ნ. უ) „ნიშნება“
იშთა „რამდენი“ („საზოპი“).
იშთუბ „რომელი“. შდრ. ჰუშ-
თა, ჰუშთუბ...
იშთუდა „ხუთი“
იშქურ – ერგ. სიტყვისაგან დენ(ი)
იში (ნ. უ) „დაკეტვა“ (კლიტით)
იში „ჩვენ“ (ექსკლუზივი). (ირ.
—) იშიბ „ჩვენი“
იშია (ირ. —, მრ. იშიე) „ჯოგი“
იჩა (ირ. —, მრ. იჩე) „ჭაკი“
იპა (ირ. —, უ, მრ. იპე) „ჯა-
რი“, „ერი“
იპაბუ (ირ. —, მრ. იპაბაბალ'ი,
იპაბდალ'ი) „ლვედი“
იპადუ „ობოლი“
იპი (ნ. უ) „კეთება“, „ქმნა“, იპა
ბაპი (ნ. უ) „მუშაობა“ (მი-
არს. იპი)
იპურ (ირ. —, ა, მრ. იპურდა-
ლ'ი) „ტბა“
იყი (ირ. —) „ლო“

ა

აა „ან“
აა! ააა! ქალის პასუხი დაიხე-
ბაზე; შორისდ. მიმართვისა

ძაველუტ, ძაბლუტ (ირ. ა, მრ.
 ძაველუტაბალ'ი) „ცხვირსახოცი“
 ძარალ (ირ. ა) „იარალი“
 ძაყე—საწყაოა საჰა-ის მეოთხედი
 ძაყუთ (ირ. ა) „იაგუნდი“
 ძაში (მრ. ძაშე) „ბიცილა“ შდრ.
 ძეში
 ძაშიკ (ირ. ა) „ყუთი“
 ძაცი (ირ. უ, მრ. ძაცილ) „და“
 ძაჰა (ირ. ი) „ნამუსი“, ძაჰემაჰა
 „სინდის-ნამუსი“
 ძახილ'აჲ „ორსული“ იხ. მახი
 ძეზინქა (ირ. —) „კალოში“
 ძეზი (ირ. ძეშილ'ი - , მრ. ძე-
 შილ) „ქალი“, „ქალიშვილი“,
 „ასული“; ძეშეკვა „ქალი“.
 შდრ. ძაში
 ძორლა (ირ.—) „იორლა“ (ცხენი)
 ძურლან „საბანი“
 ძერშინა „წელს“ იხ. ერშინა

კ

კაზი (ირ. —, მრ. კაზე) „თავსა-
 ფარი“
 კათუ (ირ. —, მრ. კათე) „ცხე-
 ნი“
 კაკუ (ირ. —, მრ. კაკე) „ბურ-
 თი“
 კალწი (ირ. ---) „საკმელი“ (ცხე-
 ნის)
 კამახი (ნ. უ) „მოკიდება“
 (ეეცხლის)
 კამუ (ირ. —, მრ. კამე) „რქა“
 ~ კაენდი „რქენა“
 კამურ (ირ. ა, მრ. კამურდე)
 „თალი“, „კამარა“
 კამწილ'იხ. კედა

კანდი (ნ. უ) „დაწკდომა“ (წყლი-
 სა), „ალოკვა“ (ფხვიერი რა-
 მისა).
 კანკა (ირ. —, მრ. კანკიბალ'ი)
 „ჩოჩორი“
 კანჩი (ირ. —, მრ. კანჩე) „ხახ-
 ვი“
 კანწი (ნ. უ) „ხტომა“
 კანწი „წვრილი“, „წვრილმა-
 ნი“; კანწილ მაკილ „წვრილი
 ბავშვები“
 კარდი (ნ. უ) „პირის ლებინება“
 კართახუ „გაჩეილი“ (თმა)
 კარკანტი (ნ. უ) „ხარხარი“
 კარკამუ (ირ. —, მრ. კარკამა-
 ლ'ი) „კვერცი“
 კარწაუ (ირ. —, მრ. კარწაბა-
 ლ'ი) „კვანძი“, „ნაფსკვი“
 კარტ-ა, კალტ-ა „ზღურბლი“
 კაშთა (ირ. —) „ჩიბტაკოპი“
 კედა „ორი“, კამწილ „ორჯერ“,
 „ნეორედ“, კერტახი „ორად“,
 კა(ა)წადა „ოცი“
 კვანტა (ირ. —) „ორთითი“,
 კვანტიბუ (ირ. —, მრ. კვან-
 ტიბაბალ'ი) „მაკრატელი“
 კვარტას „აკენის საფენი“
 კვარტაში (ნ. უ) „კუმუნა“
 კვატადა (ნ. თ) კაუზ. „დაკა-
 კუნება“
 კიკი (ირ. —, მრ. კიკე) „ყურ-
 ძენი“
 კილუ (ირ. —, მრ. კილაბალ'ი)
 „ლოყა“
 კიშუ (ირ. —) „ასკილი“
 კიჭი, კაუზ. კიჭა (ნ. თ) „მოხ-
 რა“. კიჭი (ირ. ა, მრ. კიჭა-
 ბალ'ი) „ყულფი“, „კავი“

კოზ (ირ. —, მრ. კოზბალ'ი)

„ლეკვი“

კუნწი „ხილის (ვაშლის, მსხლის...) გული (რაშიც თეს-ლია)“; „ლეკვი“

კუჭაღირ, კვაჭაღირ „ავადმყოფობა“; კუჭაღალი (ნ. უ) „ავად გახდომა“

ქ

ქაბდი (ნ. უ) „ფხაქნა“, „გატყავება“; „დანგრევა“ (მთლიანად)

ქანდი (ნ. უ) „პარსვა“

ქარა (ირ. —, მრ. ქარე) „კოლო“

ქვანდი (ნ. უ) „მჭიდროდ მიდება“, „მოკვლა“ (მაგ. ადამიანისა ხანჯლით და მისთ.), „სროლა“, „მოხვედრება“ (მაგ. ქვისა). მეშვ. ზმნაცაა: ითუ ქვანდი „დაუთოვება“, კაზი ქვანდი „თავშალის დახურვა“, მუჭრუ ქვანდი „ბეჭდის დარტყმა“, ტანუ ქვანდი „დაეჩანგვა“, კამუ ქვანდი „რქენა“, ქილა ქვანდი „ნაკელის მოყრა“, შაინი ქვანდი „სუნის ცემა“ (სუნი ეცა)...

ქვარდი (ნ. უ) „დაკმუქვნა“, „მოხელვა“

ქიბდი (ნ. უ) „სიკვდილი (ჭრილობისაგან)“

ქირ-უ „ქარატა“ (აული). მიმართ. ქირ-ა...

კაურკაუნ (ირ. ი, მრ. კაურკაუნდე) „ატამი“

ლ

ლაბდი; კაუზ. ლაბდაჲ (ნ. ო) „დარტყმა“

ლაბლუ (ირ. —, მრ. ლაბლუბალ'ი) „სალამური“

ლაბშუ: ლაბშუ ჰურტა „ნიგოზი, რომლისაგანაც ცნელია გულის გამოღება“, „კერკეტა“ ლაბხაშა(უ)ი (ნ. უ) „ცოხნა“

ლაგა (ირ. ი, მრ. ლაგე), „ტანი“, „სხეული“

ლად-უ „მაზგე“

ლაჲ (ირ. —) „მური“

ლამატურ (ირ. —, მრ. ლამატურდე) „სტაფილო“

ლამდი (ნ. უ) „ლოკვა“

ლამუს (ნ. ა) „ნამუსი“

ლაფადაჲ (ნ. ო) „დანარცხება“

ლაქაჲ (ირ. —) „ძვირფ. ტყავია“

ლალ (ირ. ი, მრ. ლაღე, ლალ-ზაბალ'ი) „ემა“, „მონა“

ლაჩ (ირ. ი, მრ. ლაჩე) „გრდემლი“

ლე! შორისდ. „ეი!“ (მამაკაცს მიმართავენ)

ლ'

ლ'აკ (არ. ი, მრ. ლ'აკე) „კვალი“

ლ'არჯი, ლ'ალჯი (ნ. იგ) „მეწყდომა“, „შეჩერება“

ლ'ერგო „ფეხით“, „ქვეითად“ (ხუნნი.)

ლ'იჭი „არ არის“ (იხმარება ცოცხალთა კლასთან)

ლ^ი

ლ'იედი ვინ“ (ერგ.) იხ. ებ
 ლ'იენი (ირ. —, მრ. ლ'იენე)
 „წყალი“
 ლ'იივ-ლ'იივ — ხერეპის ხმა (ხმა-
 ბაცვ.)

ლ'

ლ'ამდი, ლ'ანდი (ნ. უ) „ერთის
 დაკერით მოქრა“
 ლ'არდი (ნ. უ) „გახვეტა, „დაგ-
 ვა“, „ფერთხვა“, „წმენდა“
 (ტანსაცმლისა)
 ლ'ილ'ი, ლ'ირლ'ი (ირ. —, მრ.
 ლ'ირლ'ე) „ერბო“
 ლ'ულ'ადი (ნ. უ) „ხახუნი“, „მო-
 სმა“
 ლ'ურდი (ნ. უ) „გადავარდნა“
 ლ'უშიიდი, ლ'ურშიიდი (ნ. უ)
 „ხობვა“, „სრიალი“
 ლ'უხ^{ნი} (ნ. ა) „ლესვა“ (მაგ. „ცუ-
 ლისა). შღრ. ბაჰაჰ

მ

მანდუხალ (ირ. —, მრ. მანდუხალ-
 დე) „მეზობელი“
 მაზა (ირ. ი) „ნაჭერი“ (პურის
 და მისთ.)
 მაჰდან იხ. ბაჰდან
 მაქვა (ირ. —, მრ. მაქვე) „ად-
 გილი“, „სკამი“
 მაქი (ირ. —, მრ. მაქილ) „ყმაწ-
 ვილი“, „ბავშვი“ (განურჩევ-
 ლად სქესისა)
 მაქიუჰ (ნ. უ) „ქერვა“
 მალექ, მალაიქ (მრ. მ, მრ. მა-

ლექხაბალი'ი) „ანგელოზი“
 მალ'ი (ნ. უ) „სწავლება“
 მანზილ (ირ. ა) „მანცილი“
 მარკაქუ, მარკაქუ ზამან „შებინ-
 დების დრო“, „სალამო“
 მარლალ (ირ. ა, მრ. მარლალდე)
 „ლილი“
 მარშაუ, მაშაუ (ირ. —) „ლარი“
 (საწვიმარი)
 მარჯან, მარჯან (ირ. ა, მრ. მარ-
 ჯანდე) „მარჯანი“
 მასი (ნ. ა) „თხრობა“, „მწობა“
 მასი (ნ. ა) „გაზომვა“
 მასკარა „მასხრობა“, „მოტყუება“
 მასიი (I კლ. ვასი, ნ. უ) „დაწ-
 ყობა (რიგზე)“
 მატუ (ირ. —, მრ. მატუე, მა-
 ტუბალ'ი) „სარკე“
 მატუე (ირ. მ, მრ. მატუე) „სიზ-
 მარი“, „ცილი“
 მაქვა (ირ. —, მრ. მაქვე) „საჭ-
 მელი“, მაქვარეჰა „საქმლე-
 ულობა“
 მაქვასა „მშვიერი“ (მღრ. მაქვა).
 მალა (ირ. —, მრ. მალე) „ცრემ-
 ლი“
 მალალუ (ირ. —, მრ. მალალა-
 ბალ'ი) „ბეგარა“
 მაყაბ (ირ. ა, მრ. მაყაბდე)
 „სიმღერის მოტივი“
 მაყარ (ირ. ა, მრ. მაყარდე) „ქერ-
 კი“, „ყდა“
 მაში (I კლ. ვაში, ნ. ა) „შეკვ-
 რა“ (თოკით და მისთ), „დაბ-
 მა“
 მაშქიდ (ირ. ა, მრ. მაშქიდაბა-
 ლ'ი, მაშქებალი'ი) „მეჩეთი“
 მაშქელ, მაშვილ (ირ. ა) „ხე-

ლობა“
 მაშველ იპი (ნ. უ) „მოტყუება“
 მაჩი (ირ. —) „წვინტლი“
 მაწი (ნ. უ) „შეკითხვა“
 მახი (I კლ. ვახი, ნ. ა) „დაბადება“, „შობა“, „ახეი ახეი“
 „დაორსულება“
 მატი (I კლ. ვატი, ნ. უ) „გატყლომა“
 კაუხ. მაჯა (ნ. ო) „გატეხა“,
 მაჯატი „დამსხვრევა“
 მაჯანა, მაჯანა (ირ. ა) „აზრი“,
 „შინაარსი“
 მაყი (I კლ. ვაყი, ნ. ა) „წასვლა“
 მედ, მედი (ირ. ო) „ლუდი“
 შერხუა (I კლ. ვერხუა, ნ. ა) „ტკეანა“
 მეყისა „პირიქით“, მეყირ „ჯიუტობა“
 მეყელა ბაჰი (ნ. უ) „კიკინი“ (თხისა და მისთ.)
 მიგვატუ (ირ. —, მრ. მიგვატაბა-
 ლი) „წვერი“ (ძრიო.ღ)
 მიზან (ირ. ა) „წესი“
 მიკჟუა (I კლ. ვიკჟუა, ნ. უ) „გადაყლაპვა“.
 მილა (ირ. ა, მრ. მილე) „ტორი“
 მილიც (ირ. ო) „მილიცია“, „მილიციელი“
 მილურ-უ „მუნი“ (აულია ბოთ-
 ლისის ახლოს), მიმართ. მი-
 ლურ-ა... მილურლი „მუნე-
 ლი“, მილურდი „მუნელები“
 მილზა „კალთა“
 მილარახი „სალამო ეამს“ (მღრ.
 მიჰი)
 მინა (ირ. —, მრ. მინაბალ'ი)
 „შენობა“, „სადგომი“

მინ, მინი „შენ“ (ირ. ღუ-)
 მირგვა (ირ. —, მრ. მირგვე)
 „თითისტარი“
 მისი (I კლ. ვისი, ნ. ა) „პოვ-
 ნა“, „ნახვა“
 მისიდი (ირ. —, მრ. მისიდა-
 ბალ'ი) „ოქრო“ (მიმართვაში:
 „ძვირფასო!“)
 მისქინ (ირ. ა, მრ. მისქინზაბა-
 ლი, მისქინ ბალა) „ლარიბი“,
 მისქინავ
 მიტა—დიდი ბრტყელი ქვა (ზედ
 ხილს ჰფენენ გასახმობად)
 მიტი (I კლ. ვიტეი, ნ. უ) „ჩა-
 ტევა“ (ჩაეტია)
 მიუდი (ნ. უ) „ქნავილი“
 მილა (ირ. —, მრ. მილე) „კუდი“;
 „ლუმა“ (ცხერისა)
 მილა (I კლ. ვილა, ნ. ო კა-
 უხ.) „გაჩერება“
 მილი (I კლ. ვილი, ნ. ა) „ზრდა“,
 „ყოფა“ (ყუფა)
 მილი (I კლ. ვილი, ნ. ა) „წა-
 გება“
 მილი (ირ. —, მრ. მილე) „დამუ-
 შავებული მიწა“ (ბალი, ყანა,
 ბოსტანი)
 მილულ (ირ. ა, მრ. მილულდე,
 მილუბალ'ი) „ზურგი“
 მიყ-ა იხ. ღვანი
 მიყა (ნ. ო) კაუხ. „დაყოფა“,
 „განაწილება“ (I კლ. ვიყა)
 მიყარატი „ქერი“
 მიყაჰირ „მუწუქი“
 მიყი (ირ. —, მრ. მიყე) „გზა“
 მიყიდი „გზის“, „ჯერ“
 მიში (I კლ. ვიში, ნ. ა) „მოგე-
 ბა“, „გამარჯება“

მიშაა (ნ. თ.) კაუზ. „ჩაქრობა“
 მიში (ნ. უ) „ჩაქრობა“
 მიწა „ტკბილი“
 მიწი (ირ. —, მრ. მიწე) „ენა“,
 „ქორი“
 მიწი (I კლ. ვიწი) ნ. უ, „და-
 თელა“
 მიხა (I კლ. ვიხა) კაუზ. „აქრ-
 ძალვა“; „დაყენება“ (მაგ. რიგ-
 ში), „გაჩერება“ (დაბრკოლე-
 ბის შექმნით)
 მიხი (I კლ. ვიხი) ნ. ა „სიძულე-
 ილი“ (ძულს)
 მიხი (ირ. —, მრ. მიხე) „ჯაქ-
 ვი“; „სამფეხი“; „მძივი“
 მიჭურ (ირ. ა, მრ. მიჭურდლი) „
 კიბე“ (გადასატანი); „საკა-
 ტე“
 მიჯ (ირ. ი, მრ. მიჯბალი) „ულ-
 ვაში“
 მიჯი (ირ. ი, მრ. მიჯე) „ნაკვე-
 თი“, „ზოლი“, „სვე“ (ყანისა);
 „კვალი“ (ბოსტნისა)
 მიჯარ (ირ. ა, მრ. მიჯარდე) „
 ცხვირა“
 მიჰი (ირ. —, მიჰილა-)
 „მზე“, ლოკატ. ბრუნვებში
 მი-ჯ—, მრ. მიჰე. მიჰი ბუ-
 ხიხიბ მუსა „აღმოსავლეთი“,
 მიჰი ბილხიხიბ მუსა „დასავ-
 ლეთი“, მიჰილ'ი კუჰალირ
 „ციება“, მიჰიწა „მზის ამოს-
 . . . ვლის დრო“, მიჯი „მზეზე“
 მიჰი (ნ. ა) „ხარშვა“, „შეღებ-
 ვა“ (წყალში ხარშვით)
 მოცოლ (ირ. ა, მრ. მოცოლდე)
 „ქიპი“
 მული (ნ. ა) „გატყავება“

მუნაპ (ირ. ა, მრ. მუნაპბალი) „
 ცოდვა“
 მუეტურუ (ირ. —) „წილი“, „ხვედ-
 რი“
 მურად (ირ. ა) „სურვილი“, „გან-
 ზრახვა“
 მუსა (ირ. უ, მრ. მუსე) „ადგი-
 ლი“, „ნბარე“, მუს-ე „ადგი-
 ლას“ (ადგ. ბრ.), მუს-ა „ადგი-
 ლისკენ“ (მიზართ.), მუს-ე-რუ
 „ადგილიდან“ (დაშორ.)...
 მუსრუ (ირ. —, მრ. მუსრაბალი) „
 სუდარა“
 მუსი (I კლ. ვუსი, ნ. უ) „და-
 სერვა“, „დაქრა“
 მუტეჰაბ „გამგონე“, „დამჯერე“
 მული (I კლ. ვუსი) ნ. უ „ნილ-
 წევა“ (მიღწეა)
 მუყუ (ირ. —, მრ. მუყე) „სარი“
 მუჩი (I კლ. ვუჩი, ნ. ა) „და-
 ბანა“ (დაიბანა); „რეცხვა“,
 კაუზ. მუჩა (ნ. თ)
 მუჩუ (ირ. —, მუჩულა-, მრ.
 მუჩე) „ქარი“
 მუწე (ირ. —, მრ. მუწიბალი) „
 თუნგი“ (პატარა, ცხვირიანი),
 ღვანალი მუწე „თავის ქალა“
 მუწეჟუ „აკენის ნაწილი“ (ქურ-
 ქელი, რაშიც შარდი გროვ-
 დება)
 მუხა (ირ. —, მრ. მუხე) „ზლა-
 პარი“
 მუხუ (ირ. —, მრ. მუხე) „მატყ-
 ლი“
 მუხუ (ირ. —, მრ. მუხე) „საქ-
 მე“, „მუშაობა“
 მუხი (I კლ. ვუხი) ნ. უ.
 „თხრა“

მუხ²უ (ირ. —, მრ. მუხ²უ) „სა-
ფასური“
მუჭ²რუ (ირ. —) „ბეჭედის“, ~
კვანდი „ბეჭედის დასმა“
მუტი (ირ. —, მრ. მუტე) „ზოლი“,
„კვალი“, „მხარე“, „შღრ. მივი

6

ნა (ირ. —, ნალ²ი —, მრ. ნა-
ბალ²ი) „ნივთი“, „რაიმე“;
სინონ. ნალა რ
ნაგაპ „თუ“
ნაკუე (ნ. ა) „შეჯდომა“ (ცხენზე)
ნალ²ი (ირ. —, მრ. ნალ²ე) „ვა-
ლი“
ნამუს (ირ. ა) „ნამუსი“
ნართავ (ნართაშაული), ნართაჲ
(ნართალ²იდი), მრ. ნართალ
„დევი“, ნართი (II კლასში—
„როკაპი“, „დევი ქალი“)
ნასიბ (ირ. ა) „ბედისწერა“
ნასლე (ირ. —) „წარმომავლო-
ბა“, „გვარტომობა“
ნასიირ (ირ. ა, მრ. ნასიირდე)
„ფეხსაცმელია“ (მთისა)
ნათთი (ირ. —) „ნავთი“
ნაქვა (ირ. —, მრ. ნაქვაბალ²ი)
„ნუხლი“, ტიბდა ვაჰიხაბ ნა-
ქვა „საცეკვაო მოტივი“, ნაქ-
ვა რუხი „დაფიციება“
ნალარ (ირ. ა, მრ. ნალარბალ²ი)
იგივეა, რაც ნა (იხ.)
ნაყიშა (ირ. ა, მრ. ნაყიშაბალ²ი)
„ნაქარგი“
ნაშარ (ირ. ა, მრ. ნაშარდე, ნა-
შარდალ²ი) „თოკი“, „საბელი“
ნაწი (ირ. —, მრ. ნაწიე) „ტი-

ლი“, ნაწაყვა „ტიზენა“
ნაყიბ (ირ. ა, მრ. ნაყიბდე) „ნა-
იბი“
ნიკისიი „პატარა“, „უმცროსი“
ნიქაუ (ირ. —, მრ. ნიქავე) „ბზე“
ნიჩა (ირ. —, მრ. ნიჩე) „ატამი“
ნიწაუ მცენარეა
ნიხი (ირ. —, ნიხილა —, მრ.
ნიხაბალ²ი) „მკერდი“
ნუკა-და „წინათ“, „დიდი ხნის
წინათ“
ნუსა 1. „რძალი“; 2. „სიძე“ (მრ.
ნუსაბალ²ი. I კლ. ერგ. ნუსაშაუ-
დი, II კლ. ერგ. ნუსალ²იდი)
ნუქუ „მუხლი“ იხ. ნაქვა
ნუცახერ „ობობა“ (ირ. —, მრ.
ნუცახერდე)
ნუწი (ნ. უ) „დარის დადგომა“,
„გატაროსება“
ნუჭ (ირ. ი, მრ. ნუჭაბალ²ი)
„მოწმე“
ნწ, ნტჲ, ნტ შორისდ. უარყო-
ფისა, სინანულისა

მ

ობოდი (ნ. უ) „კოცნა“
ორსა-ა „გარეთ“
ოპოდი (ნ. უ) „ხველა“, „შღრ-
უშაული“

ჟ

ეაგა (ირ. —, მრ. ეაგე) „ალუ-
ბალი“
ეაჰარ, ეაჰჰარ (ირ. ა) „ძვირ-
ფასი ქვა“, „ჯაუარი“
ეალი (ირ. —, მრ. ეალე) „ფა-
ფარი“

ჯამეა, ჯანეა (მრ. ჯამეე) „ციყვი“
 ჯანა (ირ. —, მრ. ჯანე) „ჭურძ-
 ნის წვენი“, „ღვინო“
 ჯიგი „ჯერაც“, „ჯერ კიდევ“
 (ხუ ნძ.)
 ჯილა (ირ. —, მრ. ჯილაბალი) „
 კაბა“, „პერანგი“, „ხალათი“
 ჯოლა (ირ. —, მრ. ჯოლიბალი) 1. „
 წკნელი“, 2. „ტირიფი“,
 ისიბალი ჯოლა „ნეკნი“
 ჯორტიანი (ირ. ა, მრ. ჯორტინ-
 დე) „მთარახი“
 ჯუნა (ირ. —, ი, მრ. ჯუნე) „ნი-
 კაპი“
 ჯურეა ბაპი (ნ. უ) ჯურეალ'ი
 „განძრევა“, „ცახცახი“

რ

რაზი იპი (ნ. უ) „დათანხმდება“
 რაზი (ნ. იფ) „დათანხმდება“
 რათილ (ირ. ა, მრ. რათილდე) „
 მემკვიდრეობა“, „სამემკვიდ-
 რო ქონება“
 რაკეა (ირ. —, რაკვარ, მრ. რაკვე)
 „გული“, რაკვარა მუ-
 ლი „გულის მოსვლა“, რაკეა
 ყვარაჲ „მოწყენა“, რაკეა ბი-
 ლაჲ „გართობა“, რაკეა ბიჭი
 „დანანება“, რაკვარდი მასი
 „ზეპირად თქმა“, რაკეა ბიტაჲ
 „გულის წასვლა“...
 რაკეალ (ირ. ა, მრ. რაკეაბალი) „
 ჩვარი“
 რაკეჲ (ირ. —) მცენარეა, მეჲუ-
 ნას ჰგავს
 რაჲი (ირ. —, მრ. რაჲე) „ნიო-
 რი“

რას „თმა“, „-ეწვი“, რასდალა
 ხუტი „სულ არაა“
 რასახი (ნ. უ) „ხსენება“
 რასხოდ (ირ. ა, მრ. რასხოდე)
 „გასივლი“, „ხარჯი“
 რატალ (ირ. ა, მრ. რატალდე)
 „წონის ერთ.“ (დაახლ. 2 კგ.)
 რატირ (ირ. ა, მრ. რატირბა-
 ლ'ი) „ძვალი“
 რატირჩალ (ირ. —, მრ. რატირ-
 ჩალდე) „სარტყელი“, „ქამა-
 რი“
 რალი (ირ. ი, მრ. რალიბალი) „
 რაივანი“
 რალი (ირ. —, მრ. რალე) „ომი“,
 „ბოძოლა“, რალი იპი (ნ. უ)
 რალუჲან (ირ. ა, მრ. რალუჲან-
 ზაბალი) „მეომარი“, „ჯარის-
 კაცი“
 რაშა (ირ. უ, მრ. რაშე) „სიტ-
 ყვა“
 რახასა (ირ. ა, მრ. რახასაბა-
 ლ'ი) „ჯაჭვი“, „ჩეწკვი“
 რახაჲ (ირ. —, მრ. რახააბალი)
 საწყაო ხორბლეულისა და
 მისთ. 5 საპი (დაახლ. 15 კგ)
 რაპი, რაპილ „სინესტე“, რაპაჲ
 (ნ. იფ) „დანესტიანება“
 რაპათ „ხალვათობა“, „კმაყო-
 ფილება“
 რატი (ირ. —, მრ. რატი) „მზა-
 რე“ („დრო“)
 რაყალი (ირ. —) „ტანსაცმე-
 ლი“, შდრ. ბაყი
 რებუ (ირ. —) „გაზაფხული“
 რეკინ შოლა „ცვალი“ (მხრისა
 სა ან ბარძაყისა) იხ. შოლა
 რეკულ (ირ. ა, მრ. რეკულბალი)

„კლიტე“
რეკაუ (ირ. —) „ცბიერება“
(შდრ. ბეკა ბაპი)
რეს (ირ. ი, მრ. რესე) „შესაძ-
ლებლობა“, „საშუალება“
რესილ (ირ. ა, —) „ხორბი“
(საყლაპავი მილი)
რეტამუ (ირ. —, მრ. რეტამ-
დალ'ი) „მტკაველი“
რეჟა (ირ. უ, მრ. რეჟაბალ'ი)
„მუცელი“
რეჟუნ (ირ. ა, მრ. რეჟუნმალ'ი,
რეჟუნბალ'ი) „წაფი“
რელილ (ირ. ა, მრ. რელიბალ'ი)
„ფეხი“ (კოჭიდან ბარძაყამდე)
რეჟა (ირ. —, მრ. რეჟე) „გორა-
კი“, „ამაღლებული ადგილი“
რეჟუ (ირ. —, მრ. რეჟე) „კოჭ-
ლი“, რეჟუ (ნ. მ) „დაკოჭ-
ლება“
რეში (ირ. —, მრ. რეშე) „წე-
ლი“, „წელიწადი“ (მდრ. რე-
შინ)
რეშინ (ირ. ა) „ცა“
რეშქუ (ნ. უ) „ძირს ჩამოსვლა“
(ცხენიდან)
რეცა (ირ. ი) „ქება“, რეცა იპი
(ნ. უ) „მომფერება“
რეჟა (ირ. —) „გამოქვამული“
შდრ. ვაბდირუ
რეხინ (ირ. ა, მრ. რეხიმალ'ი)
„ბარი“ (იარაღი)
რეჟა (ნ. მ) „დანესტიანება“
იხ. რაპი
რეჟა (ირ. —, მრ. რეჟე) „ლამე“
რეჟა-ზიუ „დღე-ღამე“
რეჟა (ირ. —, მრ. რეჟე) „ზღვა“
ბეჟერ რეჟა „შავი ზღვა“, ან-

ჯილ'ი რეჟა „კასპიის ზღვა“
რეჟარ „საღვთი“
რეჟი (ირ. —) „ეზო“, რე-ლ'ი
„ეზოში“
რეჟინ (ირ. ა, მრ. რეჟიმალ'ი)
„ღვიძლი“, რეჟინმალ'ი ტყერი
რეჟინ „საღვთავი“ (შდრ. ნი-
პი) „ყავისფერი“
რეჟინ (ირ. ა, მრ. რეჟიმალ'ი,
რეჟინდე) „ჯოგი“
რეჟინ „თხრილი“
რეჟა (ირ. უ, მრ. რეჟაბალ'ი)
„ხელი“, „ხელის მტევანი“,
„ცხოველის წინა ფეხი“
რეჟუ (ირ. —, მრ. რეჟე)
„წყრთა“
რიეი (მრ. რიეე) „ტუტუმწოვა-
რა“, „ლლაპი“ (სალანდლ.)
შდრ. ბიეი
რიტაჟუ (ირ. ---, მრ. რიტა-
ქ[ა]ბალ'ი) „ირემი“, შდრ.
რიჟა
რიტაი (ირ. —, მრ. რიტაე)
„ხორცი“
რიუ, რიე იხ. რიჟუ
რიჟუ (ნ. ა) „ანთება“ (აინთო).
კაუზ. რიჟეა (ნ. მ) „ანთება“
(აინთო)
რიჟა „ირემი“ იხ. რიტაჟუ
რიჟუ, რიუ, რიე „დრო“ (ირ.
—), რიუდი „დროს“, რიჟუ-
რიჟუდი „დრო და დრო“
როჟობ (ირ. ა) „შერცხვენა“,
როჟობ იპი (ნ. უ)
რურუდა ბაპი (ნ. უ), რურუდა-
ლ'ი „ბოდილი“
რუსი (ირ. —) „უკანა ნაწი-
ლი“, „ბოლო“, „უკანალი“

რუტაი (ირ. ი) „სიყვარული“ ~
 ბუქაი „შეყვარება“
 რუტაი (ირ. —, მრ. რუტაიბა-
 ლ'ი) „უღელი“
 რუშა (ირ. ი, მრ. რუშაბალი,
 რუშე) „ხე“
 რუშაი (ნ. უ) „გახსნა“, „გაღე-
 ბა“ (გასაღებით)
 რუხაელ (ირ. ი) „სიხარული“
 რუხუ (ირ. —, მრ. რუხუ) „ტყე“
 რუჰუნი (ნ. იგ) „მიჩვევა“
 რუჰა (ირ. ი) „სული“, რუჰაიდი;
 რუჰაედი „ძალიან“

ს

საბაბ (ირ. ა, მრ. საბაბდე) „ჯა-
 ლო“
 საბდი (ნ. უ) „მოგროვება“, „აკ-
 რეთა“ (თხილისა და მისთ.),
 „არჩევა“
 საბრანია (ირ. —) „კრება“
 სავეთ (ირ. ა) „საბჭო“
 სალუ (ირ. —, მრ. სალაბი)
 „ქბილი“
 სანდუ, სამდუ „თან“, „ერთად“
 სარი (ირ. უ, მრ. სარე) „მელია“
 სარის (ირ. ა, მრ. სარისაბალი)
 „ცხვრის კუპატი“
 სასაკუ (ირ. —, მრ. სასაკაბალი)
 „პეპელა“
 საუ „ზეგ“
 საფარ „მოგზაურობა“
 სალაბ „ჯანმრთელი“, სალლი
 „ჯანმრთელობა“
 სახავათაბ „უხვი“
 საყაბიე „გამო“, „მიზეზით“

(შდრ. საბაბ?)
 საცი „ცივი“, საცირ „სიცივე“
 სიმი (ირ. —, მრ. სიმე) „ტუჩი“
 სინი (ირ. —, მრ. სინე) „წებო“
 სინაჲ (ნ. ო) „წებეა“
 სირა (ირ. —, მრ. სიოე) „ქვიშა“
 სიჲ (ირ. —, მრ. სიდალი)
 „დათვი“
 სინო; სინოლი რუშა „ბროწე-
 ულის ხე“ (ხუნძ. სინო „კოწა-
 ხური“)
 სუკი (ნ. ა) „დაკეცვა“
 სული, სური (ირ. —) „სირცხ-
 ვილი“
 სუნი „გუშინ“, სუნასიელ, სუნარ
 საე „გუშინწინ“
 სურაჰაი (ირ. ა) „ფაიფური“
 სური (ნ. ა) „შერცხვენა“
 სურაბ „კული“, სურაბი „გაკუ-
 დება“, სურაბიე „კული გახ-
 და“, „კულდალ“
 სუსუკუ (ირ. —, მრ. სუსუკეე)
 „საცერი“, სუსუკ(უ)ი (ნ. უ)
 „ტრა“

სჷ

სააბუ „შარშან“, საებარუ „შარ-
 შანწინ“
 სააჲლათ (ირ. ი) „საჩუქარი“,
 „ძღვენი“
 საამი (ირ. —, მრ. საამე) „ღერ-
 ძი“
 საანგარ (ირ. ა, მრ. საანგარდე)
 „გალავენი“
 საარდი (ნ. უ) „მობრუნება“,
 „ტრიალი“, „სეირნობა“. საარ-
 დაჲ (ნ. ო) კაუზ. „მობრუნე-

ბა“ (მოაბრუნა), „ტრიალი“
 (ატრიალა)...
 სააფუნ (ირ. ა, მრ. საფუნდე)
 „საპონი“
 სააქუა (ნ. უ) „დაღლა“ (დაიღლა-
 ლა) სააქვაა (ნ. თ) კაუზ. „დაღ-
 ლა“ (დაღალა)
 საპო (ირ. თ, მრ. საპოე) საწყაო
 (მარცვლეულთა და მისთ.), და-
 ახლ. 2 კგ
 სააჭათ, საათ, სააყათ (ირ. ი)
 „საათი“
 საებარუ იხ. სააბუ
 საექუ (ირ. —, მრ. საექვე) „აბე-
 დი“
 საექუ (ირ. —, მრ. საექვე) „გუ-
 და“
 საეც-ა „წინ“, საეცასოუბ „წინა“,
 ჰექისაეცასოუბ || ჰექისაეცასოუბ
 „პირველი“
 საიფა „შიბაქი“
 საიმი (ირ. ა, მრ. საიმი) „ბრა-
 ზი“, „რისხვა“, „ნაღველი“
 საიმი ყორო „გაბრაზდა“
 საიპაირაბ „ცბიერი“, „ემშაკი“,
 საიპარუ „ცბიერება“
 საურათ (ირ. ა, მრ. საურათაბა-
 ლი) „სურათი“, „ნახატი“
 საურდი (ნ. უ) „ტყორცნა“
 საუკმაჯ (ირ. ა, მრ. საუკმაჯდე)
 „ბილიკი“
 საუტუტუ—ჩიტია ერთგვარი
 საუჰი (ნ. ა) „დაღლა“ (ნაგ. სი-
 არულით)

ტ

ტაბტალუ, ტაპტალუ (ირ. —,
 მრ. ტაბტალაბალ'ი, ტაბტაბა-

ლ'ი) „კიტრი“
 ტალა (ირ. —, მრ. ტალაბალ'ი)
 „სართული“
 ტალაბ იპი (ნ. უ) „ზრუნვა“
 ტამაჩ (ირ. ა, მრ. ტამაჩაბალ'ი)
 „ფურცელი“
 ტამი (ნ. უ) „გაგდება“, „ქვეშ
 გაგება“, „დაფენა“, „გაგზავ-
 ნა“, „დანიშვნა“; ჰინუ ტამი
 „დამწყვედევა“, ჯალაფურლ'უნ
 რამი „ყარაულად გაგზავნა“,
 „დანიშვნა“, წყერი ტამი „გაყ-
 რა“ (ეოლ-ქმრისა)
 ტანკი (ირ. —, მრ ტანკე) „ლა-
 ქა“
 ტამტადაბ „ნაყვავილარი“ (სახე)
 ტარლა (ირ. —, მრ. ტარლე)
 „ბლუჯა“, „გორგალი“ (მატყ-
 ლისა)
 ტასი „ტაშტი“
 ტაუსა (ირ. ა) „ფარშევანგი“
 ტაფადი (ნ. უ) „ღარტყმა“ (ხმა-
 ურით)
 ტაწაბ „მცირემატყლიანი“ (ცხვა-
 რი)
 ტერხ'ი (ნ. იგ) „დამალვა“, „მი-
 ფარება“, „ჩაძირვა“
 ტეყ „ჯიბრზე“
 ტეჰაგ „ნუნიანი“, „ქეციანი“
 ტეჰა-ბექ „მუნიანი“ (დაცინვა)
 ტი (ირ. —) „ალაო“ (ხუნძ.)
 ტიბდაა (ნ. თ) „წნეხვა“
 ტინდი (ნ. უ) „დასხმა“, „დაღე-
 რა“
 ტირი (ირ. —, მრ. ტირიბალ'ი)
 „წვეთი“
 ტობიტაა (ნ. თ) „გავრცელება“
 ტომოკა (ირ. ა, მრ. ტომოკაბა-

ლ'ი) „ბიბილო“
 ტორგუ, ტოლგუ „ყველა“, ტორ-
 გულა
 ტოფაჲ (ნ. ო) კაუზ. „დამთავრე-
 ბა“, ტოფი „დამთავრება“
 ტოფი-ტოფი „ფეხის ხმა“ (ხმა-
 ბაძვ.)
 ტუნტუ (ირ. —, მრ. ტუნტე)
 „ბუზი“
 ტურდი (ნ. უ) „წვეთვა“
 ტუქა (ირ. ი, მრ. ტუქე) „მამა-
 ლი თხა“
 ტუში (ირ. ი) „ტყვია“ (ნივთი-
 ერება)

ტფ

ტაძუ (ირ. —) „თანგი“, ~ კვან-
 დი „დაფანგვა“
 ტანი, ტანიხი „ბევრი“, ტანი
 ბულა „ბევრი“, „ყველა“. შდრ.
 ტონი
 ტანკარ (ირ. ა, მრ. ტანკარდე)
 „კურდღელი“
 ტანდი (ნ. უ) „ამოგლეჯა“ (შდრ.
 ტარდი)
 ტანტი „მაგარი“
 ტარდი (ნ. უ) „ძარცვა“, „გა-
 ხევა“; „ამოგლეჯა“, „გლეჯა“;
 ტარტადი (ნ. უ) „დაგლეჯა“
 ტარუ (ირ. —, მრ. ტარე) „სა-
 ლაყბო“, „საფეხვნო“
 ტაფი (ნ. ა) „ცემა“, დარტყმა“
 ტფე (ირ. —) „ნაცარი“
 ტფერი (ირ. —, მრ. ტფერე)
 „ფერი“
 ტფერტფერ, ტფეტფერ (ირ. ა, მრ.
 ტფერტფერდე) „უნაგირი“

ტფეტირ (ირ. მრ. ტფეტე)
 „ბატკანი“
 ტფეტერტენი (ირ. —, მრ. ტფე-
 ტერტენე) „ცხენის მოსართა-
 ვები“ (უნაგირი, აღვირი, უზ-
 ანგი და მისთ.) შდრ. ტფერ-
 ტფერ
 ტფეტფედაჲ (ნ. ო) „გაწყვეტა“,
 „გასკლომა“
 ტფეტადი (ნ. უ) „გაწყლომა“
 (გაწყდა) „გასკლომა“ (გასკდა)
 ტფეარყი-ტირყი „ცხენის ფეხის
 ხმა“ (ხმაბაძვ.)
 ტფეაჲი (ირ. —) „სროლა“ (თო-
 ფის)
 ტფი იხ. ჰიტეი
 ტფიბდი (ნ. უ), ტფიბდა ბაჰი
 (ნ. უ), ტფიბდალ'ი „ცეკვა“
 ტფიბტა, ტფიპტა (ირ. ა, მრ.
 ტფიბდაბალ'ი) „ისარი“, „ჩან-
 გალი“
 ტფიმდი (ნ. უ) „ცქვეტა“ (ყურე-
 ბისა)
 ტფიმეურა, ტფინეურა (ირ. —)
 „ქრანანა“
 ტფიმსიერი (ირ. ა, მრ. ტფიმსირ-
 დე) „წარბი“
 ტფირა „ტველი“
 ტფირი (ირ. —, მრ. ტფირე)
 „ხიდი“
 ტფიტფი „კაჭკაჭი“ (წალამ ლან-
 დე)
 ტფონი, ტფონიხი, ტფუნიხი „ბევ-
 რი“ იხ. ტფანი
 ტფული (ნ. უ) „გასივება“
 ტფული (ირ. —, მრ. ტფულდე)
 „კლდე“
 ტფუნი, ტფუნიხი იხ. ტფანი

ტყუი (ნ. ივ) „დაგრება“
ტყუბა, საფუძველი“
ტყუი (ირ. —, მრ. ტყუიე)
„ფბა“ (თავთავისა)

უ

უგ-უ „იქ“, მიმართ. უგ-ა, დაშორ.
უგ-უ-რუ... (შდრ. აგ-უ)
უდ-უ „იქ“, მიმართ. უდ ა, და-
შორ. უდ-უ-რუ... (შდრ. ად-უ)
უზღენაბ „თავისუფალი გლეხი“,
„უზღენი“
ულქა (ირ. —, მრ. ულქაბალ'ი)
„სახელმწიფო“, „ოლქი“
უმადა ბაჰი (ნ. უ), უმადალ'ი
„ბლავილი“
უნსა (ირ. უ, მრ. უნსე) „ხარი“
უნში (ირ. —) „მიწა“, „ნიდა-
გი“
ურშაელ, ურშაალ (ირ. —) „მარ-
ცვლელის“, „ხორბალი“
ურ-უ „იქ“, მიმართ. ურ-ა, და-
შორ. ურ-უ-რუ (შდრ. არ-უ)
ურუს, ურუსავ „რუსი“, „რუ-
სული“
ურლი (ნ. ა) „ფიქრი“, ურლალ
(ირ. ი) „ფიქრი“, „ჯაერი“,
„დარდი“
ურტი (ირ. —, მრ. უტიბალ'ი)
„საზღვარი“
ურტი (ნ. ა) „წუხილი“
უსაურ (ირ. ა, მრ. უსთურდე)
„მაგიდა“
უშქულ (ირ. ა, მრ. უშქულდე)
„სკოლა“
უჩითელ (ირ. —, მრ. უჩითელ-
ზაბალ'ი) „მასწავლებელი“

ურუზ(აბ) „იაფი“
უცაუქუ! „ფისო-ფისო“ (კატის
მოხმობა)
უჭაუდი (ნ. უ) „ხველა“
უფ შორისდ. „დიახ“, „აბა“

ფ

ფა(დ)ჩაჰა (ირ. ა, მრ. ფა(დ)ჩაჰაა-
ბალ'ი) „მეფე“, ფაჩალუხ(ლი)
„სამეფო“
ფადა (ირ. ა, მრ. ფადაბალ'ი)
„სარგებლობა“
ფალ: ფალ ტამი „მკითხაობა“
ფალ: ფალალ'ი ლ'ირლ'ი „კარა-
ქი“
ფალასა (ირ. —, მრ. ფალასაა-
ბალ'ი) „ხალიჩა“ (უბრალო,
იატაქზე დასაგები)
ფალიფან (ირ. —, მრ. ფალი-
ფანდე) „ჯამბაზი“ (თოკზე
მოსიარულე)
ფამფა (ირ. —) „ბამბა“
ფანარ იხ, ქანაურ
ფანდურ (ირ. ა, მრ. ფანდურდე)
„ფანდური“
ფარანგავ „ვეროპიელი“
ფარუზ (ირ. ა, მრ. ფარუზაბა-
ლ'ი) „პაპიროსი“. ~ განდი
„პაპიროსის წვევა“
ფარფა ბაჰი (ნ. უ) ფარფალ'ი
„ფრიალი“
ფარხადი (ნ. უ) „წამოხტომა“
ფაფა „მსუბუქი“ („არა მძიმე“)
ფაყირ (ირ. ა, მრ. ფაყირაბალ'ი)
„საწყალი“, „საბრალო“
ფაშმან-ლ'ი (ირ. —) „მოწყენი-
ლობა“, „ჯაერი“

- ფანაპალი (ირ. —) „სამეფო“
 იხ. ფა(დ)ჩაპა
 ფახროაგ „ამაყი“
 ფახნი (ირ. —, მრ. ფახნი)
 „სპილენძი“
 ფელ'იელ რუს. ПЕТЯ („ანჯამა“)
 ფერა (ირ. უ, მრ. ფერე) „ფუტ-
 კარი“
 ფერო (ირ. ა, მრ. ფერე) „კა-
 ლამი“
 ფერცაუ (ირ. —) „გუთანი“
 ფერწიეკ „მეჭექი“
 ფითნა „უკმაყოფილება“, „მტრო-
 ბა“, ფითნა იპი (ნ. უ) „მტრო-
 ბა“
 ფილფილ (ირ. ა) „პილპილი“
 ფირი (ირ. —, ფირილა-) „მლ-
 ვა“
 ფირსიდათელ (ერგ. ფირსიდა-
 თელშაული) „თაემჯღოშარე“
 ფირწიი (ირ. —, მრ. ფირწიე)
 „ქევი“
 ფიროხილი (ნ. უ) „აფეთქება“,
 „ელვა“ (ელავს)
 ფიქრუ იპი (ნ. უ) „გაფიქრება“
 ფიშა (ირ. —) „ხელობა“
 ფო (ირ. —, მრ. ფობალი)
 „ბურტყელი“
 ფოლოფ (ირ. ა, მრ. ფოლოფაბა-
 ლი) „ქაფი“
 ფოლოშა (ირ. —) ქსოვილია
 („ბლუში“)
 ფუ! შორისდ. ზიზლისა
 ფუდი (ნ. უ), ფუდა ბაპი (ნ. უ),
 ფუდალი „ქროლა“, „ბერვა“,
 (ფუდა ბაპი ნიშნავს „ტრაბახ-
 საც“)
 ფუი (ირ. —) „თოვლიანი ქარ-
 ბუქი“
 ფულანაბ „მავანი“, „რომელი-
 ლაც“
 ფული (ირ. —, მრ. ფულე) „მუ-
 წუკი“ (წყალჩამდგარი)
 ფუნწიიდი (ნ. უ) „ყუილი“ (მუც-
 ლისა)
 ფურჩა (ირ. ი, მრ. ფურჩაე) „წი-
 წაქა“
 ფურწაუ (ირ. —, ი, ფურწაულა-)
 „მთვარე“, „თვე“, ფურწიიდი
 „(ერთი) თვით“
 ფუფულა „ბუშტი“ (შდრ. ფუდი)
- ჟ
- ქალას „კლასი“
 ქალხოზ (ირ. ა) „კოლმეურნე-
 ობა“
 ქამი (ნ. ივ) „დაკლება“
 ქამით, ქამფით (მრ. ქაპითაბა-
 ლი) „კამფეტი“
 ქამსა (ირ. —) „ხვიმრა“
 ქანაურ (ირ. —, მრ. ქანაურდე)
 „სანათი“
 ქანდი (ნ. უ) „ბალთვა“ (ხისა)
 ქანტი (ნ. ივ) „მიხვედრა“
 ქარაოთ „საწოლი“
 ქარბან (ირ. ა, მრ. ქარბანდე)
 „ქარაგანი“
 ქარუ (ირ. —) „თუთა“
 ქარშე, ქაშირ (ირ. ი) „წვნიანი
 საკმელი“, „სუპი“
 ქასთუმ (ირ. ა) „კოსტუმ“
 ქაუ, ქაპუ (ირ. —, მრ. ქაუბა-
 ლი) „ალაყაფის კარები“
 ქაფურ, ქაფურ-აე „ურჯულა“,
 „არამაჰმადიანი“
 ქაქა (ირ. ი, მრ. ქაქიბალი)

„ძუტუ“

ქალათ „ქალალდი“, „წერილი“
ქაშიორ იხ. ქარშო

ქაპუ იხ. ქაუ

ქერფეჩ (ირ. ა, მრ. ქერფეჩაბა-
ლ'ი, ქერფეჩდე) „აგური“

ქერჩაბ „ხშირი“ (არა მეჩხერი)

ქეფ (ირ. ი, მრ. ქეფე) „ყალიბი“

ქეფ იპი (ნ. უ) „მხიარულება“

ქეჭი (ირ. —, მრ. ქეჭე) „ლექ-
სი“, ქეჭი მასი „სიმღერა“ (ნ. ა)

ქვად-უ „ხელთ“, „ხელში“, ქვა-
და ბაწი „ხელში ჩაგდება“

ქვაჲ (ირ. —, მრ. ქვაჲბალ'ი)
„ქაფქირი“, „რიდი კოვზი“

ქვაჲქვაჲ (ირ. —, მრ. ქვაჲქვა-
ბალ'ი) „წერაქვი“

ქვანა „ცოტათი“, ქვანალარ
„ცოტა“ (იხ. ნალარ)

ქვანაბ „ნათელი“, ქვანამასაუ
ჭული „ფიჭვის შეშა“, ქვანარ

„სინათლე“, ქვანი (ირ. —)
„კვარი“, ქვაჲი (ნ. ა) „გათე-
ნება“

ქვანშა „ფეხი“

ქვანხი „საფეხი“

ქვართა ბაპი (ნ. უ), ქვართალ'ი
„ცურვა“

ქვარტა (ირ. ა, მრ. ქვარტიბა-
ლ'ი, ქვარტე) „ჩაქუჩი“

ქვარყინ (ირ. ა, მრ. ქვარყინდე)
„სამაჯური“

ქვალაჲ (ნ. თ) „დამორჩილება“,
„მოშინაურება“

ქვაჩა „გამხდარი“, „მკლე“, ქვა-
ჩი (ნ. ივ) „გახდომა“, ქვაჩაჲ

(ნ. თ) კაუზ. „გახდომა“ (გაახ-
დუნა, დაამკლევა)

ქვაქი (ირ. —, მრ. ქვაქე) „ფრთა“
ქვახა (ირ. —, მრ. ქვახიბალ'ი)
„სახელო“ (ტანსაცმლისა)

ქვაჭაბ „მარცხენა“, შდრ. ჳილა-
ლაბ

ქილა (ირ. —) „ნაკელი“, „წივა“

ქილ-უ „მიარსუ“ (აული ბოთ-
ლისის რაიონში), მიმართ. ქი-

ლ-ა. ქილუხალ'ი „მიარსუ-
ელი“, ქილუხადი „მიარსუე-
ლები“

ქინი (ირ. —, მრ. ქინე) „აკვანი“

ქინო (ირ. —) „კინო“ (სურათი,
თეატრი)

ქიცი (ირ. —, მრ. ქიცე) „ან-
დაზა“

ქობი (ირ. ა, მრ. ქობე) „რკინა“
ქობალ'ი ეხუნ „მჭედელი“,
ქობი იპი „ქედვა“

ქობოდი (ნ. უ) „ლოცვა“ (ლო-
ცულობს). ქობოდა ბაპი, ქო-
ბოდალ'ი

ქოლი (ირ. —, მრ. ქოლიბალ'ი)
„ხუტორი“, ქოლ-უ „ფარეხი“

მიმართ ქოლ-ა

ქომი (ირ. —, მრ. ქომე) „ძელი“

ქორა (ირ. —, მრ. ქორიბალ'ი)
„ცური“

ქორი (ირ. —; მრ. ქორე) „ლუ-
მელი“

ქოჳონ (ირ. ა) „ქლიავი“

ქუთაქ (ირ. ა) „ძალა“, ქუთა-
ქ-აბ „ძლიერი“, ქუთაქალდა

„ძალიან“ (ხუნძ.)

ქუმაქ, ქუმექ, ქომოქ „დახმარე-
ბა“, ქუმაქ იპი (ნ. უ) „დახ-
მარება“

ქუნთუქა ბაპი (ნ. უ), ქუნთუქა-

ლ'ი „ფხანა“
 ქუნტა (ირ. უ, მრ. ქუნტალ)
 „ქმარი“ (მრ. ქუნტიბალ'ი)
 „მამალი“, „ხვადი“, ქუნტეკვა
 „მამაკაცი“, „ვაჟაკი“, ქუნ-
 ქუნტეკვალ'ი „ვაჟაკობა“
 ქურა-ქურა! შორისდ. „აქმა!“
 (ქათმების დაფრთხობა), შდრ.
 გურაჲ
 ქურტა (ირ. ი, მრ. ქურტიბალ'ი)
 „ნაჯახი“
 ქურუშქა (ირ. —, მრ. ქურუშქა-
 ფალ'ი) „ფინჯანი“
 ქუსა „ქოსა“
 ქუშ-ქუშ! შორისდ. (ქათმების
 მოსახმობად) „ჯუჯი-ჯუჯი!“
 ქუცი (ირ. —) „ფორმა“, „სახე“
 ქუთი (ირ. —, მრ. ქუნდალ'ი,
 ქუჲჲ) „მამალი ცხვარი“

ჟ

ჟიანდი (ნ. უ) „წველა“
 ჟიი იხ. იქიი
 ჟიმიდი (ნ. უ) „გალიმება“

ღ

ღაბა! „მოდი!“ „მოდით!“ იხ.
 ჰილევი
 ღაბი „განიერი“
 ღაბულა, ღაბურღი (ნ. უ) „ამღე-
 რევა“
 ღადარუ (ირ. --, მრ. ღადარა-
 ბალ'ი) „თეფში“
 ღაჲ (ირ. —) 1. „ბულიონი“,
 „ხორცის ნახარში წყალი“
 2. „ნათესაობა“. „გვარი“
 ღაჲჲ (ირ. —, მრ. ღაჲჲბალ'ი)

„მოზვერი“
 ღალაჲ (ირ. —) „ქალა“
 ღალბაწ (ირ. ი, მრ. ღალბაწა-
 ბალ'ი) „ლომი“
 ღალდიბარ (ირ. ი, მრ. ღალ-
 დიბარდე) „კეხი“ (ვირისა)
 ღამარსაჲ (ირ. —, მრ. ღამარ-
 საბალ'ი) „ზანდუქი“
 ღამდი (ნ. უ) „ჭამა“, ~ ხაუდი
 „სმა-ჭამა“
 ღამდი (ირ. —, მრ. ღამე) „ხის
 თეფში“, „გობი“
 ღანდი (ირ. —, მრ. ღანდე)
 „ყვავი“
 ღანი (ირ. —, მრ. ღანე) „პური“
 ღანყი (ნ. უ) „დახრჩობა“
 ღაჯი (ირ. —, მრ. ღაჯიბალ'ი)
 „ხელი“ (მაჯის ზევით), ღიფი-
 ხი „გვერდით“
 ღარდიბალ იხ. ღალდიბარ
 ღარიმ-აბ „საწყალი“, „უბედუ-
 რი“
 ღარსი (ირ. ა, მრ. ღარსჲ)
 „ლანჩა“, „სადირე ტყავი“
 ღარში (ნ. უ) „წამოგება“, ღარ-
 შაჲ (ნ. თ) კაუზ. „ბალახის
 მოგროვება“
 ღარღანუ (ირ. —) „კუმბალი“
 ღაფლან „ვეფხი“(?); ასლან-
 ღაფლან (ზღაპრებში)
 ღალი (ირ. —, მრ. ღალე) „წვრი-
 ლი კენჭი“, „ლორღი“
 ღაწა (ირ. —, მრ. ღაწე) „ქა-
 ლია“ („ჭრიჭინა“)
 ღაჭალ'ი (ირ. —, მრ. ღაჭალა-
 ბალ'ი) საწყაოა
 ღაქუ, „ქრელი“, ღაქუ-მაქუ
 „ქრელ-ქრულა“

ლელი (ირ. —, მრ. ლელი) „პირი“ ლოკატ. ბრუნვებში ფუცეა ლერ- (ლერდა) ხეც- (ხეცა) „პირში“

ლერუ (ირ. —, მრ. ლერაბდალი) „კოვზი“

ღვალა იხ. ჰილელი

ღვანდი (ნ. უ) 1. „შეხება“, „მიდგმა“, „მიკარება“ 2. „დაწევა“ (დაწევა)

ღვანდ-ი „ანდი“ (აულია ბოთლიხის რაიონში), მიმართ. ღვანდ-ა... ღვანდილუვ (მრ. ღვანდილ) „ანდიელი“

ღვანი (ირ. ა, ი, მრ. ღვანე, ღვანიბალი) „თავი“, ღვანეკვა „პატრონი“

ღვარანუ (ირ. —, მრ. ღვარანაბალი) „აქლემი“

ღვანშაა (ირ. —, მრ. ღვანშე) „ქეფა“

ღვარტაი „ილია“

ღვარღვადაა (ნ. თ) „დაქყეტა“ (თვალების)

ღვარჩანუ (ირ. —, მრ. ღვარჩანაბალი) „ქვა“ (რიყის, მთის)

ღვაშთადუ „უცებ“

ღი იხ. ჰილელი

ღიდ-უ „ლოდობერი“ (აულია ბოთლიხის რაიონში), მიმართ. ღი[ბ]დ-ა... ღიბდილი „ლოდობერიელი“, ღიბდილი „ლოდობერიელები“

ღირდი (ნ. უ) „დაყრდნობა“

ღირი (ირ. —, მრ. ღირიბალი)

1. „სახელური“, „ტარი“; „ჭიგო“ (ვაზისა) 2. „ყბა“

ღიეულღვან (ირ. ი, მრ. ღიეულ-

ღვანდე) „მხარი“, „მხრის თავი“, ღიეიხი „გვერდით“. შღრ. ღაეი

ღირა „ჭიგო“ იხ. ღირი ღობა! „მოდი!“ იხ. ჰილელუ ღოლი „ქერქი“, „ნაჭუქი“ (თხილისა, კვერცხისა...)

ღუდი „ღრმა“

ღუზი (ირ. —) „სიბინძურე“

ღუჟ (ირ. —, მრ. ღუჟბალი) „ჭა“

ღუნდუ ზაჰი (ნ. უ) „ძილი“ („დაცინება“

ღუნი (ირ. —, მრ. ღუნე) „ძნა“ ღურდ-ე „სათიბი“ (მიმართ. ღურდ-ა)

ღურდი (ნ. უ) „განადგურება“, „დამსხვრევა“, „დაღეწვა“

ღურთუ — საჭაის ნახევარია (საწყაო)

ღურუშე (ირ. ა) „მანეთი“

ღურლუ: ღურლუ ჰურტაა „ფუქი, გულამოქმული კაკალი“

ღურლუ, ღულუ (ირ. —, მრ. ღურლე, ღულე) „მტრედი“, ღურლუნა „მტრედი“ (შღრ. ნა)

ღურწუ (ირ. —, მრ. ღურწე) „მარწუხი“

ღულუდი (ნ. უ) „ღულუნი“ (მტრედისა), „გრიალი“, შღრ.

ღურლუ

ჟ

ყაბალა (ირ. —, მრ. ყაბალაბალი) „ქუდი“, შააბტანლი ყაბალა „სოკო“

ყაბულ „თანხზობა“, ყაბულ იპი
 (ნ. უ) „დათანხმდება“
 ყადარ (ირ. ა, მრ. ყადარდე)
 „ხვედრი“, „წილი“; „ბედი“
 ყადარ-აბ „მდარე“, „ტუდი“
 ყაჟდა, ყაჭიდა (ირ. —) „ყაიდა“
 ყაიდაჟ (ნ. თ) „გამზადება“, „მო-
 წყობა“
 ყაი (ირ. —) „ნიეთები“, „ბარ-
 გი“, „სიმდიდრე“, „ქონება“.
 ყაჟმათჰა (ირ. ა, მრ. ყაჟმათჰა-
 დე) „ნიეთები“, „რამე-რუშე“,
 „ბარგი-ბარხანა“
 ყალამჟა (ირ. —, მრ. ყალამჟა-
 ბალ'ი) მცენარეა (ბალ.)
 ყალი: მიყარალ'ი ყალიბალ'ი
 „ცხვირის ნესტოები“
 ყამდი (ნ. უ) „კბენა“
 ყანწი (ირ. —) „მშარი“
 ყარა (ირ. —) „ცვინგლი“
 ყარდი (ნ. უ) „მოყინვა“
 ყარყა (ირ. უ, მრ. ყარყაბალ'ი)
 „პური“, „მკადი“ (თხელი),
 ტინდუ ყარყა „ბლინი“
 ყარყადი (ყარყატი) (ნ. უ) „ქნუჭ-
 ნა“
 ყარყალა (ირ. —, მრ. ყარყალა-
 ბალ'ი) „ტანი“, „სხეული“
 ყას „განზრახვა“, ყას იპუ „გა-
 ნიზრახა“
 ყასაბჰი (ირ. —, მრ. ყასაბჰაბა-
 ლ'ი) „ყასაბი“
 ყატიფა (ირ. —) „ხავერდი“
 ყატიუ (ირ. —, მრ. ყატიბალ'ი)
 „სალილე“
 ყაჩალ (ირ. ა, მრ. ყაჩალაბალ'ი)
 „ყაჩალი“
 ყაცანდი (ნ. უ) „ჯიბრი“

ყებუ (ირ. —) „სახნისი“, „მღრ.
 ყუბუ
 ყენუ (ირ. —) „ზაფხული“, ყე-
 ნულ'ი „ზათხულში“
 ყერაჟ (ნ. თ) კაუხ. „დაქრა“
 (მებრძოლისა)
 ყერუ (ირ. —, მრ. ყერაბდალ'ი)
 „ხორბალი“ (საშემ.)
 ყერწი (ირ. ა, მრ. ყერწე) „შრა-
 ტი“ (ხუნც. რიდი)
 ყეტენ „ქვირტლი“
 ყეც (ირ. ი, მრ. ყეცე) „ჯიბრი“,
 „დავა“ (მღრ. ყაცანდი)
 ყეჰენ (ირ. ა, მრ. ყეჰემალ'ი)
 „ტომარა“
 ყენჩი (ირ. —, მრ. ყენჩე) „სა-
 ფეთქელი“
 ყვარაბ 1. „ვიწრო“, 2. „საკი-
 რო“ მღრ. ყორო. ყვარაჟ:
 რაკვა ყვარაჟ „მოწყენა“, ყვა-
 რილ'ი „საკიროება“, „გაჭირ-
 ვება“,
 ყვატა „ხეობა“, „ხევი“, ყვატი
 (ირ. —, მრ. ყვატე) „ქუჩა“;
 „შუკა“
 ყვაყვა (ირ. —, მრ. ყვაყვაბალ'ი)
 „ყვავი“
 ყვაჩარა (ირ. —, მრ. ყვაჩარა-
 ბალ'ი) „ყველი“ (მოუხდელი)
 ყიმმათ (ირ. ა) „ფასი“
 ყინდა (ირ. —, მრ. ყინდე) „კე-
 დელი“
 ყინდი (ნ. უ) „მიჭერა“, „დახ-
 შვა“, „ტეან“ („მიზნევა“ ნემ-
 სის), ბეტარა ყინდი „მიახ-
 ლოვება“, „მიკარება“, ყინდაბ
 „მოჭერილი“, „ბუნწი“, ყინ-
 დირ „სიძუნწე“, ყინდაჟ (ნ.

ო) კაუზ.
 ყინყილ (მრ. ყინყიბალ'ი) „სა-
 ყურე“
 ყირდი (ნ. უ) „გაკრეკა“
 ყირიდი (ნ. უ) „ქირალი“
 ყისაა (ირ. —, მრ. ყისააბალ'ი)
 „ამბავი“, „მოთხრობა“
 ყიშიი-ყაშიი „ხრამუნი“ (ხმაბაძვ.)
 ყიჩა „იღუმლად“
 ყოროა (აწმყ. ყორო) „ნდომა“,
 „სურვილი“
 ყოროლაბ „ქვრივი“, ყოროლ
 იბი „დაქვრივება“ (დააქვრი-
 ვა): ყოროლ ზეხაუა „ქვრივად
 დარჩენა“
 ყოტი „გადაწყვეტილება“, „პი-
 რობა“, ყოტი იბი „გადაწყ-
 ვიტა“
 ყო(ო)შა! შორისდ. სახედრის
 გასაჩერებლად, ყოშაუგვა—სა-
 ხედრის მოსახმობად
 ყუბუ, ყობუ (ირ. —) „სახნისი“
 ყული (ირ. —, მრ. ყულიბალ'ი)
 „ნაკლავი“ (туша)
 ყული (ნ. ა) „მოხრა“
 ყულფუ (ირ. —, მრ. ყულფე)
 „მსხვერპლი“, „სამსხვერპლო
 ცხოველი“
 ყუნუ, ყონო (ირ. —, მრ. ყუნე)
 1. „ტაფა“, „ქეცი“ 2. „ლო-
 დი“ (საფლავისა)
 ყურყუ (ირ. —, მრ. ყურყე) „ბა-
 ყაყი“

უ

შალ (ირ. —) „შალი“
 შამდი (ნ. უ) „მოქნევა“

შამდი, შამდი ბილი „დასვენება“
 (ნ. უ) „დასვენებად დადგომა“
 შამუ (ირ. —, მრ. შამე) „ქონი“
 (შიგნეულის)
 შანალაქვაა „აყროლება“ (იხ.
 შაი)
 შანში (ნ. ა), შანშა ბაპი (ნ. უ)
 „თესვა“
 შაპარ (ირ. —, ა, მრ. შაპარდე)
 „ქალაქი“
 შაპი (ირ. —, მრ. შაპე) „შაუ-
 რი“ (5 კაპიცი)
 შაი (ირ. —, მრ. შაიბალ'ი)
 „სუნი“, შაი კავანდუ „სუნი
 ეცა“
 შიმაე (ირ. —, მრ. შიმეე)
 „წყლის ბალახი“ (?)
 შიშა (ირ. —, მრ. შიშაბალ'ი)
 „ბოთლი“
 შუნდი (ნ. უ) „სუნვა“ (უსუნა),
 კაუზ. შუნდაა (ნ. ო); შდრ.
 შაი
 შფიონ (ირ. ი, მრ. შფიონდე,
 შფიონზაბალ'ი) „ჯაშუში“

შე

შააეტან (ირ. ა, —, მრ. შაა-
 ტაბალ'ი) „ეშმაკი“, შააეტან-
 ე ადგ. სახ.
 შაამშაა ფუდი „სტეენა“ (ნ. უ)
 იხ. ფუდი
 შაარა „შრავი“ (რაც ერბოს
 გამოხდის შემდეგ რჩება)
 შაარდი (ნ. უ) „გაფენა“, „გავ-
 რცელება“
 შააქ (ირ. ი, მრ. შააქე) „ეჭვი“
 შააქი (ნ. ივ) „დაეჭვება“, შააქ-

ლ'ი „ეკვიანობა“
 შაყი (ირ. —, მრ. შაყიბალ'ი)
 „მელანი“
 შება (ირ. —, მრ. შებე) „კომ-
 კი“
 შეიხ, შაიხ (ირ. ა, მრ. შეიხა-
 ბალ'ი, შეიხზაბალ'ი) „შეიხი“
 შექი (ირ. —, მრ. შექე) „ძარ-
 ლეი“
 შვარტადი (ნ. უ) „მოქნევა“
 შიბა (ირ. —, შიბალა —, მრ.
 შიბე) „ნამი“
 შიბურუ (ირ. —, მრ. შიბურ-
 დე) „კვალი“ (ბოსტნისა)
 შიგათ (ირ. ა, მრ. შიგათაბა-
 ლ'ი) საწყაო (საჰა-ის ნახევა-
 რი)
 შინკა penis
 შირუ (ირ. —მრ. შირე) „ცვი-
 ლი“
 შიფუ, შიფუ (ირ. —, მრ. ში-
 ფე) „რძე“
 შიქიბ (ირ. ა, მრ. შიქიბდე)
 „ჩიტ“
 შიყირ (ირ. ა, მრ. შიყირდე)
 „ყელი“
 შოლა (ირ. —, მრ. შოლდე)
 „თიხის ნაკეთობა“, „თუნე-
 ული“ (ქოთანი, დოქი და
 მისთ.), „შოლილ'ან „მექოთნე“
 შოლა „ხის ნაფოტი“ (ბანის
 გასაკეთებლად)
 შაულა „მაგარი“, შაულალ'ირ
 „სიმაგრე“
 შაუნკა (ირ. ი) „ქუსლი“
 შაურდი (ნ. უ) „ჩურჩული“
 შაურ-ე ქალ. ბუინაკსკი. მიმართ.
 შაურ-ა, დაშორ. შაურერუ...

შაუყი „არაჯანმრთელი“
 შაუშადი (ნ. უ) „გათანტვა“
 (შდრ. შაუნდი)
 შაუნდი (ნ. უ) „ყრა“ (ცოტ ცო-
 ტათი), მაგ. მარილის მოყრა,
 საკენკის დაყრა

ჩ

ჩაბაგი (ირ. —, მრ. ჩაბაგაბა-
 ლ'ი) „ცელი“
 ჩაბახ' (ირ. ა, მრ. ჩაბახაბალ'ი)
 „ხრეში“
 ჩაღი (ნ. უ) „გამოჯანმრთელე-
 ბა“, „მორჩენა“ (ავადმყოვო-
 ბისაგან), კაუზ. ჩაღა (ნ. თ)
 ჩალუ (ირ. —) „თასმა“
 ჩამუ „რამდენი“
 ჩანალა (ირ. —, მრ. ჩანალაბა-
 ლ'ი) „ციგა“
 ჩანაჯან (ირ. —, ჩანაჯანშაუ-;
 მრ. ჩანაჯანდე) „მონადირე“,
 ჩან(ი) (ირ. ი, მრ. ჩახე) „ნა-
 დირი“, ჩან-ა ვაფეი „სანადი-
 როდ წასვლა“
 ჩანდიკ (ირ. ა) 1. „მშვილდ-ისა-
 რი“, 2. „აღვირი“, 3. „თას-
 მა“ (რითაც ცხენს ფეხებს შე-
 უკრავენ ბალახობის დროს).
 ჩანთა (ირ. —, მრ. ჩანთაბალ'ი,
 ჩანთე) „ჯიბე“
 ჩანთიკ „უზანგი“ იხ. ჩანდიკ
 ჩანჩი (ნ. ა) „რჩენა“ (არჩინა),
 „გამოკვება“, „შენახვა“
 ჩა(ნ)კ-უ „ჩანხო“ (აულია), მი-
 მართ. ჩანკე-ა
 ჩარა „მსუქანი“, ჩარარ „სიმ-
 სუქნე“

ჩარა (ირ. —) „საშუალება“, „ჩარა“
ჩარან (ირ. ა) „ფოლადი“
ჩართა (ირ. —, მრ. ჩართე)
„ცული“ (პატარა)
ჩარხ (ირ. მ, მრ. ჩარხე) „კოჭი“
(ძაფისა), „ჩარხი“
ჩატვინ (ირ. ა, მრ. ჩატვინდე)
„თავდასხმა“
ჩაქარ (ირ. ა) „შაქარი“
ჩალანა (ირ. —, მრ. ჩალანაბალ'ი)
„ჩალანა“ (საქრავი ინსტრუმენტი)
ჩახმატაურ (ირ. —, მრ. ჩახმატაურდე)
„კვესი“
ჩექმე (მრ.) „ჩექმა“
ჩვახაიდი (ნ. უ) „დენა“ (ხმაურობით) წყლისა
ჩი იხ. იბჩი
ჩინქურ (ირ. ა, მრ. ჩინქურდალ'ი)
„ჩვარი“, „ტილო“
ჩირაჟ (ირ. ა, მრ. ჩირაჟაბალ'ი)
„სანთელი“, „ლამფა“
ჩიფჩიჟ (ირ. ა, მრ. ჩიფჩიჟაბალ'ი)
„ფოჩვი“, „საგველა“ (სიმინდისა)
ჩიქიდი (ნ. უ) „ქექვა“, „ჩიქნა“
ჩჩი (ირ. —) „მტევანი“ (ყურძნისა)
ჩიჩიე „სუსტი“
ჩორჩოლ (ირ. ა) „ჩანჩქერი“
ჩუგი (ირ. —, მრ. ჩუგე) თიხის დიდი ჭურჭელი ერბოს სადღებად.
„სადღებელი“
ჩუკა (მრ. ჩუკიბალ'ი) „სიმინდის ძირი“, „ნაწვერალი“
ჩუმადან (ირ. —) „ჩემოდანი“
ჩურფა (ირ. —) „წვნიანი“

ჩურტა (ირ. —, მრ. ჩურტე) „ჩოხა“
ჩუჩადი (ნ. უ) „ნჯღრევა“, „დღვება“
ჩუჭი (ნ. ა) „სირბილი“

ჩო

ჩააქაუ „ყვითელი“
ჩაითა! შორისდ. აცხა! (კატის გასადევნად)
ჩაიმდი (ნ. უ) „გარეთ გასვლა“ (დღეფეკაცია).

ც

ცატეუ (ირ. —) „კვერნა“ (ხუნძ.)
ცებ(ი) „ერთი“, ცე-ცებ მიყიდი
„ზოგჯერ“, ცელუმცელ „ერთმანეთი“
ცედერ (ირ. —, ა, მრ. ცედერდე, ცედერაბალ'ი)
„ციდა“ (ხუნძ.)
ცოკალაბ „გლუვი“ (ხუნძ.)

ცო

ციბიურუ „ზამთარი“, ციბიურული
„ზამთარში“
ცაური (ირ. —, მრ. ცაურე)
„კვამლი“

წ

წაჲ (ირ. —, ლოკ. წა-ჲ-) „ცეცხლი“
წათი (ნ. ა) „დაწვა“ (ცეცხლში დაიწვა), „გაცხელება“, კაუზ. წათაჲ (ნ. თ) „დაწვა“ („დასწვა“)

წარაქი (ირ. —, მრ. წარაქე, წარაქაბალი) „კომლი“, „მოსახლე“

წარჭი (ირ. —, მრ. წარჭე) „ჭურჭლეულობა“

წაღვალ (ირ. ა, მრ. წაღვალდე) „ნაკვერცხალი“ (შღრ. წაღ)

წეკა (ირ. —, მრ. წეკაბალი) „ფეხი“ (კოქს ქვევით), წეკა ნა წაურაბ „ფეხშიწველი“

წი იხ. ჰიბწი

წიმღი (ნ. უ) „შენახვა“, „დაცვა“

წიუ, წიუე „ახალი“

წული (ირ. —, მრ. წულე) „ჯობი“

წ

წაა (ირ. —, წაალა-, მრ. რ. წააბალი) „წვიმა“, წაა ბაჰე „წვიმს“ (ზოგადი), წაა ბაჰათა ილა „წვიმს“

წაი, წაიი (ირ. —, მრ. წაბ-დილი) „ვარსკვლავი“ (მიარს. წაეი)

წალამ ღანდი იხ. ტაიტაი

წალკუ (ირ. —) „წიგნარა“ (შიგნეული)

წამტურა (ირ. ა) „მათლაფა“

წანა (ირ. —, მრ. წანბალი) „მკალი“

წაი (ირ. —, მრ. წაიე) „მარილი“

წე (ირ. წეერ-უ-, მრ. წე ბალა) „სტუმარი“, „მასპინძელი“, წეერი იჰი „გამასპინძლება“

წებეყერუ (ირ. —) „ხორბალი“ შღრ. ყერუ

წელი (ირ. —, მრ. წელე) „ვაზი“

წეკირ (ირ. ა, მრ. წეკირდე) „თიკანი“

წერი (ირ. —, მრ. წერდალი, წერე) „სახელი“, წერ-ე „სახელზე“

წევაქადაბ „ბრწყინვალე“. წევაქადი (ნ. უ) „ბრწყინვა“ (შღრ. წაი)

წეკაუ „ღევე“

წეკაი (ნ. ივ) „ხედნეტად ყოფნა“

წეიმი (ნ. უ) „ჩქმეტა“. წეიმიწიქე „წეა“ (კრილობისა)...

წეინკეი (ნ. უ) „გაწმენდა“. „გასუფთავება“, წეინკეირ „სისუფთავე“

წეინალუ (ირ. —, მრ. წეინე) „თხა“ შღრ. წეეკირ

წეინთურ (ირ. —, მრ. წეინთურდე) „ქაობი“, „გუზე“

წეირა „ხსენი“ (რცე)

წეირთ-: წეირთალი რუწა „ნაწვი“

წეირბ-იდი (ნ. უ) „დასხლტობა“

წეიქვან (ირ. ა, მრ. წეიქვანდე) „იდაყვი“

წეობ, წეობლი „წყალობა“

წეორავ „ქართველი“ (ნხოლოდ მოხუცებს ახსოვთ ეს სიტყვა)

წეოპორ (ირ. ა, მრ. წეოპორბაბალი) „ქურდი“, წეოპორალი ყაბალი (შღრ. წეაბტანალი ყაბალი) „სოკო“, წეოპორლი „ქურდობა“

წაუღურ „კვეანი“, „ფრთხილი“
 წაუღაბ „ტუ“
 წაუნდი (ნ. უ) „წოვა“, ქაქი
 წაუნდი „ტუტუს წოვა“
 წაუნხა (ირ. —) თესლიდან ახ-
 ლად აღმოცენებული მცენარე
 წაუნკიი „ბასრი“, „წვეტიანი“
 წაურ-უ „საქარაველო“ („კახე-
 თი“) მიმართ. წაურ-ა, დაშორ.
 წაურურუ (მოძვ.) ძღრ. წაო-
 რავ
 წაურდი (ნ. უ) „ვაპოწურვა“
 წაუქუ (ირ. —, მრ. წაუქაბალ'ი)
 „თხას ტყავი“
 წაუხი (ირ. —, მრ. წაუხილ'ი,
 წაუხე) „არწივი“
 წაუხე-ე „დიდოეთი“, მიმართ.
 წაუხე-ა, დაშორ. წაუხეერუ...
 წაუხეილი „დიდოელი“, წაუხე-
 ყილი „დიდოელები“

ჟ

ჟაბარ (ირ. ა, მრ. ჟაბარდე)
 „აჯაკი“ (ხისა, მიწისა)
 ჟაბატი (ირ. —) „გოგირდი“
 ჟაგვა „ეოკხლად“ (ხუნდ. ჟაგო)
 ჟალაჯა (ნ. ო) „გარღვევა“
 (ნაქერისა)
 ჟამდი (ნ. უ) „ღექვა“
 ჟამჯი (ნ. უ) „მოგზვრება“
 ჟანკვა (ირ. —) „ფიჩხი“
 ჟანტი (ირ. —, ა, მრ. ჟანტი)
 „რწყილი“
 ჟარა (ირ. —, მრ. ჟარე) „უხბოო
 ძროხა“, „ბეჩვი“; „დკეული“
 ჟარკვახაი (ნ. უ) „ქენობა“
 ჟარჟანუ (ირ. —) ყველია ერთ-

გვარი
 ჟარჯი (ნ. ა) „მოწყენა“, „მო-
 ბებრება“
 ჟანტი! „გაუმარჯოს!“
 ჟაჭა (ირ. —) „ლუდი“
 ჟერკვა (ირ. —) „კიბე“ (შენო-
 ბისა, არა გადასატანი. შღრ.
 მიპურ)
 ჟილა „მრუდე“; „ელამი (თვა-
 ლი)“, ჟილაღაბ „მარცხენა“
 (= „მრუდთაგანი“).
 ჟინდი (ნ. უ) „ცემა“, „დარტყმა“
 ჟინტუ „ზეგის ზეგ“, ჟინდუ
 ჟირდი (ნ. უ) „მოწყვეტა“, „მოკ-
 რეფა“ (ხილისა)
 ჟიქვარ „ლამაზი“, ჟიქვარი
 „სილამაზე“
 ჟიჟან (ირ. ა, მრ. ჟიჟანდე)
 „ქენქი“
 ჟუნთი (ნ. ა) „დანგრევა“, „ჩა-
 მოქცევა“ (კედლის, შენობის...)
 ჟუ(რ)ჟაბა „ამაყი“, ჟუ(რ)ჟაი (ნ.
 უ) „ამაყობა“, „მედიდურობა“

ჟი

ჟაბდი (ნ. უ) „დარტყმა“, კა-
 უზ. ჟაბდა (ნ. ო) „დარტყ-
 მა“, „მიწებება“
 ჟარდი (ნ. უ) „გაქცევა“
 ჟატუ (ირ. —) „ეოლო“
 ჟე (ირ. ჟეი; მრ. ჟებდილი)
 „ფიცარი“
 ჟეფა „გიდელი“
 ჟეარტი „ტკაცანი“
 ჟიღ-უ „შორს“, მიმართ. ჟიღ-
 ღა...
 ჟიღირაბ „ვიწრო“

ჭირდა (ნ. ო) კახ. „გაქყლე-
ტა“, ჭირდი (ნ. უ) „გაქყლე-
ტა“

ჭიქარა (ირ. —) „მერცხალი“
ჭირჭალაი „ჭიქიკი“

ბ

ბაბარ, ხაბარ (ირ. ა, მრ. ხა-
ბარდე) „ამბავი“

ხადალ „სალამოს“; „ღამე“, ერ-
ხადალ „ამალამ“

ხადი (ნ. უ) „თხოვნა“, ხადი-
გადი „ხვეწა-მუდარა“

ხაიგუნ „ტაფამწვარი“ (შდრ.
ხუნძ. ხაიგინ)

ხაირ (ირ. ა) „ხეირი“; „სარგე-
ბლობა“

ხალყი (ირ. —) „ხალსი“

ხან, ხანი (ირ. ი), მრ. ხანე, ხან-
ზაბალი „ხანი“

ხანტა (ირ. ი, მრ. ხანტე, ხან-
ტიბალი) „ჯოხი“, „ყავარჯე-
ნი“

ხანხუში (ნ. უ) „ფხეკა“, „უხაქ-
ნა“ („თოხნა“)

ხანჯარ, ხანჯარ (ირ. მრ. ხან-
ჯარდე) „ხანჯალი“

ხარაშუ (ირ. —, მრ. ხარაშურ-
დი) „მწყემსი“

ხატყუსაუ „დილით“ იხ. ახატყუ-
საუ

ხატუადა (ნ. ო) „ჩაგდება“
(ხელთ), „წავლება“ (ხელისა)

ხემერ (ირ. ა, მრ. ხემერდე)
„ტვირთი“, „ბარგი“

ხე- იხ. ლელი

ხეაი „მოიტა“ იხ. იბხი

ხეაბდი (ნ. უ) „გაღება“
ხეაბუ (ირ. —, ლოკ. ხეაყ-, მრ.
ხეაბე) „წისქვილი“

ხეათა „კუჭი“

ხეა (ირ. —, მრ. ხეადალი)
„ძალი“

ხეარდი (ნ. უ) „თხრა“

ხეასაარ „შველა“, ხეასაარ იაუ
„უშველა“, „გადაარჩინა“

ხე იხ. იბხი

ხისარაბ „გარდა“ (ხუნძ. „ცელი-
ლი“, „შეცვლილი“, „გაცე-
ლილი“)

ხუთერ (ირ. ა, მრ. ხუთერდე)
„ნაფოტი“

ხუნსაირ, ვუნსაირ (ირ. ა, მრ.
ხუნსაირდე) „ფილტვი“

ხუჩი (ირ. —, მრ. ხურღალი)
„ყანა“

ხუქი „არ არის“ (არაცოცხ.)

ხუქისაა ბაპი (ნ. უ) „ბოდვა“

ხუხუდი (ნ. უ) „გრგვინვა“,
„გრიალი“

ბი

ხააბინა (ირ. —, მრ. ხააბინა-
ბალი) „განცი“, „სიმდიდრე“

ხაალ იპი (ნ. უ) „იპავა“, „ყუ-
რება“

ხაამი (ირ. —, მრ. ხაამე) „ქსო-
ვილი“, „ფართალი“

ხანდარ (ირ. ა, მრ. ხანდარ-
დე) „სათიბი“, ხანდარა „სა-
თიბისკენ“...

ხანდი (ნ. უ) „ვარცხნა“, „ბა-
ლახის მოგროვება“ (ფოცხით),
შდრ. ხანდარ

ხაარდი (ნ. უ) „აკოცება“
 ხაარჩამუ (ირ. —, მრ. ხაარჩამ-
 ღალ'ი) „ხმალი“
 ხაატ (ირ. ი) „ხელი“ (ნაწერისა)
 ხაეხაო „ჩქარი“
 ხაფარდი (ნ. უ) „თხრა“
 ხინკა (ირ. —, მრ. ხინკე) „ხინ-
 კალი“ (ხორციანიცა და უხორ-
 ცოც). ჰინუ ბუკაბ ხინკა „ხინ-
 კალი შიგთავსით“ (მაგ. ხორ-
 ცით), რატუ ხინკა „ხინკალი
 მაწვნით“ (დამეყავებული რძით),
 ხინკახაულ „ხინკლის ამოსა-
 ლები ქაფქირი“
 ხინწააჲ (ნ. ო) „ძებნა“ (შეკით-
 ხვა-გაგება)
 ხირა „ძვირი“, „ძვირფასი“
 ხაუდი (ნ. უ) „სმა“, „დაღვეა“
 ხაუნხაულ, ხუნხულ (ირ. ა, მრ.
 ხაუნხაულდე, ხუნხაულბალ'ი)
 „პირისახე“
 ხაურხი (ნ. ა) „შემოხვევა“
 ხაურჯარ (ირ. ა, მრ. ხაურჯარ-
 დე) „ხურჯინი“

ხ

ხაგი (ირ. —, მრ. ხაგე) „ქვა-
 ბი“
 ხვადი (ნ. უ) „სიარული“
 ხვანი (ირ. —, მრ. ხვანე) „ცხე-
 ნი“ (მოძვ.)
 ხულ (ირ. ი) „იმედი“
 ხუშუ (ირ. —, ლოკ. ხულ-,
 მრ. ხუშე) „საფლავი“
 ხუნი (ირ. —, მრ. ხუნე) „თეს-
 ლი“
 ხუცაბ, ხუცაბ „ქარგი“, ხუცა-
 ბირ „სიკეთე“

ჯაბა (ირ. —, ი, მრ. ჯაბაბალ'ი)
 „ლოქი“, „კოკა“ (თიხისა, ლი-
 თონისა)
 ჯაბაჯი (ირ. ა, მრ. ჯაბაჯაბალ'ი)
 „გოგრა“
 ჯაბდი (ნ. უ) „გაგლეჯა“, „გახ-
 ლეჩა“, „გაპობა“. ქაუზ. ჯაბ-
 დაჲ (ნ. ო). ჯაბდირუ (ირ. ა,
 მრ. ჯაბდირაბალ'ი) „ფულუ-
 რო“
 ჯადა ბაჰი (ნ. უ), ჯადალ'ი „ტი-
 რილი“
 ჯაზან (ირ. ა, მრ. ჯაზანდე) „თუ-
 ჯის ქვაბი“, „თუჯი“
 ჯათი (ირ. —, ჯათილ-, მრ. ჯა-
 თე, ჯათიბალ'ი) „გაშლილი
 მუჭი“
 ჯაჲ-: ჯაჲლ'ი ტყერი „ცისფერი“
 ჯაჲშურ (ირ. —, მრ. ჯაჲშურდე)
 „ლილა“ (შდრ. ჯაჲ, შურდი)
 ჯალ „ქერქი“
 ჯალა (ირ. ა, მრ. ჯალიბალ'ი)
 „ციხე-სიმაგრე“
 ჯალაურ, ჯალაფურ, ჯარაულ (ირ.
 ა, ჯალაურშაუ-, მრ. ჯალა-
 ურზაბალ'ი) „ყარაული“
 ჯალიან (ირ. ი, მრ. ჯალიანდე)
 „ჟალიონი“
 ჯამდი (ნ. უ) „ტაცება“
 ჯანდა „უკულო“
 ჯანქუ „ხარბი“, „გაუმადლარი“
 ჯანჩი (ირ. —, მრ. ჯანჩე)
 „ჯვარი“
 ჯარდი (ნ. უ) „ფშენა“
 ჯართ (ირ. ი, მრ. ჯართე) „რო-
 კაბი“, (ზღაპრული არსება

მდებდრ. სქესისა)
 გაროლ იხ. გალაურ
 გარჩილ(ვა) (ირ. —, მრ. გარჩი-
 ლ(ვა)ბაბაღ'ი) „ქორი“
 გარგადი (მრავალგზისი გარდი-
 საგან) (ნ. უ) „ფხანა“
 გასაბ, ყასაბ „ყასაბი“
 გაფშადი (ნ. უ) „დაკაწერა“
 გაჩალ, ყაჩალ „ყაჩალ“
 გაცაიციანი! შორისდ. ჩოჩორის
 მოსახზობად
 გაჰაბა (ირ. —, მრ. გაჰაბაბაღ'ი)
 „კახაბა“, „ბოზი“
 გელი, გელიდი, იხ. კილი, კილი-
 ღი
 გეკ (ირ. —, მრ. გეკე) „ქორი“
 (ფასკუნჯი?)
 გვარდი (ნ. უ) 1. „წერა“, 2.
 „დაკერა (ფანდურზე...)“
 გვაგადი (ნ. უ) „ხეხვა“
 გვატი (ნ. უ) „ფქვა“; გვატუ (ირ.
 —) „ფქვილი“
 გვაი (ირ. —, მრ. გვანდაღ'ი)
 „თევზი“
 გვასგალ'ი „ქვანხიდათლი“ (აუ-
 ლი ბოთლიხის რაიონში)
 კილი (ნ. უ) „ყურება“, „ცქერა“
 კიზან (ირ. ა, მრ. კიზანდე)
 „ოჯახი“
 კილი (ირ. —) „ყვირილი“, კი-
 ლიდა ბაპი (ნ. უ), კილიდა-
 ლ'ი „ყვირილი“, კილიდი (ნ.
 უ) „ყვირილი“
 კირი (ირ. —, მრ. კირე) „სა-
 ლესი ქვა“
 კირიმ 1. ~პიჰუ მსხლის ჯიშია
 („ყვირიმული მსხალი“), 2. ხი-

რიმი (თოფი)
 კოშკოშ იპი (ნ. უ) „მისალმება“
 კულუტ (ირ. ა) სამსახური: კუ-
 ლუტადა ბაპი „მსახურობა“
 კუნსიირ იხ. ხუნსიირ
 კურდი (ნ. უ) „არევა“
 კური (ნ. ა) „ფქვა“, „ფშენა“
 კუფი (ირ. —) „სიბინძურე“,
 „კუჭყი“
 კუშტიდი (ნ. უ) „დასხლტომა“
 (ფეხისა)
 კუჩა (ირ. ი, მრ. კუჩიბაღ'ი. კუ-
 ჩე) „წიგნი“, „ცხვრის ტყავი“

ჯ

ჯავაბ (ირ. —) „პასუხი“
 ჯამაჯათ (ირ. ი) „კრება“, „თავ-
 ყრილობა“, „საზოგადოება“
 ჯარლუ (ირ. —, მრ. ჯარლუბა-
 ლ'ი) „ტათა“
 ჯაფეპარ იხ. ჟაფეპარ
 ჯენარ (ირ. ი, მრ. ჯენარდე)
 „ქინკა“ (ავი სული)
 ჯვარლადი, ჟვარლადი (ნ. უ)
 „ელარუნი“
 ჯიგარ, ჟიგარ (ირ. ა) „სწრაფ-
 ვა“, „ცდილობა“, „მონდო-
 მება“
 ჯინს, ეინს „სახე“ (ირ. ი, მრ.
 ჯინსე)
 ჯუზი, ეუზი (ირ. —, მრ. ჯუზე)
 „ანბანი“
 ჯუჯაპა (მრ. ა) „ჯოჯოხეთი“

ჰ

პაბ „ეს“ (ირ. I კლ. პაშაუ-,
 II — III კლ. პალ'აი —). პარ ♪

ჰაბ. ჰალ'აა „აქ“, ჰა'მთუბ
„ასეთი“, ჰალა „ასე“, ჰალადა
„ასევე“, ჰალარდუ „ამიტომ“
ჰაბი, ჰაბიჰე „აჰა!“ „აი“
ჰაბა (ირ. —, მრ. ჰაბე) „ნახში-
რი“
ჰაბაჟაე (ნ. ო) „შერევა“
ჰაბილ „ხუნძები“ იხ. ჰალ'-ი
ჰაბუდა „სამი“
ჰაგი (ნ. ივ) „გასულელება“,
ჰაგაბ „სულელი“; ჰაგარ (ირ.
—) „ავადყოფობა“, „ტყვიე-
ლი“
ჰად — იხ. ჰაე
ჰაე (ირ. —, მრ. ჰაბდილ'ი.
ლოკ. ჰად-) 1. „თვალი“, 2.
„ბორბალი“, „თვალი“ (ურ-
მის), ჰაეჟი „თვალის გუგა“
ჰაკვა (ირ. —, მრ. ჰაკვე) „წირ-
კვი“
ჰაკუბა „მძიმე“
ჰალა (ირ. —, მრ. ჰალიბალ'ი)
„შტო“, „რტო“
ჰალა „ზევით“ (← ჰეცა-ლა)
ჰალა „ასე“ იხ. ჰაბ
ჰალი (ირ. —, მრ. ჰალე) „ნალი“
ჰალი (ირ. --) „ლობიო“
ჰალმალ, ჰანალა (ირ. ა, მრ.
ჰალმალზაბალ'ი) „ამხანაგი“
ჰალ'აა „აქ“ იხ. ჰაბ
ჰალ'-ი „ხუნძახი“ (აული), მი-
მართ. ჰალ'-ა, დაშორ. ჰალ'-ი-
რუ... პაბილუფ „ხუნძახელი“,
ჰაბილ „ხუნძახელები“ (მოდე).
ჰაძახი (ირ. —, ა, მრ. ჰაძახე)
„ვირი“; ჰამახალ'ი ჰანტუკა
„მეაუნა“
ჰამელი (ნ. უ) „საუბარი“

ჰანდა (ირ. —, მრ. ჰანდე) „შუბ-
ლი“
ჰანდ-ა, ჰანდარ-ე „ახლოს“
ჰანდურიტე „გარეული კატა“ (?)
ჰანი (ირ. —, მრ. ჰანე) „აული“,
„სოფელი“
ჰანი (ირ. —) „გული“ (თხილის,
ნიგეზის...); ლვანალი ჰანი
„თავის ტვინი“ (შდრ. სუნძ.
ჰადალ ნახ „თავის ტვინი“
პრდ. „თავის კარაქი“)
ჰანკვა (ირ. —, მრ. ჰანკვაბალი,
ჰანკვე) „ლურსმანი“; „სოლი“
ჰანტუკა (ირ. —, მრ. ჰანტუკა-
ბალ'ი) „ყური“, ჰანტუკა რი-
ქი (ნ. უ) „ყურის დაგდება“
ჰანულ'ან (ირ. ა, მრ. ჰანულ'ა-
მალ'ი) „ცხვარი“ (წლისა)
ჰანყასი (ნ. ა) „წყურვილი“; ჰან-
ყასა ბაპი (ნ. უ). ჰანყასარ
„წყურვილი“
ჰანყუ (ირ. —, მრ. ჰანყვაბალ'ი)
„სახლი“ (იშვ. „ოთახი“). ადგ.
ჰანყ-ე, მიმართ. ჰანყ-ა, და-
შორ. ჰანყერუ... ჰანყუ-ზიუ
(ირ. —, მრ. არაა) „სახლი“
(„სახლ-კარი“)
ჰარკაი (ირ. უ, მრ. ჰარკაეაბა-
ლ'ი) „ცოლი“, „ცუ“, „დედა-
ლი“, „ქალი“
ჰარკაა, ჰარკაახი „წირს“, „ქვი-
ვით“, „მიწაზე“, ჰარკაახი ბუ-
კი „ჯდომა“
ჰარკაჟუ (ირ. —, მრ. ჰარკააბა-
ლ'ი) „ხმა“, ჰარკააბასა „ყვი-
რილი“
ჰატან (ირ. ა, მრ. ჰატანდე) „ეკ-
ლეისია“, ჰატანზიუ „კვირა

დღე“
პატი (ირ. —, მრ. პატე) „ცომი“
პატულა „შიდი“, პატულა „კვი-
რე“ (7 დღე)
პატულა (ირ. —) „სავარცხელი“
პალი (ნ. ა) „ნახვა“, კაუზ. პა-
ლაჲ (ნ. თ) „ჩვენება“
პაწადა „ათი“
პაწახა „თეთრი“, პაწახი (ნ. უ)
„გათეთრება“
პაჭვალა „ცხრა“
პაჭიბე ადგ. სახ., ნიშართ. პაჭი-
ბ-ა... (ხუნც. აჩაბალდა)
პაჭი „წუხელ“
პაჭუ (ირ. —, მრ. პაჭე) „ნიკრ-
დი“ (ცხოველისა)
პაყა (ირ. —) „ოფლი“
პაყა ბუხი „ოფლის მოდენა“
პებ „ის“, პეშთუბ „ისეთი“
პებესაი, პებერსაი (ირ. —, მრ.
პებესაბალ'ი) „ტყუილი“
პედირ (ირ. ა, მრ. პედიბალი,
პერდიბალი) „ხბო“
პეკუბ „უცხო“ (მღრ. პეკეა)
პე(ე)ღე „შუადღეს“
პეთილა ქვათა „შიშველი“
პეკეა (ირ. პეკეაშაუ-) „კაცი“,
„მანაკაცი“ (მღრ. ქუნტეკეა,
ჟემიკეა, ღვანეკეა...)
პენა „აბლა“
პერდა „ქვევით“
პერდე „შალა“, „ზევითკენ“
პერემიდი „გაისად“ (ქღრ. პეკა,
რეში)
პერყი (მრ. პერყე, პერყაბალ'ი)
„წამოსასხამი“
პერწა „ვარცლი“ (ირ. უ, მრ.
პერწაბალ'ი)

პესული (ნ. უ) „მისისიანება“,
„ერთმანეთს წაკიდება“
პეწიბაშეუ (ირ. —, მრ. პეწიბა-
შევე) „ბეჭედი“ (თ.თ.ზე წამო-
საცმელი), მღრ. პეწილ
პეწილ (ირ. ა, მრ. პეწიბალი)
„თითი“
პეტი „ძალიან“, „მეტად“. „ფრი-
ად“, პეტიდა პეტი „მეტის მე-
ტად“, პეტიხეყასაუბ, პეტიხე-
ბასუბ „პირველი“
პეყა, პეყ. პე „ნაღდა“, „რეცია“
პეყალ „დღისით“. მღრ. პეყლე
პი! შორისდ. ცხნის გასადგენად
პიბ „თვით“ (ირ. | კლ. ინშაუ-,
II — III კლ. ინლაი-, მრ.
ინდუ-), პიბ-პიბ „ყოველი“,
„სათითაოდ“
პიბდი (ნ. უ) „შინი“
პიბწი, წი (ნ. უ) „ავსება“
პიზოგვა! შორისდ. ძროხის მო-
სახმოვად
პილა: პილალ'ი რუნა „აღვის
ხე“
პიმი (ირ. —, მრ. პინე)
„გისი“
პინგურ (ირ. ა, მრ. პინგურდა-
ლი, პინგურდე) „ფანჯარა“
პინკუნა (ირ. ა, მრ. პინკუნაბა-
ლი, პინკუნავე) „განჯინა“
(დიდი, სურსათის შესანახი;
ხულა)
პინკავა (ირ. —, მრ. აინკავე)
„თავი“
პინ-უ „ნიგ“, ნიშართ. აინ-ა, და-
შორ. პინურუ. პინუ-პინუ „ნი-
გადაშიგ“, „ზოგჯერ“, პინ-უ-
საუბ „შიდა“, პინუსაყესუბ „აი-

განი“
პინლულ (ირ. ა, მრ. პინლულ-
დ) „ფსკერი“ (იპვ. პინლუ)
პინწა (ირ. —, მრ. პინწაბალ'ი,
პინწე) „ქვა“
პინწაუ (ირ. —, მრ. პინწაბა-
ლ'ი) „კარი“; თუნუქის დიდი
ფურცელი, რაზედაც სიმინდს
ხალავენ დაუქვამდე
პირა (ირ. —, პირილა-) „ღრუ-
ბელი“, პირ(ა)შაბ „ღრუბ-
ლიანი“
პირი (ირ. —, პირილა-, მრ. პი-
რე) „სისხლი“
პირწი „მალალი“, პირწა (ნ. თ)
„აწევა“
პირქაი (ნ. უ) „ადგომა“, პირ-
ქაა (ნ. თ) „აყენება“ (იშვ.
რ-ს გარეშეც)
პიტეი, ტეი (ნ. უ) „თქმა“
პიტე-ი „ქვეშ“, „ქვევით“,
„ძირს“, მიმართ. პიტე-ა, და-
შორ. პიტეი-რუ, პიტეი-საუბ
„ქვედა“
პიტეიბ (ირ. ა, მრ. პიტეიბდე)
„ფესვი“ შდრ. პიტე-ი
პიწიწი-და „ნამღვილად“
პიპალ' ი „პიპათლი“ (აულია),
მიმართ. პიპალ'-ა... პიპალი-
რაე „პიპათლელი“
პილუჟ, ლი (ნ. პილევა), ბრძ.
ლობა! (I კლ.) ლაბა! (დანარჩ.
კლ.) „მოსვლა“
პიპირაჟ, პიპირა ბაპი (ნ. უ)
პიპირალ'ი „მორწყვა“
პიპჟე, პიპჟე (ირ. —, მრ. პიპჟე)
„მსხალი“, არეან შაილაჟი
პიპჟე მსხლის ერთი ჯიშია

(„სამოთხის სუნიანი მსხალი“)
პოდორაბ „ღრუ“
პოდუკევა! შორისდ. ხბ-ის მო-
სახმობად
პოქო (ირ. —, მრ. პოქობალ'ი)
„ურემი“
პუბ „ის“, პულა „ისე“, პულარ-
დუ „იმიტომ“, პუშთუბ „ისე-
თი“, პულ'ა „იქ“
პუდი (ირ. ა, მრ. პუდე) „შემა“,
„მერქანი“
პუდულ (ირ. ა) „მეგობარო“,
„მეგობარო“, პუდულლ'ი „მე-
გობრობა“
პუმა (ირ. ი, მრ. პუმიბალ'ი)
„ბოძი“
პუშუ (ირ. მრ. პუშაბალ'ი)
„ფრჩხილი“
პუნა „რბილი“, პუნაჟ (ნ. თ)
„დარბილება“
პუნარ (ირ. ა, მრ. პუნარდე)
„უნარი“, „მოხერხება“, „ნიკი“
პუნტეიდი (ნ. უ) „ბიგება“,
„ბეცბუნება“
პუნწი (ირ. ა) „თაფლი“
პუნჭა (ირ. —, მრ. პუნჭე) „ბა-
ლახი“ (მოჭრილი), „თივა“,
თომონგალ'ი პუნჭა „დენთი“
პურგუ (ირ. —, მრ. პურგე) „ლე-
იბი“
პურდი (ნ. უ) „რხევა“, „ფრი-
ალი“
პურტა (ირ. ი, მრ. პურტე)
„კაკალი“, „ნიგოზი“
პურპუდი, პუპუდი, პუჟადი (ნ.
უ) „რხევა“ შდრ. პურდი
პურპულუ (ირ. —) „ხვლიკი“

ჰააბდი (ნ. უ) „ყეფა“, ჰააბდა
 ბაპი, ჰააბდალ'ი „ყეფა“
 ჰაადურაბ „მზა“, „მზად“, ჰაა-
 დურაჲ (ნ. თ) კაუზ. „მომზა-
 დება“ (მოამზადა), ჰაადური
 (ნ. ივ) „მომზადება“ (მოეკ-
 ზადა)
 ჰააჲ! შორისდ. ვირის გასადენად
 ჰააჲვან (ირ. ა, მრ. ჰააჲვანდე)
 „ცხოველი“
 ჰაალ-ხინწაჲ „გამოკითხვა“,
 „კვლევა“ იხ. ხინწაჲ, ჰაალ-
 ბიხნი „გასინჯვა“
 ჰაამჲარა (ირ. —, მრ. ჰაამჲა-
 რაბალ'ი) „პატარა ბალიში“
 ჰანკვარა „კუნძი“
 ჰარყი (ირ. —) „ცოდვა“
 ჰარციინ (ირ. ა, მრ. ჰარციინ-
 ზალ'ი, ჰარციინდე) „ბაგა“
 ჰაჲარა (ირ. —, მრ. ჰაჲარა-
 ბალ'ი) „მატლი“
 ჰაჲათხან „ფეხსადგილი“
 ჰაელჰაელი (ნ. უ) „ლიქნა“,
 „მლიქვნელობა“
 ჰაენცი „წყნარა“, „ნელა“
 ჰაეტხომურ „ჭია-ღუა“
 ჰაილლა (ირ. —) „ეშმაკობა“
 ჰაისაბ „ანგარიში“
 ჰაიჰედი (ნ. უ) „ქიხვინი“, „ხვი-
 ხვინი“
 ჰაული (ირ. —, მრ. ჰაული)
 „ბურტყლი“
 ჰაუქელ (ირ. ა) „სუნთქვა“ ~
 ზეშთი, ~ განდი (ნ. უ) „სუნ-
 თქვა“

ჰაუქეუ „გადაწყვეტილება“, ჰაუქ-
 მუ იპი (ნ. უ) „გადაწყვეტა“

ჟ

ჟაბდალ „სულელი“, ჟაბდალი
 „გასულელება“ (ნ. ივ). იხმა-
 რეჲა აგრეთვე ადალ, ჟადალ
 ჟაგარლ'ი (ირ. —) „ახლობლო-
 ბა“, „ნათესაობა“
 ჟადათ (ირ. ა) „ადათი“, „წესი“
 ჟადლუ (ირ. —) „კანონი“ ~ იპი
 „დაწესება“
 ჟაჲ! შორისდ. ძროხის, ხარის...
 გასადეენად
 ჟაზაბ (ირ. ა) „ტანჯვა“, „წამე-
 ბა“
 ჟაუ-ჟიშთ! შორისდ. ზიზღისა
 ჟალამათ (ირ. თ) „სასწაული“
 ჟალიმ (ირ. ა, მრ. ჟალიმზაბა-
 ლ'ი) „ნასწავლი“
 ჟაზალ (ირ. ა) „სასიათი“; „ჩე-
 ვა“
 ჟანდი (ნ. უ) „ღეფეკაცია“
 (გრდუჲ) შდრ. ჩიზმდი
 ჟარა (ირ. —, მრ. ჟარე, ჟარი-
 ბალ'ი) „თავთაფი“
 ჟარაყი (ირ. ა) „არაყი“
 ჟარზა (ირ. ა, მრ. ჟარზე)
 „თხოვნა“, „არზა“
 ჟარჩაუ (ირ. —, მრ. ჟარჩაჲე)
 „ქაჲი“
 ჟასიიჲაჲ „მკაცრი“, „ულმობე-
 ლი“
 ჟაყლუ (ირ. —) „ჭკუა“
 ჟაყუბა (ირ. —, მრ. ჟაყუბაბა-
 ლ'ი) „ტანჯვა“, „წამება“

ჭახვახ-ე „ახვახი“, მიმართ. ჭახ-	ჭოლოტან (ირ. ი, მრ. ჭოლო-
ვახ-ა... ჭახვალ'ი „ახვახელი“,	ტაბი, ჭოლოტანზაბალ'ი) „ახ-
ჭახვადი „ახვახელები“	ალგაზრდა“, „ვაჟკაცი“
ჭენცი (ნ. უ) „დაყრუება“	ჭუმრუ (ირ. —) იხ. ჭურმი
ჭინდი (ნ. უ) „გაძლომა“	ჭუჟ-ტეაი (ირ. —) „გზა-ქვალი“
ჭინყავ „ყრუ“	ჭურმი, ჭუმრუ (ირ. —) „ცხოვ-
ჭიფრით (ირ. ა, ი) „დევი“ (1 კლ.)	რება“

ГРАММАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БОТЛИХСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Ботлихский язык (по-ботлихски *bujhal'i miçəi* «язык Ботлиха», или *bujxaɗal'i miçəi* «язык ботлихцев») входит в андийскую подгруппу аварско-андийско-диндийских языков Дагестана. На этом языке говорят жители сел. Ботлих (по-местному *Bujxe*) и Мнарсу (по-местному *Kiln*) Ботлихского района Дагестанской АССР.

Ботлихский язык — бесписьменный племенной язык. Общее число говорящих на ботлихском языке около 3000 чел. В качестве литературного языка ботлихцы, как и все андийско-диндийские племена, пользуются близкородственным аварским языком, знание которого среди ботлихцев столь распространено, что их можно считать двуязычными.

Языки андийской подгруппы очень близки друг к другу, они подчас «незаметно» переходят друг в друга. На общем весьма пестром фоне языков, диалектов и говоров, в виде более или менее самостоятельных языков вырисовываются отдельные языковые «островки» (напр., Анли, Ботлих, Годобери, Тинди, Карата и др.). Для ясного представления взаимоотношений андийских языков необходимо всестороннее изучение как отдельных «островков», так и наречий промежуточных аулов, при этом каждый «островок» целесообразно описать порознь.

Довольно близки друг к другу ботлихский и годоберийский языки, но следует учесть, что годоберийский является как бы переходным звеном между ботлихским и чамалальским языками. С другой стороны, близость между ботлихским и годоберийским языками становится очевидной, когда учитываем речь аула Мнарсу, которая является лишь говором ботлихского языка, но своими особенностями (как в фонетике, так и в морфологии, даже в лексике) напоминает годоберийский язык.

В работе мы даем описание основных черт ботлихского языка по данным речи аула Ботлих (учитываются также особенности мварсуйского говора).

Ботлихский язык изучен весьма слабо. Некоторые сведения (в основном мало надежные) о ботлихском языке можно найти в книге Эркерт¹. Более точны, но весьма скудны записи А. Дирра².

Предлежащий очерк, являясь первой попыткой систематического описательного анализа грамматического строя ботлихского языка, основывается на текстах, записанных нами на месте во время научных командировок в Ботлихский район Дагестанской АССР (лето 1946—47 гг.)³. В последующих годах, работая над другими языками аварско-индийской подгруппы, нам удалось пополнить некоторые части очерка. В занятиях по ботлихскому языку моими осведомителями были: Гаджи-Магомед, Омар и Патимат Азаевы, Ахмед-Наби Омаров, Гасан Абакаров, Сааду Исаков, Аслудин и Газират Османовы и др. Пользуюсь случаем выразить этим товарищам свою благодарность.

ФОНЕТИКА

Звуковой состав. Гласные. Оральные — а, е, і, о, ы, nasalized — а", е", і", о" ы" (о" встречается спорадически). Полугласные v и j (v/и, также j/i исторически можно считать сонантами, реализуемыми как гласные или согласные в зависимости от позиции). Полугласный y часто встречается с согласными, придавая им лабиализованный оттенок. Соноранные — г, л, ш, п. Шумные согласные делятся на звонкие и глухие; среди глухих выделяются придыхательные и абруптивные. Для аффрикат характерна четверичная система, для спирантов — троечная, для смычно-взрывных — также троечная.

¹ R. Erskert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes, Viena, 1895 г.

² А. Дирр, Материалы для изучения языков и наречий андоиндийской группы, Тифлис, 1909, стр. 1—6.

³ Командировки были организованы Институтом языкознания АН Грузинской ССР.

Имеются специфические латеральные (l', l'', l', l). Шумные соноранты рекурсивно имеют корреляцию „сильный — слабый“, но некоторые пары утратили слабые корреляты. Согласные kə и kə реализуются как аффрикаты. Звонких аффрикат-фонем нет. Имеется ʒ в определенных позициях — в начале слова или вслед за сонорами; ʒ обычно заменяется спирантом ʒ. Весьма редки фарингальные ɔ и ɔ̃ (обычно заменяются ларингальными ' и h — соответственно). Абрутивный р выступает как позиционный вариант звонкого b. Слабый с заведительствовав в нескольких словах (в основном заимствованных).

Все слова, начинающиеся гласным, имеют твердый приступ.

Ударение слабое динамическое подвижное. В ряде случаев его место зависит от морфологической категории слова.

Фонетические процессы. Классные показатели у и г под влиянием назализованного гласного переходят в ш и п (соответственно), притом элемент назализованности исчезает. Аналогичный процесс встречается и в ряде других случаев. Важнейшие процессы: а — v → о, i — i → i, а — i → i, u — i → u, е — а → ē, е и др., -v — i → -u-j, l' — l' → l' — l', lm → m, m, gl → ll и др. Ряд глаголов с начальным слогом i-, hi- (и + классный показатель) употребляется и без этого слога. Комплекс согласных встречается обычно в начале (притом один из компонентов, обычно первый, является сонориком). Перед согласными отмечаются процессы l → r и m // p.

О фонетических особенностях мларсуйского говора. Вслед за классным показателем v вместо ожидаемых соединительных гласных i и e выступают лабиальные u и o (соответственно). Распространена редукция гласных. Интервокальные лабиальные (особенно b) теряются. Комплекс согл. + v длабиализуется. Комплекс bd → d... Вопросительная частица -ha вызывает озвончение глухого ʒ в отрицательных формах. Собственно ботлхскому γ (в случаях, когда γ восходит к *q') в мларсуйском соответствует '.

МОРФОЛОГИЯ

Грамматический класс (стр. 29—49). Имеются три класса: I кл. — v, II кл. — j, III кл. — b. Во мн. ч. различаются классы

одушевленных (показатели: префиксально — *r-*, суффиксально — *-l*) и класс неодушевленных (показатель *b*). Классы живых и неживых можно различить и в ед. ч. частицами *l'i* (для живых) и *xp* (для неживых). Если основа содержит назализованный гласный, то вм. *b* выступает *m*, а вм. *r* — *ɲ*.

Особо рассматривается категория грамматических классов в именах существительных, в прилагательных, числительных, местоимениях, глаголах, послелогах и наречиях.

Число (стр. 50–51). Выделяются две группы слов. В первую группу входят слова, имеющие переменные классные показатели, которые одновременно обозначают и мн. число. Сюда входят все слова кроме имен существительных. Слово (не существительное), не имеющее переменного классного показателя, не имеет и формы мн. ч. Во вторую группу входят имена существительные, имеющие специальные суффиксы мн. числа. Основные суффиксы: *-bal'i*, *-bdal'i*, *-bdil'i*, *-dal'i*, *-dil'i*, *-de*, *-e*, *-di*, *-l* (а также заимствованные из аварского яз. *-al* и *-zabal'i*). Спорадически встречаются *-rdi* и *-bala* („люди“). Распространено параллельное образование мн. ч. различными суффиксами.

Суффикс *-bal'i* присоединяется к основе им. пад. непосредственно или посредством наращивания гласного (*a*, *i*), при этом исходный гласный редуцируется. Суффиксы *-de* (а также *-dal'i*, *-dil'i*) прибавляются к именам с сонорным исходом основы (особенно вслед за *-r*). Присоединение суффиксов к основе вызывает различные фонетические процессы (редукцию гласного и согласного, ассимиляцию и др.).

Окончание *-l'i* в суффиксах мн. ч. (*-bal'i*, *-bdil'i*, *-zabal'i* и т. п.) явление вторичное (срв. *-l'i* — суффикс абстрактности). Многообразие суффиксов исторически сводится к элементам *b*, *d*, *r(l)*, при этом *l*, являясь довольно редким суффиксом, характерным для слов I и II грамматических классов, в ботдихском имеет более архаическое использование, чем в аварском яз.

Отмечается, что основа, выступающая во мн. ч. перед *-bal'i*, напоминает основу косвенных падежей при склонении имен в ед. ч.

Падеж (стр. 61—104). Различаются основные и местные падежи. Основные падежи: именительный (— без специального показателя), эргативный (суффикс -di), родительный (имеет два суффикса: 1. переменный классный показатель, согласующийся с определяемым. 2. суффикс -li), дательный (суффикс -i, в основах же с гласным исходом -i → j). Показатели падежей в обоих числах одинаковы.

Две формы род. пад. применяются в разных словах: в ед. ч. классный род. пад. имеют слова I-го грамматического класса, а также слова, обозначающие людей, но не дифференцированные по классам (напр., местоимения „я“, „ты“, „мы“, „вы“...). Остальные слова род. пад. образуют посредством -li. Во мн. ч. действует тот же принцип распределения показателей род. пад., однако надо учесть посредством какого суффикса образовано мн. ч. (см. ниже).

Основная функция им. пад. — обозначение подлежащего при непереходных глаголах и дополнения при переходных. Эрг. пад. обозначает подлежащее при переходных глаголах. Этот же падеж употребляется в функции инструменталиса (в словах III-го грам. класса)¹. Ряд наречий выступают в форме инструменталиса (resp. эрг. падежа). Род. пад. передает принадлежность, часть, материал... Дат. пад. является падежом косвенного дополнения, а также падежом реального субъекта *verba sentiendi*.

Различается склонение имен с неизменяемой и изменяемой основами. В последнем случае основа косвенных падежей образуется от формы им. пад. („чистой основы“) посредством гласных a, i, u (I тип), или путем наращивания слогов *ʒu*, *lʷi* (II тип). Наращивание гласных вызывает редукцию исходного гласного основы, слогн же *ʒu*, *lʷi* присоединяются к форме им. пад. непосредственно (при этом могут отпасть суффиксальные классные показатели)².

¹ „Совмещение“ в одной форме функции эргатива и инструменталиса нельзя считать случайным.

² Гласные u и i (*ʒu*-u, *lʷi*-i) представляют собой основообразующие гласные (срв. выше в склонении I-го типа).

Склонение по I-му типу характерно для имен существительных, а по II-му типу — для атрибутивных имен в широком смысле (за редким исключением): *šac* и *l'oi* используются в ед. ч., *šac* в словах I-го граммат. класса, *l'oi* — в словах II и III классов.

Склонение некоторых имен (в основном местоимений) имеет ряд особенностей (изменение основы в косвенных падежах, наращение слога *la...*).

Во мн. ч. имена, оканчивающиеся суффиксами *-bal'i*, *-bdj-i*, *-dili*, *-dali*, *-de*, *-e* — склоняются с неизменяемой основой, слова же, оканчивающиеся на *-l*, *-al*, основу косвенных падежей образуют посредством *č*. Эти же слова в род. пад. принимают переменный классный показатель.

Местные падежи образуют серии. Серий всего шесть: I серия — с нулевым показателем („на“), II серия — на *š* (значение дат.-локат.), III серия — на *x* („возле“, „около“), IV серия — на *q* (по значению совпадает с III серией), V серия — на *l'a* („в“), VI серия — на *to* („под“). Местные падежи: направительный (суффикс *-a*), покоя (суффиксы *-u*, *-i*, *-e*), исходный (суффикс *-tu*), сквозной (суффикс *-ku*). Серийные признаки указывают, где происходит действие, а падежи — как оно происходит (направление, покой).

Не все серии имеют все падежи, при этом исходный и сквозной падежи четко не дифференцированы (сквозной падеж — *translativus* — утратил свое значение, а суффикс *-ku* стал факультативным вариантом суффикса исходного падежа *-tu*. Ниже речь идет о трех местных падежах).

Падежные показатели следуют за серийными. Исходный падеж (также и сквозной) образуется от готовой формы падежа покоя прибавлением суффиксов соответствующих падежей.

Все местные серии (кроме первого) в качестве основы используют т. н. основу косвенных падежей. Первая серия образуется от основы им. пад. с фонетическими изменениями.

I серия имеет все три падежа; падеж покоя оканчивается на *u*, *i* или *e* (их использование не факультативно). По этой же серии склоняются наречия.

II серия дефективная (отсутствует направит. пад.). Падеж покоя оканчивается на *u*.

III серия имеет все падежи. Падеж покоя оканчивается на -i или -e.

IV серия встречается весьма редко. Падеж покоя оканчивается на -i. В речи аула Миарсу перед показателем -i выступает всегда q, в остальных же случаях — x.

V серия имеет все падежи. Падеж покоя имеет два суффикса: -i и -n. Серийный показатель выступает в зависимости от позиции в виде I', I'' и I''': I' выступает вслед за согласным исходом основы, I'' — в том случае, когда падеж покоя оканчивается на i, а I''' — когда тот же падеж оканчивается на n.

VI серия имеет все падежи. Падеж покоя образуется посредством гласного -i.

Во мн. ч. при образовании местных падежей, окончание мн. ч. -I'i может не удержаться; I серия во мн. ч. передается описательно, II и III серии имеют органические формы, IV серия не употребляется, а V и VI серии имеют как органические, так и описательные формы.

Ряд слов при образовании местных падежей меняют нову.

Названия местностей представляют собой падеж новой той или иной серии.

Можно указать на некоторые моменты из истории местных падежей (стр. 102); напр., серия без показателя, по-видимому, восходит к серии на *t': серии на x и на q исторически являются разными сериями (но близкими по значению). В языках индийской группы сильно расширяется сфера применения показателя x, постепенно поглощающего серию на q; в аварском же языке, наоборот, серия на q полностью вытеснила серию с показателем *x, который по фонетическим закономерностям аварского языка должен был звучать как h¹. В аварском языке утеряна также серия на ċ (следы обеих серий в аварском языке сохранились)².

¹ Срв. аналогичную судьбу в аварском яз. серии на *t', вытесненной серией на d.

² О некоторых вопросах склонения см. также нашу статью „Склонение имен существительных в ботлихском языке“, Сборник „Вопросы изучения иберийско-кавказских языков“, Москва, 1961 г.

Инфинитив и масдар (отглагольное имя действия). Инфинитив образуется посредством суффикса -i (вслед за гласным основы -i → -j)¹. Масдар образуется от инфинитива суффиксом -г.

Время. Настоящее время (=настоящее общее) образуется посредством суффикса -е. Прошедшее время имеет два суффикса: одна (большая) группа глаголов принимает -ц, другая группа — -а (в эту группу попадают в основном непереходные глаголы). В речи аула Миарсу вм. -ц используется -i. В собственно ботлихском говоре временные формы проп. вр. не отличаются от деспричастных форм того же времени, в миарсуйском же говоре (как и в голоберийском языке) проп. вр. глаголов первой группы образуется посредством -i, деспричастие же — посредством -ц. В глаголах второй группы («группа а») положение одинаковое в обоих ботлихских говорах (и даже в голоберийском языке): деспр. проп. вр. всегда совпадает с временной формой. Архаическое состояние, по-видимому, сохранилось в миарсуйском говоре и голоб. яз.). Будущее время образуется от инфинитива посредством суффикса -қа-в (в переменный классный показатель; по происхождению -қав является причастием от глагола ы-иқі «быть»)². Суффиксальный классный показатель согласуется с классом реального субъекта (при непереходных глаголах) или реального объекта (при переходных глаголах).

Распространено описательное образование времен и наклонений. Основной глагол может выступать в четырех различных формах (стр. 113 — 117). Каждая из форм имеет определенный смысловой оттенок (синхронность действия, обязательность, результативность...).

Наклонение. В повелительном наклонении глаголы различаются по переходности: при переходных глаголах

¹ В андийских языках типы спряжения в значительной степени зависят от фонетического облика исхода основы. В ботлихском языке положение упрощено (нет первичных глагольных основ с гласным исходом, отсутствуют основы с суффиксальным элементом и, который в ботлихском ослаб и путем метатезы оказался в предыдущем слове в виде назальности гласного).

² В речи аула Миарсу вм. қав- фигурирует -го.

повелительное наклонение образуется посредством -а, при непереходных — -і (→ -j вслед за -v). Несколько непереходных глаголов имеют суффикс -ba (→ ша в определенных условиях). Условное наклонение имеет два суффикса -la (условное реальное) и -xwala (условное ирреальное). Первый из них присоединяется к форме „основа глагола + а“, а второй — к форме прош. вр. (=депр.). Желательное наклонение имеет также две формы на -(a)-bu и на -(i)-be.

Каузатив¹ образуется посредством суффикса -а. Имеются и описательные формы: 1. инфинитив в форме каузатива + atal ihi; изменяется ihi „делать“. 2. Основа глагола + а + глагол b-iyaј „заставлять“ от i-yi „стоять“; изменяется biyaј. Каузативные глаголы имеют те же формы, что и некаузативные (однако суффиксом прош. вр. является o, восходящее к -а + u)².

Отрицательные формы образуются посредством частиц отрицания хцї (для неживых), lїjї (для живых) и gnї (для обеих групп слов), или же суффиксами. Наст. вр. (общее) образуется посредством -ц-ї, прош. вр. — -i-ца, буд. вр. -ца-b || -ц ца-b и др. Отрицательные формы имеют наклонения: условное, желательное, повелительное. (Это последнее — запретительное наклонение — образуется суффиксом -ba-sai).

Причастие. Боглихский яз. богат причастными формами. Большинство причастий образовано описательно (с участием элементов х и l). Прочие образуются причастие прош. вр. (-а-b). Суффиксальные классные показатели в причастиях отражают класс определяемого слова (так же, как и в прилагательных), а префиксальные — класс подлежащего или дополнения (в зависимости от переходности, как в глаголах).

О словообразовании. Средства словообразования немало, но используются они довольно ограниченно. Важнейшие суффиксы: -ya-b „один (одни) из (тех)“, -sau-b „-ский“, -lї „-ство“ (абстрактные имена), -ci, -rci образует краткость.

¹ Посредством суффикса -а образуются переходные глаголы от непереходных к каузативу (побудительные глаголы) в собственном смысле от переходных глаголов.

² Каузативные глаголы как переходные должны были иметь в прош. вр. -ц, который сливается с предыдущим -а. В речи аула Миарсу в прош. вр. выступает j (← i).

-џеқи и ← -џи-еқи образует числительные от названия сотых и тысячных, -г-џа „на (сколько то) частей“, -егхи „так же, как“, -і образует отменные непереходные глаголы, -і-хоб, -і-І'аб образуют порядковые числительные (срв. причастие буд. вр.)...

Одну группу словообразующих суффиксов и частиц образуют чередующиеся элементы х, қ, І' (-қвала, -'хвала, -І'ала, -қоб, -қобу, -хобу, -І'абу... хиџи, І'иџи, гуџи)...

Здесь же (стр. 145 и след.) рассматриваются вопросы словосложения, различные формы удвоения глагольных основ и их функции (стр. 146 — 147).

Распространено описательное образование слов (существительных, глаголов, стр. 147 — 148), а также случаи паронимии (haŋila haŋa „и увидеть увидев“ и т. п.). Для образования отрицательных форм используется глагол b-aŋi. Составные глаголы, образованные посредством b-aŋi имеют ряд синтаксических (и смысловых) особенностей (стр. 150 — 151).

Послелоги и частицы. Послелогов мало. Важнейшие из них: -yalu „для“, „ради“, -dega, -daga „до“, -xoiŋdu „к, по направлению“, -xəp-џи, -xəp-џа „к“... sandu „вместе“... Наречия места могут быть использованы в качестве послелогов.

Частий много. Основные: -la „и“, „тоже“, -da „усилительная частица“, -talu, -қul, -xul — частицы косвенной речи, -xwala „хотя бы“, „хоть“, -xula, -І'ila... -І'oi „с“, -џа „если не“, -џи (с глаголом b-aŋi) „показалось“, -ma — вопросительная частица, -mi — частица встречного вопроса, -xi (с частицей -ma) — вопросительно-желательная частица, -yo, -ywana „такой же (по величине), как“... -oi — утвердительная частица.

Междометие: перечисляются основные междометия.

В связи с описанием того или иного грамматического явления в ряде случаев в сносках уясняется история соответствующего факта. Каждое положение иллюстрировано примерами, взятыми из текстов и обиходной речи.

ТЕКСТЫ

Публикуются ботлихские тексты (сказки, рассказы, поговорки... стр. 161 — 208). Одна часть текстов (стр. 161 — 174) снабжена подстрочным переводом на грузинском языке.

СЛОВАРЬ

На стр. 209 — 250 дается „Сборник ботлихских слов“ (ботлихско-грузинский словарь). Имена приводятся в форме им. пад. ед. ч., глаголы — в форме инфинитива. Перемежные классные показатели приведены в форме III-го грамматического класса (при этом показатель класса отмечен жирным шрифтом). В именах существительных указан способ образования основ косвенных падежей, а также форма мн. числа, в глаголах указывается окончание прошедшего времени¹.

¹ Сравнение ботлихских слов со словами других языков не производится. Вопрос изучен нами специально („Сравнительный словарь аварско-андийских языков“, одна часть этой работы опубликована, см. „Сравнительный анализ глагольных основ в аварском и андийских языках“, Махачкала, 1959 г.).

ს ა რ ჩ ე ვ ი

რედაქტორის წინასიტყვაობა	ბმ- 5
Предисловие редактора	7
შესავალი	9
ფ ო ნ ე ტ ი კ ა	
ბგერითი შედგენილობა	11
ფონეტიკური პროცესები .	19
მიარსული კილოკავის ფონეტიკურ თავისებურებათა შე- სახებ	25
მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა	
გრამატიკული კლასი .	29
1. წინასწარი შენიშვნები	29
2. გრამატიკული კლასის კატეგორია არსებით სახე- ლებში	35
3. გრამატიკული კლასის კატეგორია ზედსართავ სა- ხელებში	37
4. გრამატიკული კლასის კატეგორია რიცხვით სა- ხელებში	40
5. გრამატიკული კლასის კატეგორია ნაცვალსახე- ლებში	41
6. გრამატიკული კლასის კატეგორია ზმნებში	45
7. გრამატიკული კლასის ნიშანი ინფიქსად	46
8. გრამატიკული კლასის კატეგორია თანდებულსა და ზნისსართებში	48
რ ი ც ხ ე ი	50
1. რიცხვი კლასნიშნიან სიტყვებში	50
2. არსებით სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოება	51
3. რიცხვის მაწარმოებელ სუფიქსთა შესახებ	
4. მრავლობითი რიცხვის საწარმოებელი ფუძის შე- სახებ	60

ბ რ უ ნ ვ ა	61
1. ძირითადი და ლოკატიური ბრუნვები	61
2. ძირითად ბრუნვათა ნიშნები	62
3. ძირითად ბრუნვათა ფუნქციების შესახებ	66
4. ფუძის საკითხი და ბრუნებათა ტიპები	69
5. ერთფუძიანი ბრუნება	70
6. ორფუძიანი ბრუნება	72
7. ბრუნების თავისებურებანი	79
8. ბრუნება მრავლობით რიცხვში	82
9. ლოკატიური ბრუნვები	87
10. ლოკატივთა მრავლობითი რიცხვის შესახებ	98
11. შენიშვნები ლოკატიურ ბრუნვათა შესახებ	101
ინფინიტივი და მასდარი	104
1. წინასწარი შენიშვნები	104
2. ინფინიტივის წარმოება	105
3. მასდარის წარმოება	106
დ რ ო	106
1. ძირითადი დროები	106
2. აწმყო	107
3. ნამყო	107
4. მყოფადი	112
5. დრო-კილოთა აღწერითი წარმოება	113
კ ი ლ ო	117
1. ბრძანებითი კილო	117
2. პირობითი კილო	120
3. ნატვრითი კილო	122
კ ა უ ზ ა ტ ი ვ ი	123
უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი ფ ო რ მ ე ბ ი	126
მ ი მ ლ ე ო ბ ა	131
1. მიმლეობათა წარმოება	132
2. შენიშვნები მიმლეობათა შესახებ	136
ს ი ტ ყ ვ ა წ ა რ მ ო ე ბ ი ს შესახებ	138
თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე ბ ი და ნ ა წ ი ლ ა კ ე ბ ი	151
მ ო რ ი ს დ ე ბ უ ლ ი	159
ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი	161
ბ ო თ ლ ი ს უ რ - ქ ა რ თ უ ლ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს კ ო ნ ა	209
Грамматический анализ болгарского языка (Резюме)	251

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ გამოცემული მონოგრაფიები და კრებულები იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესახებ¹

(ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით)

МОНОГРАФИИ И СБОРНИКИ, ИЗДАННЫЕ ИНСТИТУТОМ ЯЗЫКОЗНАНИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР ПО ИБЕРИЙСКО-КАВКАЗСКИМ ЯЗЫКАМ¹

(В хронологической последовательности)

А. მონოგრაფიები — МОНОГРАФИИ

1. ულენტი ს. გურული კილო (გამოკვლევა. ტექსტები, ლექსიკონი). 1936, 279 გვ.

Женти С. Гурбийский говор грузинского языка (Исследования, тексты, словарь). 1936, 279 стр.

2. ჩიქობავა არნ. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ტექსტებითურთ). 1936, XIX + 249 + 152 გვ. (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

Чикобава А. С. Грамматический анализ чанского (ძველბო) диалекта (с текстами). 1936, XIX + 249 + 152 стр. (Резюме на русск. и франц. языках).

¹ ენათმეცნიერების ინსტიტუტი დააარსდა 1941 წელს, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ჩამოყალიბების შემდეგ, როცა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოში ფილიალის აკად. ნ. შარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი (= ენიკი). დაარსდა 1936 წელს) გაიყო ორ ინსტიტუტად—ისტორიის ინსტიტუტად და ენის ინსტიტუტად. ინსტიტუტს 1950 წლამდე ეწოდებოდა „აკად. ნ. შარის სახ. ენის ინსტიტუტი“, ხოლო 1950 წლიდან მას ეწოდება „ენათმეცნიერების“ ინსტიტუტი.

Институт языкознания был организован в 1941 году, после основания Академии наук Грузинской ССР, в результате разделения Института языка, истории и материальной культуры им. акад. Н. Я. Марра (= ИЯИМК, организован в 1936 году) на два института — Институт истории и Институт языка. До 1950 года Институт именовался „Институтом языка им. акад. Н. Я. Марра“, а после 1950 года носит название „Институт языкознания“.

3. ფონეტიკური ლიტერატურის ანოტირებული ბიბლიოგრაფია. I. ქართველური ენები. პროფ. გ. ახვლედიანის რედაქციით. 1937, 80 გვ. (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

Аннотированная библиография фонетической литературы. I. Картвельские языки. Под редакцией проф. Г. С. Ахвледиани. 1937, 80 стр. (Текст парал. на груз. и русск. языках).

4. ხუბუა მ. მეგრული ტექსტები. 1937, XXIV + 362 გვ.
Хубуа М. Мегрельские тексты. 1937, XXIV + 362 стр.

5. ჯავახიშვილი ივ. ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. 1937, XIX + 754 გვ.

Джавахишвили И. Первоначальный строй и родство грузинского и кавказских языков. 1937, XIX + 754 стр.

6. ქართველურ ენათა ლექსიკა. I. გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი. — ბ. ვ. წერეთელი, ზემოიმერული ლექსიკონი. — მ. ალავიძე, ლეჩხუმური ლექსიკონი. პროფ. ვუკ. ბერიძის რედაქციით. 1938, X + 165 გვ.

Лексика нартвельских языков. I. Г. Шарашидзе, Словарь гურიцкого наречия. — Б. В. Церетели, Словарь верхненмерского наречия — М. Алавидзе, Словарь лецхумского наречия. Под редакцией проф. В. М. Беридзе. 1938, X + 165 стр.

7. ჩიქობავა არხ. ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. 1938, XIX + 509 გვ. (რეზიუმე რუს. და ფრანგ. ენებზე).

Чикобава А. С. Чанско-мегрельско-грузинский сравнительный словарь. 1938, XIX, + 509 стр. (Резюме на русск. и франц. языках).

8. ულენტი ს. ქანური ტექსტები (არქაბული კილოკავი). 1938, XXVIII + 219 გვ.

Уленти С. М. Чанские (ливские) тексты (Архавский говор). 1938, XXVIII + 219 стр.

9. სვანური პროზაული ტექსტები. I. ბალსზემოური კილო. ტექსტები წეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ. 1939, XXII + 490 გვ. (მასალები ქართველურ ენათა შესწავლისათვის. I).

Сванские прозаические тексты: I. Верхнебальское наречие. Тексты собрали А. Шанидзе и В. Топуриа. 1939, XVII + 490 стр. (Материалы для изучения картвельских языков. I).

10. სვანური პოეზია. I. სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ და მ. გუჯავანიამ. 1939, XVII + 434 გვ. (მასალები ქართველურ ენათა შესწავლისათვის. II).

Сванская поэзия. I. Песни собрали и перевели на грузинский язык А. Шанидзе, В. Топуриа и М. Гуджеджаниани. 1939, XVII + 434 стр. (Материалы для изучения картвельских языков. II).

11. ყიფშიძე ი. ჭანური ტექსტები (არნ. ჩიქობავას შესავალი წერილით: „პროფ. ი. ყიფშიძე და ჭანურის მეცნიერული შესწავლა“). 1939, XLII + 94 გვ. (გარდაცვალების შემდგომი გამოცემა).

Кипшидзе И. Чанские (шванские) тексты (С вводитной статьей А. С. Чикобава: „Проф. И. Кипшидзе и научное изучение чанского диалекта“). 1939, XLII + 94 стр. (Посмертное издание).

12. ფონეტიკური ლიტერატურის ანოტირებული ბიბლიოგრაფია. II. კავკასიური ენები. პროფ. გ. ახვლედიანის რედაქციით. 1940, 241 გვ. (ტექსტი პარალ. ქართ. და რუს. ენებზე).

Аннотированная библиография фонетической литературы. II. Кавказские языки. Под редакцией проф. Г. С. Ахвледзиани. 1940, 241 стр. (Текст парал. на груз. и русск. языках).

13. ჩიქობავა არნ. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. 1942, XXXVI + 344 გვ. (რეზიუმე რუს. და ინგლ. ენებზე).

Чикобава А. С. Древнейшая структура именных основ в картвельских языках. 1942, XXXVI + 344 стр. (Резюме на русск. и англ. языках).

14. მენტეშაშვილისტ. ქიზიურის ლექსიკონი. 1943, VIII + 304 გვ. (ქართველურ ენათა ლექსიკა. II).

Ментешашвили С. Б. Словарь кизинского диалекта. 1943, VIII + 304 стр. (Лексика картвельских языков II).

15. ლომთათიძე ქ. აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი (ტექსტებითურთ). 1944, XX + 236 + 146 გვ. ლითოგრ. გამოცემა (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Ломтатидзе К. В. Тапанский диалект абхазского языка (с текстами). 1944, XX + 236 + 146 стр. Литограф. изд. (Резюме на русск. яз.).

16. ჩიქობავა არნ. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციის ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემების მიხედვით. 1948, VIII + 148 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Чикобава А. С. Проблема эргативной конструкции в иберийско-кавказских языках. I. Историческое взаимоотношение номинативной и эргативной конструкций по данным древнегрузинского языка. 1948, VIII + 148 стр. (Резюме на русск. яз.).

17. უღენტო ს. სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები (ექსპერიმენტული გამოკვლევა). 1949, VII + 224 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Жгенти С. М. Основные вопросы фонетики сванского языка (Экспериментальное исследование). 1949, VII + 224 стр. (Резюме на русск. яз.).

18. ლომთათიძე ქ. აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის (ტექსტებითურთ). 1954, XII + 350 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Ломтатидзе К. В. Ашхарский диалект и его место среди других абхазско-абазинских диалектов (с текстами). 1954, XII + 350 стр. (Резюме на русск. яз.).

19. ქავთარაძე ივ. ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში. 1954, XV + 356 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Кавтарадзе И. И. К истории основных грамматических категорий глагола в древнегрузинском языке. 1954, XV + 356 стр. (Резюме на русск. яз.).

20. **მამათა სწავლანი** (X და XI საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით). გამოსცა ილ. აბულაძემ, ა. შანიძის რედაქციით. 1955, XXII + 321 გვ. (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 8).

Поучения отцов (По рукописям X и XI веков). Издад И. Абуладзе, под редакцией А. Шанидзе. 1955, XXII + 321 стр. (Памятники древнегрузинского языка. 8).

21. **მარტიროსოვი არ., იმნაიშვილი გრ.** ქართული ენის კაზური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ). 1956, VIII + 147 + 193 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Мартыросов А. Г., Имнашвили Г. М. Кахетинский диалект грузинского языка (Исследование и тексты со словарем). 1956, VIII + 147 + 193 стр. (Резюме на русск. яз.).

Рогова Г. В. К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгских (черкесских) языках. 1956, X + 154 стр.

როგავა გ. სახელური ფუძეებისა და გრამატიკული კლასების აგებულების საკითხისათვის ადიღურ (ჩერქეზულ) ენებში. 1956, X + 154 გვ.

23. **სვანური პროზაული ტექსტები.** II. ბალსქვემოური კილო. ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიან და მ. ქალდანმა. 1957, XIV + 362 გვ.

Сванские прозаические тексты. II. Нижнебалъское наречие. Тексты собрали А. Давитиани, М. Калдани, В. Тофуриа. 1957, XIV + 362 стр.

24. **გამყრელიძე თ.** სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უცვლელსი სტრუქტურის ზოგი საკითხი. 1959, 88 გვ.

Гамкrellidze T. B. Сибилянты соответствия и некоторые вопросы древнейшей структуры картвельских языков. 1959, 88 стр.

25. **თოფურია გ.** ლეზგიური ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები (კიურიული და ახტის დიალექტების მონაცემთა მიხედვით). 1959, 136 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Тофуриа Г. В. Основные морфологические категории лезгинского глагола (по данным кюринского и ахтынского диалектов). 1959, 136 стр. (Резюме на русск. яз.).

26. ჯანაშია ს. შრომები. ტ. III. 1959, VI + 370 გვ. [გამოკვლევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესახებ].

Джанашиа С. Н. Труды, т. III. 1959, VI + 370 стр. [Работы по иберийско-кавказским языкам].

27. აბესაძე ნ. გრამატიკის საკითხები XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში. 1960, 106 გვ.

Абесадзе Н. Н. Вопросы [грузинской] грамматики в грузинских периодических изданиях XIX века. 1960, 106 стр.

28. ძიძიშვილი მ. ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში. 1960, 163 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Дзидзишвили М. П. Фонетические процессы в древнегрузинском языке. 1960, 163 стр. (Резюме на русск. яз.).

29. ჭინჭარაული ალ. ხევსურულის თავისებურებანი (ტექსტებითა და ინდექსით). 1960, XII + 486 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Чиччараули А. Л. Особенности хевсурского диалекта грузинского языка (с текстами и индексом). 1960, XII + 486 стр. (Резюме на русск. яз.).

30. თაყაიშვილი ა. ქართული ფრაზეოლოგიის საკითხები. 1961, 154 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Тақайшвили А. А. Вопросы грузинской фразеологии. 1961, 154 стр. (Резюме на русск. яз.).

31. კელენჯერიძე მ. რუსულ-ქართული ხელნაწერი ლექსიკონები XVIII — XIX საუკუნეებისა. 1961, 91 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Келенджеридзе М. А. Русско-грузинские рукописные словари XVIII — XIX веков. 1961, 91 стр. (Резюме на русск. яз.).

32. ჩიქობავა არნ. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. II. ერგატიული კონსტრუქციის რაობის თეორიები. 1961, VIII + 170 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Чикобава А. С. Проблема эргативной конструкции в иберийско-кавказских языках. II. Теории сущности эргативной конструкции. 1961, VIII + 170 стр. (Резюме на русск. яз.).

33. როგავა ვ. ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები. I. ხმოვანთა ისტორიის ზოგი საკითხი ქართველურ ენაში. 1962, 149 გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

Рогавა Г. В. Вопросы исторической фонетики картвельских языков. I. Некоторые вопросы истории гласных в картвельских языках. 1962, 149 стр. (Резюме на русск. яз.).

34. ტ. გუდავა, ბოთლიბური ენა (გრამატიკული ანალიზი, ტექსტები, ლექსიკონი). 1963, 264 + X გვ. (რეზიუმე რუს. ენაზე).

T. E. Guđava, Botlikskty jazyk (Grammaticheskyj analiz, teksty, slovarj). 1963, 264 + X str. (Rezjume na russk. jaz.).

В. კართული ანის განმარტბრითი ლექსიკონი (8 ტომული). პროფ.
არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА (8—Томик). ПОД
ОБЩЕЙ РЕДАКЦИЕЙ ПРОФ. А. С. ЧИКОБАВА

ტ. I (ა — ბ), 1950 (ტომის რედაქტორი — პროფ. არნ. ჩიქობავა).

T. I (a — b), 1950 (Редактор тома — проф. А. Чикобава).

ტ. II (გ), 1951 (ტომის რედაქტორი — პროფ. გ. წერეთელი).

T. II (g), 1951 (Редактор тома — проф. Г. Церетели).

ტ. III (დ — ე), 1953 (ტომის რედაქტორი — პროფ. ვ. თოფურია).

T. III (d — e), 1953 (Редактор тома — проф. В. Тофурия).

ტ. IV (ვ, ზ, თ, ი, კ, ლ), 1955 (ტომის რედაქტორები — პროფ.
არნ. ჩიქობავა, უფრ. მეცნ. თანამშრ. მიხ. კაბაშვილი).

T. IV (v, z, t, i, k, l), 1955 (Редакторы тома — проф. А. Чикобава, старш. научн. сотруд. М. Кабашвили).

ტ. V (მ — ნ), 1958 (ტომის რედაქტორები — დოც. სიმ. ვაჩნაძე,
უფრ. მეცნ. თანამშრ. ოტ. კახაძე).

T. V (m — n), 1958 (Редакторы тома — доц. С. Вацнадзе, старш. научн. сотруд. О. Кахадзе).

ტ. VI (ო, პ, ჟ, რ, ს, ტ, უ), 1960 (ტომის რედაქტორები —
პროფ. თ. შარაძენიძე, ფილოლოგ. მეცნ. კანდ. მ. მესხი-
შვილი).

T. VI (o, p, ž, r, s, t, u), 1960 (Редакторы тома — проф. Т. Шарадзенидзе, канд. филолог. наук М. Месхишвили).

ტ. VII (ფ, ქ, ლ, ყ, შ), 1962 (ტომის რედაქტორები — პროფ.
ქ. ლომთათიძე, დოც. სტ. მენთეშაშვილი, უფრ. მეცნ.-
თანამშრ. პ. გაჩეჩილაძე).

ტ. VII (პ, კ, ყ, გ, ზ), 1962 (რედაქტორი თომა — პროფ. კ. ლომათიძე, დოქ. ც. მენტეაშვილი, სტარში. ნაუჩნი. სოტრუდი, ი. გაჩეჩილაძე).

С. პერიოდული გამოცემები — ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ

1. აკად. ნ. შარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის შრომები (=ენმეკის შრომები)¹:

Известия Института языка, истории и материальной культуры им. акад. Н. Я. Марра (Известия ИЯИМК):

ტ. I (1937), XI + 316 გვ.

Т. I (1937), XI + 316 стр.

ტ. II: ნაკვ. 1 (1937), VI + 178 გვ.; ნაკვ. 2 (1938), გვ. 179—271; ნაკვ. 3 (1937), გვ. 272 — 400.

Т. II: вып. 1 (1937), VI + 178 стр.; Вып. 2 (1938), стр. 179—271; Вып. 3 (1937), стр. 272 — 400.

ტ. III (1938), XII + 386 გვ. (შიდღენილია „ვეფხისტყაოსნის“ 750 წლისთავისადმი).

Т. III (1938), XII + 386 стр. (Посвящается 750-летию „Вепхисткаосани“).

ტ. IV: ნაკვ. 1 (1938), VI + 72 გვ.; ნაკვ. 2 (1938), გვ. 73—186; ნაკვ. 3 (1939), გვ. 187 — 387.

Т. IV: Вып. 1 (1938), VI + 72 стр.; Вып. 2 (1938), стр. 73 — 186; Вып. 3 (1939), стр. 187 — 387.

ტ. V — VI (1940), X + 705 გვ. (აკად. ივ. ჯავახიშვილს სამეცნიერო მოღვაწეობის 40 წლისთავზე).

Т. V—VI (1940), X + 705 стр. (Академику И. Джавахишвили к 40-летию научной деятельности).

ტ. X (1941), XI + 426 გვ. (ეძღვნება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 20 წლისთავს).

Т. X (1941), XI + 426 стр. (Посвящается 20-летию установления Советской власти в Грузии).

ტ. XII (1942), XV + 301 გვ.

Т. XII (1942), XV + 301 стр.

ტ. XIV (1944), V + 398 გვ.

Т. XIV (1944), V + 398.

¹ აქ შეტანილია მხოლოდ ის ტომები, რომლებშიც ენათმეცნიერული მასალაა შესული. VII (1940), VIII (1940), IX (1940), XI (1941) და XIII (1943) ტომებში ენათმეცნიერული ხასიათის წერილები არ არის.

Сюда вошли только те тома, в которых имеется языковедческий материал. В томах VII (1940), VIII (1940), IX (1940), XI (1941) и XIII (1943) работ по языкознанию нет.

2. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება (= იკე)
Иберийско-кавказское языкознание (= ИКЯ)

ტ. I (1946), VIII + 404 გვ.	ტ. I (1946), VIII + 404 სტრ.
ტ. II (1948), X + 275 გვ.	ტ. II (1948), X + 275 სტრ.
ტ. III (1952), IX + 536 გვ.	ტ. III (1952), IX + 536 სტრ.
ტ. IV (1953), VII + 382 გვ.	ტ. IV (1953), VII + 382 სტრ.
ტ. V (1953), VII + 528 გვ.	ტ. V (1953), VII + 528 სტრ.
ტ. VI (1954), VII + 502 გვ.	ტ. VI (1954), VII + 502 სტრ.
ტ. VII (1955), VII + 485 გვ.	ტ. VII (1955), VII + 485 სტრ.
ტ. VIII (1956), VII + 531 გვ.	ტ. VIII (1956), VII + 531 სტრ.
ტ. IX — X (1958), VII + 495 გვ.	ტ. IX — X (1958), VII + 495 სტრ.
ტ. XI (1959), VII + 389 გვ.	ტ. XI (1959), VII + 389 სტრ.
ტ. XII (1960), 447 გვ. (ეძღვნება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსს ა. ს. ჩიქობავას დაბადების 60 წლისა და საზეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობის 35 წლისთავზე).	ტ. XII (1960), 447 სტრ. (Посвящается академику Академии наук Грузинской ССР А. С. Чикобава к 60-летию со дня рождения и 35-летию научной и педагогической деятельности).
ტ. XIII (1962), VII + 378 გვ.	ტ. XIII (1962), VII + 378 სტრ.

3. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები
Вопросы структуры картвельских языков

ტ. I (1959), VI + 311 გვ.	ტ. I (1959), VI + 311 სტრ.
ტ. II (1961), 286 გვ. (ეძღვნება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 40 წლისთავს).	ტ. II (1961), 286 სტრ. (Посвящается 40-ой годовщине установления Советской власти в Грузии).

იბეჯდება — ПЕЧАТАЕТСЯ

1. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII (ჩ—ჰ ასოები).

Толковый словарь грузинского языка, т. VIII (г — h буквы).

2. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III.
Вопросы структуры картвельских языков, т. III.

3. Д. С. Имнайшвили, Дидойский язык в сравнении с ги-
нукским и хварзинским языками.

დ. იმნაიშვილი დიდოური ენა ჰინუხურ[და ხვარზიულ ენებთან
შედარებით.

გადაცემულია დასაბეჭდად — СДАНО В ПЕЧАТЬ

1. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XIV.

Иберийско-кавказское языкознание, т. XIV

2. ანტ. კიზირია, მარტივი წინადადების სახეები და შედგე-
ნილობა ძველ ქართულში.

А. И. Кизириа, Виды и состав простого предложения в
древнегрузинском языке.

3. არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში.

А. Г. Мартиросов, Местоимение в картвельских языках.

4. ილ. ცერცვაძე, ანდიური ენა (გრამატიკული ანალიზი
ტექსტებით).

И. И. Церцвадзе, Андийский язык (Грамматический анализ
с текстами).

5. Т. Е. Гудава, Консонантизм индийских языков.

ტ. გუდავა, ანდიურ ენათა კონსონანტიზმი.

6. А. А. Магометов, Кунбачинский язык.

ა. მაჰომეტოვი, კუნბაჩური ენა.

7. Э. А. Ломтадзе, Гишукский язык.

ე. ლომთაძე, ჰინუხური ენა.

